

8

О. М. Ніколенко, І. Л. Столій

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

УДК 371.388:514.11

ББК 83.3.(0)+я721

Н62

Design PLANET-UA

<http://www.ex.ua/view/16867924>

Підручник виданий за державні кошти.

Продаж заборонено

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(*наказ Міністерства освіти і науки України від 19.03.2008 р. № 205*)

Працівники Міністерства освіти і науки України
та Інституту інноваційних технологій і змісту освіти,
які є відповідальними за підготовку до видання підручника:
начальник відділу МОН України *Н. В. Бескова*;
методист вищої категорії Інституту інноваційних технологій
і змісту освіти *К. В. Таранік-Ткачук*

Ніколенко, О. М.

Н62 Зарубіжна література. 8 клас: Підруч. для загальноосвіт. навч. закл. / О. М. Ніколенко, І. Л. Столій. — Х.: АН ГРО ПЛЮС, 2008. — 336 с.: іл.

ISBN 978-966-1598-05-7

Підручник містить обов'язковий обсяг навчального матеріалу, необхідні теоретичні відомості й поняття, усі художні твори, передбачені чинною програмою. Наприкінці кожної теми й розділу підбиваються підсумки, які надано у вигляді узагальнюючих завдань для тематичної атестації. Для вивчення й закріплення матеріалу запропоновано різноманітні завдання.

Підручник розрахований на учнів 8 класів, учителів та методистів.

УДК 371.388:514.11

ББК 83.3.(0)+я721

ISBN 978-966-1598-05-7

© О. М. Ніколенко, І. Л. Столій, 2008

© О. А. Гуляева, іл., 2008

© ПП «АН ГРО ПЛЮС», 2008

Від авторів

Починаючи з восьмого класу, світова література вивчається за хронологічним принципом, що передбачає вивчення світової літератури як єдиного процесу. Ви прочитаєте твори, які створили кращі майстри слова в добу античності, у Середньовіччі, у добу Відродження. Дізнаєтеся, що у кожную добу літературі як мистецтву слова надавалося певне значення. Так, у добу античності література повинна була відображати життя богів і героїв, подавати зразки гармонійного поєднання духовної та фізичної краси. У добу Середньовіччя європейська культура була тісно пов'язана з розвитком світових релігій, тому у слові вбачали шлях до морального вдосконалення. В епоху Відродження література стала могутнім засобом духовного пробудження людини.

У підручнику є історичні огляди, монографічні розділи про письменників, фрагменти художніх творів, вивчення яких передбачено програмою, різноманітні завдання. Монографічні розділи присвячені творчості окремих письменників. Тут ви знайдете відомості про їх життя, творчий шлях, розповіді про найвідоміші твори. Художні твори пропонуються у кращих перекладах українською. Деякі твори подаються в різних перекладах, щоб дати найбільш повне уявлення про текст оригіналу. Завдання допоможуть краще засвоїти матеріал, самостійно перевірити себе. Наприкінці книжки вміщено «Словник літературознавчих термінів». Звертаючись до нього, ви систематизуєте свої знання теоретичних понять, навчитесь ними вправно користуватися. Це допоможе вам краще розібратися в художніх творах, розвивати своє мислення.

Бажаємо вам плідної та цікавої роботи з цією книгою.

Умовні позначки

Перевірте себе

Знайдіть творче рішення

Дослідіть самостійно

Візьміть участь у дискусії

Читаємо виразно

Для допитливих

Поміркуйте над текстом твору

Працюємо з репродукціями творів образотворчого мистецтва

ВСТУП

ЛІТЕРАТУРА ЯК МИСТЕЦТВО СЛОВА

Мистецтво як духовна діяльність людини

Уся історія людства — це історія діяльності людини, історія нескінченних спроб збагнути сутність навколишнього світу та змінити його на краще. Практична діяльність спрямована на перетворення існуючих у реальності об'єктів природи й суспільства. Духовна діяльність зорієнтована на зміну свідомості людини. Результатом духовної діяльності людства є наука, мистецтво, релігія.

Наука відображає життя за допомогою понять, які узагальнюють найважливіші ознаки явищ. Релігія (від латин. *religae* — зв'язувати, поєднувати) спирається на віру в те, що людина має зв'язок з іншим, вищим буттям, у якому існують надприродні істоти й сили. У мистецтві навколишній світ постає в художніх образах, у яких відображається людина, її ставлення до навколишнього світу, до інших людей.

В українській мові слово «образ» багатозначне. Образами в Україні здавна називали ікони — зображення Ісуса Христа, Богоматері та інших святих. Саме це значення слова «образ» допоможе нам зрозуміти сутність складного й багатозначного поняття «художній образ». Бог — поняття ідеальне, абстрактне. Ікона — конкретне й матеріальне. Але ікона для всіх віруючих — це не просто картина, зображення — це знак існування вищого, ідеального світу. На іконі абстрактна ідея Бога набуває конкретних рис і стає об'єктом матеріального світу. Так у художньому образі досягається творче перетворення реального матеріалу — фарб, звуків, слів — і створюється унікальна річ (текст, картина, вистава), яка посідає своє місце серед реальних предметів дійсності. Ще Аристотель помітив, що мистецтво ніби наслідує природу, а саме її здатність створювати неповторно-індивідуальні, різноманітно-конкретні форми реального світу.

Логічне мислення встановлює підпорядкованість явищ. Образне мислення розкриває один предмет через інший, тому що в образі зіставляються два рівних самостійних явища. Якщо в науково-логічній думці все однозначно, то образна думка багатозначна. Якби художній образ можна було перекласти на мову логіки, наука могла б замінити мистецтво. З іншого боку, якби образ зовсім не можна було пояснити з точки зору логіки, він не був би зрозумілим. Славний учений Нільс Борн у книзі «Атомна фізика і людське пізнання» писав: «Причина, з якої мистецтво нас збагачує, міститься у його здатності нагадувати нам про гармонії, недосяжні для систематичного аналізу».

Види мистецтва

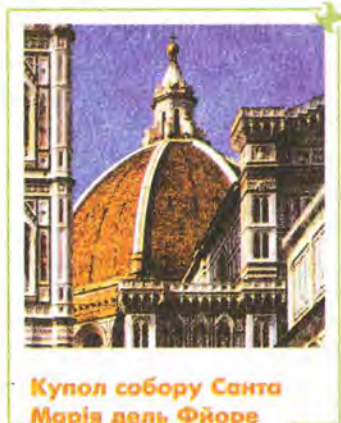
Різновидів мистецтва багато: музика, живопис, скульптура, архітектура, театр, опера, балет, кіно, література. Перелік цей можна продовжувати довго, тим більше, що в сучасному світі виникає безліч нових форм, які претендують на звання мистецького твору. Але різноманітні прояви мистецької діяльності людини корінням своїм пов'язані з трьома основними видами мистецтва, що виникли в сиву давнину: образотворчим мистецтвом, музикою та словесним мистецтвом. Більшість нових форм сучасного мистецтва — це синтез, поєднання можливостей різних видів мистецтва.

Камінь, фарби, глина, деревина — ці матеріали з давніх-давен використовували майстри образотворчого мистецтва. Сучасні скульптори, художники значно розширили «матеріальну базу» свого мистецтва й роблять цікаві скульптури й картини навіть із промислових відходів, брухту. Але це не змінює загальної, «родової» ознаки цього виду мистецтва — образотворче мистецтво твориться з об'єктів матеріального світу. Скульптор витесує з каменю або ліпить із глини, живописець кладе на полотно фарби. Тобто митець перетворює матеріальний об'єкт на витвір мистецтва, споглядаючи який, ми дізнаємося щось нове про світ, про людей, про самого митця.

Музичне мистецтво народжується в дії. Щоб викликати звучання струни, треба до неї доторкнутися, щоб почути звук барабана, треба по ньому вдарити. Автор музичного твору так поєднує звуки, що вони створюють мелодію. Під впливом мелодії народжується емоція, змінюється наш настрій, наші переживання.

Дискобол. Мірон

Купол собору Санта Марія дель Фйоре

Мадонна з книгою.
Сандро Боттічеллі. 1485

Література — мистецтво слова

На відміну від інших видів мистецтва, література існує в слові, словесному образі. Словами можна описати звуки й кольори, почуття й настрої, можна «розповісти» мелодію, «намалювати» картину. Але словесний образ має свої межі: література відтворює лише те, про що можна розповісти словами. На відміну від живопису чи скульптури, література не може миттєво дати цілісне уявлення про образ. На відміну від музики чи театру, вона позбавлена можливості впливати звуками, мелодією. Музика й образотворче мистецтво впливають передусім на наше чуття: ми бачимо, чуємо, і це стає поштовхом і для появи емоцій, і для роздумів. Література народжується зі слів, а слова усвідомлюються завдяки роботі нашої думки. Тому, щоб сприйняти будь-який словесний образ, як мінімум, треба розуміти слова, за допомогою яких цей образ створений. Літературний образ може розкриватися поступово й складатися в уяві читача лише через деякий час — після завершення читання. Отже, на відміну від інших видів мистецтва, які безпосередньо впливають на наші органи чуття, література від самого початку читання потребує роботи думки.

На думку невідомого античного автора трактату «Про піднесення», мистецтво поезії проникає, як звуки музики, у серця людей, відкриваючи перед ними те, що досягнув сам автор. При цьому «зміст твору не переходить — як вода, що ллється з одного глечика в інший, — з твору у голову читача». Зміст відтворюється самим читачем — за орієнтирами, які містяться у творі, але кінцевий результат залежить від розумової, духовної діяльності читача. Він не просто сприймає текст як готову істину, а відповідає на художню думку письменника аналогічними рухами власної художньої думки і сам ніби стає «співтворцем» тексту.

Література — це форма одночасного буття та спілкування людей різних епох і часів, що забезпечує можливість «діалогу різних культур». У літературі людина наново відкриває далекий і близький світ, і світ цей стає її особистим надбанням.

Про роль і значення мистецтва в житті людини розмірковували ще давні мудреці. Звичайно, і самі митці неодноразово намагалися виявити власне розуміння сутності мистецтва та ролі, яку воно відіграє в житті людини.

Видатний російський письменник Л. Толстой у статті «Що таке мистецтво?» писав: «Мистецтво є діяльність людська, яка полягає в тому, що одна людина свідомо відомими зовнішніми знаками передає іншим почуття, які вона пережила, а інші люди сприймають ці почуття і переживають їх».

Як гімн художній творчості, могутній і прекрасній силі мистецтва звучить сонет англійського поета-романтика Вільяма Вордсворта:

До прекрасного

Святе мистецтво! В пензлі чи пері
Є сила дати вічність кожній рисі:
Хмарині, що пливе в небесній висі,
Веселих промінців химерній грі, —

Вони спиняють порух віт вгорі
І подорожніх, що ідуть у лісі,
І корабель, що при скелястим мисі
Навік в заливі кинув якорі.

Дитя весни, і літа, й падолисту,
Що вірно тчуть ясну твою окрасу,
Мистецтво, ти даруєш благодать.

І стримане, просте, хоч повне змісту,
Ти вмєш вирвать мить із плину часу
І в ній божисту вічність передать.

(Переклад М. Стріха)

Поміркуйте над текстом твору

- Прочитайте сонет В. Вордсворта «До прекрасного». Визначте головну думку твору. Які зорові образи створює поет? Розкажіть, що ви уявляєте під впливом цих образів.
- Пригадайте, чи були у вашому житті миттєвості замилювання красою. Чому ці миттєвості запам'яталися? Що замилювало вас?

Дослідіть самостійно

- Прочитайте уважно сонет Вільяма Вордсворта «До прекрасного». Який настрій викликає ця поезія? Прочитайте сонет удруге й прослідкуйте за розвитком авторської думки. Визначте головну думку кожної строфи сонета і знайдіть аргументи на її доказ. Запишіть у вигляді тез головну думку кожної строфи. Якщо ви послідовно виконали попередні завдання, то у вашому зошиті записані приблизно такі тези: «Мистецтво увічноє плинні прояви життя. Мистецтво дарує «благодать», насолоду, допомагає відчутти щастя існування в цьому світі. Мистецтво у звичайних проявах життя дає можливість побачити вічне».

Для допитливих

- Ні музичний твір, ні твір образотворчого мистецтва не потребують перекладачів, навіть якщо автори цих творів розмовляють мовами, яких ми не знаємо. Щоб твори зарубіжної літератури стали надбанням і нашої культури, чимало зусиль докладають перекладачі. Сонет Вільяма Вордсворта «До прекрасного» переклав Максим Стріха. Поміркуйте, якими мовними засобами, властивими українській мові, перекладач передає авторську ідею.

ВЕДИ, БІБЛІЯ, КОРАН ЯК ПАМ'ЯТКИ ЛІТЕРАТУРИ

Священні книги народів світу

Уявити історію й культуру людства неможливо без визначних пам'яток минулого — священних книг народів світу. Веди, Біблія, Коран — зібрання творів релігійної літератури, і пов'язані вони з релігійними віруваннями, але ці книги відтворюють узагальнений життєвий та духовний досвід багатьох поколінь різних народів. У ті давні часи, коли склалися ці книги, вони увібрали найважливіші знання, які накопичило людство: уявлення про світ, його походження та будову, моральні закони, історію, філософію, правові норми. Священні книги віддзеркалюють і тривалий шлях людства у пошуку вирішення вічних проблем: добра і зла, життя і смерті, любові та страждань.

Упродовж тисячоліть священні книги зберігають свою актуальність, спонукають до активної діяльності. Ідеї, сюжети, образи священних книг надихали й надихають митців на творчість.

Веди

Веди — одна з найдавніших книг світу, пам'ятка давньої індійської літератури. Веди допомагають зрозуміти духовну культуру Індії та багатьох народів Азії, адже вони стали основою для створення різних релігійних і філософських учень: *індуїзму, буддизму, брахманізму, джайнізму*. Послідовники цих релігій вважають, що веди мають божественне походження. Саме слово «веда» означає «знання», точніше, «священне знання, що існує довіку».

Веди склалися упродовж тривалого часу, приблизно 500—700 років. Перші тексти вед виникли ще в другому тисячолітті до нашої ери, коли племена аріїв лише прокладали шлях до Індії. Тривалий час веди існували тільки в усній формі. Навіть тепер прихильники індуїзму, використовуючи веди для релігійних обрядів, передають їх по пам'яті.

Спочатку священними вважалися три веди: «Рігведа» — веда гімнів, «Самаведа» — веда пісень і «Яджурведа» — веда жертвоприношення. Пізніше статусу священної набула й веда заклинань — «Атхарваведа». Ці чотири веди відповідно до їх композиції називають самхіти, тобто збірники. Майже всі тексти самхит написані віршами. Із самхітами тісно пов'язані брахмани — прозові тексти, які пояснюють ритуали, їх походження і значення. У свою чергу з брахманами поєднуються філософські трактати у віршах і прозі про природу, бога, людину, їх значення й місце у світі. Ці трактати називають араньяками й упанішадами. Самхіти, брахмани,

араньяки, упаншади об'єднуються у священний канон¹, подібно до Біблії чи Корану. Віддалені один від одного століттями, тексти вед відображають різні рівні й суспільних відносин, й осмислення дійсності. У «Рігведі» — веді гімнів — індійська міфологія постає наче в процесі її творення — від перших богів, які уособлювали природні явища (сонце, вітер, вогонь, світанок тощо), до богів, що уособлюють складні абстрактні поняття (наприклад, Манью — бог гніву, Шраддхі — бог віри, Вішвакарман — бог, що збудував світ). У той давній час, коли створювалися веди, художня творчість ще не була відокремлена від інших видів духовної діяльності людини. Релігія, міфологія й мораль втілювалися в художні образи.

Індійська культура, основою якою стали веди, мала значний вплив і на культуру Заходу. Пошук «світла, яке йде зі сходу», «істини про походження роду людського», якими захоплювалося багато митців та філософів, і, нарешті, рух хіпі у 60—70 роках минулого століття — свідoctво живого зв'язку, який існує між західною культурою й Індією.

Україна і світ: мости духовного єднання

Наведений у підручнику переклад Леся Українка за життя не друкувала. Поетеса використовувала давню обрядову поезію як ілюстративний матеріал до підручника «Стародавня історія східних народів», який писала для молодшої сестри Ольги. Переклади Леся Українка робила з німецьких або французьких текстів. Незадовго до смерті Леся Українка дала згоду на друкування підручника «Стародавня історія», лише хотіла дещо виправити. Проте завершити розпочату роботу поетеса не встигла, але в архіві Лесі Українки збереглися виправлені автографи кількох гімнів, зокрема й «Гімну до ранньої зорі».

З «РІГВЕДИ»

Гімн до ранньої зорі

В повіз великий богині щасливої впряжені коні.
 Всі не смертельні боги посідали в той повіз.
 Славна з'явилась богиня, живуча в повітрі,
 з лона темноти з'явилася людські оселі красити.
 З цілого світу найперша встає вона й шле нам здалека
 пишні дари. Народилась зоря молодая, новая,
 будить створіння, найперше приходить на поклики ранні.

¹ Канон (від гр. *καπον* — норма, правило) — сукупність положень і правил релігійного вчення, які визнаються незаперечними, істинними, вічними й незмінними божественними настановами.

В наші оселі несмертна зоря завітала,
 нашу хвалу прийняла в високостях повітря,
 вільна, осяйна іде, щедро сипле розкішні скарби.
 Наче дівчина струнка, так, богине, ідеш ти
 хутко на наші поданки. Всміхаючись, ти, молодая,
 линеш раніше від сонця, осяйнее лоно відкривши.
 Наче дівча молоденьке, що мати скупала, така ти;
 бачим блискучу красу твого тіла! О зоре щаслива!
 (Переклад Лесі Українки)

Поміркуйте над текстом твору

- Прочитайте уважно «Гімн до ранньої зорі» в перекладі Лесі Українки й визначте, які образи постають у творі. Які з цих образів є відображенням реального світу? Які фантастичні образи виникають у творі?
- Дослідіть, які фантастичні риси мають образи, що є відображенням реального світу. Поміркуйте, чому давні автори, змальовуючи природні явища, застосовували фантастику. Які художні прийоми допомагають створити образ ранньої зорі?

Читаємо виразно

- В українську мову слово «гімн» прийшло з грецької. Сучасний словник іншомовних слів тлумачить це слово так: «Гімн (грец. ύμνος — похвальна пісня) — 1) у Стародавній Греції урочиста, хвалебна пісня на честь богів і героїв; 2) урочиста пісня, прийнята як символ державної єдності; 3) музичний твір (в оперному, симфонічному, хоровому мистецтві), у якому виражено піднесення, урочистість». Тексти з «Рігведи» вчені теж назвали гімнами, бо вони оспівують красу та силу давніх індійських богів.
- Зверніть увагу, «Гімн до ранньої зорі» у переспіві Лесі Українки не має рими: у давніх індійських текстах не використовувалося римування. Але українська поетеса відтворює урочистий ритм, який створює піднесений настрій.
- Прочитайте «Гімн до ранньої зорі» виразно, відтворюючи його ритм і настрій.

Для допитливих

- Проаналізуйте, які риси міфологічної свідомості давньої людини відтворено в «Гімні до ранньої зорі».

Біблія

У грецькій мові слово «біблія» означає «книги». Але для багатьох поколінь різних народів це слово стало символом віри. Біблія — загальноюче зібрання, до якого увійшли відібрані поколіннями й освячені авторитетом церкви твори, що розкривають сутність релігійного вчення.

Віруючі сприймають Біблію як суцільний текст Святого Письма, хоча книга ця складається з багатьох творів, створених різними мовами, в різні часи, різними авторами. Найдавніші твори Біблії виникли ще у XII столітті до н. е. Останні за часом творення з'явилися на початку нашої ери.

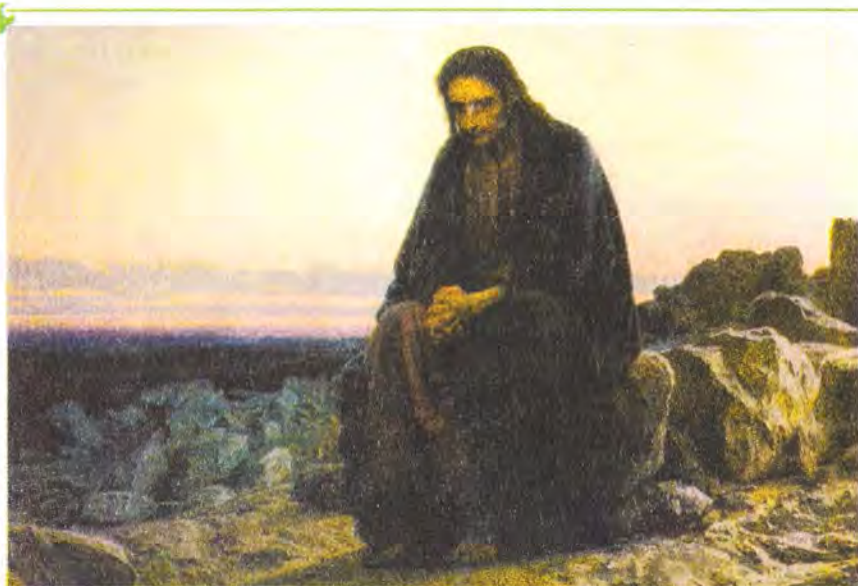
Християнська Біблія складається з двох частин — Старий і Новий Заповіти. Перша частина Біблії, Старий Заповіт, є спільною для двох релігій — іудаїзму та християнства. У другій частині — Новому Заповіті — викладено суто християнські ідеї.

У **Старому Заповіті** 39 книг, які християнська й іудейська релігії визнають канонічними. Книги Старого Заповіту поділяються на три великі цикли. Перший цикл — це П'ятикнижжя — п'ять хронікально-епічних книг, авторство яких приписується Мойсеєві: «Книга Буття», «Книга Вихід», «Книга Левіт», «Книга Числа», «Книга Другозаконня» (Повторення Закону). Другий цикл — «Пророки» — розділ, до якого увійшли давні хроніки («Книга Ісуса Навіна», «Книга Суддів Ізраїлевих», «Книги Царств») і власне пророчі твори, які приписують Ісаї, Єремії, Єзекиїлу та дванадцяти «малим пророкам». Третій цикл — «Писання» — збірник текстів різних жанрів: гімни, повчальні повісті, збірки афоризмів, любовна поема «Пісня над Піснями».

Перша книга П'ятикнижжя, яку в українських перекладах називають «Книга Буття», в іудейській традиції отримала назву за першим словом, тобто «Книга *На-початку*». Перші одинадцять глав книги і справді зображають «початок»: початок світобудови, початок людства. Потім розповідається про історію «обраного» роду. Герої цих розповідей, так звані біблійні «патріархи», або «праотці», — Авраам, що прийшов із Месопотамії в Палестину, його родичі, сини, онуки і правнуки. Вони зображені як старійшини невеликих сімейно-родових спільнот, які кочували землями Ханаану між Месопотамією та Єгиптом. За біблійною оповіддю, віддаленим нащадкам цих родів судилося стати осередком єврейської народності.

Сучасні археологічні дослідження доводять, що світ біблійних патріархів у багатьох своїх рисах збігається з тим, що стало відомо вченим про мешканців північної Месопотамії й Ханаану доби Середньої Бронзи. Отже, біблійні розповіді про патріархів — це давні родові перекази, історичні легенди, інколи — історичні казки. Усі розповіді об'єднує наскрізний мотив — благословення й обіцяння, яке дає Бог Аврааму, потім Якову, а через нього — його дітям.

Новий Заповіт містить 27 книг: чотири Євангелія, Діяння апостолів, 21 Послання апостолів, Апокаліпсис (Одкровення Іоанна Богослова). Книги Нового Заповіту створювались упродовж першого — другого століть нашої ери. Усі вони перекладені з грецької мови, хоча існують свідчення, що деякі твори, зокрема й євангельські тексти, спершу були викладені арамейською мовою, проте ці оригінали не збереглися.

Христос у пустелі. Іван Крамський. 1872. Фрагмент

Історія створення тексту Біблії — це історія духовних пошуків людства. Назви двох частин Біблії, Старий і Новий Заповіти, пов'язані у християнстві з ученням про Ісуса Христа й відображають складний розвиток християнської ідеї. Саме слово «заповіт» виникло під час перекладу П'ятикнижжя з давньоєврейської мови на грецьку. В оригіналі слово, яке переклали як «заповіт», ближче за значенням до слів «договір», «угода» або «союз». Саме на вірі в можливість «угоди», домовленості між Богом і людиною, Богом і сукупністю людей («обраним народом») постанала іудейська релігія: люди приймають закони Бога й виконують на землі його волю, а Бог за це охороняє й «рятує» людей. Поступово «угода», «договір», «союз» між Богом і людьми втрачають риси рівноправності, перетворюючись на волевиявлення Бога, який встановлює норми людської поведінки у чітко визначених заповідях. Тому слово «договір», «союз» замінюється словом «заповіт», яке підкреслює саме ідею волевиявлення Бога. Але ще в Старому Заповіті міститься вказівка, що Бог складе «новий договір, союз» із людьми. Християнство жило вірою в те, що цей «новий союз» здійснений через місію Ісуса Христа. У саме слово «новий» вони вкладали свої кращі сподівання й надії. «Новий союз» мав будуватися не на рабській покірності, а на основі довіри Бога до людей і людей до Бога.

Слово «євангеліє» означає «блага звістка», або «проголошення благої звістки», і спочатку застосовувалося до християнської проповіді взагалі. Аналізуючи особливості мови Євангеліїв, їх ритмічну організацію, вчені дійшли висновку, що ці тексти створювалися для читання вголос, наприклад, на зборах християнської общини. Євангельське слово наче вимагає ритмічного проказування напівспівом, повільного усвідомлення окремих фрагментів тексту.

Чотири Євангелія, які увійшли до Новозаповітного канону, традиційно приписуються Матвію, Марку, Луці та Іоанну. Проте визначення «від Марка» і йому подібні не означають, що Марк, Матвій, Лука, Іоанн — автори цих текстів. Імена ці використовуються в назвах для надання авторитетності тексту. Аби дати уявлення, як могли творитися тексти Євангеліїв, учені наводять свідчення одного з християнських авторів, який жив у II ст. н. е. Ось що він пише: «Матвій укладав єврейською мовою записи висловів [Христа], а перекладали їх грецькою мовою, хто як зможе».

Найдавніше з-поміж канонічних Євангеліїв — друге, від Марка. Мова й образи його прості; відсутні довгі проповіді-промови Ісуса, повчання передаються короткими реченнями та стислими притчами. Євангеліє це не створює цілісної картини життя й діяння Ісуса, деякі події навіть не узгоджені в часі, проте сувора простота викладу робить цей текст надзвичайно виразним.

У Євангелії від Матвія, яке відкриває Новий Заповіт у його канонічному вигляді, увага автора зосереджується на виявленні й зображенні зв'язку між Старим Заповітом і новим християнським ученням. У центрі уваги автора не події життя Ісуса, а його вчення. Саме в цьому Євангелії міститься славнозвісна Ісусова «Проповідь на горі», де яскраво й образно викладені найважливіші етичні заповіді християн. Чимало відомих образних висловів із цієї проповіді поширилися в різних мовах: «сіль землі», «сипати перли перед свинями», про птахів небесних, що не сіють і не жнуть, палестинська народна приказка про соломинку в оці ближнього і про колоду у власному оці.

Євангеліє від Луки найповніше розповідає про життя Ісуса та його діяння. Згідно з традиціями давньогрецької історіографічної та біографічної літератури, автор третього Євангелія датує події, які він викладає, пов'язує їх із загальним ходом історії. Побутові деталі, майже відсутні у перших двох Євангеліях, у Євангелії від Луки набувають особливого значення. Саме тут виникає загальновідома промовиста деталь-образ — ясла, куди поклала народжене немовля Марія. У Матвія Різдвяну зірку побачили містичні волхви (маги, які тлумачили розташування зірок на небі). Автор третього Євангелія змінює ці образи: вклонитися Синові Божому першими прийшли прості пастухи. У третьому Євангелії Ісус більше уподібнюється

до Бога, але водночас стає і більш людяним. В усіх своїх вчинках Ісус виявляє співчуття до людської слабкості, милосливість до грішників. Любов до людей — визначальна риса його образу.

Євангеліє від Іоанна тлумачить земне життя Ісуса як саморозкриття сутності світу. Це Євангеліє не випадково починається тими словами, що й «Книга Буття» Старого Заповіту — «на початку». «На початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово». Євангеліє від Іоанна зображує Ісуса як втілення слова Божого, послане відкрити людям закони світобудови й наставити їх: «І Слово сталося тілом, і перебувало між нами, повне благодаті та правди, і ми бачили славу Його, славу як Однородженого від Отця». Із покоління в покоління тексти Біблії сприймалися як норма вірування й моралі. Але Біблія — це й безцінна пам'ятка літератури. Кожна людина завдяки цій книзі може доторкнутися до першоджерел словесного мистецтва, відчутти невмирущу красу слова, відкрити дивовижний світ чудових образів.

НОВИЙ ЗАПОВІТ. ЄВАНГЕЛІЄ ВІД СВ. ЛУКИ

Проповідь на горі Хто блаженний

А Він, звівши очі на учнів Своїх, говорив: «Блаженні убогі,— Царство Боже бо ваше. Блаженні голодні тепер, бо втішитесь ви. Блаженні ви будете, коли люди зненавидять вас, і коли проженуть вас, і ганьбитимуть, і знеславлять, як зле, ім'я ваше за Людського Сина. Радійте того дня й веселіться, нагорода бо ваша велика на небесах. Бо так само чинили пророкам батьки їхні. Горе ж вам, багатіям, бо втіху свою ви вже маєте. Горе вам, тепер ситим, бо зазнаєте голоду ви. Горе вам, що тепер потішаєтеся, бо будете ви сумувати та плакати. Горе вам, як усі люди про вас говоритимуть добре, бо так само чинили фальшивим пророкам батьки їхні!»

Любіть і ворогів своїх

А вам, хто слухає, Я кажу: «Любіть своїх ворогів, добро робіть тим, хто ненавидить вас.

Благословляйте тих, хто вас проклинає, і моліться за тих, хто кривду вам чинить.

Хто вдарить тебе по щоці, підстав йому й другу, а хто хоче плаща твого взяти,— не забороняй і сорочки.

І кожному, хто в тебе просить,— подай, а від того, хто твоє забире,— назад не жадай.

І як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть їм і ви.

А коли любите тих, хто любить вас, — яка вам за те ласка? Люблять бо й грішники тих, хто їх любить.

І коли добре чините тим, хто добро чинить вам, — яка вам за те ласка? Бо те саме і грішники роблять.

А коли позичаєте тим, що й від них сподіваєтесь взяти, — яка вам за те ласка? Позичають бо й грішники грішникам, щоб одержати стільки ж.

Тож любіть своїх ворогів, робіть добро, позичайте, не ждучи нічого назад, — і ваша за це нагорода великою буде, і синами Всевишнього станете ви, — добрий бо Він до невдячних і злих!

Будьте ж милосердні, як і Отець ваш милосердний!»

Не судіть своїх ближніх

Також не судіть, щоб не суджено й вас; і не осуджуйте, щоб і вас не осуджено; прощайте, то простять і вам.

Давайте — і дадуть вам; мірою доброю, нагоптанною, струснутою й переповненою вам у подблок дадуть. Бо якою ви мірою міряєте, такою відміряють вам.

Розповів також приказку їм: «Чи ж може водити сліпого сліпий? Хіба не обидва в яму впадуть?»

Учень не більший за вчителя; але, удосконалившись, кожен буде, як учитель його.

Чого ж в оці брата свого ти заскалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш?

Як ти можеш сказати до брата свого: «Давай, брате, я заскалку вийму із ока твого», — сам колоди, що в оці твоїм, не вбачаючи? Лицеміре, вийми перше колоду із власного ока, а потім побачиш, як вийняти заскалку з ока брата твого!

Дерево з плоду свого пізнається

Нема доброго дерева, що родило б злий плід, ані дерева злого, що родило б плід добрий. Кожне ж дерево з плоду свого пізнається. Не збирають бо фіг із тернини, винограду ж на глоді не рвуть.

Добра людина із доброї скарбниці серця добре виносить, а лиха із лихої виносить лихе. Бо чим серце наповнене, те говорять уста його!

Не будуйте на піску

Що зве те ви Мене: «Господи, Господи», — та не робите того, що Я говорю? Скажу вам, до кого подібний усякий, хто до Мене приходить та слів Моїх слухає, і виконує їх: «Той подібний тому чоловікові, що, будуючи дім, він глибоко викопав і основу на камінь

поклав. Коли ж злива настала, вода кинулася на той дім, — та однак не змогла захитати його, бо збудований добре він був! А хто слухає та не виконує, той подібний тому чоловікові, що свій дім збудував на землі без основи. І наперла на нього ріка, — і зараз упав він, і велика була того дому руїна!» <...>

Поміркуйте над текстом твору

- До чого закликає людей Ісус Христос у Проповіді на горі?
- Якого розвитку набувають у Проповіді на горі моральні заповіді Старого Заповіту? Що означає заклик Ісуса Христа «Любіть і ворогів своїх»?

Знайдіть творче рішення

- Доведіть, що у Проповіді на горі Ісуса Христа окреслені основні напрями духовного вдосконалення людини.

Працюємо з репродукціями творів образотворчого мистецтва

- Образ Ісуса Христа посідає значне місце у творчості видатних художників. І. Крамський обрав сюжетом для своєї картини «Христос у пустелі» біблійну розповідь про сорокаденне перебування Ісуса в пустелі та про його духовний поєдинок із Дияволом. Яким зображує І. Крамський Ісуса Христа? Які художні деталі розкривають самотність, внутрішнє напруження героя картини?

Коран

Коран — священна книга мусульман. Мусульманство, або іслам, одна з трьох, поруч із християнством і буддизмом, світових релігій, виникло в Аравії у VII ст., в період розпаду патріархально-общинного ладу. Язичеські вірування, засновані на обожнюванні природних сил, замінювалися на релігію, звернуту до людини, її моральних потреб, її долі, земної й посмертної. Поширення нової релігії, явища суто духовного, відбувалось одночасно з давно назрілим соціальним зрушенням: об'єднанням арабських племен і формуванням на Аравійському півострові могутньої держави — Халіфату.

Виникнення ісламу супроводжувалося появою священної книги — Корану, який, відповідно до мусульманського вчення, послав людям Аллах через ангела Гавриїла (Джабраїла) у формі одкровення пророку Мухаммеду (Мухаммаду), котрий і передав ці одкровення своїм одноплемінникам.

Коран — це збірка проповідей Мухаммеда, звернутих до язичників, які ще не прийняли іслам, повчальних оповідок, молитов тощо. Словом «коран» спочатку називали як виразне проказування по пам'яті божественних одкровень Мухаммеда, так і всю сукупність тексту священної книги Корану. Однак уже сам Мухаммед кожне своє окреме одкровення називав сурою, а після його смерті словом «сура» почали називати окремі глави

священної книги. Уже в VII ст. склалася єдина офіційна версія-редакція Корану, яка й стала канонам для всіх мусульман. Читачі, які вперше ознайомлюються з Кораном, сподіваються знайти там цілісний літературний твір із наскрізною композиційною схемою, схожий на більшість Старозавітних чи Євангельських текстів, або щось на зразок трактату, в якому міститься послідовний виклад системи віровчення ісламу. Але Коран — твір, який народжувався стихійно й без певного плану. Він складається з промов та проповідей, викривальних «пророчих слів», повчальних історико-релігійних розповідей про долю давніх народів і посланих до них пророків, притч і заклинань, правових та обрядових норм. Вони були виголошені в різний час упродовж більш ніж двадцяти років, від 610 до 632 р., перед різною аудиторією, у зв'язку з різними подіями або обставинами.

В остаточній редакції Корану 114 сур. Складаються вони з неоднакової кількості змістових відрізків (айят, у перекладі — «знамення» або «чудо»). Сури подані в Корані не за змістом чи хронологією, а за принципом зменшення розміру. Винятком є тільки перша невелика, із семи айятів, сура «аль-Фатіха», яка містить головну молитву мусульман. У другій сурі — 286 айятів, у найменшій, сто десятій, — 3 айяти. Від сури до сури утверджується думка про всемогутність і справедливість єдиного бога — Аллаха. У Корані немає систематичного викладення основ мусульманської релігії, тут подаються лише найважливіші положення, вже набагато пізніше складені мусульманськими богословами в певну систему. Відповідно до вчення ісламу, все існуюче у світі створене Аллахом і всі явища та події, які сталися і мають статися у Всесвіті аж до кінця світу і страшного суду, визначені ним і відбуваються за його волею. Сучасні дослідники Корану виділяють у тексті Корану фрагменти іудейських та християнських міфологій і вірувань, арабського фольклору, норми мусульманського права. Мухаммед проголошував пророками багатьох персонажів і пророків Біблії. У Корані зустрічаються імена Адама і Ноя, Авраама і Йосипа, Мойсея та Ісуса Христа. Але сам Мухаммед ніби завершує цей ряд пророків, підноситься над усіма ними як останній і головний пророк.

Хоча Коран передусім — це релігійно-філософська пам'ятка, він має значення і як пам'ятка літературна. Це глибокий психологічний документ, який позначив етапи еволюції особистості Мухаммеда, його становлення як учителя нової віри й людини нової епохи.

Сприйнятий як слово Аллаха, Коран прискорив формування єдиної літературної мови арабських народів. Слова та вислови з Корану увійшли в літературну та повсякденну мову мусульман незалежно від їхньої національності. Мотиви й образи Корану всоталися в літературу народів мусульманського Сходу. За масштабами впливу на духовний та суспільний розвиток народів Коран належить до культурної спадщини усього людства.

Сура, що підтримує книгу

мекканська, і в ній сім айятів

1. В ім'я всемилостивого, всемилосердного Бога.
2. Слава Богу, Господу всього сущого,
3. Всемилостивому, всемилосердному,
4. Володареві Судного дня.
5. Тобі поклоняємося і в Тебе благаємо допомоги.
6. Веди нас праведним шляхом:
7. Шляхом тих, кого Ти облагодіяв, а не тих, що прогнівили Тебе, і не тих, що забукали.

Сура дванадцятого друга — «Ніч»

мекканська, і в ній 21 айят

В ім'я всемилостивого, всемилосердного Бога.

1. Клянуся ніччю, коли вона все покриває мороком,
2. Клянуся днем, коли він осяває все світлом,
3. І Тим, хто сотворив чоловіка і жінку, —
4. Воістину, у вас різні клопоти та турботи.
5. А щодо того, хто роздавав і дарував, то він і Бога боявся,
6. І шанував істину.
7. Ми поведемо його до щастя.
8. А щодо того, хто був скупий і збагачувався
9. І волів жити неправдою,
10. То ми поведемо його до мук і страждань,
11. І не допоможе йому його багатство, коли він буде гиніти.
12. Воістину, Нам належить вести людей праведним шляхом.
13. І нам належить життя майбутнє і теперішнє,
14. Тому я перестерігаю вас від страшного вогню.
15. В ньому горітиме тільки найбільший нечистивець,
16. Який вважав оманю наші знамення і відвернувся від них.
17. Але праведнику цей вогонь не загрожує —
18. Тому, хто жертвує своїм майном, щоб очиститися.
19. І ніхто ні за яку винагороду не відкупиться від Божої кари.
20. Аби тільки побачити обличчя Всевишнього Господа,
21. І він буде задоволений цим.

Перевірте себе

- Коли і де виник іслам? Які соціальні зрушення супроводжували утвердження нової релігії?
- Чому іслам замінив язичницькі вірування?
- Які біблійні герої згадуються в Корані?
- Чому Коран вважається пам'яткою літератури?

ГОТУЄМОСЯ ДО ТЕМАТИЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ

I рівень

- 1 Як називається священна книга народів Індії?
А Біблія; В Старий Заповіт;
Б Коран; Г Веди.
- 2 Укажіть, яка священна книга складається зі Старого Заповіту та Нового Заповіту:
А Веди; В Біблія;
Б Коран; Г Авеста.
- 3 Установіть, яка священна книга розповідає історію «обраного Богом народу»:
А Біблія; В Авеста;
Б Коран; Г Веди.
- 4 Яку назву має священна книга мусульман?
А Біблія; В Старий Заповіт;
Б Коран; Г Новий Заповіт.

II рівень

- 1 Коли виникли найдавніші веди?
- 2 Що таке Біблія? Із яких частин вона складається?
- 3 Про кого розповідають біблійні Євангелія?
- 4 Якою мовою складався Коран?

III рівень

- 1 Чому шанувальників давнього мистецтва найбільше приваблює «Рігведа»?
- 2 Які моральні цінності стверджуються в Біблії?
- 3 Як побудовано Коран?

IV рівень

- 1 Як вплинув Коран на культуру народів Сходу?
- 2 Чим пояснюється виняткова роль вед в історії та культурі народів Індії?
- 3 Чому людство не втрачає інтересу до священних книг різних народів?
- 4 У яких видах мистецтва знайшли відображення біблійні сюжети?

Розділ I. ЛЮДИНА ТА ЇЇ СВІТ У ДАВНІХ ЛІТЕРАТУРАХ

АНТИЧНА ЛІТЕРАТУРА — ДЖЕРЕЛО ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЛІТЕРАТУР

Животворні джерела античної літератури

Античний — слово латинське, у перекладі означає «давній». Однак поняття «античний» прийнято вживати лише тоді, коли йдеться про історію, культуру й літературу Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, воно не вживається стосовно навіть давніших культур і літератур, наприклад, Єгипту, Індії чи Китаю.

Антична культура виросла з міфології, яка була для греків і римлян животворним джерелом матеріальних і духовних цінностей.

Міф народився на ранньому етапі цивілізації: людина, переборюючи тваринний жах перед природною стихією, поступово помічала в ній прояви загальних законів існування і створювала в образах панорамну картину світу. Так народжувався міф і формувалася міфологічна свідомість.

За формою міф нагадує казку, але відрізняється від неї тим, що казка завжди сприймалась як вигадка, витвір фантазії, а міф — як дійсність, що була основою розуміння місця людини у Всесвіті.

Не орієнтуючись у безмежному морі давньогрецької міфології, важко зрозуміти літературу Стародавньої Греції. За змістом можна виділити такі основні цикли давньогрецьких міфів: про богів, героїв, аргонавтів, троянську війну, легендарне місто Фіви.

Систематизувати та редагувати міфи почали ще самі стародавні греки — відомі та невідомі поети. Тому, згадуючи той чи інший міф, зазначають конкретний твір, за яким він подається, бо в різних творах наведено різні версії одного й того самого міфу. У IV—II століттях до н. е. народи, що населяли Італію, зазнали впливу грецької культури. Вони запозичили грецьку міфологію як найбільш досконалу на той час систему уявлень людини про світ. Релігія римлян так злилась із грецькою, що згодом самі греки не бачили відмінностей між своїми та римськими богами.

Практично все античне мистецтво — література, скульптура, архітектура — побудоване на відтворенні міфологічних тем, мотивів, сюжетів, образів.

ГОМЕР

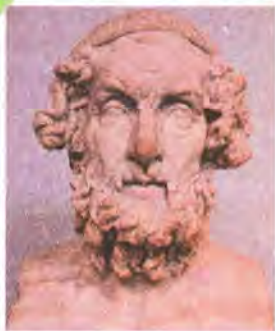
(приблизно VIII ст. до н. е.)

Легендарний засновник європейської літератури

Гомер — легендарний поет, який стояв біля витоків грецької, а отже, і європейської літератури. Його ім'я пов'язане з найдавнішим літературним жанром греків — героїчним епосом.

Місце народження Гомера дотепер не встановлено, як і більшість біографічних відомостей про уславленого поета Стародавньої Греції. Дещо про засновника грецької літератури розповідають давньогрецькі історики Геродот і Плутарх, але ці розповіді не можна сприймати як достовірні біографічні факти, бо основою їх є легенди про Гомера. Вважають, що Гомер жив приблизно у VIII ст. до н. е. Легенди розповідають, що за честь називатися малою батьківщиною Гомера сперечалися сім грецьких міст, але ця суперечка так і залишилася нерозв'язаною. Антична традиція зображує Гомера сліпим (слово «гомер» іноді тлумачать як «сліпий»). Проте його поеми свідчать, що принаймні від народження він не був сліпим. Адже зорові образи посідають у поемах Гомера провідне місце. Але стародавнім грекам був близький і зрозумілий образ саме сліпого Гомера — загадкового, натхненного богами мандрівного поета-провидця, який знає все про минуле і може передбачати майбутнє. Його називали божественним і зображували дещо подібним до Зевса.

Для стародавніх греків і римлян поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея» втілювали найвищу мудрість, були найавторитетнішим джерелом знань. Їх учили напам'ять, переписували, цитували. За словами Григорія Сковороди, «Гомер був першим пророком древніх греків».

Гомер.

I—II ст. до н. е.

Кохання Париса і Гелени. Жак Луї

Давід. 1788. Фрагмент

Троянський цикл міфів як основа поем Гомера

В основі «Іліади» та «Одіссеї» — троянський цикл міфів. Згідно з міфами, з волі богів відбулася троянська війна. Земля, знемагаючи від непосильного тягаря людського населення, звернулася до Зевса з проханням скоротити людський рід. Верховний бог вирішив допомогти Землі й для цього замислив війну між греками і троянцями. Коли Пелей, цар Фессалії, брав шлюб із Фетідою, дочкою морського царя Нерея, на весіллі забули запросити богиню чвар Ериду. Ображена, вона вирішила помститися богам і підкинула їм золоте яблуко з написом «Найвродливішій». На володіння яблуком претендували три богині: Гера (дружина Зевса), Афіна Паллада (дочка Зевса, богиня війни і ремесел) та Афродіта (дочка Зевса, богиня кохання і вроди). Між ними виникла сварка: кожна вважала, що тільки вона має право володіти золотим яблуком. Зевс наказав розв'язати суперечку Парису — сину троянського царя Пріама. Парис присудив яблуко Афродіті, бо та обіцяла віддати йому найвродливішу з усіх смертних жінок — Гелену, дружину царя Спарти Менелая. Ображені присудом Париса, Гера та Афіна зненавиділи його, а разом із ним і всіх троянців, і запряглися жорстоко помститися. Колись на руку Гелени претендувало багато женихів, і ніхто не хотів поступатися в боротьбі за найпрекраснішу жінку. Цар острова Ітака Одісей переконав їх усіх дати Гелені можливість самій обрати собі чоловіка. Вона обрала царя Спарти Менелая, а решта мусила запрягтися, що в разі небезпеки вони придуть на допомогу її обранцю. Викравши Гелену, Парис зганьбив Менелая. Його брат, цар Мікен Агамемнон, скликав з усієї Греції

царів та героїв. Вони вирішили напасти на Трою й визволити Гелену. Величезний грецький флот висадив військо неподалік від Трої; почалася облога міста. Упродовж дев'яти років війна точилася без помітної переваги з того чи іншого боку. Події, про які оповідає «Іліада», сталися на десятий рік війни, за кілька днів до падіння Трої. Самого падіння Трої Гомер в «Іліаді» не зображує.

Ключові епізоди «Одіссеї» теж пов'язані з відомими всім давнім грекам подіями. Одіссей разом із колишніми женихами мусив узяти участь у поході проти Трої. Він намагався уникнути цього, бо оракул навіщував йому двадцятирічну розлуку з сім'єю. Одіссей навіть удавав божевільного, але хитрість його викрили. Доручивши другові Ментору піклуватися про свою дружину Пенелопу, сина Телемаха та про своє майно, Одіссей вирушив на війну. Війна точилася десять років, і ще десять років тривало повернення Одіссея додому.

Особливості композиції поем Гомера

Сучасні вчені вважають, що геніальне новаторство Гомера, яке й дозволило йому отримати статус засновника усієї європейської літератури, полягало у застосуванні принципу синекдохи (частина замість цілого) у будові сюжету «Іліади» та «Одіссеї». Гомер не зображує усі десять років Троянської війни, а тільки 51 день, із яких лише дев'ять днів висвітлено повно. В «Одіссеї» теж використано цей принцип: зображено не десять років повернення Одіссея на батьківщину, а лише 40 днів, із яких важливими подіями сповненні знову ж таки лише дев'ять днів. Прийом синекдохи дозволив сконцентрувати події, у порівняно невеликому обсязі (15693 віршовані рядки в «Іліаді», 12110 рядків в «Одіссеї») показати епічний розмах подій.

У сучасних перекладах «Іліада» та «Одіссея» містять по двадцять чотири пісні. Саме так, за кількістю літер грецького алфавіту, розподілив текст поем один із перших її дослідників — александрійський учений Зенодот ще у III ст. до н. е. Система віршування давніх греків значно відрізнялася від тієї, яка є звичною для нас. Як і в інших європейських мовах, українське віршування побудоване на чергуванні наголошених і ненаголошених складів. Давньогрецьке віршування ґрунтувалося на чергуванні коротких і довгих голосних. Поетичний розмір, яким складені «Іліада» й «Одіссея», називається гексаметром (гр. hexametros — шестимірник). В античному віршуванні гексаметр — це шестистопний дактиль. У дактилі перший склад був довгим, а два наступні — короткими: / — ∪ ∪/. У гексаметрі в кожній стопі, окрім п'ятої, два коротких склади могли замінюватись одним довгим: / — — /; остання стопа завжди двоскладова. У середині

віршового рядка — цезура (ритмічно-інтонаційна пауза, яка розтинає його на дві частини); місце цезури — найчастіше після довгого складу третьої стопи. Якщо позначити довгий голосний рискою —, а короткий голосний дужкою ∪, то схема гекзаметра матиме такий вигляд:

/ — ∪ ∪ / — ∪ ∪ / — // ∪ ∪ / — ∪ ∪ / — ∪ ∪ / — ∪ /

Аналізуючи ритмічну будову поеми, вчені на початку ХХ ст. висунули гіпотезу, що слухачі Гомера, а також його послідовників за одне прослуховування могли сприйняти не більше однієї тисячі рядків, читання яких тривало майже дві години. Поділені на такі «тисячі» поеми складаються з 15 або 16 пов'язаних між собою епізодів.

Сюжет поеми «Іліада»

Ще античні дослідники помітили, що сюжет «Іліади» точно визначається у перших рядках. Поема починається зверненням поета до богині Музи з проханням оспівати гнів Ахілла, «що лиха багато ахеям накоїв». У першій пісні розповідається про причини цього гніву, у решті пісень — про наслідки. Таким чином усі події поеми так чи інакше пов'язуються з основним мотивом — гнівом Ахілла.

Гнів Ахілла викликала ганебна поведінка ватажка грецьких воїнів Агамемнона. У полон до греків потрапила дочка Хріса — троянського жреця храму Аполлона. Агамемнон забрав полонянку собі та навіть за багате викупне відмовився віддати її Хрісові. За зневагу до свого жреця бог Аполлон наслав на грецьке військо моровицю. Ахілл скликав воїнів на збори, які постановили віддати Хрісу дочку. Агамемнон змушений був підкоритися, але наказав відібрати в Ахілла його полонянку: «Щоб кожен стерігся рівним зі мною вважати себе і зі мною змагатись». Посварившись із Агамемноном, Ахілл відмовився брати участь у подальших битвах і відійшов зі своїм загоном від Трої. Троянці почали перемагати. Зевс суворо наказав богам не втручатися в бій.

Греки відрядили посланців із дарунками до Ахілла, але той дарунків не прийняв і не повернувся до війська. Коли небезпека вже загрожувала грецьким кораблям, Ахілл погодився відпустити свого друга Патрокла на допомогу й дав йому свій обладунок. Побачивши Патрокла в одязі Ахілла, троянці відступили. Але у двобої з Гектором Патрокл загинув. Довідавшись про смерть друга, Ахілл зажадав помсти. Мати Ахілла, богиня Фетіда, вблагала бога Гефеста викувати нову зброю й передала її синові.

Розлючений Ахілл несамовито нищив троянців, нікого не щадячи. Пріам наказав відчинити браму, щоб троянські воїни укрилися за мурами міста. Ззовні лишився тільки Гектор, «згубною долею скутий». У тому

поєдинку з Ахіллою Гектор загинув. Несамовитий у помсті, як раніше у гніві, Ахілл прив'язав тіло Гектора до своєї колісничі й волочив його по землі.

Наступного дня ахейці приготували погребне вогнище й поклали на нього тіло Патрокла. День і ніч палало вогнище. Тоді на шану померлому почалися великі грища: кінські перегони, змагання з бігу, метання списа та важких дисків.

А на світанні Ахілл запряг свою колісничу, прив'язав до неї тіло вбитого Гектора та тричі об'їхав могилу друга. Одинадцять днів лежало Гекторове тіло в таборі ахейців, і щодня Ахілл тягав його кіньми навколо могили вірного друга. Боги з прикрістю дивилися на те знування з небіжчика. Пріам наготував багате викупне, і бог Гермес провів його аж до намету Ахілла. Вражений виглядом нещасного старого, усвідомлюючи його страшне горе, згадавши про свого батька, якому не судилося дочекатися сина, Ахілл віддав Пріаму тіло Гектора. Описом поховання Гектора завершується «Іліада» — поема про гнів Ахілла, який коштував життя Патроклу й Гектору, наблизив загибель Трої та смерть самого Ахілла.

Образи Ахілла й Гектора як уособлення ідеалу людини, героя, воїна

Героїзм і драматизм — найхарактерніші риси епічної поеми Гомера «Іліада». Людина в героїчному епосі стає героєм тому, що завжди внутрішньо й зовні пов'язана із загальною справою.

Ахілл приречений долею й богами на загибель ще до падіння Трої і знає

Ахілл, що перев'язує Патрокла. Розпис кіліка.
Бл. 500 р. до н. е.

Герой троянської війни.
Малюнок на червонофігурній вазі

Герць Ахілла з Гектором. Малюнок на червонофігурній вазі

про це пророцтво. Але герой, нехтуючи зловісним пророцтвом, мужньо б'ється з троянцями, не маючи сумніву щодо неминучої перемоги над супротивником. Крім мужності й сили, Ахіллу властиві також почуття справедливості, власної гідності та героїчної честі. Це саме Ахілл скликає військо на раду для обговорення негідної поведінки Агамемнона, який не бажає підкорятися рішенню зборів воїнів. Це Ахілл прилюдно таврує царя як п'яницю й боягуза, котрий у бою — останній, а при розподілі здобичі — перший. Це Ахілл сміливо нагадує Агамемнону: люди «задля тебе прийшли, безсоромний, тобі на допомогу» до murів Трої.

У конфлікті між Агамемноном та Ахіллом Гомер вважає Ахілла правим до того часу, поки особиста образа не затьмарює героєві розум. Адже загибель загрожує вже усьому грецькому війську, а Ахілл зловтішається: хай знають, як воювати без нього. Поет показав у поемі, в яку безодню штовхає людину нехтування суспільною справою.

Ахілл — благородний і водночас жорстокий. Він знущається з мертвого тіла переможеного Гектора, але, розчулений горем старого Пріама, віддає йому труп сина й обіцяє призупинити війну, щоб троянці могли поховати свого ватажка. Прихід Пріама до Ахілла — одна з найвиразніших сцен «Іліади». Не випадково митці різних часів і народів так часто зверталися до неї.

Дотримуючись правил давньої епічної поезії, Гомер не висловлює в «Іліаді» безпосередньо своїх уподобань. Він так змальовує образи своїх героїв, що часом важко вирішити, кому автор віддає перевагу — Ахіллу чи його головному супротивникові — Гектору. Як і інші епічні вожді, Гектор неухильно дотримується кодексу честі, але, на відміну від грецьких героїв, він очолює свій народ у боротьбі за батьківщину, захищає троянських жінок і дітей від «фатального дня». Він проголошує мужні слова: «Пророцтво краще за інші — одно: за вітчизну боротись». У бою Гектор часто діє не як вождь племені, що прагне заволодіти дорогою здобиччю, а як ватажок народного ополчення, для якого найвища мета — порятунок вітчизни й перемога над ворогом. Він знає, що Троя не вистоїть і загине, але захищає рідне місто до останнього подиху, і це надає його образу дійсно трагічної величі.

Гектор — улюбленець усіх троянців, їхня надія й оборона. Гомер змальовує його як стриману й лагідну людину, ніжного сина, вірного чоловіка, люблячого батька. Одна з найзворушливіших сцен поеми — прощання Гектора з дружиною та малим сином біля брами приреченого міста. Андромаха плаче й умовляє Гектора залишитися на вежі й не приймати виклик Ахілла. Гектор, могутній герой і воїн, зворушений до сліз, бере на руки дитя, цілує його й благає богів, щоб син виріс гідною людиною, щоб про нього говорили: «Цей куди кращий за батька».

На відміну від Ахілла, який не знав сумнівів і боязней, Гектору доводиться долати і вагання, і страх, і це робить троянца більш людяним, живим, аніскільки не принижуючи його як героя. Гомеру вдалося показати в образі Гектора не тільки епічного героя, а й людину, що може діяти за покликом сумління, перемагаючи насамперед саму себе.

Україна і світ: мости духовного єднання

Остання зустріч Гектора з Андромахою вражає своєю людністю. Цей епізод поеми Антон Лосенко (1737—1773) передав у величому полотні «Прощання Гектора з Андромахою». Його герой однією рукою ніжно торкається сина, а другу простягає до неба, ніби благаючи богів зглянутись на немовля, вірну Андромаху та приречену Трою. Картина Антона Лосенка, сина українського селянина, згодом професора й директора Російської Академії мистецтв, зберігається у Третьяковській галереї в Москві.

Прощання Гектора з Андромахою. Антон Лосенко. 1773. Фрагмент

Візьміть участь у дискусії

- Хто такий Гомер?
- Автором яких творів його вважають?
- Чи існувала Троя насправді?

Дослідіть самостійно

- Визначте історичне підґрунтя поеми Гомера «Іліада».
- Розкрийте міфологічну основу «Іліади».

ІЛІАДА

(уривки)

Заспів

(пісня 1, вірші 1—10)

Гнів оспівай, богине¹, Ахілла, сина Пелея,
 Пагубний гнів, що лиха ахеям² багато накоїв:
 Душі славетних героїв навіки послав до Аїду³
 Темного, їх же самих він хижим лишив на поталу
 5 Псам і птахам. Так Зевсова воля над ними чинилась,
 Ще відтоді, як у зваді лихій розійшлись ворогами
 Син Атреїв, володар мужів, і Ахілл богосвітлий.
 Хто ж із безсмертних богів призвів їх до лютої сварки?
 Син то Зевса й Лето⁴. Владарем тим розгніваний тяжко,
 10 Пошесть лиху він на військо наслав...

Поміркуйте над текстом твору

- Про який епізод десятого року Троянської війни оповідається в поемі Гомера «Іліада»?
- Поясніть, як у перших рядках поеми визначено ключовий епізод поеми?
- Як автор поеми пояснює причину моровиці?
- Знайдіть у наведеному фрагменті свідчення того, що автор осуджує війну.

Дослідіть самостійно

- Зіставте фрагменти українського перекладу першої пісні поеми «Іліада» Гомера, виконані у XIX ст. С. Руданським та у XX ст. — Борисом Теном. Зверніть увагу на використані в наведених уривках мовні засоби художньої виразності. Який варіант вам подобається більше?

Про гнів співай, Співо, Пільєнка Ахілла,
 Що тьмуц'ї болі наслав на ахеїв,
 Що много душ сильних провалив у Невид,
 А трупи розкидав на добич собакам
 Та птахам усяким. Так Дієві хотілось,
 Як тільки незгоду у себе підняли
 І цар Антрієнко, і дивний Ахілло.

(Переклад С. Руданського)

¹ Богиня, до якої звертається поет і яка повинна надихнути його на оспівування гніву Ахілла, — це Муза. З дев'яти муз богинею епічної поезії вважали Калліопу.

² Ахеї (ахайці, ахаї) — у Гомера спільна назва для всіх грецьких племен, що воювали під Троєю. Він іще називає їх данайцями, аргів'янами.

³ Аїд (Гадес, Ад) — потойбічний світ, місце перебування померлих, а водночас і одне з імен бога потойбічного світу.

⁴ Бог Аполлон.

Щит Ахілла

(пісня 18, вірші 478—608)

- Приготував він насамперед щит — міцний і великий,
Гарно оздоблений всюди, ще й виконував обід потрійний,
480 Ясноблискучий, та ззаду посріблений ремінь приладив.
Щит той з п'ятьох був шарів шкіряних, а поверх він багато
Вирізьбив різних оздоб, до дрібниць все продумавши тонко.
Землю на нім він зобразив майстерно, і небо, і море,
Сонця невтомного коло, і срібний у повені місяць,
485 І незліченні сузір'я, що неба склепіння вінчають,
Посеред них і Плеяди, й Гіади, і міць Оріона,
Й навіть Ведмедицю — інші ще Возом її називають.
Крутиться Віз той на місці й лише вигляда Оріона,—
Тільки один до купань в Океані-ріці непричетний.
490 Вирізьбив на щиті він для смертних людей два прекрасні
Міста. В одному із них — весілля та учти справляють,
Юних дівчат при світлі ясних смолоскипів виводять
З їхніх світлиць і ведуть через місто під співи весільні.
Жваво кружляють в танку юнаки, і лунають довкола
495 Флейти й формінги дзвінки, а жінки, стоячи на порозі
Власних осель, на юні веселощі з подивом зирять.
Сила народу на площі міській гомоніла. Знялась там
Буча бурхлива — двоє мужів про пеню сперечалися
За чоловіка убитого. Клявся один при народі,
500 Що заплатив, а той — заперечував це при народі.
Врешті звернулись вони до судді, щоб зваду скінчити.
Гомін стояв навкруги: свого підтримував кожен.
Люд вгамувати старалися окличники¹. Колом священним
Сили старійшини всі на обтесанім гладко камінні,
505 Берла у руки взяли від окличників дзвінкоголосих
І, встаючи зі сидінь, вікали по черзі свій вирок.
А посередині в них золоті два лежали таланти,
Щоб їх віддати тому, хто докаже, що має він слухність.
Друге з тих міст оточили навколо численні два війська
510 В зброї блискучій. Та в раді військовій вони розділились —
Чи зруйнувати все, силою взявши, чи скарби коштовні,
Що так багато їх в місті прекраснім, навпіл поділити.

¹ Окличники (вісники) — у їхні функції входило посередництво між ворогами, а також між богами та людьми.

- Ті ж не здавались і засідку потай нову готували.
Вийшли на мурі міські боронить їх і любі дружини,
- 515 Й діти маленькі, й мужі, яких уже старість зігнула,
Вої ж пішли. На чолі їх — Арей і Паллада Афіна¹,
Йшли золоті вони та в золотому одінні обое,
Збройні, величні, прекрасні, як справжні богове, усюди
Зразу помітні: багато-бо нижчі були від них люди.
- 520 Швидко дійшли вони місця, де мала їх засідка бути,
Біля ріки, куди ходять стада усі до водопою.
Там заховались вони, блискучою міддю укриті.
Двоє підглядачів спереду йшли, окремо від війська,
І дожидали приходу овець та биків круторогих.
- 525 От підійшли вони; два пастухи їх спокійно гонили,
Награючи на сопілках, — ніякого лиха не ждали.
Ті ж, лише-но здаля їх побачивши, кинулись раптом
І зайняли срібнорунних отару овець і велику
Череду гарних корів, пастухів же обох повбивали.
- 530 Гомін і шум біля стада почули іздалеку в стані,
Сидячи в раді військовій, і зразу на коней рисистих
Скочили всі, і, миттю до берега річки домчавши,
У бойовому порядку у бій з ворогами вступили,
І один одного мідними били завзято списами.
- 535 Звада тіснилася там з Сум'яттям і погрозлива Кера;
Ранених то ледь живих, то й неранених Смерть забирала.
То волочила за ноги убитого труп з бойовища, —
Шати на плечах її червоніли від крові людської.
Воїни, наче живі, у бою тіснилися й бились,
- 540 І один в одного трупи убитих старалися вирвать.
Далі родючих ланів змалював він широкі простори,
Зорані тричі, й багато на них орачів із плугами
Впряжених в ярма волів туди і назад поганяли.
А як, дійшовши межі на ріллі, завертатъ уже мали,
- 545 Келих вина, наче мед той солодкого, в руки щоразу
Муж подавав їм. І борозну знову вони повертали,
Щоб якнайшвидше родючі лани до кінця доорати.
Наче поорана нива, рілля іззаду чорніла,
Хоч була з золота вся. Таке-то він вирізьбив диво.

¹ Арей (Арес) — бог війни, підступний, віроломний, на відміну від Афіні Паллади — богині війни, чесної та справедливої.

- 550 Далі лани змалював владареві. Достигле колосся
Скрізь по тих нивах женці гостролезими жали серпами.
Падали густо на землю колосся важкі оберемки.
Їх снопов'язи тоді перевеслами туго в'язали.
Три снопов'язи стояло оподаль. А хлопчики ззаду
- 555 Зжате збирали колосся й, його охопивши обіруч,
Їм подавали ретельно. І тут же, радіючи серцем,
Мовчки стояв на межі володар, на берло обпершись.
Далі під дубом окличники учту уже готували,
В жертву принісши бика, й навкруги метушились; а жони
- 560 Борошном ячним його приправляли женцям на вечерю.
Далі він вирізьбив ще обважнілий від грон виноградник
З золота, — кетяги сині, аж чорні, по ньому рясніли;
Віття його на срібних підпорах тримались надійно;
Ровом він темним обведений був, а навкруг олив'яний
- 565 Тин височів, лиш одна пролягала крізь нього стежина
Для носіїв, що проходили нею на збір винограду.
Стежкою тою дівчата і хлопці, веселоців повні,
В плетених кошиках грона несли, наче мед той солодкий.
Хлопчик, між ними йдучи, награвав надзвонистій формінзі
- 570 І про прекрасного Ліна¹ виспівував пісню чудову
Голосом ніжним. А ті, його співам вторуючи дружно,
Тупали в лад їм ногами, і весело всі танцювали.
Далі він череду вирізьбив дужих биків круторогих.
Деякі з золота, інші із олова їх поробив він.
- 575 Голосно мукали всі, ідучи із кошари на берег
Річки бурхливої, густро порослий гнучким очеретом.
Четверо йшло золотих пастухів по боках проваджати
Череду, й бігало дев'ять за ними собак прудконогих.
Спереду раптом два леви жахливі на стадо напали
- 580 Й поволокли вже бика, що ревів і мукав страшенно
В лев'ячих кігтях, а пси й юнаки поспішали на поміч.
Леви ж тим часом, зідравши з бика величезного шкуру,
Кров його й нутроці хтиво ковтали. І марно старались
Їх одігнать пастухи і псів нацькувать прудконогих.
- 585 Ті ж, боячись підійти і в левів зубами вчепитись,
Часом наблизяться, й гавкають тільки, і тут же тікають.

¹ Лін — міфічний юнак надзвичайної вроди. Немовлям його покинула мати, а виховали чабани. В деяких місцевостях Греції існував культ Ліна.

- Пастівень вирізьбив далі кульгавий митець незрівнянний
І білорунних отару овець в тій чудовій долині,
Криті хліви, й курені, і кошару, й повітки пастуші.
- 590 Далі ще змалював на всі руки митець незрівнянний
Місце для танців, подібне до того, що в Кносі просторім
Славний Дедал Аріадні колись спорудив пишнокосій¹.
В розквіті сил юнаки й багатьом жадані дівчата,
Міцно за руки побравшись, кружляли у танці веселім.
- 595 В легких одіннях дівчата були, юнаки ж у хітонах,
Шитих з тонкої тканини й ледь маслом для блиску натертих.
Ті — у віночках чудових були, а ці — на ремінні
Срібному мали ножі, з щирого золота куті.
В жвавому танці на звиклих ногах вони легко кружляли,
- 600 Наче той круг у руках гончаревих, коли забажає
Він перевірити тільки, як круг обертається буде,
То розійдуться рядами й одні нападають на одних.
Юрмами купчилися люди навколо й втішалися вельми
Тим хороводом. Співаючи звучно, співець божественний
- 605 Грав серед них на формінзі, й під музики тої звучання
Два скоморохи стрибали всередині людного кола.
Далі він вирізьбив хвилі могутні ріки Океану
З самого краю щита, що його змайстрував так старанно.

Поміркуйте над текстом твору

- Ще на початку VIII ст. до н. е. у грецькому війську доля бою залежала від успішних дій вершників і воїнів на колісницях, мати які могли лише багаті люди. Більшість же грецьких вояків були озброєні щитами з однією рукояткою — посередині. Утримувати такий щит було досить важко, тому він був невеликого розміру і прикривав лише тіло одного воїна. Однак у середині VIII ст. до н. е., тобто приблизно у той час, коли й була створена «Іліада», греки придумали другу рукоятку до щита: у ту, що була посередині, просовували руку до ліктя, друга ж рукоятка була з краю, її міцно тримали в кулаку. Такий щит був значно більшого розміру, і краями своїх щитів воїни могли прикривати один одного. Коли ж воїни з великими щитами ставали в ряд, то їх взагалі неможливо було ушкодити. Така піхота ставала найважливішою силою у бою. А відтак і у мирний час головною силою держави відчували себе не надто багаті люди, ті, кому вистачало коштів на обладунок з великим щитом. Вчені вважають, що саме з цього й розпочався тривалий шлях греків до демократії.

¹ Міфічний будівничий, художник і винахідник Дедал для критського володаря Міноса в місті Кноссі побудував знаменитий лабіринт. Для дочки Міноса Аріадни він зробив місце для танців, яке зобразив Гефест на щиті.

- Які картини зобразив Гефест на щиті Ахілла? Дайте назву кожній картині.
- У чому полягає їх символічний зміст?

Дослідіть самостійно

- Розшифруйте значення міфологічних образів, про які йдеться у наведеній пісні.
- Учені стверджують, що на щиті Ахілла Гомер зобразив світ, таким, яким його уявляли давні греки. Наведіть свої аргументи на підтвердження цієї думки.

Знайдіть творче рішення

- Розкажіть, яким ви уявляєте щит Ахілла.

Двобій Ахілла й Гектора

(пісня 22, вірші 139—411)

Так же, як сокіл у горах, з пернатих усіх найшвидший,

- 140 Легко під хмарами гонить сполохану горлицю дику
Й мечеться там на всі боки, а сокіл із клетотом хижим
Швидко її настигає, здобичі прагнучи серцем.
Рвавсь так Ахілл уперед, та вздовж іліонського муру
З трепетом Гектор¹ тікаючи, дужими рухав коліньми.
- 145 Мимо дозорного пагорба й смоков, овіяних вітром,
Бігли вздовж муру міського обидва шляхом вони битим.
До струменистих джерел вже добігли вони. Дві криниці
Витоки звідти дають течії вирового Скамандру.
Теплою перша струмує водою, і завжди парує
- 150 Хмара над нею густа, як дим лісового пожегару.
Друга ж і влітку холодним, як лід, струменіє потоком,
Наче той град крижаний або снігу завія студена.
Поряд із ними — просторі, обкладені каменем гладко,
Гарні водойми, що в них блискуче вбрання своє мили
- 155 Жони прекрасні хоробрих троян та їх доньки вродливі
В мирні часи, як сюди не приходили вої ахейські.
Мимо промчали вони, той — рятуючись, той — здоганявши.
Сильний попереду мчав, настигав же, як вихор, багато
Дужчий від нього, — не бик — бо жертвний, не шкура бичача

¹ Гектор — син Пріама й Гекуби, головний троянський герой; прославився на десятому році війни.

- 50 Ціллю була їм, як це в бігових перегонах буває,—
Тут же ішлося за Гектора душу, впокірника коней.
Як в бігових перегонах, змагання мету обминувши,
Однокопитні проносяться коні, й їх жде нагорода —
Мідний триніг або жінка — на шану померлого мужа,—
- 65 Так вони тричі оббігли навколо Пріамове місто
В дужім бігу, аж стали дивитись на них і божеве.
Отже, почав тоді мовити батько людей і безсмертних:
«Горе! На власні очі я гнаного круг Іліона
Любого воїна бачу, журбою за Гектора тяжко
- 70 Серце моє засмутилося! Скільки биків круторогих
Він на ущелинах Іди в верхів'ях і високоверхій
Трої мені попалив! Сьогодні ж Ахілл богосвітлий
Гониться швидко за ним круг священного міста Пріама.
Отже, божеве, подумайте й пильно тепер обміркуйте,
- 75 Чи врятувати від смерті його, чи дозволить Пеліду
Все ж подолать його, хоч він великою доблестю славен».
В відповідь мовить йому ясноока Афіна:
«Батечку наш темнохмарний, о що ти сказав, громовладче!
Смертного мужа, якому давно вже приречена доля,
- 80 Від неминучої смерті хотів би ти все ж увільнити.
Дій, як волієш, та ми, усі інші боги, з цим не згодні».
Відповідаючи, так їй сказав на це Зевс хмаровладний:
«Трітогенее, дитя моє любе, не бійся! Хоч часом
І не ласкаво я мовлю, до тебе я завжди прихильний.
- 85 Зробиш, як розум підказує, хай тебе це не спиняє».
Те, що він мовив Афіні, було і самій їй до серця,—
Кинулась швидко вона із високих вершин олімпійських.
А прудконогий Ахілл безустанно за Гектором гнався.
Наче на оменя юного пес по узгір'ях полює,
Вигнавши з лігва, й жене по ярах та ущелинах диких,
Той, хоч умкне на хвилину, у хащах густих затаївшись,
Пес по сліду його знайде й женеться за ним, поки схопить.
Так від Пеліда не міг прудконогий й Гектор умкнути.
Скільки не кидався він, щоб Дарданської брами добігти
- 95 І заховатись під захистом міцно збудованих мурів,
Де б і трояни його захистили, стріляючи зверху,
Стільки й Пелід забігав наперед і на голу рівнину
Знов одганяв його, сам же міської тримався твердині.
Як уві сні не впіймать чоловікові іншого мужа —

- 200 Ані цей утекти, ані той наздогнати не може, —
Так ні настигнуть Ахілл, ані Гектор не міг і умкнути.
Як пощастило б од Кер ухилитись йому і від смерті,
Коб Аполлон дальносяжний востанне йому не з'явився
На допомогу, надавши снаги й підбадьоривши ноги?
- 205 Воєм ахейським кивав головою Ахілл богосвітлий
Ратищ на Гектора довгих і стріл гірких не метати,
Щоб не здобув би хто слави, а він тоді б другим лишився.
А як обидва вони до джерел учетверте добігли,
Батько безсмертних богів, терези золоті натягнувши,
- 210 Кинув на шальки два жереби довгопечальної смерті —
Гектора, коней баских упокірника, й другий — Ахілла,
І посередині взяв. Долі Гектора день похилився,
Вниз, до Аїду пішов, — Аполлон одвернувся од нього.
До Пелеона ж богиня прийшла, ясноока Афіна,
- 215 Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Зевсові любий Ахілле ясний! Сподіваюся, нині
До кораблів принесемо з тобою велику ми славу,
Гектора, хоч який він неситий в бою, подолавши.
Не пощастить відтепер йому більше від нас ухилитись,
- 220 Не допоможе і Феб¹ дальносяжний, хоч як би старався
Й повзав би в Зевса в ногах, у егідодержавного² батька.
Тож зупинись на часину й спочинь! А сама я подамся
До Пріаміда й схилю його вийти на бій із тобою».
Так говорила Афіна, і радо Ахілл їй скорився.
- 225 От зупинивсь він і сперся на ясен свій мідяногострий.
І до божистого Гектора миттю вона поспішила,
Постать Дейфоба³ прибравши і голос його неослабний,
Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Любий, як тяжко Ахілл утісняє тебе прудконогий,
- 230 Гонячи швидко навкруг священного міста Пріама.
Отже, спинімось, заждім його й будемо вдвох боронитись!»
В відповідь Гектор великий промовив їй шоломосяйний:
«Тож і раніше мені, Дейфобе, ти був найлюбіший
З рідних братів моїх, котрих Гекуба й Пріам породили.

¹ Феб («осяйний») — одне з численних імен Аполлона.

² Зевс егідодержавний — у давні часи егідою називали Зевсову зброю у вигляді бурі з громом та блискавицею, якою він завдавав страху ворогам. Звідси і походить вираз «під егідою», тобто «під захистом».

³ Дейфоб — найулюбленіший брат Гектора.

- 235 Нині ж тебе я повинен тим більш поважати душею,
Що, мене в скруті на власні побачивши очі, ти зваживсь
Вийти з-за мурів, тоді як інші за ними сховались».
В відповідь мовить йому ясноока богиня Афіна:
«Любий мій брате! Наш батько, й шановна матінка наша,
- 240 Й товариші всі один перед одним уклінно благали
В місті лишитись: таким-бо вони переповнені страхом!
Тільки ж за тебе тривоною там моє серце смутилось.
Ну-бо, сміливо ставаймо до бою й списів не падаймо
В січі завзятій,— побачимо ще, чи Ахілл прудконогий
- 245 Нас повбива й поволочить озброєння наше криваве
До кораблів глибодонних, чи ти його списом здолаєш!»
Мовила так і підступно його повела за собою.
А як, один проти одного ставши, зійшлись вони близько,
Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосейний:
- 250 «Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
Стріти твій напад. А зараз — дух мій мене спонукає
Стати грудьми проти тебе — здолаю чи смертю загину.
Але звернімось до вічних богів: вони кращими будуть
- 255 Свідками нам і нашу пильніше доглянуть умову.
Не оскверню я тебе, коли над тобою звитагу
Дасть мені Зевс, і душу із тіла твого відберу я.
Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
Тіло ж ахеям верну. Так само зі мною ти вчиниш».
- 260 Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
Як не бува між людьми і між левами клятв непорушних,
Як між вовками й агнятами згоди не буде ніколи,
А без кінця споконвік одне з одним вони ворогують,—
- 265 Так і між нами не буде любові, не бути ніяким
Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом не поляже
Й крові його Арей не нап'ється, боєць войовничий.
Всю спогадай свою доблесть. Слід нині тобі особливо
Списником бути несхибним і дужим бійцем войовничим.
- 270 Більше тобі не втекти. Незабаром Паллада Афіна
Списом моїм подолає тебе. Спокутуєш нині
Сум мій по друзях моїх, повбиваних лютим тобою!»
Мовивши так, розмахнувся і свого довготінного списа
Кинув, та вгледів його й ухилився осяйливий Гектор,

- 275 Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним пролетівши,
В землю уп'явся. Вирвавши спис той, Паллада Афіна
Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:
«Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,
Ти не від Зевса дізнався про долю мою, як хвалився.
Був балакун ти, словами готовий мене ошукати,
Щоб з переляку я сили позбувся й снаги бойової!
Не утікати му я, не вженеш мені списа у спину!
Прямо іду проти тебе, проймеш мені груди, як тільки
- 285 Дасть тобі бог. А тим часом і сам ти мого стережися
Мідного списа. Бодай би цілком ти прийняв його в тіло!
Легшою стала б, напевно, війна й для троян із твоєю
Смертю. Для них-бо усіх найбільше являєш ти лихо!»
Мовивши так, розмахнувся, і свого довготінного списа
- 290 Кинув, і прямо у щит Ахіллові вцілів несхибно.
Але далеко одскочив той спис од щита. І розсердивсь
Гектор, як глянув, що спис пролетів із руки його марно.
Став він, збентежений: іншого-бо не було в нього списа.
Голосно він білощитного став Деїфоба гукати,
- 295 Щоб йому ратище дав, а того не було уже й близько.
Все зрозумів тоді Гектор, і так він до себе промовив:
«Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене кличуть!
Я-бо гадав, що герой Деїфоб недалеко від мене,
Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афіна!
- 300 Ось вже зловісна наблизилась смерть, і нікуди від неї
Не утекти. Як видно, давно уже це до вподоби
Зевсу й його дальносійному синові, котрі раніше
Допомагали мені. І от доля уже настає.
Але нехай уже не без борні, не без слави загину,
- 305 Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!»
Мовивши так, він з піхов загострений вихопив меч свій,
Довгий, важений, що при стегні його дужім був завжди,
Зщулюсь і кинувся, наче орел отой високолетний,
Що на рівнину раптово із темної падає хмари
- 310 Ніжне ягнятко вхопити або полохливого зайця,—
Кинувся так же і Гектор, підносячи гострий меч свій.
Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,

- 315 Міддю окутий, шолом, розвівалась над ним золотиста
Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.
Так же, як сяє між зір незліченних у темряві ночі
Геспер¹, що в небі немає від нього яснішої зірки,
Сяяло так і відточене вістря на списі Ахілла,
- 320 Що у правиці стрясав ним, готуючи Гектору лихо
І виглядаючи, де б йому ніжне уразити тіло.
Але ховалося тіло вождя під озброєнням мідним,
Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову² силу.
Там лиш, де кості ключиці поєднують шию з плечима,
- 325 Горло біліло, — найшвидше душі там сягає загибель, —
Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий,
І пройняло його вістря те ніжнюю шию навиліт.
Мідноважкий не пробив, проте, Гектору ясен горлянки,
Щоб у розмові з Пелідом мінятися міг він словами.
- 330 В куряву впав він, і крикнув, зрадівши, Ахілл богосвітлий:
«Гекторе, вбивши Патрокла, — невже врятуватись самому
Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко?
Дурню ти! На допомогу йому набагато сильніший
Ззаду, поміж кораблів глибодонних, товариш лишався —
- 335 Я, що коліна розслабив твої! Тебе розтерзають
Птахи з ганьбою і пси, а його поховують ахеї».
Весь знемагаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,
- 340 Матимеш золота й міді за це ти від мене багато:
Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
Тільки верни моє тіло додому, щоб Трої синове
Й жони троянські, вогнем попаливши, його поховали».
Глянув слідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
- 345 «Псе, не благай мене задля колін і батьків моїх рідних.
Тільки б дав волю я серцю і гніву своєму, то м'ясо
Рвав би із тебе й сирим пожирав би, — таке ти накоїв!
Нині ніхто вже від псів голови не врятує твоєї,
Хоч би і в десять, і в двадцять разів привезли мені більший

¹ Геспер — божество вечірньої зірки — найпрекраснішої із зірок (планета Венера).

² Патрокл — соратник і товариш Ахілла в Троянській війні, знаменитий своїм мистецтвом в керуванні колісницями. Переслідуючи в одній із битв троянців до самих стін Трої, загинув від руки Гектора.

Андромаха біля тіла Гектора. Жак Луї Давід. 1783. Фрагмент

- 350 Викуп, і, зваживши на терезах, обіцяли ще стільки,
Й золотом чистим вагу твого тіла звелів замінити
Син Дарданів Пріам,— і тоді твоя мати шановна,
Що народивсь ти від неї, на ложі тебе не оплаче,—
Пси лиш та хижі птахи розірвуть на шматки твоє тіло!»
- 355 Смертю конаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Вачу, що добре я знаю тебе і дарма намагався
Переконати, бо серце у грудях у тебе залізне!
Та начувайся, щоб гніву богів не зазнати за мене
В день, коли славний Парис¹ і Феб-Аполлон дальносяжний
- 360 Вб'ють біля Скейської брами тебе, хоч який ти хоробрий».
Мовив він так, і смерть йому питьмою очі окрила,
Вийшла із тіла душа й подалась до оселі Аїда
З плачем за долю свою, покидаючи юність і силу,
А до померлого все ж промовив Ахілл богосвітлий:
- 365 «Смертю умри! А я свою стріну загибель тоді, як
Зевс та інші безсмертні мені її схочуть послати!»
Мовлячи це, із убитого витяг він мідного списа

¹ Парис — троянський царевич, син Пріама й Гекуби. Викравши Гелену, дочку спартанського царя Менелая, став призвідником Троянської війни. Від його стріли, скерованої Аполлоном, гине Ахілл.

Й набік одкинув, а зброю його, закривавлену вельми,
Зняв із плечей. Звідусіль позбігались синове ахейські

- 370 І дивувались, красу споглядаючи й постать могутню
Гектора. Й жоден із них не минув його списом кольнути.
Дехто іще, на сусіда свого позираючи, мовив:
«Леле! А Гектор сьогодні на дотик неначебно м'якший,
Аніж коли на човни до нас полум'я кидав палюче!»
- 375 Мовлячи так, його ратищем кожен старався вколоти.
Зняв тоді зброю його прудконогий Ахілл богосвітлий,
Серед ахеїв він став і слово промовив крилате:
«Друзі мої, аргеїв вожді і порадники мудрі!
Нині, коли мені вічні богове дали подолати
- 380 Мужа, що більше нам лиха накоїв, ніж інші всі разом,
Спробуймо збройне на місто ударить, щоб знати напевно,
Що у троян тих на думці і що вони мають робити —
Чи покидять по загибелі Гектора місто високе,
Чи залишатися й твердо стоять, хоч його вже й немає.
- 385 Нащо, проте, цими мислями любе тривожити серце?
При кораблях-бо лежить неоплаканий, без поховання,
Мертвий Патрокл. Не забуду його, поки я між живими
Перебуваю і поки мене мої носять коліна.
Й хоч у Аїді про мертвих маємо ми забувати,
- 390 Свого товариша любого й там пам'ятатиму завжди!
Нині ж, пеан заспівавши, вернімось, юнацтво ахейське,
До кораблів глибодонних і трупа з собою візьмімо.
Слави сягли ми великої — Гектор поліг богосвітлий,
Той, що у Трої на нього усі, як на бога, молились!»
- 395 Мовивши так, він на Гектора діло замислив негідне:
Попробивав на обох йому дужих ногах сухожилля
В п'ятах, де щиколоть; ремені в них протягнувши бичачі,
До колісниць припнув, голові ж дав в пилу волочитись.
На колісницю зійшов, славному зброю убитого взявши,
- 400 Коней стьобнув батогом, і охоче вони полетіли.
Куряви хмара знялась над волоченим тілом, звихрилось
Чорне волосся, і вся голова його, досі прекрасна,
В поросі билась густім. Ворогам-бо його на наругу
Зевс хмаровладний віддав у ріднім вітчизнянім краї.
- 405 Пилом бруднилась його голова. А мати, на сина
Глянувши, стала ридати, й, далеко від себе жбурнувши

Світлу намітку свою, виривать почала свої коси.
Жалібно й любий ридав його батько, й усюди навколо
Плач і сумне голосіння лунали по цілому місту.

- 410 Схоже було це найбільше на те, ніби Троя висока
Полум'ям вся негасимим од верху до низу палала.

Поміркуйте над текстом твору

- За що Ахілл переслідує Гектора?
- Якими змальовуються ахейський і троянський герої?
- Знайдіть художні засоби, які використовує Гомер для характеристики своїх героїв.
- Як називають Ахілла й Гектора Гомер, боги?
- Визначте найбільш напружений момент двоюбою Ахілла й Гектора.
- Чому Ахілл вчинив наругу над тілом Гектора?
- Визначте позицію автора щодо вчинку Ахілла з тілом Гектора.
- Зіставте образи Ахілла й Гектора. Складіть їх порівняльну характеристику.

Дослідіть самостійно

- Визначте структуру гекзаметра і покажіть його особливості на прикладі будь-якого фрагмента з поданої пісні.

Працюємо з репродукціями творів образотворчого мистецтва

- Роздивіться репродукцію картини Ж. Л. Давіда «Андромаха біля тіла Гектора» і дайте відповіді на запитання:
Який епізод «Іліади» відтворений на цьому полотні?
Як художник утверджує величну смерть героя? Зверніть увагу на освітлення, кольори, за допомогою яких змальований цей образ.
Якою постає на цьому полотні Андромаха? Як митець передав глибину її скорботи?
Які ідеї утверджує художник?

Пріам у Ахілла

(пісня 24, вірші 46—746)

На землю тоді Пріам¹ з колісниці зіскочив

- 470 І, візника залишивши Ідея на місці, щоб бистрих
Коней і мулів стеріг, подався їздець староденний
Прямо до дому, де Зевсові любий Ахілл мав оселю.

¹ Пріам — останній цар Трої, батько Гектора. В ніч взяття Трої Пріам хотів озброїтися і вийти на бій, але Гекуба вмовила його шукати порятунку біля домашнього вівтаря Зевса. Тут його наздогнав і безжалісно вбив Неоптолем.

- Там він застав його в друзів, що одаль сиділи. Лиш двоє —
Автомедонт¹ благородний і Алкім², Ареева парость, —
- 475 Услугували йому. Вечеряти щойно скінчив він —
Їжі спожив і пиття. Перед ним іще стіл залишався.
В дім непомітно ввійшов великий Пріам і, схилившись,
Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати
Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.
- 480 Так, наче муж, що, в рідному краї убивши людину,
На чужину утікає в нестямі і, раптом зайшовши
В дім до мужа багатого, подив усіх викликає,
Так здивувався Ахілл, боговидного старця впізнавши,
Враз здивувались і інші, й одні позирнули на одних.
- 485 Тільки Пріам, озвавшись, промовив до нього з благанням:
«Батька свого спогадай, до богів подібний Ахілле!
Так же, як я, стоїть він на старості скорбнім порозі.
Може, в цю саму хвилину сусіди йому учиняють
Утиски й нікому ту небезпеку й біду відвернути.
- 490 Все ж він, принаймні почувши про те, що живий ти і цілий,
Серцем радіє своїм і щоденно плекає надію
Любого бачити сина, коли він повернеться з Трої.
Я ж, нещасний без краю, найкращих синів породив я
В Трої розлогій, а нині нікого мені не лишилось.
- 495 Аж п'ятдесят їх у мене було до приходу ахеїв,
З них дев'ятнадцять від лона були однієї дружини,
Решту — інші жінки у моїх породили покоях,
Та багатьом із них лютий Арей вже знесли коліна.
Хто ж був єдиний у мене, що й Трою, й самих захищав нас,
- 500 Той в обороні вітчизни недавно тобою убитий —
Гектор. Тож задля нього й до цих кораблів я ахейських
Нині з благанням прийшов і викуп приніс незліченний.
Бійся, Ахілле, богів і зглянься ласкаво на мене,
Батька свого спогадавши, бо жалю ще більше я гідний,
- 505 Те-бо терплю, чого інший ніхто не зазнав земнородний,—
Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!»
Мовив це, й пам'ять про батька збудив, і викликав сльози.

¹ Автомедонт — візниця Ахілла.

² Алкім (Алкімедонт) — мірмідонянин, якому передав віжки Автомедонт, коли залишив колісницю після того, як був убитий Патрокл, соратник і товариш Ахілла.

- Взявши за руку, лагідно все ж одхилив той старого.
Так спогадавши обидва,— той Гектора-мужезвитяжця,
- 510 Плакав невтішно, до ніг Ахіллових тужно припавши,
Сам же Ахілл свого батька оплакував, ще й за Патроклom
Тяжко журився,— і стогін їх сумно лунав по покоях.
А після того, як слізьми наситивсь Ахілл богосвітлий,
З серця ж його і грудей одлягло скорботне бажання,
- 515 З крісла він швидко підвівся й за руку підводить старого,
Сиве чоло пожалівши й на бороду зглянувшись сиву,
І, промовляючи, з словом до нього звернувся крилатим:
«О бідолашний, багато печалі душею зазнав ти!
Як же наблизитись до кораблів ти наваживсь ахейських
- 520 Сам, перед очі того, хто стільки синів твоїх славних
Зброї позбавив? Мабуть, і серце у тебе залізне.
Та заспокойся і в крісло сідай. Хоч як боляче нам,
Глибоко в серці схваймо свою ми журбу і скорботу.
Не допоможуть нічого найревніші сльози й ридання.
- 525 Долю таку вже богове нам, смертним, направили, нещасним,—
Жити весь вік у журбі, самі лиш вони безпечальні.
Глиняні глеки подвійні у Зевса стоять, при порозі,
Повні дарів: нещастя — в одному, а в другому — блага.
Той, кому їх у суміші Зевс подає громовладний,
- 530 Інколи горя, а інколи й радості має заздати.
Той же, кому тільки лихо пошле, здобуває ганьбу лиш,
Голод нужденний скрізь гонить його по землі богосвітлій,
От і блукає він скрізь, і в богів, і в людей у зневазі.
Так і Пелея боги дарами блискучими зроду
- 535 Обдарували; поміж людей він усіх виділявся
Щастям, багатством, ще й був владарем у мужів мірмідонських,
Смертний, дружиною мав од богів він богиню безсмертну¹.
Та недолу й йому приділили богове — не мав він
В домі своєму дітей, владущого роду нащадків.
- 540 Син у Пелея один лише, коротковічний; я й нині
Старості не доглядаю його й од вітчизни далеко
В Трої сиджу — і тобі, і дітям твоїм лиш на горе.
Чули ми, старче, раніше колись і ти був щасливий:
Скільки обмежує Лесбос, оселя Макарова², з моря,

¹ Однією з дружин Пелея була морська німфа Фетіда.

² Макара — син бога вітрів Еола, міфічний володар острова Лесбосу.

- 545 З півночі ж — гори Фрігійські та хлань Геллеспонту безкрая —
Скрізь визначався ти, старче, як кажуть, синами й багатством.
Та як наслали на тебе це лихо богове небесні,
Вічно під містом твоїм лиш січі та людоубивства.
Мушиш терпіти, журби не тримай безнастанної в серці,
- 550 Не допоможе нічого печаль за сином убитим, —
Не воскресиш його, тільки ще більшого горя зазнаєш!»
В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
«Ні, я не сяду, годованцю Зевсів, допоки мій Гектор
Десь у наметі лежить непохований. Дай його швидше,
- 555 Хай я на власні очі побачу, а сам ти від мене
Викуп багатий прийми, що привіз я. Нехай він на радість
Буде тобі, щоб вернувсь ти до рідного краю щасливо,
Ти-бо дав жити мені і сонячне бачити світло».
Глянув на нього спідлоба і мовив Ахілл прудконогий:
- 560 «Не досаждай мені, старче, бо вирішив серцем і сам я
Гектора тіло вернути, — від Зевса приходила з вістю
Мати до мене моя, від морського народжена старця.
Знаю-бо й те я, Пріаме, цього не сховаєш від мене, —
Хтось із богів тебе до кораблів супроводив ахейських.
- 565 З смертних ніхто б не насмілився, навіть юнак нерозважний,
В стан наш вступити — ні від сторожі б не міг він схватись,
Ані так легко затвори на брамах відсунути наших.
Тож не хвиліюй уже більше моє ти печалями серце,
Щоб у наметі цім, старче, хоч ти і з благанням приходиш,
- 570 Я не відмовив тобі і Зевсову б волю порушив».
Мовив він так, і, злякавшись, послухав старий тої мови,
Син же Пелеїв, як лев, за двері з намету подався,
Та не один, за ним поспішили соратників двоє —
Автомедонт благородний і Алкім, що їх поміж друзів
- 575 Більше від інших Ахілл шанував по Патроклі убитім.
Випрягли коней і мулів вони, від ярма одв'язавши,
І, до намету з окличником старця Пріама ввійшовши,
В крісло його посадили, і з міцноколісного воза
Викуп за голову Гектора зносити стали безцінний.
- 580 Два лиш плащі залишили вони і хітон добротканий,
Щоб, загорнувши в них тіло, додому його виряджати.
Сам же покликав служниця помити його й намастити,
Тільки десь далі поклавши, щоб сина Пріам не побачив.
Міг-бо не стримати гніву старий у засмученім серці,

- 585 Сина побачивши, сам же Ахілл, умить спалахнувши,
Зопалу вбить його міг би й порушити Зевсову волю.
Тіло помили служниці, і, маслом його намастивши,
В чистий вгорнули хітон, і плащем його зверху накрили.
Потім Ахілл підняв його сам і, на мари поклавши,
- 590 З товаришами поставив на добре гембльованім возі.
Заголосивши тоді, до друга взивав він і мовив:
«О, не гнівися, Патрокле, як навіть в Аїді почуєш,
Що богосвітлого Гектора тіло віддав дорогому
Батькові я,— не нікчемний він дав мені викуп за нього.
- 595 Гідну й для тебе я долю із нього вділю, як належить».
Мовив це й знов до намету вернувся Ахілл богосвітлий.
Сів у крісло, оздоблене гарно, що встав був із нього,
При протилежній стіні, і так до Пріама промовив:
«Син твій, старче, померлий до тебе вернувся, як велів ти,—
- 600 Вже він на марах лежить. На світанку його ти побачиш
І повезеш. А зараз пора про вечерю згадати.
Не забувала про їжу й сама пишнокоса Ніоба¹,
Що аж дванадцять дітей у неї загинуло в домі —
Шестеро дочок і шість синів у квітучому віці.
- 605 Стрілами тих юнаків Аполлон повбивав срібнолукий
В гніві на матір Ніобу, дівчат — Артеміда мислива,
Саме за те, що з Лето ясноликою хтіла рівнятись:
Двох-бо дітей породила Лето, а у неї — багато.
Хоч їх лиш двое було, а тих багатьох повбивали.
- 610 Дев'ять днів у крові ті валялися трупи, й ховати
Їх не було кому: всіх обертав у каміння Кроніон².
Тільки десятого дня їх небесні боги поховали.
Слізьми знеможена вкрай, про їжу згадала Ніоба.
Нині у скелях далеких, у горах безлюдних Сіпілу,
- 615 Де, як розказують, захисток мають для себе божисті
Німфи, що вздовж берегів Ахелою ведуть хороводи,—
В камінь богами обернена, там вона вічно сумує.

¹ Ніоба — жінка царя Фів Амфіона. Маючи шість синів і шість дочок, вона возгордилася перед Літо, що мала тільки двох дітей: Аполлона та Артемиду. Розгнівана богиня пожалілася своїм дітям, які стрілами з луків вбили всіх дітей Ніоби. В потрясінні від загибелі дітей Амфіон покінчив з життям, а сама Ніоба скам'яніла від горя, перетворившись на скелю біля гори Сіпіл.

² Кроніон — тобто Аполлон, син Крона.

- Отже, про їжу пора нам подумати, мій богосвітлий
Старче, встигнеш і потім оплакати милого сина,
- 620 В Трою привізши, і там многослізний він буде для тебе!
Мовив і, скочивши, білу вівцю Ахілл прудконогий
Сам заколов; білували, як личить, і справили друзі,
М'ясо усе на шматки порубали й, рожнами проткнувши,
Смажити стали старанно й готове з рожнів позімали.
- 625 Автомедонт заходився ще й хліб на столі розставляти
В кошиках гарних, а м'ясо ділив сам Ахілл богосвітлий.
Руки до поданих страв одразу ж усі простягнули.
Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили,
Довго Пріам Дарданід дивувався тоді із Ахілла,
- 630 Зросту його і красі, до богів-бо усім був подібний.
Так же й Ахілл з Дарданіда Пріама собі дивувався,
Спостерігавши вигляд поважний і слухавши мову.
Як навтішались вони, один одного так споглядавши,
Перший промовив тоді староденний Пріам боговидий:
- 635 «Спати пусти мене пвидше, годованцю Зевса, щоб, лігши,
Сном утішатись солодким могли ми на ложах спокійних.
Ні на хвилину повік не заплющував я над очима
З дня, коли духу позбувся мій син під руками твоїми,
Тільки стогнав я весь час і муки терпів незліченні,
- 640 В кураві й бруді з одчаю валяючись серед подвір'я.
Тільки ось нині я їжі спожив і вином іскрометним
Горло своє покропив, а то зовсім не їв я нічого».
Так він сказав. Ахілл тоді друзям звелів і служницям
Ліжка стелить в передінку, пурпурними їх подушками
- 645 Викласти, ще й килимами чудовими постіль заслати
І покривала вовняні подать їм укритися зверху.
Вийшли із світлом ясным у руках із покоїв служниці
Й два для них ложа небавом старанно вони постелили.
З жартом звернувся тоді до Пріама Ахілл прудконогий:
- 650 «Ляжеш ти, старче мій любий, знадвору, щоб часом з ахеїв
Хтось не ввійшов сюди радитись, — часто до мене заходять
Радити раду мужі, як звичай того вимагає.
Тож, як у пільмі нічній хто-небудь тебе тут побачить
І Агамемнону¹ зразу ж розкаже, людей вожаєві,

¹ Агамемнон — предводитель грецького війська під час Троянської війни, цар в Міkenax.

Пріам благає Ахілла віддати тіло Гектора.

Олександр Іванов. 1824. Фрагмент.

- 655** Може, напевно, затриматись видача мертвого сина,
 Ти ж мені нині усе розкажи і повідай одверто:
 Скільки ти днів богосвітлого Гектора маєш ховати,
 Щоб не виходив на битву я сам і воїнів стримав».
 В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:
- 660** «Якщо даси нам ховать богосвітлого Гектора тіло,
 Ласку цим нині ти явиш до мене, Ахілле:
 Замкнені ми в Іліоні, ти знаєш, а дерево треба
 Здалеку, з гір нам возить, та й трояни залякані дуже.
 Дев'ять би днів нам хотілось оплакувать Гектора в домі
- 665** І поховать на десятий та справити тризну для люду.
 На одинадцятий — пагорб насипати зверху могильний,
 А на дванадцятий — бій відновити, якщо вже так треба».
 Знову йому відповів прудконогий Ахілл богосвітлий:
 «Хай так і буде, старче Пріаме, як ти того хочеш.
- 670** Я припиняю війну на час, що його зажадав ти».
 Мовивши це, правицею руку він біля зап'ястя
 Стиснув ласкаво, щоб острах у нього розвіяти в серці.
 В передпокої небавом і спати вони полягали —
 Старець Пріам і окличник — з думками розумними в грудях.

(Переклад Бориса Тена)

Поміркуйте над текстом твору

- Які почуття викликала у вас пісня «Пріам у Ахілла»?
- Яким постає у цій сцені Пріам?
- Чому поведінка Пріама викликала здивування в Ахілла й грецьких воїнів?
- Як під впливом слів Пріама змінюється Ахілл?
- Які нові риси характеру Ахілла розкриваються у цьому епізоді?

Працюємо з репродукціями творів образотворчого мистецтва

- Роздивіться репродукцію картини О. Іванова «Пріам благає Ахілла віддати тіло Гектора» і дайте відповіді на запитання:
 Яким зображений на картині Ахілл? Хто він тут — герой-переможець, невблаганий і гордий, чи герой-людина? Доведіть свою думку.
 Зверніть увагу на кольорову гаму картини. Хто з героїв найбільше освітлений художником? У чому полягає значення кольорових контрастів? Кому з героїв співчуває митець? Доведіть свою думку.
 Яку роль у розкритті змісту картини відіграє Троя? Чи зміг О. Іванов передати передчуття майбутньої трагедії міста?

Композиція і сюжет поеми «Одіссея»

Батьківщиною «Одіссеї», як і «Іліади», також була Іонія, але на час створення другої поеми гомерівського епосу вона жила вже не стільки спогадами про героїчне минуле, скільки враженнями від теперішнього. Пригоди мореплавців доби «великої колонізації» сприяли появі мотиву мандрів далекими країнами, який відсунув на задній план спогади про військові походи грецьких царів.

У перших чотирьох піснях «Одіссеї» розповідається про сина Одіссея — Телемаха. Юнак вирушає в подорож, щоб дізнатися, що сталося з батьком. Він зустрічається зі старим Нестором та царем Менелаєм, які воювали разом із Одіссеєм під мурами Трої, коли Телемах був іще немовлям.

Одісей з'являється лише у п'ятій пісні. Він уже вісім років перебуває на острові німфи Каліпсо, вмираючи від нудьги й усім серцем прагнучи повернення на батьківщину. Каліпсо не збирається відпускати Одіссея, і його звільняє тільки втручання богів. На плоті, спорудженому Одіссеєм за допомогою Каліпсо, герой пливе розбурханим морем до омріяної Ітаки. Проте буря вщент розбиває пліт Одіссея. Він досягає невідомого берега уплав і, знесилений, засинає.

Далі описується перебування героя серед феаків — казково щасливого і безтурботного народу, що живе на дивовижному острові Схерія. Одісей стає гостем володаря острова — царя Алкіноя й розповідає йому про свої пригоди.

Феаки допомагають Одіссеєві дістатися рідного острова Ітака. Удаючі жебрака, він оселяється у свинопаса Евмея, бо Одіссеїв дім захопили

женихи, які домагаються руки його дружини, сподіваючись заволодіти й усім майном. Разом із відданими йому слугами та сином Телемахом Одісей розправляється зі знахабнілими женихами й зустрічається зі своєю вірною дружиною Пенелопою.

Слово «одіссея» стало загальним поняттям на означення пригод і мандрівок героїв епічних сказань різних часів і народів.

Одісей

Одіссея Гомер наділяє рисами справжнього героя. Дипломатичний талант і мудрість поєднані з великою фізичною силою, військова вправність і надзвичайна воля — усе це вирізняє Одіссея з-поміж інших людей на землі. А ще йому властиве гостре відчуття своєї спорідненості з милою батьківщиною, любов до свого роду, сім'ї, коханої дружини. Заради повернення на свій бідний острів, укритий майже голими скелями, Одісей відмовляється від вічного щастя й безсмертя, які обіцяла йому німфа Каліпсо.

Порівняно з героями «Іліади» Одісей дещо приземлений. Його емоції підпорядковані тверезим міркуванням, розум бере гору над почуттями. Він хитрий і дотепний. Саме Одісей запропонував спорудити дерев'яного коня, завдяки якому й була захоплена Троя. Поєднання хитрості й розуму, завдяки яким герой долає, здавалося б, нездоланні перешкоди, оцінюється Гомером як безцінний скарб, дарований богами. Саме хитрість та розум допомагають Одіссею уникнути смерті й у епізоді з сиренами, і в печері кіклопа Поліфема.

Сцена битви. Малюнок на грецькій вазі

Гомер показує Одиссея в різних проявах його натури, але чесноти й вади героя можна звести до найголовнішого: він здатен тамувати свої почуття заради досягнення поставленої мети. Так, Одиссей щиро любить своїх батьків, та навіть у найглибших почуттях він лишається вірним собі. Викликаючи душі померлих, герой зустрічається в царстві тіней із матір'ю й дізнається, що вона вже померла. Однак горе не затьмарює йому розум. Він спочатку розпитує віщуна Тіресія про свою долю й лише після цього вислуховує сумну розповідь матері, у якої «журба та нудьга» за сином «дух відібрали». А повернувшись на рідний острів, Одиссей не поспішає до старого батька, хоча зі слів матері знає, що у того «ні ліжка м'якого, ні подушок, ані ковдри порядної», що з «болем у серці» чекає повернення сина. Одиссей хоче кинутися до рідної людини, обняти батька, поцілувати, та, поміркувавши, «визнав тоді за найкраще випробу спершу вчинить».

Одиссей у зображенні Гомера постає натурою цілісною, й у цьому його перевага над іншими людьми. Він багато разів мужньо дивився смерті в очі й перемагав не тільки ворогів, а й саму долю.

Україна і світ: мости духовного єднання

Над перекладами «Одиссеї» працювали Пантелеймон Куліш і Олександр Потебня, Іван Франко переклав і опублікував уривок з «Одиссеї» та два уривки з «Іліади». Леся Українка переклала третю й початок четвертої пісні «Одиссеї». Перший повний переклад «Одиссеї» віршовим розміром оригіналу здійснив Петро Ніщинський, який підписував свої твори псевдонімом Петро Байда.

Незаперечним вагомим надбанням української культури ХХ ст. став новий переклад «Іліади» та «Одиссеї», що його здійснив розміром оригіналу відомий український учений, композитор і поет-перекладач Микола Хомичевський (псевдонім — Борис Тен). На думку фахівців, цей переклад відповідає всім вимогам сучасного гомерознавства і відзначається високою поетичною майстерністю. Перекладач був удостоєний премії імені Максима Рильського.

Перевірте себе

- До якого циклу давньогрецьких міфів належать міфи про Одиссея?
- Хто такий Одиссей? Що вам відомо про цього грецького героя?

Дослідіть самостійно

- Чому сюжет про мандри героя далекими країнами набув популярності у грецьких міфах та літературі?

Візьміть участь у дискусії

- У чому полягає гуманістичний пафос «Одиссеї»?
- Чому слово «одиссея» набуло узагальненого значення?

ОДІССЕЯ

Заспів

(пісня 1, вірші 1—21)

- Музо, повідай мені про бувалого мужа, що довго
Світом блукав, священну столицю троян зруйнувавши,
Всяких людей надивився, міста їх і звичаї бачив,
В морі ж багато біди і тілом зазнав, і душею,
- 5 Щоб і себе врятувати, і друзів додому вернути.
Та не вберіг він свого товариства, хоч як того прагнув.
Марно загинули всі через власне зухвальство безтямне —
З'їли, безумні, волів вони Гелія Гіперіона¹, —
- 10 Децо, богине, і нам розкажи про них, Зевсова доню.
Інші, кому пощастило уникнуть загибелі злої,
Дома були вже, війни й небезпеки на морі позбувшись.
Тільки його, що так прагнув отчизни своєї й дружини,
Німфа Каліпсо², владарка, тримала, з богинь найясніша,
- 15 В гроті глибокім, бажаючи мати його чоловіком.
В круговороті часу, коли рік надійшов відповідний
І ухвалили боги повернутись йому до Ітаки,
Навіть і там, серед близьких і рідних, не міг він уникнуть
Скрути тяжкої. Тоді всі богове йому співчували,
- 20 Крім Посейдона³, — гнівом його Одиссей богорівний
Гнаний весь час був, аж поки рідного краю дістався.

Поміркуйте над текстом твору

- Як у заспіві визначено провідну тему поеми?
- Як схарактеризовано Одиссея у заспіві? Які художні прийоми використані для змалювання головного героя?
- Які боги згадані у заспіві? Як вони впливають на долю головного героя?

¹ Гелій Гіперіон і Гелій (Геліос) — бог сонця; Гіперіон — той, що ходить над нами (Геліос іменується так за ім'ям свого батька). За міфами на острові Трінакія паслись священні бики Геліоса, до яких ніхто не мав права торкатися. Під час подорожі Одиссей із супутниками місяць перебували на цьому острові. Його товариші, незважаючи на попередження, забили биків, за що Зевс розбив у морі блискавкою корабель Одиссея, й увесь екіпаж загинув.

² Каліпсо — німфа, дочка титана Атланта й океаніди Плейони, володарка острова Огігії на Крайньому заході.

³ Посейдон — один із головних олімпійських богів, володар моря, брат Зевса та Аїда. У Троянській війні підтримував греків, а після її закінчення переслідував Одиссея за осліплення свого сина Поліфема.

Аед Демодок

(пісня 8, вірші 486—520)

- 485 А після того, як голод і спрагу вони вдовольнили,
До Демодока звернувшись, сказав Одіссей велемудрий:
«Вище над смертних усіх я тебе, Демодоку, шаную,
Чи Аполлон тебе вчив, чи Муза то, Зевсова донька,
Надто-бо все до ладу ти про долю ахеїв співаєш,
- 490 Що учинили, й зазнали чого, й як було їм сутужно,
Наче ти сам з ними був чи із уст очевидця почув це.
Отже, про те заспівай, як Еней із Афіною разом
Під Іліоном коня дерев'яного постать зробили,
Як його хитро в акрополь увів Одіссей богосвітлий,
- 495 Воїв сховавши в коневі, що Трою після зруйнували.
Врешті, коли і про це ти докладно мені проспіваш,
Зараз же перед всіма я людьми розповім, що напевно
Доброзичливий дає тобі бог це натхнення співоче».
Так він сказав, а співець заспівав уже, богом натхнений,
- 500 З того почавши, як враз на свої добропалубні судна
Сіли ахеї і геть попливли, свої шатра спаливши,
Як з Одиссеєм славетним у Трої вже, посеред міста,
Інші тим часом сиділи, захищені в кінській утробі,—
Потім троянці самі в акрополь коня затягнули.
- 505 Так і стояв він, вони ж без кінця гомоніли безладно,
Сидячи там навкруги, і натроє думки їх ділились:
Міддю безжальною цю черевину проткнути порожню,
Чи, затягнувши на верх, з високої скинути скелі,
Чи залишити це диво як жертву богам милостивну.
- 510 Саме останнє оце і було те, що статися мало,
Місту-бо доля судила загинуть тому, яке прийме
Постать велику коня дерев'яного, де заховались
Кращі з аргів'ян, готуючи смерть і загибель троянцям.
Далі співав, як ахеїв сини Іліон руйнували,
- 515 З схованки ринувши враз і порожнім коня залишивши.
Як — хто куди — плюндрувати розбіглися місто високе,
Як Одіссей, наче грізний Арей, в Деїфоба домівку
Кинувся вдвох з Менелаєм, до мстивого бога подібним.
Там він,— співав той,— наважився стати до бою страшного
- 520 І переміг при сприянні великої духом Афіни.
Так той виспівував славний співець, Одіссей же від жалю

Танув слізьми, що з повік струмками спливали на лица,
 Наче ридає дружина, припавши до любого мужа,
 Що за людей і вітчизну свою наложив головою.

Поміркуйте над текстом твору

- Як змальовано загибель Трої у наведеному фрагменті?
- Як ставиться Одиссей до Демодока? Чим можна пояснити таке ставлення?
- Розкрийте ставлення автора до подій, про які розповідає Демодок. За допомогою яких художніх засобів виражено авторську позицію?

Одіссеї і кіклоп Поліфем

(пісня 9, вірші 181—566)

Швидко дістались ми так недалекої тої країни;
 Обік побачили там, край скелі над морем, високу,
 Лавром порослу печеру. До неї збиралося на ніч
 Кіз і овечок багато; навкруг простягався високий

- 185 Двір, обгороджений муром з укопаних в землю великих
 Каменів, зверху ж і сосни росли, і дуби височенні.
 Велетень жив там потворний, що кіз і овечок отари
 Сам випасав собі, інших оподаль. Ні з ким він не знався
 У самотині своїй і ніяких не відав законів.
- 190 Був він потвора страшна, на людину, що хлібом живиться,
 Зовсім не схожий, скоріше скидався на гірську верховину,
 Лісом порослу, яка серед скель височіє самотньо.
 Товаришам своїм вірним на місці звелів я лишитись
 При кораблі й стерегти корабля свого якнайпильніше;
- 195 Сам же, дванадцять обравши між ними супутців найкращих,
 Вирушив. Мав із собою козячий я міх із солодким
 Темно-червоним вином, що Марон¹ мені дав, син Еванта,
 Жрець Аполлона, який опікується Ісмаром-містом.
 З шани до бога — й жерця ми, й дружину його пощадили,
- 200 Й сина; а сам проживав він в тинистім гаю Аполлона².
 Отже, за те він мені дорогих надавав подарунків:
 Гарного вибору золота сім тоді дав він таланів,
 Подарував і кратеру, із срібла усю, і, до того ж,
 Чистим, солодким вином, цим питвом божественним, дванадцять

¹ Марон — син або внук Діоніса, жрець Аполлона на фракійському острові Ісмарі.

² Аполлон — син Зевса й богині Лето, брат Артеміді. В Дельфах він заснував святилище.

- 205 Амфор наповнив для мене. Ніхто про міцнеє вино те
В цілому домі з служниць і челядників досі не відав,
Тільки він сам, і люба дружина, і ключниця вірна.
Маючи пити солодке, як мед, вино те червоне,
Досить було лише келих один його влити на двадцять
- 210 Мірок води, і запах навколо такий від напою
Йшов божественно солодкий, що втриматись годі від нього.
Міх я великий вином тим наповнив та інших припасів
В бесаги взяв шкіряні із собою. Відчув-бо я духом
Мужнім, що стріну людину, одягнену в силу могутню,
- 215 Дикого велетня, що ні законів, ні права не знає.
Швидко добралися ми до печери, але не застали
Велетня в ній,— десь пас він отару свою густорунну.
От увійшли ми в печеру і стали усе оглядати:
Сиру там кошики повні стояли, ягнята й козлята
- 220 В стійлах тіснились вузьких, за віком поставлені різним:
Старші — окремо, окремо від них середульші, й окремо —
Новонароджені; в цебрах стояло сироватки повно,
Глеки й дійниці були приготовлені там для удою.
Товариші почали всіляко мене умовляти,—
- 225 Сир той забравши, негайно тікать відтіля і найшвидше
Позаганяти на наш корабель бистрохідний з кошари
Тих козенят і ягнят та й умкнути по водах солоних.
Та не послухав я їх, хоч було б набагато це краще,—
Хтілось побачить його, чи не дасть мені сам він гостинця?
- 230 Товаришам же моїм не здавався, проте, він привітним.
От ми розклали вогонь, і жертву принесли, й самі вже,
Сиру набравши, поїли, і ждати в кутку посідали,
Поки із стадом він прийде. Приніс тяжкий оберемок
Дров він сухих, щоб мати на чому вечерю варити.
- 235 З грюкотом скинув ті дрова серед кам'яної печери.
Ми ж із перестрашу всі аж в найдальший зашилися закут.
Позаганяв до печери опасистих кіз і овечок,
Тих, що доїти мав, а самців — баранів із козлами —
Він за дверима лишив, на своєму подвір'ї широкім.
- 240 Потім камінь підняв величезний і вхід до печери
Ним завалив,— не могли б того каменя зрушити з місця
Й ковані міцно аж двадцять два вози чотириколісні,—
Ціла то скеля була, що нею заклав свої двері.
Сидячи, він подоїв уже й кіз, і овець мекотливих,

- 245 Всіх за чергою, і кожній тоді підпустив сосунятко.
Білого він молока на кисле узяв половину.
Сир віддавивши, поклав у плетені кошики зразу;
Другу ж у глечиках він залишив половину, щоб мати
Й свіжого ще молока — напитися після вечері.
- 250 Швидко упорався з цими він справами, потім ще й ватру
Сам розпалив, і, нарешті, побачив він нас і промовив:
«Хто ви, чужинці? Шляхом відкіля ви пливете вологим
В справі якій чи так, навмання ви блукаєте морем,
Наче розбійники ті, що гасають у водних просторах,
- 255 Важачи власним життям і біду несучи чужоземцям?»
Так говорив він, і любими ми зажурились серцями:
Сповнив нас жахом страшний його голос і вигляд потворний.
В відповідь все ж я до нього з такими звернувся словами:
«Родом усі ми ахейці, додому вертаємо з Трої,
- 260 Та супротивними гнані вітрами над хланню морською,
Збились з путі, і на інших шляхах та на іншій дорозі
Ми опинились,— Зевсова, видно, на те була воля.
Горді ми бути людьми Агамемнона, сина Атрея,
Слава якого тепер до високого неба сягає,
- 265 Місто велике-бо він зруйнував і люду багато
Винищив. Ми ж прибули аж сюди, і от припадаєм
Всі до колін твоїх,— виявиш ти нам гостинність чи, може,
Ще й подарунок даси, що гостям їх звичайно дарують.
Отже, могутній, богів пошануй, благаєм тебе ми,
- 270 Зевс-бо є сам покровитель гостей і усіх, що благають.
Він і гостинний, і гостям супутник, достойним пошани».
Так говорив я, а він мені словом безжальним:
«Ну ж і дурний ти, чужинче, та й здалеку, мабуть, прибув ти,
Що шанувати й боятись богів мене так умовляєш!
- 275 Нам, кіклопам¹, байдуже й до Зевса-егідодержавця,
І до блаженних богів, самі-бо від них ми сильніші.
Страх перед Зевсом мене не примусить тебе пощадити
З товаришами, якщо того власний мій дух не накаже.
Краще скажи мені, де корабель твій оснащений нині
- 280 До суходолу пристав — далеко чи близько, щоб знав я».
Так він випитувать став, але це не укрилось від мене,
Мав-бо я досвід, і хитрими так відповів я словами:

¹ Кіклоп — те саме, що й циклоп,— велетень з одним оком посередині.

- «Мій корабель розтрощив Посейдон, землі потряситель,
Кинувши ним о скелі стрімкі при самім узбережжі
- 285 Вашого краю, — вітром сюди його з моря загнало.
Наглої смерті, проте, із супутцями я врятувався». —
Так я сказав. Не відмовив безжалісний серцем нічого,
Скочив раптово і, руки свої на супутців наклавши,
Двох, як щенят, ухопив і з силою ними об землю
- 290 Вдарив, аж мозок їх бризнув і скрізь по землі розіллявся.
Пошматувавши їх геть, спорядив собі з них він вечерю.
Все він пожер, наче лев, що годується в горах, нічого —
Не залишив — ні утроби, ні м'яса, ні кості із мозком.
Руки з риданням гірким до Зевса ми всі простягли,
- 295 Бачачи злочин такий, у серці своїм безпорадні.
А як наповнив кіклоп свого черева глиб ненажерний
М'ясом людським, молоком нерозбавленим їжу запив він
І між овець у печері своїй спочивати розлігся,
Духом відважним тоді таку я подав собі раду:
- 300 Ближче підкрастись і, меч свій нагострений з піхов добувши,
Вдарити в груди йому, рукою намацавши місце,
Де печінки під осердям, — та інша затримала думка:
Всі ми в печері отут загинули б марною смертю,
Бо від високих дверей не змогли б одвалити руками
- 305 Камінь ми той величезний, що велетень ним завалив їх.
Так ми в журбі та зітханнях на світлу Еос дожидали.
Щойно з досвітньої мли заясніла Еос розоперста,
Вже він вогонь розпалив, подоїв своїх славних овечок,
Всіх за чергою, і кожній тоді підпустив сосунятко.
- 310 Швидко упорався з цими він справами, потім ізнову
Двох з-поміж нас ухопив і собі спорядив він сніданок.
Далі, поснідавши, вигнав з печери свою він отару,
Легко відсунувши камінь важкий од дверей, і на місце
Знову поставив, немов сагайдак ковпачком покривав він.
- 315 З гуком і свистом кіклоп погнав свою жирну отару
В гори. А я, у печері лишившись, почав міркувати,
Як би помститись, якщо подасть мені ласку Афіна¹.
Серцю моему така найкращою видалась рада:
Віля кошари лежала кіклопова палиця довга —

¹ Афіна — богиня мудрості та справедливої війни. Силою й мудрістю вона дорівнює Зевсу.

Засліплення Поліфема. Алессандро Аллорі. 1580. Фрагмент

- 320 Стовбур сирої маслини, — зрубав її він, щоб ходити
З нею, як висхне вона. Виглядала ж та палиця, наче
Щогла на двадцятивеслім просторім судні чорнобокім,
Що вантажі торговельні крізь далеч морську перевозить, —
Так виглядала завдовжки ломака ота і завгрубшки.
- 325 Кия із сажень завдовж я відтяв від ломаки тієї
Й товаришам передав, обстругати його наказавши.
Гарно вони обтесали оцупок, а я, загостривши
Дрюк той, у полум'ї вістрям тримав, щоб вогнем засмалити.
Потім старанно його заховав я під гноєм, якого
- 330 Дуже багато було понакидано скрізь по печері.
Товаришам після того звелів жеребки я тягнути,
Хто з них відважиться, разом зі мною кілок той піднявши,
В око встромити кіклопу, як в сон він солодкий порине.
Випали тим чотирьом жеребки, кого й сам би хотів я
- 335 Вибрати в поміч, а я уже п'ятий виходив між ними.
Ввечері й він надійшов і отару пригнав пишнорунну.
Зразу ж отару він ситу загнав у широку печеру.
Сповна усю, не лишив на подвір'ї широкім нікого,
Передчуваючи щось, чи Бог його так напоумив.
- 340 Потім він камінь підняв величезний і вхід завалив ним,
Сидячи, він подоїв і кіз, і овець мекотливих,
Всіх за чергою, і кожній тоді підпустив сосунятко.
Швидко упорався з цими він справами. Потім ізнову
Двох з-поміж нас ухопив і собі спорядив з них вечерю.

- 345 Тут підійшов до кіклопа я близько й звернувся до нього,
З темно-червоним вином, дерев'яний підносячи дзбанок:
«Випий, кіклопе, вина, наївшися м'яса людського,
Сам тоді знатимеш, що за питво в кораблі хоронилось
Нашому. Віз тобі цю я пожертву, щоб зглянувсь на мене
- 350 Й вирядив швидше додому, а ти все нещадно лютуєш.
Хто ж тепер, нелюде, схоче до тебе сюди завітати
З інших людей, коли так не по правді ти з нами повівсь!»
Так говорив я. Узяв він і випив; і страшно вполюбав
Те він солодке питво, і ще зажадав його вдруге.
- 355 «Дай-но, будь ласка, іще, та своє мені тут же імення
Зразу назви, щоб міг і тебе я гостинцем потішити,
Бо і кіклопам їх ниви родючі вино виноградне
В гронах розкішних дають, що примножує Зевс їх дощами.
Це незрівнянне вино, це — нектар, це амбросія¹ справжня!»
- 360 Так він сказав, і іскристого знов йому дав я напою.
Тричі підносив я, й тричі в глупоті своїй випивав він.
А як вино зовсім йому затуманило розум,
Я із солодкими знову до нього звернувся словами:
«Ти про ім'я моє славне питаєш, кіклопе? Назву я
- 365 Зараз себе, ти ж гостинця віддай, що мені обіцяв ти.
Звусь я Ніхто на ім'я, і Ніким мене батько і мати,
Й товариші мої, й інші, звичайно, усі називають».
Так говорив я, а він відповів мені словом безжальним:
«Отже, Нікого я з'їм наостанку, раніше ж поїм я
- 370 Товаришів його всіх, — оде тобі й буде гостинець».
Так він сказав, похитнувся, і навznak упав, і, зігнувши
Набік грубезну шию, лежав, і відразу всевладний
Сон подолав його. З горла у нього з вином випливали
М'яса людського шматки, — сп'янівши, почав він блювати.
- 375 Кия тоді я у попіл гарячий засунув, щоб знову
Він розігрівся, як жар, а тим часом відваги словами
Товаришам додавав, щоб ніхто не утік з переляку.
Отже, оливний кілок, хоча й був він сирий, розпаливши
Так, що вогнем він узявся й яскраво почав пламеніти,
- 380 Вийняв з вогню я і ближче підніс до кіклопа, навколо ж
Товариші поставали — Бог дав їм одвагу велику.

¹ Амбросія (амброзія) — їжа олімпійських богів, що підтримувала їх безсмертя і вічну юність (така ж дія і нектару — напою богів).

- Взявшись за дрюк той оливний з кінцем загостреним, дружно
В око встромили йому ми. А я, натиснувши зверху,
Став ним крутити, як бантину тесля свердлить корабельну
- 385 Свердлом, а інші з-під низу ремінням його обертають,
Взявшись обабіч, і жваво він крутиться сам безустанно.
Так от і ми, узявши розпечений дрюк, ним свердлили
Велетню око, і пасока тепла струмила навколо.
Жаром горящих зіниць обсмалило і брови, і вії,
- 390 Лопнуло яблуко очне, й коріння його аж сичало.
Як в коваля, коли він топірець чи велику сокиру
Суне гарячими в воду холодну й сичить те залізо,
Гартом узятє,— стає-бо воно ще міцнішим від того,—
Так від оливного кия і око його засичало.
- 395 Страшно кіклоп закричав, аж луна розляглась по печері,
З ляку ми кинулись врозтіч усі, і зразу він вирвав
З ока оту деревину, гарячою кров'ю обліту,
З люттю від себе її жбурнув обома він руками
Й гучно кіклопів волати почав, що з ним у сусідстві
- 400 Теж у печерах жили на овіяних вітром узгір'ях,
Крик той страшений почувши, вони звідусіль позбігались,
Вхід обступили в печеру і стали розпитувать, що з ним:
«Що, Поліфеме, з тобою, що голосно так ти волаєш
В ніч божественну й солодкого сну позбавляєш усіх нас?
- 405 Може, хто з смертних отару твою силоміць виганяє?
Може, самого тебе хтось насильством і підступом губить?
В відповідь так із печери волав Поліфем премогутній:
«Друзі, Ніхто, й не насильством мене він, а підступом губить!»
Відповідаючи, мовлять вони йому слово крилате:
- 410 «Що ж, коли сам ти, й ніхто насильства тобі не вчиняє,
То чи не Зевс тобі хворість наслав і поміч тут марна,—
Краще ти батька свого, владуку благай Посейдона!»
Мовили це й відійшли; любе серце моє розсміялось,
Як обманув я ім'ям його й задумом цим бездоганим.
- 415 Стогнуци тяжко і в корчах увесь аж звиваючись з болю,
Камінь руками намацав кіклоп і відсунув від входу,
Сів посередині в дверях і широко руки розставив,
Щоб унімати того, хто з отарою хтів би умкнути.
От якого він дурня знайти у мені сподівався!

- 420 Я ж міркувати почав, як найкраще зарадити справі,
Щоб і супутників всіх, і себе від жорстокої смерті
Урятувати. Всілякі тут засоби й хитрощі ткав я —
Йшлося тут про душу, велике-бо лихо уже насувалось.
Зрештою визнав у серці я раду таку за найкращу:
- 425 Гарних, ставних там чимало було баранів густорунних,
Добре вгодованих, з темною, аж фіалковою шерстю.
Всіх я їх нишком повз'язував сплетеним віттям вербовим
З ложа жорсткого, що велетень спав нечестивий на ньому.
Я їх по троє зв'язав, — ніс когось під собою середній,
- 430 Інші ж обидва з боків тим часом його прикривали.)
Кожні так троє несли одного чоловіка. А сам я...
Був поміж ними баран, над усіх в тій отарі найкращий,
Міцно вхопившись за карк, під черевом в нього кудлатим
Я заховався і, вп'явшись руками у шерсть божественну,
- 435 Так і тримавсь терпеливо, відважного сповнений духу.
Так ми в журбі та зітханнях на світлу Еос дожидали.
Щойно з досвітньої мли заясніла Еос розоперста,
Стали на пашу тоді барани і козли пориватись,
А неподосені матки замакали голосно в стійлах —
- 440 Понабухали в них вим'я. А їхній господар, жорстоким
Мучений болем, усім баранам, що йшли повз нього,
Спини обмацував. Не помічав він, проте, нерозумний,
Що під грудьми в баранів густорунних підв'язане крилось.
Йшов аж останнім баран мій до виходу, шерстю своєю
- 445 Й мною обтяжений, я ж — передумав тоді вже багато.
Спину обмацавши в нього, сказав Поліфем премогутній:
«Любий баранку! Чому це сьогодні виходиш останній
Ти із печери? Раніш не ходив ти від інших позаду.
Перший на луки ти жвавими кроками біг в ніжнолистих
- 450 Пастися травах, перший збігав ти до хвилі річної,
Першим також поспішав до кошари своєї вернутись
Ти вечорами. А нині — з усіх ти останній. Шкодуєш,
Мабуть, ти ока господаря, — злий чоловік його випік
З товаришами лихими, вином мій стуманивши розум.
- 455 Клятий Ніхто! Не втече він, кажу, від загибелі злої!
Мав би ти розум такий, як у мене, і вмів би хоч слово
Мовити, ти б розказав, де від гніву мого він сховався.
Так би ударив я ним, щоб мозок з розбитого лоба
Всю цю печеру оббризав, — тоді б я своє заспокоїв

- 460 Серце від болю, що той нікчемний Ніхто заподіяв». Так промовляючи, він барана випускає за двері. Щойно ми вийшли з печери й оподаль кошари спинились, Перший я виліз із-під барана й повідв'язував інших. Швидко погнали отару ми жирних овець тонконогих,
- 465 Їх оточивши навколо, щоб разом все стадо загнати На корабель свій. Нас радо супутники любі вітали — Тих, що уникнули смерті, й загиблих оплакали гірко. Плакати все ж їм, бровами до кожного стиха моргнувши, Я не дозволив,— загнати звелів пишнорунну отару
- 470 На корабель і чимдуж на хлань відпливати солону. До кочетів вони, швидко зійшовши, усі посідали Й веслами, сидячи вряд, по сивих ударили хвилях. А на таку вже відплинувши віддаль, що поклик ще чути, До Поліфема почав я, глузуючи з нього, кричати:
- 475 «Гей ти, кіклопе! Не зовсім беззахисний муж той, в якого Товаришів у глибокій печері пожер ти жорстоко! Так і належить помститись тобі за лихі твої вчинки, Нелюде лютий, що в домі своєму гостей поз'їдати Не посоромивсь! От Зевс і боги тебе всі й покарали!»
- 480 Так я промовив. Його ж іще більша злоба охопила. Верх від гори відломив він великої й так його кинув, Що поблизу корабля темноносого впав той уламок, Ледве в стерно кермове кам'яна не ударила брила. Завирувало все море від скелі, що впала у воду,—
- 485 З шумом до берега нас понесло тоді водоворотом, Моря припливом нас знову до самої суші пригнало. Довгу жердину руками вхопивши, від берега нею Я відштовхнув корабель, а супутцям кивнув головою, Додаючи їм відваги, й на весла звелів налягти їм,
- 490 Щоб із біди врятуватись. Ажгнулись вони — веслували. Тільки як далі від берега вдвоє уже одпливли ми, Знов я кіклопа гукати хотів; та навкруг навперейми Товариші мене лагідно так почали умовляти: «Знову, безумний, ти хочеш цю дику людину дражнити?
- 495 Щойно він, кинувши скелю у море, погнав корабель наш Прямо на берег, і ми уже зовсім загинути мали! Тільки-но крики чийсь чи мову яку він почує, Голови нам і всі корабельні він балки розтрощить, Мармуру кинувши брилу,— а сили йому не бракує».

- 500 Так говорили вони, та не слухало серце відважне,
Й знову до нього покликнув я, гнівом в душі спалахнувши:
«Гей ти, кіклопе, якщо тебе з смертних хто-небудь спитає,
Хто осліпив так ганебно тебе, ти можеш сказати —
Це Одіссей тебе ока позбавив, той городоборець,
- 505 Син Лаерта, що має свою на Ітаці домівку».
Так я покликнув, а він заричав ось такими словами:
«Горенько! Як воно давне збулося богів віщування!
Жив тут один ворожбит, міцний чоловік і правдивий,
Телем, Евримія син, віщуванням прославлений вдалим,—
Він провістив мені те, що статися має зі мною,
Як я від рук Одісеевих зору позбавлений буду.
Завжди чекав я, що прийде великий на вигляд, прекрасний
Муж в нашу землю колись, великої сповнений сили.
- 515 Зовсім нікчемний натомість, безсилий, малий чоловічок
Ока позбавив мене, вином затуманивши розум.
Тож зачекай, Одіссею, щоб я тобі дав подарунки
Та ублагав земледержця — щасливо додому вернути,
Син-бо йому я, й він гордий моїм називатися батьком.
- 520 Сам лиш один, як захоче, він може мене ізцілити
Й більше ніхто — ні з блаженних богів, ні із смертного люду».
Так говорив він, а я у відповідь мовив до нього:
«Мав би я силу, то враз і душі б тебе, й віку позбавив
І відіслав би в оселю Аїда так певно, як певно
- 525 Те, що вже ока не зцілить тобі й сам землі потрясатель».
Так відповів я, а він тоді став Посейдона-владику,
Руки у зоряне небо здіймаючи, ревно благати:
«Згляньсь, Посейдоне, землі потрясателю темногривастий!
Якщо я син твій і гордий моїм ти зватися батьком,
- 530 Хай Одіссей додому не вернеться, городоборець,
Син Лаерта, що має свою на Ітаці домівку.
А як судилось у власну йому повернутись оселю,
Добре збудовану, й близьких і землю побачити рідну,
Товаришів розгубивши, хай з лихом повернеться врешті,—
- 535 Лиш на чужім кораблі,— і дома лиш горе застане».
Так він молив і благав, і почув його темногривастий.
Камінь ще більший тоді ізнов Поліфем піднімає,
Й, ним розмахнувшись, з такою він силою кидає знову,
Що аж позад корабля темноносого впав той уламок,

- 540 Лесть у стерно кермове кам'яна не ударила брила.
Завирувало все море від скелі, що впала у воду,
Хвилею нас понесло і вперед аж до суші погнало.
Скоро на острів ми той прибули, де лишилися наші
Добре оснащені судна і журно сиділи навколо
- 545 Наші супутники всі, що так довго на нас дожидали.
Витягли ми тоді свій корабель на пісок прибережний,
Далі посходили всі на берег шумливого моря.
Стадо ж кіклопове ми, з корабля ізгнавши місткого,
Нарівно всім поділили — без пайки ніхто не лишився.
- 550 Все поділивши, дали мені ще барана додатково
Товариші в наголінницях мідних. На узбережжі
Я чорнохмарному Зевсу Кроніду, що всім володіє,
В жертву спалив того стегна. Та жертви, проте, не прийняв він,
Всі-бо мої кораблі добропалубні вже він замислив
- 555 Занапастити з моїми супутцями вірними разом.
Так цілий день ми тоді аж до заходу сонця сиділи,
М'ясом частуючись вдосталь, вином запивали солодким.
Сонце тим часом зайшло, і сутінки землю окрили.
Спати лягли ми тоді на березі шумного моря.
- 560 Щойно з досвітньої мли заясніла Еос розоперста,
Товаришів я своїх розбудив і звелів їм негайно
Стати на свій корабель і причали усі відв'язати.
До кочетів вони, швидко зійшовши, усі посідали
Й веслами, сидячи в ряд, по сивих ударили хвилях.
- 565 Далі відтіль попливли ми із тяжко засмученим серцем,
Бо хоч самі врятувались, та любих утратили друзів.

Перевірте себе

- Стисло перекажіть міф про Поліфема й Одиссея.
- За допомогою якого предмета Одиссей осліпив Поліфема?

Поміркуйте над текстом твору

- Завдяки яким рисам характеру Одиссею вдалося перемогти Поліфема?
- Якими постійними епітетами характеризує Гомер Одиссея?

Знайдіть творче рішення

- Знайдіть у фрагменті «Одиссей і кіклоп Поліфем» описи природи. Поміркуйте, з якою метою наводить їх автор.
- Як пейзаж сприяє розкриттю образів головних героїв?
- Які побутові деталі наявні у цій пісні? Як вони допомагають уявити життя та побут давніх греків?

«Лестригони» та «Одіссеї у Кіркеї»

(пісня 10, вірші 91—399)

Там і тримали усі ми свої кораблі крутобокi.
 В гавань простору завівши, один біля одного близько
 Їх прив'язали. Хвиля ніколи не б'є ні велика
 Там, ні мала,— гладінь осяйна там виблискує завжди.

- 95 Все ж таки свій корабель чорнобокий я ззовні поставив,
 Линвою з самого краю до скелі його прив'язавши;
 Сам же, на кручу зійшовши, стояв і навкруг озирався,
 Але ніде ні волів, ні праці людської не бачив,
 Тільки помітив димок, що десь над землею здіймався.
- 100 Вислав тоді наперед я супутників — пильно розвідать,
 Що то за люди живуть в тій країні і живляться хлібом?
 Вибрав для цього я двох, окличника третім додавши.
 Рівним пішли вони шляхом, що ним громохкими возами
 Дерево із верхів'їв високих підвозили в місто.
- 105 Дівчину стріли вони, що вийшла за місто по воду,
 Дуже дочку Антіфата¹, що з племені був лестригонів.
 До артакійських джерел ішла вона світлострумистих,
 Воду-бо всі відтіля до міста носили звичайно.
 З нею, спинившись, вони розмовлять почали і питати,
- 110 Хто їх племені вождь і хто владарює над ними.
 Зразу ж вона показала їм батьків будинок високий.
 В дім той славетний вони увійшли й господиню зустріли —
 З гору велику на зріст, аж усі мимоволі жажнулись.
 З площі гукнула вона славетного скрізь Антіфата,
- 115 Мужа свого, що усім їм замислив загибель нещадну.
 Вмить він схопив одного і почав на обід готувати.
 Кинулись двоє тікати і швидко до суден прибїгли.
 Крик гомінкий на все місто підняв він, і, галас почувши,
 Враз лестригони могутні тоді звідусіль позбігались;
- 120 Тисячі велетнів цих, на людей не подібних, набїгли.
 Брили вони величезні від скель кам'яних відривали
 Й кидали ними; і гуркіт стояв над всіма кораблями,
 Крики лунали людей, що гинули в суднах розбитих.
 Їх, наче риб нанизавши, несли на сніданок жажливий.

¹ Антіфат — міфічний володар дикого і кровожерного племені велетнів-лестригонів.

- 125 Поки вони їх нещадно в глибокій затоці губили,
З піхов при стегнах раптово свій меч я вихопив гострий —
Линви усі відрубав на моїм кораблі темноносім.
Миттю супутників цим підбадьоривши, їм наказав я
Веслами вдарить сильніше, щоб лиха страшного уникнуть.
- 130 Злого жажнувшись загину, хлань моря вони зборознили.
Радісно далі від скель навислих поплинув по морю
Мій корабель, а інші усі там загинули разом.
Далі відтіль попливли ми із тяжко засмученим серцем,
Бо хоч самі врятувались, то любих утратили друзів.
- 135 Так ми на острів Еею¹ приїхали згодом. Кіркея²
Там пишнокоса, дивна богиня живе ясномовна,
Рідна сестра тяжкого в думках злоумисних Еета³.
Гелій-бо їх породив, що світлом людей осяває,
Матір'ю — Перса обом їм була, Океанова донька.
- 140 Там же й до берега ми з кораблем потаємно пристали
В затишній бухті, якимось до неї приведені богом.
Там ми, на берег зійшовши, лежали два дні і дві ночі,
Зморені тяжко й гіркою пригноблені серця печаллю.
Тільки як третій розвиднила день нам Еос пишнокоса,
- 145 Списа у руки узявши й мечем озброївшись гострим,
З місця причалу я швидко на кручу поглянути вийшов, —
Може, де смертних побачу діла чи хоч голос почую.
Ставши на версі скали кам'яної, навкруг озирнувся
Й дим, що здаля над широким простором землі піднімався,
- 150 Я за густим дубняком над будинком Кіркеї побачив.
В мислях своїх і в душі я почав міркувати — чи далі
Йти дізнаватись туди, де димок я помітив багровий.
Так міркував я в душі і визнав, що буде найкраще
Знов до швидкого піти корабля, на морське узбережжя,
- 155 Людям обідати дати і тоді їх у розвідку слати.
Але як я до свого корабля крутобокого сходив,
Хтось із безсмертних на мене, самотнього, зглянувсь ласкаво —
Високорогого він величезного оленя вислав
Навстріч мені: до ріки з пасовища лісного спускався

¹ Еея — казковий острів Кіркеї.

² Кіркея (Цирцея) — дочка Геліуса й Океанової дочки Перси; лиха чарівниця, що жила на острові Еея.

³ Еет — син Геліуса і Перси, дочки Океана, володар Колхіди, брат Кіркеї.

- 160 Олень той, спраглий на сонці, жадобу втолить водопоєм.
Прямо в хребет, серед спина, я звіра, що вибіг із лісу,
Вдарив, і спис мідяний враз навиліт крізь тіло проскочив,
З стогоном впав він у пил, і душа відлетіла від нього.
Ставши на вбитого звіра, вмить вихопив я мідяного
- 165 Списа із рани, і тут же на землю його я відкинув.
Потім я хмизу нарвав та лози і, туго їх сплівши,
Линву із сажень завдовжки скрутив та нею докупи
Міцно позв'язував ноги тому здоровенному звіру;
Взявши на плечі його і на спис опираючись важко,
- 170 Рушив до чорного я корабля. Нелегко на плечах
Ту було ношу нести мені, звір-бо то був величезний.
Скинув його я під наш корабель і словом ласкавим
Друзів усіх бадьорив, перед кожним схилившись окремо:
«Друзі, раніше ніж день, призначений нам, не настане,
- 175 Ми не зійдемо у смутку гіркому в оселю Аїда.
Досить на бистрім у нас кораблі є наїдку й напитку,—
Час і про їжу згадати, вже годі терпіти нам голод!»
Так говорив я, і зразу, моїм переконані словом,
Одіж усі поскидали на берег безлюдного моря,
- 180 З оленя всі дивувалися,— звір-бо то був величезний.
Потім, як очі свої спогляданням усі вдовольнили,
Руки помивши, обід готувать поспішили багатий.
Так цілий день ми тоді аж до заходу сонця сиділи,
М'ясом живилися вволю й солодким питвом утішались.
- 185 Згодом, як сонце зайшло і пільма навколо настала,
Всі ми на березі моря під гомін прибою поснули.
Щойно з досвітньої мли заясніла Еос розоперста,
Всіх я супутників скликав на раду і так до них мовив:
«Слухайте слів моїх, ви, що злигоднів стільки зазнали!
- 190 Навіть того ми не знаємо, друзі, де схід, а де захід,
Де світлодайний під землю ховається Гелій і де він
Сходить ізнов. Давайте обдумаймо швидко, чи є нам
Спосіб який порятунку. Ніякого сам я не бачу.
Сходив на скелю я цю кам'яну і звідти побачив
- 195 Острів лиш цей невисокий, оточений морем безкраїм,
Мовби вінком. І дим серед острова бачив очима
Власними я понад лісом густим і над гаєм дубовим».
Так говорив я, і лагідне серце у них зворушилось:
Вчинки згадали вони Антіфата, вождя лестригонів,

- 220 Їй товпились перед дверима богині з волоссям розкішним.
Спів милозвучний вони із покоїв Кіркеїних чули;
Ткала вона за верстатом великим, — таке тонкорунне,
Ніжне, прекрасне ткания від богинь лиш виходить
безсмертних.
- Отже, Політ, мужів ватажок, до супутників наших
- 223 Став говорить, — він із них найдостойніший був, найвірніший:
«Чуєте, друзі, як в домі отут, за верстатом великим
Ходячи, жінка якась чи богиня співає чудово¹ —
Так, аж лунає навколо? Тож голос їй швидко подаймо!»
Мовив він так, і, її викликаючи, всі загукали.
- 230 Вийшла небавом вона, їй, відчинивши осягливі двері,
Їх запросила ввійти, і всі увійшли необачно,
Лиш Евріхол, відчувши лукавство, іззаду лишився.
Ввівши, усіх на ослони і крісла вона розсадила;
Ячної з сиром муки та з медом жовтяним змішавши,
- 235 З світлим прамнейським вином подала їм, підсипавши в келих
Зілля лихого, щоб зовсім про землю вітчизни забули.
Щойно дала їм ту суміш і випили всі, як ударом
Кия вона їх загнала в свинарню і там зачинила.
Голови їй постаті їхні щетиною вкрились, і рохкать
- 240 Всі по-свиначому стали, лиш розум, що їй був, залишився.
Плачучих їй зачинила Кіркея їй сипнула їм в закут
Жолудів, терну, каштанів, коріння крушини, щоб їли
Те, що всі свині їдять, у багнюці валяючись завжди.
Миттю побіг Еврілох на швидкий корабель чорнобокий
- 245 Звістку подати сумну про долю супутників любих.
Довго не міг він, хоч як силкувався, і слова сказати,
Смутком великим у серці охоплений; очі сльозами
Сповнилися рясно; всю душу йому розривали ридання.
Тільки тоді, як його ми розпитувать з подивом стали,
- 250 Він розповів нам про долю нещасну супутників наших:
«Ліс перейшовши, як ти наказав, Одиссею пресвітлий,
В виярку ми незабаром знайшли, на видному місці,
Складений з тесаних брил кам'яних будинок чудовий.
В домі тім жівка чи, може, богиня, яка за верстатом
- 255 Дзвінко співала; її викликаючи, ми загукали.
Вийшла небавом вона; відчинивши осягливі двері,

¹ Грецькі жінки працювали за верстатом не сидячи, а ходячи навколо нього.

- 220 Їй товпились перед дверима богині з волоссям розкішним.
Спів милозвучний вони із покоїв Кіркеїних чули;
Ткала вона за верстатом великим,— таке тонкорунне,
Ніжне, прекрасне тканиня від богинь лиш виходить
безсмертних.
- Отже, Політ, мужів ватажок, до супутників наших
- 223 Став говорити,— він із них найдостойніший був, найвірніший:
«Чуєте, друзі, як в домі отут, за верстатом великим
Ходячи, жінка якась чи богиня співає чудово¹ —
Так, аж лунає навколо? Тож голос їй швидко подаймо!»
Мовив він так, і, її викликаючи, всі загукали.
- 230 Вийшла небавом вона, їй, відчинивши осягливі двері,
Їх запросила ввійти, і всі увійшли необачно,
Лип Евріхол, відчувши лукавство, іззаду лишився.
Ввівши, усіх на ослони і крісла вона розсадила;
Ячної з сиром муки та з медом жовтяним змішавши,
- 235 З світлим прамнейським вином подала їм, підсипавши в келих
Зілля лихого, щоб зовсім про землю вітчизни забули.
Щойно дала їм ту суміш і випили всі, як ударом
Кня вона їх загнала в свинарню і там зачинила.
Голови їй постаті їхні щетиною вкрились, і рохкать
- 240 Всі по-свинячому стали, лиш розум, що їй був, залишився.
Плачучих їх зачинила Кіркея їй сипнула їм в закут
Жолудів, терну, каштанів, коріння крушини, щоб їли
Те, що всі свині їдять, у багнюці валяючись завжди.
Миттю побіг Еврілох на швидкий корабель чорнобокий
- 245 Звістку подати сумну про долю супутників любих.
Довго не міг він, хоч як силкувався, і слова сказати,
Смутком великим у серці охоплений; очі сльозами
Сповнилися рясно; всю душу йому розривали ридання.
Тільки тоді, як його ми розпитувать з подивом стали,
- 250 Він розповів нам про долю нещасну супутників наших:
«Ліс перейшовши, як ти наказав, Одиссею пресвітлий,
В виярку ми незабаром знайшли, на видному місці,
Складений з тесаних брил кам'яних будинок чудовий.
В домі тім жінка чи, може, богиня, яка за верстатом
- 255 Дзвінко співала; її викликаючи, ми загукали.
Вийшла небавом вона; відчинивши осяйливі двері,

¹ Грецькі жінки працювали за верстатом не сидючи, а ходячи навколо нього.

- Нас запросила ввійти, і всі увійшли необачно,
Я лиш один, відчувши лукавство, іззаду лишився.
Зникли усі вони зразу, — ніхто уже з них не вернувся.
- 260 Довго я їх виглядав, та нікого, проте, не дждався». —
Так оповів він, і зразу на плечі закинув я мідний,
Срібноцвяхований меч свій великий і лук з тятивою,
І провести мене тим же шляхом ізвелів Еврілоху.
Він же, коліна мої обома обійнявши руками,
- 265 З ревним риданням слово до мене промовив крилате:
«Ні, не веди проти волі туди мене, паростку Зевсів, —
Краще лишімося, бо знаю — не вернешся сам ти й не вернеш
Наших супутників. Швидше тікаймо із рещтками друзів,
Може, уникнемо якось ми смертної дивни лихої».
- 270 Так говорив він, а я у відповідь мовив до нього:
«Що ж, Еврілох, залишайся, як так уже хочеш, на місці,
Їж тут і пий у тіні під нашим судном чорнобоким,
Сам же іду я — веде нездоланна мене необхідність».
Мовивши так, від свого корабля і від моря пішов я.
- 275 Вже по священному виярку йшов я і ось уже вийти
Мав до великого дому Кіркеї, що зналась на зіллі.
Раптом Гермес із жезлом золотим мене близько від дому
Стрів на дорозі, на юного мужа із вигляду схожий,
З першим пушком на щоках, у розквіті років найкращих.
- 280 Взявши за руку мене¹, він назвав на ім'я мене й мовив:
«Стій, бідолашний, куди ти прямуєш по цих верховинах,
Краю не знаючи цього? Супутців твоїх вже Кіркея
Всіх обернула в свиней і в хліву своїм міцно тримає.
Їх визволяти ідеш ти? І сам ти, кажу тобі, цілий
- 285 Звідти не вернешся й там же, де інші усі, залишишся.
Але послухай: тебе я врятую і визволю з лиха.
Зілля узявши оце чарівне, ти в оселю Кіркеї
Сміливо йди, — з ним-бо днину лиху ти від себе відвернеш.
Я розкажу тобі все про лукавство Кіркеї підступне:
- 290 Суміш вона приготує і зілля підсиляє у неї,
Тільки тебе не здолає той чар, — того не допустить
Зілля, що дам я тобі, чарівне. Розкажу по порядку.
Щойно Кіркея довжезним жезлом замахнеться на тебе,
Зразу із піхов своїх ти вихопи меч гостролезий —

¹ Греки вітались, не подаючи один одному руки, а лише торкаючись до неї.

- 295 Кидайся з ним на Кіркею, немовби хотів її вбити.
З ляку вона тебе зразу ж на ложе до себе запросить,
Ти ж і не думай ложа богині зрікатись, звільнила б
Тільки супутників вам і тебе щоб гостинно приймала.
Лиш зажадай, щоб велику дала тобі клятву блаженних,
- 300 Що відтепер вона іншого лиха тобі не замислить,
Сил не позбавить тебе, як роздягнений будеш лежати».
Слово це мовивши, зілля подав мені світлий дозорець¹,
Вирвавши просто з землі і властивість його пояснивши.
Корінь був чорний, а цвіт — немов молоко білопінне.
- 305 «Молі»² назвали його небожителі, — смертній людині
Рвать небезпечно його, лиш боги усевладні це можуть.
Потім Гермес відійшов на високу Олімпа вершину,
Острів лісистий лишивши, а я до будівель Кіркеї
Далі подався, лиш серце бурхливо мені колотилось.
- 310 Перед дверима богині розкішноволосої ставши,
Лунко гукнув я, і зразу почула мій голос богиня,
Вийшла до мене негайно й, розкривши осяйливі двері,
В дім запросила ввійти. Увійшов я з зажуреним серцем.
Садить вона мене там у чудове, тонкої роботи,
- 315 Срібноцвяховане крісло, під ним і для ніг був ослівчик.
Суміш у келиху злотнім, щоб пив я, вона зготувала
Й зілля укинула в нього, в душі замишляючи злєс.
Щойно без жодної шкоди я те, що дала вона, випив,
Вдарила києм вона мене й так, окликнувши, сказала:
- 320 «Йди до свинарні тепер і з іншими там поваляйся!»
Тільки сказала це, з піхов я вихопив меч гостролезий,
Кинувся з ним на Кіркею, немовби хотів її вбити.
Скрикнула вголос вона і підбігла й, коліна обнявши,
З ревним риданням до мене промовила слово крилате:
- 325 «Хто ти і звідки? Яких ти батьків і з міста якого?
Дивно мені, що те зілля ти випив без жодної шкоди,
Досі-бо ще з-між людей цих чарів ніхто не уникнув —
Той, хто їх пив, в кого зілля пройшло крізь зубів огорожу,
В тебе ж є розум у грудях, що годі його зчарувати.
- 330 Мабуть, і є Одиссей ти бувалий, — про те, що він прийде,
Кілька разів злотожезлий казав мені світлий дозорець.

¹ Світлий дозорець — епітет Гермеса.

² Молі — назва (напевно, не грецького походження) якогось чудодійного зілля або цілющого коріння.

- Їдучи з Трої, на чорнім швидкім кораблі він прибуде.
Отже, свій меч гостролезий у піхви вклади і на ложе
Разом зі мною ходім, щоб, любов'ю з'єднавшись на ложі,
- 735 Серце довірливо ми один перед одним відкрили).
Так говорила вона, а я їй у відповідь мовив:
«Як же від мене, Кіркеє, ти віжності ждеш, як сама ти
В цих же покоях супутців моїх у свиней обернула?
Мабуть, і зараз мене злоумисливо ти закликаєш
- 740 Ложе з тобою в твоїй розділить спочивальні, щоб раптом
Сили позбавить мене, як роздягнений буду лежати.
Ложа любовного доти з тобою ділити не хочу,
Доки мені не даси ти великої клятви, богине,
Що відтепер уже іншого лиха мені не замислиш».
- 745 Так я промовив, і зразу ж вона поклялась, як жадав я.
Тільки тоді, як вона поклялася і клятву скінчила,
Ліг я на ложе Кіркеї прекрасне в її спочивальні.
В домі тим часом чотири служниці її клопотались —
Ті, що в покоях її за всім доглядали дбайливо.
- 750 Всі народились вони від гаїв і джерел струменистих,
Рік і потоків священних, що в море глибоке спливають¹.
Перша по кріслах усіх килими постелила чудові,
Зверху — пурпурні, льняними їх ще підстеливши зісподу.
Друга, столи срібляні до крісел підсунувши близько,
- 755 Кошки злотні, повні наїдків, на них розставляла.
Третя медове змішала солодке вино із водою
В срібній кратері і злотний поставила кожному келих,
Воду четверта внесла і, вогонь під триніжком великим
Вмить розпаливши, ту воду уже почала нагрівати.
- 760 Щойно вода закипіла в блискучім котлі мідяному,
В купіль мене посадивши й з котла поливаючи, стала
Літепло лити на голову й плечі мені, щоб омити
З тіла утому тяжку, що й душу нудьгою гнітила.
Чисто помивши мене і жирним намазавши маслом,
- 765 Плащ на мене чудовий вона і хітон одягає.
Вводить в покої й садовить у гарне, тонкої роботи
Срібноцвяховане крісло, — під ним і для ніг був ослінчик.
Потім одна із служниць мені глек золотий, щоб умити
Руки, над срібним цеберком, зливаючи воду, держала.

¹ Тобто, це — німфи.

- 76 Гладко обтесаний столик підсунувши ближче, поважна
Ключниця хліба внесла й положила на столику тому;
Різних наставивши страв, добутих охоче з запасів,
Стала припрошувать, але душа не лежала до того.
В інші думки я поринув, лихе прочуваючи серцем.
- 75 Бачить Кіркея, що я нерухомо сиджу і до їжі
Рук не простягную навіть, великим охоплений смутком.
Близько тоді підійшла і промовила слово крилате:
«Що ж ти, неначе німий, тут сидиш за столом, Одіссею,
Й душу гризеш, ні пиття не торкаючись зовсім, ні їжі?
- 74 Може, нового боїшся ти підступу? Годі боятись,—
Я ж поклялася тобі великою клятвою нині».
Так говорила вона, а я їй у відповідь мовив:
«Хто з-між людей, о Кіркеє, який чоловік справедливий
Їжею міг би й питтям вдовольнитися, поки на власні
- 73 Очі супутників він не побачив своїх на свободі?
Щиро просила ти їсти і пити,— то дай, щоб на власні
Очі я вільними бачив також і супутників милих».
Так я промовив, і зразу ж із кием в руках із покоїв
Вийшла Кіркея і, двері в свинарню свою відчинивши,
- 70 Вигнала звідти свиней, наче дев'ятирічних на вигляд.
Стали вони перед нею, вона ж, їх усіх обійшовши,
Кожне із них по черзі вигойною маззю мастила.
Стала з їх тіл опадати щетина, що вкрила відтоді
Їх, як заклятого зілля дала їм Кіркея-владарка.
- 72 Знов вони стали людьми, красивішими навіть, ніж доти,
Вищими трохи на зріст і молодшими стали на вигляд.
Зразу впізнали мене, і рук моїх кожен торкнувся.
Потім усі заридали тужливо,— їх лемент страшений
Всюди по дому лунав і розжалобив навіть Кіркею.

(Переклад Бориса Тена)

3 Переверіте себе

- Хто такі лестригони? Стисло перекажіть міф про Одиссея і лестригонів.
- Чому Одіссею вдалося врятуватися від лестригонів?
- Хто така Кіркея?

2 Поміркуйте над текстом твору

- Що частіше допомагало Одіссею уникати небезпеки — допомога богів чи якості характеру?
- Чи приваблює вас образ Одиссея? Свою відповідь обґрунтуйте.
- Чим відрізняється Одиссей від героїв «Іліади»?

ГОТУЄМОСЯ ДО ТЕМАТИЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ

I рівень

Яке з перелічених слів є спільною назвою всіх грецьких племен, що брали участь у Троянській війні?

- А Троянці; В ахеї;
Б богорівні; Г безсмертні.

До кого звертається автор «Іліади» у перших рядках твору?

- А Зевса; В Ахілла;
Б Аполлона; Г Музи.

Яким ім'ям назвався Одисей Поліфему?

- А Ніхто; В своїм власним ім'ям;
Б Мудрим; Г богом Зевсом.

Хто допоміг Одиссею подолати чари Кіркеї?

- А Гермес; В Зевс;
Б Посейдон; Г Ахілл.

II рівень

У яких випадках вживається вислів «яблуко розбрату»? Розкажіть, як виник цей фразеологізм.

З якою метою в поемі «Іліада» Гомера подано опис щита Ахілла?

Чому в «Одіссеї» Гомера ми тільки у п'ятій пісні зустрічаємося з головним героєм поеми?

III рівень

Чому митці різних часів і народів у своїй творчості так часто зверталися до сцени з поеми Гомера «Іліада» — «Пріам у Ахілла»?

Що допомогло Одиссею вистояти у важких випробуваннях і повернутися додому?

Чим приваблює вас образ Одиссея? Чому Боги вирішили повернути героя на батьківщину?

IV рівень

Як Гомер ставиться до своїх героїв і як змальовує їхні характери?

Підготуйте доповідь на тему «Мотиви, образи і сюжети давньогрецької літератури у світовому образотворчому мистецтві».

ДАВНЬОГРЕЦЬКА ЛІРИКА: СИНТЕЗ ПОЕЗІЇ ТА МУЗИКИ

Алокйон грає на лірі.
Малюнок на кіліку.
470 р. до н. е.

Музо на горі Гелікон.
Малюнок на вазі.
Бл. 445 р. до н. е.

Лірика і ліра — споріднені слова. Грецьке слово «лірикос» означає «той, хто співає під звуки ліри», «музичний», «хвилюючий». Отже, у давнину лірика була невіддільна від музики.

Лірика, як і епос, бере початок із фольклорних джерел. Зокрема, грецькі весільні обряди супроводжувалися піснями, які називались епіталамами. Ховали померлих із френами — поховальним голосінням. Дуже поширеними в Стародавній Греції були застільні пісні — сколії, а на урочистих святах велично лунали гімни — хвалебні або молитовні пісні. На честь переможців у спортивних змаганнях виконувалися пишномовні оди. У звитязний похід греки вирушали з військовими піснями — ембатеріями, а на святах богині родючості Деметри співали жартівливі пісні.

Термін «лірика» почали вживати за елліністичної доби античні філологи — учені александрійської школи. Те, що написано гекзаметром, александрійці називали епосом, а віршовані твори, написані іншими поетичними розмірами, — лірикою. Залежно від способу виконання віршів — декламація чи спів — античні філологи розрізняли лірику декламаційну та пісенну (мелос). У свою чергу, пісенна лірика поділялася на хорову й монодійну (сольну).

Розквіт лірики припадає на класичний період розвитку давньогрецької літератури. Найушлавленишими представниками пісенної лірики були Алкей, Сапфо, Анакреонт, Піндар, а декламаційної лірики — Солон, Тіртей, Архілох.

ТІРТЕЙ

(друга половина VII ст. до н. е.)

Поезія Тіртея належить до декламаційної лірики. Патріотична та громадянська тематика була провідною у творчості цього давньогрецького поета.

Відомості про життя цього видатного поета досить суперечливі. Афіняни розповідали, що кульгавий Тіртей був шкільним учителем в Афінах. Під час війни Спарти з мессенянами афіняни, одвічні суперники Спарти, вирішили посміятися зі спартанців і на їх прохання про допомогу послали їм замість ополчення кульгавого Тіртея. Проте поет зробив для перемоги Спарти більше, ніж досвідчені полководці. Його патріотичні пісні надихнули військо. Заклик поета: «Вперед, сини Вітчизни!» — вів спартанців у бій, і розбитий ворог тікав від них, шукаючи порятунку.

Спартанці ж твердили, що Тіртей був одним зі спартанських вождів, поетом і воїном водночас. Спартанське походження Тіртея підтверджують значною мірою і його вірші, в яких постає суворий образ воїна-спартанця.

Збереглося кілька елегій Тіртея. В одній із них поет, звертаючись до спартанців, називає їх нащадками міфічного Геракла й закликає до подвигів на честь бога війни Ареса. В іншому фрагменті він описує, як співвітчизники віддають данину пам'яті тим, хто загинув у битві за Батьківщину. Ідея переваги чесної смерті воїна в бою над безслав'ям та боягузством стає провідною в низці елегій Тіртея.

До цих елегій близька за змістом маршова пісня, яку Тіртей склав анапестами. Давньогрецький оратор Діона Хрисостома запевняв, що ця пісня втілює сам дух воїнів-спартанців:

Уперед, о сини благородних
Спартанців, звитяжців відважних!
Ліворуч свій щит тримайте
І списом погрожайте страшно.
Життя у побоїщі шкодувати не варто —
Такий заповіт передали спартанцям.

(Переклад Б. Зера)

В елегії «Добре вмирати тому...» Тіртей славить відважних воїнів, які полягли в боях, захищаючи свій рідний край. Поет яскраво змальовує жалюгідну долю тих, хто згавбив себе і свій рід, тікаючи від ворога.

Елегія «Добре вмирати тому...» має характерну для віршів Тіртея композицію: на початку визначається тема, яка в наступних рядках набуває подальшого розвитку, а завершується твір закликом. Лаконічна і стримана елегія точно відповідала суровому змісту втілених у ній думок поета.

Добре вмирати тому, хто боронячи рідну країну,
 Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.
 Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
 Ниви покинуть і йти жебракувати у світі,
 З матір'ю милою, з батьком старим на чужині блукати,
 Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.
 Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить.
 Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
 Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє.
 Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.
 Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
 Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю —
 Будемо батьківщину і дітей боронити відважно.
 В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.

(Переклад Г. Кочура)

Перевірте себе

- До якого виду лірики належить творчість Тіртея?
- Якою була провідна тематика поезії Тіртея?
- Воїнів якого давньогрецького міста оспівував Тіртей у своїх елегіях?

Поміркуйте над текстом твору

- Визначте ідею елегії Тіртея «Добре вмирати тому...». Якими засобами автор розкриває цю ідею?
- Чому більша частина елегії розповідає про долю тих, хто осоромив себе й утік від ворога?

Знайдіть творче рішення

- Схарактеризуйте ідеал воїна у творах Тіртея.
- Яким постає образ автора в поезії Тіртея?

Дослідіть самостійно

- У давній грецькій літературі саме слово «елегія» означало двовірш: перший рядок — гекзаметр, другий — пентаметр (п'ятистопник). Схема його мала такий вигляд:
 / — 0 0 / — 0 0 / — // 0 0 / — 0 0 / — 0 0 / — —
 / — 0 0 / — 0 0 / — // 0 0 / — 0 0 / — 0 0 /
- Проаналізуйте метричну будову елегії в перекладі Г. Кочура. Чи дає переклад уявлення про метричну будову античної елегії?

Візьміть участь у дискусії

- Про Тіртея майже не збереглося достовірних відомостей. Сучасники й нащадки відтворили його образ за легендами. Як ви вважаєте, чому найпопулярніша легенда підкреслює фізичні вади поета?

АРХІЛОХ

(VII ст. до н. е.)

Давні греки високо цінували Архілоха і ставили його на рівні з Гомером, вважаючи його засновником нового жанру, але жанру, відмінного від піднесеного гомерівського епосу й навіть протилежного йому. Справа в тому, що в поезії Архілоха вперше виявилася творча індивідуальність, внутрішній світ поета.

Архілохові приписували велику кількість творів, написаних ямбами, хорейми та елегійними двовіршами. Але збереглося з них лише трохи більше сотні невеликих уривків.

Небагато залишилося й достовірних фактів про життя поета, більшість із них встановили за творами поета. Відомо, що народився поет на острові Парос, був сином аристократа й рабині. Щоб якось прожити, він став воїном-найманцем, воював у Фракії, на острові Евбея, захищав грецьку колонію на острові Фасос, засновану його дідом. Загинув поет-воїн у бою на острові Наксос.

Найбільш відомий епізод із його життя — невдале сватання до Необули, дочки знатного мешканця Пароса. У поетичних рядках він так описує кохану Необулу:

Вона любила мирту листям
Й троянди цвітом прикрашатись,
А кучері на плечі й шию,
Як хвилю темну розпускати.

(Переклад Б. Зера)

Із віршів Архілоха дізнаємося ми і про його військові походи, про ставлення до війни та миру, до себе й до людей. Ставши воїном-найманцем, він знайшов у цій справі й джерело натхнення, і засіб прожити. Він не боявся говорити правду про себе, не виставляв себе героєм. Для поета не існувало тих незаперечних моральних цінностей, які були основою поведінки гомерівських героїв. Для нього слава заради слави, та ще й здобута ціною життя, позбавлена будь-якого сенсу. Він не визнавав навіть слави

**Фарназський
Геркулес.** Бронзова
скульптура Глікона.
Бл. 200 р. до н. е.

захисника Вітчизни, бо вважав, що «доля полеглих — найгірша» і «вдячність живі відчують лиш до живих», а «хто поліг, тому ні слави, ні подяки вже нема».

Вірші Архілоха різноманітні за формою. Він створив гімни й епіграми, елегії та ямби, байки. Перебуваючи в грецькій Олімпії, поет написав гімн на честь Геракла, легендарного засновника Олімпійських ігор. Цей гімн виконувався на урочистостях в Олімпії й багато століть після смерті Архілоха.

Нащадки не забули ні поета, ні його творів. Відомий французький поет Андре Шеньє, автор сатиричних «Ямбів», називає себе сином Архілоха, а український поет Максим Рильський не без підстав стверджував: «Серед шалених прерій і в тундрі, де сивіє бідний мох, нам світять Гейне, Тютчев, Архілох».

Хліб мій на списі замішаний, теж і вино я на списі
Маю ісмарське, і п'ю, спершись на списа.

(Тут і далі переклад Г. Кочура)

Серце, серце! Біди люті звідусіль тебе смутять —
Ти ж відважно захищайся, з ворогами поборись.
Хай на тебе скрізь чатує ворожнеча — завжди будь
Непохитне. Переможеш — не хвались відкрито цим,
Переможене — удома в самотині стримуєш плач,
Радість є — радій не надто, є нещастя — не сумуй
Понад міру. Вмій пізнати зміни в людському житті.

Поміркуйте над текстом твору

- Визначте тему вірша «Серце, серце...».
- У якому поетичному рядку вирішення цієї теми пропонується самим автором?
- Поміркуйте, чи є актуальними поради поета для наших сучасників.
- Двовірш «Хліб мій...» вважають одним із найкращих творів Архілоха. Саме завдяки таким рядкам давні греки ставили його нарівні з Гомером. Поміркуйте, як у цьому двовірші розкривається внутрішній світ поета.

Дослідіть замість віно

- У підручнику подано двовірш Архілоха у перекладі поета-перекладача Г. Кочура. У запропонованому варіанті перший рядок перекладено «Хліб мій на списі замішаний...». Але більшість дослідників античної літератури перекладають цей рядок інакше: «Хліб мій списом замішаний...». Поміркуйте, які смислові відмінності цих перекладів. Який із варіантів увиразнює поетичні образи вірша?

САФФО ✓

(кінець VII — перша половина VI ст. до н. е.)

Острів Лесбос, розташований біля західного берега Малої Азії, став місцем виникнення сольної пісенної поезії. Уже в VII ст. до н. е. тут з'явилося чимало талановитих поетів, які відіграли помітну роль у розвитку давньогрецької культури. Але чи найбільшої слави у віках зажила поетеса Саффо.

Походила Саффо з аристократичної родини. Відомо, що вона була дружиною знатного вельможі Керколая, народила дочку Клеїду, яку дуже любила і присвятила їй багато віршів. Під час гонінь на аристократію змушена була залишити рідну домівку й шукати притулку на Сицилії. Існують різні легенди, які розповідають про її подальшу долю. Одна з них твердить, що поетеса повернулася на рідний острів, відкрила школу для молодих дівчат, де навчала їх музики, танців, віршування. Інша легенда запевняє, що Саффо через нещасне кохання до юнака Фаона кинулася зі скелі в море. Ця легенда була настільки популярною за античних часів, що приблизно через шість століть римський поет Овідій, вражений силою трагічного кохання Саффо, написав ніби від її імені передсмертний лист «Саффо Фаону» (Збірка Овідія «Героїди»).

Відомо, що поетеса створила дев'ять книжок поезій. До нас дійшли тільки фрагменти її творів, за винятком трьох-п'яти віршів, що збереглися майже повністю, а також численні свідчення про поетичний талант Саффо. Афіньський правитель Солон казав, що не хотів би вмерти, не почувши нових пісень поетеси. Філософ Платон називав Саффо десятою музою. Її профіль карбували на монетах острова Лесбос. Майстри давньогрецької графіки зображували її на вазах.

«Жереб мені випав такий: серцем палким любити...» — ці рядки поетеси найкраще характеризують її поезію, адже провідна тема лірики Саффо — кохання. Вона оспівувала це почуття в усіх його проявах: щастя, радість, страждання, пристрасть.

Поетичні образи Саффо пов'язані з фольклором. Мова її віршів проста, але ритми напрочуд різноманітні. Найчастіше поетеса використовувала строфу, яку назвали на її честь саффічною: три одинадцятискладові рядки та один п'ятискладовий. В українському перекладі її відтворити дуже складно, але близькі до такої строфи рядки в перекладі Г. Кочура «До богів подібний...».

Не слід забувати, що поезія Саффо — це ще не суто інтимна лірика, а пісні, які виконувалися під акомпанемент музичних інструментів. Здебільшого то були гімни й весільні пісні (епіталамії). Але й у цих традиційних жанрах Саффо змогла виявити власну індивідуальність. Свої почуття поетеса розкриває з надзвичайною щирістю й емоційною силою.

Саффо і Фаон. Жак Луї Давід. 1809. Фрагмент

До богів подібний мені здається
 Той, хто біля тебе, щасливий сівши,
 Голосу твого ніжного бриніння
 Слухає й ловить
 Твій принадливий усміх: від нього в мене
 Серце перестало б у грудях битись;
 Тільки образ твій я побачу — слова
 Молвить не можу.
 І язик відразу німіє, й прудко
 Пробігає племінь тонкий по тілу.
 В вухах чути шум, дивлячись, нічого
 Очі не бачать.
 Влідну і тремчу, обливаючись потом,
 Мов трава пожовкла, безсило никну,
 От іще недовго й, здається має
 Смерть надлетіти.

(Переклад Г. Кочура)

Поміркуйте над текстом твору

- Які ключові слова передають почуття ліричної героїні вірша «До богів подібний...»?
- Що переважає в зображенні кохання в поезії «До богів подібний...» — зовнішні прояви почуттів чи їх аналіз? Свої міркування обґрунтуйте.

Жереб мені
 Випав такий:
 Серцем палким
 Любити
 Ласку весни
 Розкіш, красу,
 Сонця ясне
 Проміння.

(Переклад А. Содомори)

Поміркуйте над текстом твору

- Які образи постають у поезії Саффо «Жереб мені випав такий...»?
- Який настрій створює ця поезія?
- Чи розкриває поезія внутрішній світ ліричної героїні? Свої міркування обґрунтуйте.

Знайдіть творче рішення

- Доведіть, що поезія Саффо стверджує самоцінність людської особистості.

Візьміть участь у дискусії

- Чому поезія Саффо в різні часи захоплювала митців різних країн?

АНАКРЕОНТ

(друга половина VI — початок V ст. до н. е.)

Сольну лірику створював і Анакреонт. Народився поет у малоазійському місті Теос, але все свідоме життя провів далеко від батьківщини. Перси захопили його рідне місто, і він, як утікач і мандрівний поет, спочатку жив при дворі самоського тирана Полікрата. Після смерті Полікрата був запрошений тираном Гіппархом до Афін, потім — у Фессалію. Поетів у Греції поважали й шанували: кожне місто вважало за честь запросити якогось видатного співця. У веселих розвагах, пишних святах, бенкетах та любовних пригодах дожив Анакреонт до глибокої старості. Він був байдужий до політичної боротьби, до воїнської слави, до багатства та грошей. У пам'яті наступних поколінь він залишився сивочолим веселим стариганом, який оспівував кохання й радощі життя, а його поезія стала символом грайливої, веселої й витонченої насолоди земним життям.

Для Саффо кохання й життя — це щирість, пристрасть, шал. Для Анакреонта — гра, розвага, задоволення. Проте Анакреонт робить спробу художніми засобами відтворити переживання, внутрішній світ людини.

У його віршах народжуються яскраві образи. Бог кохання — могутній коваль, який б'є молотом по серцю. Уявлення про Ерота — хлопчика-пустуна, що бавиться, жбурляючи в людину м'яч або пускаючи стріли кохання — усталилося саме завдяки поезії Анакреонта.

Надзвичайна співучість віршів, безпосередність проявів почуттів сприяли тому, що Анакреонт мав чимало наслідувачів і в античну добу, і пізніше. Так звана анакреонтична поезія, що набула особливої популярності в Європі кінця XVIII — початку XIX ст., має своїм джерелом грайливу поезію співця радісного кохання Анакреонта.

Принеси води, юначе, і вина подай швиденько
І вінки духмяні з квітів, щоб з Еротом поборотись.
Ну же, пиймо не як скіфи, що без пісні сидять тихо.
Не люблю я нудьгувати: на бенкеті з вином разом
Давай пісню серцю милу.
Про Ерота, що пов'язки із пахучих носить квітів,
Пісню буду я співати: він володар над богами
Й людей також підкоряє.

(Переклад В. Маслюка)

Золотоволосий Ерот мене
Знову поціливі пурпурним м'ячем —
Дівчину в барвних сандалях тепер
Каже мені забавляти.
Лиш запишалося кляте дівча, —
З Лесбосу славного родом воно, —
Та й, осміявши мою сивину,
Іншому звабно моргає.

(Переклад А. Содомори)

Перевірте себе

- Визначте провідні теми поезії Анакреонта.
- Які образи використовує Анакреонт, розкриваючи своє ставлення до життя?
- Які риси притаманні ліричному герою поезії Анакреонта?

Дослідіть самостійно

- Поміркуйте, що спільного, а що відмінного в образах ліричних героїв поезій «Принеси води, юначе...» та «Золотоволосий Ерот...».

Візьміть участь у дискусії

- Чому «співець життєвих насолод» Анакреонт зажив слави у віках?

АНТИЧНИЙ ТЕАТР

Народження театрального мистецтва

Із найдавніших часів у всіх народів світу існували свята, пов'язані зі щорічними циклами вмирання та відродження природи, зі збиранням урожаю. У Греції такі свята були присвячені Діонісові — богу рослинності й родючості, покровителю виноградарства й виноробства. Ці урочисті відправи й дали життя античній драмі та театральному мистецтву, яке самі греки називали школою для дорослих.

Восени, під час збирання винограду, й навесні, коли відкривали діжки з молодим вином, в Афінах та інших містах Греції ставилися так звані «пристрасті Діоніса». Хор переодягнутих ципоногими сатирами селян славив свого бога і в піснях розповідав про його поневіряння. Спочатку співали тільки одягнуті в козячі шкури хористи, а потім їхній ватажок (корифей) та актор у ролі бога Діоніса вели розмову з хором і один з одним (діалог).

Як вважав Арістотель, трагедія й комедія виникли з цих імпровізацій. Спочатку діалог між хором і корифеєм був пов'язаний із міфами про Діоніса, але поступово зміст його змінювався. Дедалі частіше хор став прославляти героїв інших міфів, сюжет яких тлумачили відповідно до злободенних потреб суспільства. Так народжувався античний театр.

Свої театри греки завжди будували в найкрасивіших місцях. Руїни давньогрецьких театрів і сьогодні

Ерот тримає за руку Париса. Малюнок на червонофігурній амфорі, 430 р. до н. е.

Театр Діоніса.
Афіни. Греція

Діоніс. Малюнок на червонофігурній амфорі. 400 р. до н. е.

вважають своїми розмірами. Так званий «театр Діоніса» в Афінах, розташований просто неба на схилі Акрополя, вмщував приблизно 17 тисяч глядачів. Він складався з трьох основних частин: орхестри (місце перед сценою для гри акторів), де розміщалися хор і жертвник богу Діонісу; театру (місця для глядачів), де в першому ряду стояло крісло для жерця Діоніса; сцени (споруди позаду орхестри), де переодягались актори.

За часів давньогрецького трагедійного поета Софокла хор складався спочатку з дванадцяти, а потім з п'ятнадцяти чоловік. Пісні хору засуджували чи схвалювали вчинки героїв. Актори, кількість яких поступово зростає з одного до трьох, грали в розкішних костюмах, збільшуючи свій зріст котурнами (взуття з товстими підшвами). На обличчя актори одягали глиняні маски героїв — старих людей, юнаків, жінок, рабів. Ці розмальовані маски зображували різноманітні людські почуття — жорстокість, радість, горе, біль, і їх можна було роздивитися здалеку. Жіночі ролі виконували чоловіки, і хор був виключно чоловічим. Актори не тільки декламували, а й співали і танцювали.

Театральні вистави влаштовувалися кілька разів на рік і тривали упродовж кількох днів з ранку до темної ночі. Глядачі починали збиратися на світанку й за день встигали подивитися три-чотири п'єси. Поети змагалися між собою, і троє переможців одержували нагороди.

ЕСХІЛ

(близько 525—456 рр. до н. е.)

Горді слова Прометей: «Свого нещастя на негідне рабство я не проміняю», — з трагедії Есхіла «Прометей закутий» характеризують і їх автора, і його епоху.

Жив Есхіл у Греції за доби створення Афінської держави та становлення афінської рабовласницької демократії. Це був героїчний час греко-перських війн, у яких нова Греція брала гору над старим деспотичним Сходом. Перемоги в битвах під Марафоном (490 р. до н. е.), біля Саламіна (480 р. до н. е.) та під Платеями (479 р. до н. е.), учасником і свідком яких був Есхіл, назавжди залишилися в його пам'яті символом патріотизму та єдності греків у боротьбі за незалежність. Сам поет ставив свої військово-громадянські заслуги вище за поетичні. В епітафії, складеній, як вважають, ним самим, сказано:

Мужність його пам'ятають гаї Марафону і плем'я
Довговолосих мідян, в битві пізнавших його.

Народився Есхіл у місті Елевсині в аристократичній родині. Вже у зрілому віці брав участь у всіх вирішальних битвах греко-перських війн, але здобув безсмертну славу не як воїн, а як великий драматург. Його перу належать двадцять сатиричних драм і сімдесят трагедій, із яких до нас дійшли тільки сім. Про інші трагедії ми можемо судити лише з фрагментів, що збереглися (їх не більше чотирьохсот). У творчих змаганнях поетів Есхіл здобув, за одними відомостями, 13 перемог, за іншими — 28. Помер він у сицилійському місті Гела, за деякими відомостями, вигнанцем. Причини вигнання нам не відомі.

Світ, створений драматургом у його трагедіях, — це світ цілісних і шляхетних, сміливих і діяльних натур.

«Прометей закутий»

Трагедія Есхіла «Прометей закутий» є одним із найвідоміших і не забутих до нашого часу творів драматичної поезії еллінської епохи. До нас дійшли тільки фрагменти двох інших трагедій — «Прометей-вогненосець» і «Звільнений Прометей», які разом із трагедією «Прометей закутий», можливо, складали єдине ціле — драматичну трилогію про титанобогорця Прометея. Драматургія Есхіла ще міцно пов'язана, з одного боку, з гомерівською епічною поезією, з іншого — із традиціями хорової лірики. Істотну роль у цій трагедії відіграють ліро-епічні співи хору. Проте читача й досі вражають монументальність створеного Есхілом образу Прометея, внутрішня сила його монологів, своєрідні метафори й порівняння, сувора простота сюжету.

Храм Посейдона у Пестумі. V ст. до н. е.

Прометей, якого терзає орел Зевса. Розпис червонофігурного кіліка

Океан та Океаніди. Фрагмент срібного блюда. Початок V ст. до н. е.

Дія знаменитої трагедії відбувається в Скіфії, де прикутий до скелі Прометей страждає за свою безкорисливу любов до людей. Титан виступив на захист людей, яких бог-громовержець Зевс, заволодівши усім світом, прирік на тваринне існування. Люди блукали в темряві «ціле життя без про-світу», нічого не знаючи ні про себе, ні про світ довкола. Прометей викрав для них з Олімпу вогонь, показав, де сходить і заходить сонце, винайшов науку чисел і відкрив таємницю письма, приручив диких тварин, запряг коней у колісниці й пустив солоним морем вітрильні човни. Він знайшов для людей цілющі трави та навчив їх медицини. Із надр землі Прометей видобув цінні метали й навчив людей їх обробляти.

Дари Прометея людям символізують початок цивілізації, яка, на думку автора, була б неможлива без потягу до творчості та волелюбності. Тому Прометей Есхіла — бунтар і мислитель, який понад усе ставить силу розуму. Титан Прометей мав здатність передбачення і знав, яка кара чекатиме на нього, якщо він наважиться піти проти волі володаря Олімпу. Переїнявши співчуттям до людей, Прометей розуміє свою відповідальність за їхню долю і свідомо йде на самопожертву, виявляючи титанічну непохитність.

У «Прометей закутому» Есхіл зображує Зевса не всемогутнім і не наймудрішим із богів (як це було в інших його трагедіях, де він звеличував Зевса), а лютим тираном, жорстоким деспотом, підступним зрадником, хитруном і боягузом. Коли Прометей говорить про Зевса: «Йому своєї долі не уникнути», — ці слова сприймаються як вирок будь-якій тиранії.

Стойкість Прометея — це не пихата гординя Зевса-тирана, а гордість тираноборця, що обстоює праве діло й вірить у неминучість передреченого перебігу подій, який могло б порушити малодушне розкриття таємниці Зевсової долі.

Україна і світ: мости духовного єднання

Образ Прометея поширений в українській літературі. Досить згадати Шевченкові рядки, які перегукуються з трагедією Есхіла:

Споконвіку Прометея
Там орел карає,
Що день Божий довбе ребра
Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові, —
Воно знову оживає
І сміється знову.

Прометея уславив великий син українського народу Тарас Шевченко в поемі «Кавказ». Для Шевченка Прометей — символ стійкості народу, що бореться та перемагає.

ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

(уривки)

Розповідь Прометей про його благодіяння людям

(епісодій¹ 2, вірші 436—525)

Не думайте, що то з сваволі й гордоців
Мовчу я, — в грудях серце розривається,
Коли погляну на оцю ганьбу свою!
Хто, як не я, новітнім божествам оцим

- 440 Розподілив почесної судьби дари?
Мовчу вже, ви-бо знаєте й самі про це, —
Ось про недолу смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю.
- 445 Не для докору людям це розказую, —
Лише щоб силу показати дарів моїх.
Вони раніше й дивлячись не бачили
І слухавши не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвіту блукаючи.
- 450 Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них
- 455 Для зим холодних і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тями. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов

¹ Епісодій — частина давньогрецької трагедії: всі давньогрецькі трагедії склалися з дев'яти частин, у яких виступи акторів (агоністів) чергувалися з хоровими партіями (виступами корифеїв і співами хоревтів). Ці дев'ять частин мали такий розподіл: 1. Пролог — вступ, або перший виступ акторів перед виходом хору. 2. Парод — пісня хоревтів, що виходили на сцену, точніше — на оркестру). 3. Епісодій перший — другий виступ акторів. 4. Стасим перший — перша пісня хоревтів, яку вони виконували, стоячи на місці (на відміну від їхнього виходу в пароді). 5. Епісодій другий — третій виступ акторів. 6. Стасим другий — друга пісня хоревтів. 7. Епісодій третій — четвертий виступ акторів. 8. Стасим третій — третя пісня хоревтів. 9. Ексо́д — епілог, або закінчення трагедії.

- 460 Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять — цю праматір муз¹.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.
- 465 Я віжколюбних коней в колісниці впріг —
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигидавав
Між хвиль летючі льнянокриллі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
- 470 Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися.

Хор

- Вже й розум губиш у ганебних муках ти!
Немов поганий лікар недосвідчений,
Що сам захворів, блудиш і сумуєш ти,
- 475 Собі самому ліків не знаходячи.

Прометей

- Та вислухайте далі і здивуетесь,
Які я мудрі винайшов умілості
Й мистецтва,— з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
- 480 З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загинув лікарської,—
Я їх навчив вигойні ліки змішувать,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи
- 485 Установив, і перший сни я визначив,
Що справджуються; роз'яснив я значення
Прикмет дорожніх, і таємних висловів,
І льоту хижих, кривопазуристих птиць —
Яка на добре чи на зле провісниця;
- 490 Усі пташині з'ясував я звичаї —
І як живе з них кожна й чим годується,
Яка в них ворожнеча і любов яка.
Я показав, якими мають нутроці
У жертви бути, щоб богам подобатись,

¹ Музи — богині різних жанрів мистецтва й літератури, народжені титанідом Мнемосіною від Зевса.

- 495 Якими — жовчі і печінок кольори.
Товстенні стегна попаливши й тельбухи
Тварин жертовних, викрив перед смертними
Я потаємну вмлість передбачення
В огнистих знаках, ще ніким не бачених.
- 500 Це все — від мене. Хто посміє мовити,
Що глибоко попід землею сховані
Скарби — залізо, мідь, срібло і золото —
Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.
- 505 А коротко сказати, то довідайтесь:
Від Прометея — всі в людей умілості.

Хор

Про смертних не турбуйся понад міру ти.
І не занедбуй у нещасті сам себе,—
Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,

- 510 Ти перед Зевсом міццю не поступишся.

Прометей

Всевадна Доля вирок не такий дала,—
Ще безліч муки й катувань, ще тисячі
Я перетерплю, поки з пут цих визволюсь:
безсила вмлість перед Неминучістю.

Хор

- 515 А хто стерничий тої Неминучості?

Прометей

Три Мойри¹ і всепам'ятні Еріннії².

Хор

Невже сам Зевс їм силою поступиться?

Прометей

Йому своєї долі не уникнути.

Хор

Хіба Кронід не завжди царюватиме?

¹ Мойри — три дочки Зевса й Феміди, богині долі людей. Одна визначала людську долю, друга пряла нитку цієї долі, третя перетинала ту нитку, коли людина помирала.

² Еріннії — богині, народжені Геєю, що мешкали в Аїді. Зображувались у вигляді старих страхітливих жінок зі зміями замість волосся, із запаленими факелами в руках.

Прометей

- 520 Про це вам не дізнатись — не випитуйте.

Хор

Велику, видно, криєш таємницю ти.

Прометей

Зверніть на інше мову,— розголошувать
Про це не час, це мушу якнайглибше я
Ховати,— таємниці як дотримаю,

- 525 То з мук ганебних і кайданів визволюсь.

(Переклад Бориса Тена)

Перевірте себе

- Пригадайте, що відомо про Прометея з грецьких міфів?
- Хто такі титани?
- Чому Прометей не розділив долю інших титанів?

Поміркуйте над текстом твору

- Образ Прометея з трагедії Есхіла в історію всесвітньої літератури увійшов як образ першого богоборця. Як пояснює великий трагік прихильність Прометея до людей?
- Назвіть «благодіяння», які зробив Прометей людям, чого їх навчив. Поміркуйте, чи був би можливим без цих навичок початок цивілізації?

Україна і світ: мости духовного єднання

Іван Франко вважав, що справжній поет є носієм прометеїзму, а поезія — «вогонь в одежі слова», який несе людству «правдиві іскри Прометея». Дочкою Прометея називають славетну Леся Українку. У вірші «Fiat pox!» («Хай буде тьма!») вона звертається до своїх однодумців зі словами: «Брати мої, нащадки Прометея!» Поетесу приваблювали образи сильних людей, тих, хто міг себе вважати «нащадками Прометея». У поезії «Ніобея» оспівується горда жінка, в якій вбили всіх її дітей, та вона не скорилась: «...Я дочка Прометея — і милосердя для себе не буду... благати».

У драматичній поемі «Касандра» Леся Українка протиставляє Прометея жалюгідному Епіметею, який понад усе цінує власний спокій.

Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Максим Рильський, Андрій Малишко і багато інших майстрів поетичного слова увічнили у своїх творах пам'ять про гордого титана Прометея, який дав людям життєдайний вогонь і велику надію, таку необхідну людству на шляху до миру й щастя, добра та злагоди.

СОФОКЛ

(496—406 рр. до н. е.)

Другий видатний поет-трагік Стародавньої Греції Софокл народився в Колоні, передмісті Афін, у родині заможного власника зброярні. У юності Софокл став свідком блискучих перемог греків над персами, і якщо «батько трагедії» Есхіл був безпосереднім учасником славних походів еллінів, то Софокл їх прославляв. Коли в Афінах святкували перемогу над перським флотом у битві біля острова Саламін, шістнадцятирічний Софокл заспівав у хорі хлопчиків, вшановуючи героїв-переможців. Вихований в атмосфері патріотичного піднесення, яким була охоплена Еллада, Софокл через усе життя проніс палку любов до Батьківщини й пишався тим, що його рідне місто Афіни об'єднало греків для боротьби проти ворогів. Дев'яносторічний Софокл склав свою останню пісню на честь рідного міста — драму «Едіп у Колоні», де прославляються гуманні закони та краса Афін.

За дев'яносто років життя драматург створив понад 120 трагедій, із яких до наших днів повністю дійшли тільки сім: «Аякс», «Трахінянки», «Антигона», «Едіп-цар», «Електра», «Філоктет», «Едіп у Колоні». У цих трагедіях Софокл висвітлює важливі для його часу проблеми: ставлення громадянина до релігії («Електра»); дотримання писаних і неписаних божественних законів («Антигона»); зіткнення особистої волі людини з волею богів («Едіп-цар», «Трахінянки»); подолання конфлікту між інтересами особистості й держави («Філоктет»); честь і шляхетність («Аякс»).

Конфлікт між прагненням людини діяти відповідно до своїх бажань і повна залежність результатів її діяльності від волі богів — лейтмотив трагедій Софокла.

Антигона. Фрагмент розпису Апулійської амфори. IV ст. до н. е.

Софокл. Невідомий художник. XIX ст.

«Антигона»

У трагедії «Антигона» Софокл традиційно використав один із сюжетів фіванського циклу міфів. Два брати Антигони, Полінік та Етеокл, після смерті батька, царя Едіпа, ведуть між собою криваву боротьбу за трон. Полінік звертається за допомогою до чужинців і приводить до стін рідного міста вороже військо. Починається облога Фів. У двобої брати вбивають один одного. Трон посідає їхній дядько Креонт. Етеокла, мужнього захисника Фів, поховали як героя, а тіло його брата, як зрадника, кинули на поживу диким псам і птахам. Таким був наказ царя Креонта, і карою за його порушення мала стати страта. Саме з цього моменту починається трагедія «Антигона».

За уявленнями стародавніх греків, кинути тіло загиблого, навіть ворога, на наругу — означало завинити перед богами, небіжчиком та його родом. Антигона, вірна одвічним, написаним священним законам, попри суворий наказ царя, виконала релігійний обряд поховання свого брата. Антигона обирає смерть, свідомо нехтуючи наказом Креонта, за що той звелів замурувати дівчину живою в печері. Наречений Антигони Гемон, син царя Креонта, заколює себе кинджалом. Не маючи сил перенести смерть сина, накладає на себе руки і дружина Креонта Евридіка. Усі ці трагічні події змушують царя визнати свою нікчемність, схилити голову перед могутніми богами та долею і благати їх послати йому смерть.

В образі юної Антигони, «що живою зійшла до померлих», приваблюють сила волі, рішучість і сміливість, виявлені нею в боротьбі з жорстоким Креонтом. Сцена похорону живої Антигони, її прощання з народом, сумний спів хору, безумовно, справляли на сучасників Софокла сильне естетичне й емоційне враження.

Софокл обстоював демократичні принципи афінського самоврядування, і його трагедія утверджувала думку про те, що для щастя громадян поліса необхідна гармонійна єдність між державними та сімейно-родовими законами.

Україна і світ: мости духовного єднання

Трагедії Софокла завжди були популярними серед українських шанувальників театрального мистецтва. У 20-х роках ХХ ст. трагедія «Антигона» у постановці видатного українського режисера Леся Курбаса з успіхом йшла на сцені Київського Молодого театру. Майже водночас із виставою Леся Курбаса трагедія «Едіп-цар» була поставлена Гнатом Юрою в Харкові.

1883 року в Одесі був надрукований український переклад «Антигони» Софокла, який дістав певну підтримку літературної критики та українських діячів культури й мистецтва. Цю першу спробу перекласти трагедію українською мовою здійснив поет-перекладач П. Ніщинський.

АНТИГОНА VI

(уривки)

Стасим перший¹

Хор

Строфа I

Дивних багато в світі див,
Найдивніше із них — людина,
Вітер льодом січе, вона ж

- 335 Дальшу в морі верстає путь —
Хай сива хвиля бушує,
А човен пливе вдаль,
Уславлену в богинях Землю,
Вічно й невтомно родючу, виснажує,
340 Плугом щороку в ній борозни орючі
Із конем своїм, людина.

Антистрофа I

Птиць безтурботні зграї й риб,
Що живуть у морських глибинах,
Звірів диких з гуцян лісних

- 345 В пастку й оплетену вправно сіть
Розумна ловить людина
Й собі скоря їх.
В полях і в горах звірів ловить,
Хитрим знаряддям їх перемагаючи,
350 І запрягає коня довгогривого,
І бика в ярмо заводить.

Строфа II

І мислей, як вітер швидких,
І мови навчивсь чоловік,

- 355 Звичаїв громадських пильнує здавна;
Від лютих стуж, буйних злив
Знайшов міцний захист він,
Благодольний.

¹ Стасим перший — частина давньогрецької трагедії: перша пісня хору, яку він виконує, стоячи на місці.

- 360 Майбутню путь ясно зрить,—
Нездоланна смерть одна,
А біль хвороб, тягар знегод — не страшні нам.

Антистрофа II

Є витвори мудрі в людей —

- 365 Ясніші від світлих надій,
Та часто біди від них більш, як блага;
Хто в шані мав клятви міць,
Батьків закон, гнів богів,
370 Той — преславний.
Безславним хай буде, хто посмів
На кривдну путь серцем стать —
Щастя не знайти йому,
375 Й ні в домі гість, ні друг мені він не буде.
Чи безсмертних то знак? Я повірять боюсь,
Та її пізнаю, і чи можу сказати,
Що вона, — не дитя Антігона?
Ой нещаснабо ти
380 О, Едіпа, нещасного батька, дочка!
Що з тобою, скажи? В чім винують тебе?
І невжебо ти царські закони
Так безумно посміла порушить?

Входить страж з Антігоною.

(Переклад Бориса Тена)

Поміркуйте над текстом твору

- Прочитайте першу строфу стасима першого трагедії Софокла «Антігона». Поміркуйте, чому автор називає людину «найдивнішим дивом». Які людські риси оспівуються в цій строфі?
- Прослідкуйте за розвитком авторської думки в першій антистрофі. Які людські діяння примушують пишатися людиною?
- Прочитайте строфу третю. Поміркуйте, до чого закликає автор людей.
- Яким постає авторський ідеал людини в другій антистрофі?

Знайдіть творче рішення

- Які вічні проблеми порушені у творах античних драматургів? Поясніть, чому до образів античної драматургії зверталися митці наступних епох.
- Грецький філософ Аристотель стверджував, що Софокл зображує людей такими, якими вони мають бути. Доведіть або спростуйте цю думку філософа на прикладі трагедії «Антігона».
- Які вічні проблеми порушені у творах античних драматургів?

ГОТУЄМОЯ ДО ТЕМАТИЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ

I рівень

У якому з перелічених творів зображено конфлікт тирана та богоборця?

- А «Іліада»;
- Б «Одіссея»;
- В «Прометей закутий»;
- Г «Золотоволосий Ерот...»

Кому Прометей дає таку характеристику:

«Вони раніше й дивлячись не бачили
І слухавши не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвіту блукаючи?»

- А титанам; В Ерініям;
- Б Мойрам; Г людям.

Яку таємницю приховує Прометей?

- А Йому відома подальша доля Зевса;
- Б він знає, як зробити людей щасливими;
- В йому відомо, коли люди переможуть богів;
- Г він знає, хто з богів допомагає людям.

Який герой античної літератури стверджує: «Безсила вмілість перед Неминучістю?»

- А Ахілл; В Одіссей;
- Б Гектор; Г Прометей.

II рівень

У чому своєрідність драматургії Есхіла?

Що символізують у трагедії Есхіла дари Прометея людям?

Звідки походить і що означає нині слово «корифей»?

III рівень

У яких творах мистецтва звучать мотиви прометеїзму?

Які проблеми ставив Софокл у своїх трагедіях?

IV рівень

У чому стародавні греки вбачали сутність трагедії?

Чому стародавні греки називали свій театр школою для дорослих?

АНТИЧНИЙ СВІТ У ЦІКАВИХ ФАКТАХ

Територія Античної Греції поділялася на низку самостійних областей. До північної Греції входили Епір, Етолія і Фессалія, оточені з трьох боків горами. Середня Греція, що називалася Елладаю і на півночі була відділена стрімкими схилами Парнаського хребта, охоплювала області Локрида, Фокіна, Бестія й Аттика. У північній Греції (півострів Пелопоннес) розмістилися Ахайя, Арголіда, Еліда, Лаконія й Мессенія.

Доряни заснували на Пелопоннесі три держави, але найсильнішою була лаконська Спарта. Її сила була в її організації. Це була держава, яка більше походила на військовий табір. У Спарті було три верстви населення — спартанці, періеки, ілоти. Спартанці були нащадками завойовників-дорян, періеки, ілоти — завойованих ахейців. Спартанці правили та воювали, періеки кували зброю та платили податки, ілоти збирали врожай. Спартанців було дев'ять тисяч родин: уся земля Лаконії була розділена для них на дев'ять тисяч рівних наділів — адже на війні всі рівні.

Грецькі колонізатори мали значний вплив на культури народів, які мешкали у степах Причорномор'я. Деякі вчені припускають, що скіфи користувалися алфавітом давніх греків. Про це, зокрема, свідчать археологічні знахідки, зроблені в середині ХХ ст. Під час розкопок у селі Роксолани Одеської області були знайдені бронзові литі монети із зображенням крокуючої сови та написом ΣΚΥ, які були визнані монетами скіфського царя Скіла, відомого з розповіді першого грецького історика Геродота.

Давні греки були гарними математиками й поганими фізиками. Причина цього: звички рабовласників. Математика була справою розумовою й мала справу з ідеальними квадратами та трикутниками. Для фізичних дослідів треба було вміти працювати руками. Тому вивчати й займатися математикою вважалося справою, гідною вільної людини, а от фізикою займалися ремісники та раби.

У греків статуї були розфарбовані: відкриті частини тіла — в тілесний колір, одяг — у червоний і синій, зброя — в золотий. Очі мармурових статуй здаються нам сліпими саме тому, що їх малювали вже на готовій статуї.

7 Зарубіжна література, 8 кл.

Спартанського царя Феопомпа запитали, чому у міста Спарти немає стін. Він відповів: «Стіни Спарти — наші списи, кордони — їх вістря». А цар Агід говорив: «Спартанець питає не скільки ворогів, а де вони».

Скульптора Праксителя запитали: «Які з твоїх статуй тобі подобаються найбільше?». Він відповів: «Ті, котрі розписував живописець Нікій».

ЛІТЕРАТУРА ДАВНЬОГО РИМУ

«Золота доба» римської літератури

Римська література — латинська література античності — сформувалася на 400—500 років пізніше за грецьку. Перші твори її датуються III ст. до н. е.

«Рим захопив Грецію, а грецька філософія й мистецтво захопили Рим» — так говорили в давнину. Культура й література Риму розвивалися під сильним елліністичним впливом. Римські митці скористалися вже готовими здобутками грецької літератури, засвоїли їх досить швидко та ґрунтовно і на цій основі створили свою, цілком самобутню, літературу, яка вплинула на розвиток світової літератури не менше, ніж грецька.

У середині I ст. до н. е. Римська держава переживала бурхливі події. Вона стала наймогутнішою державою в Середземномор'ї, встановивши свою владу над елліністичними державами Малої Азії й Сирії, Галлією та Єгиптом. Така велика територія потребувала нових форм управління й урядування. Однак політичний устрій Римської держави тривалий час залишався незмінним. Рим був полісом, тобто містом-державою, міською республікою. На початку I ст. до н. е. навіть деякі провінції Італії не користувалися правами римського громадянства, а вважалися завойованими державами. Це призвело до політичної кризи римської влади, яка виявилася у повстаннях рабів та місцевого населення в провінціях. Повстання приборкували за допомогою війська. Популярні військові вожді, усвідомивши свою реальну силу, прагнули самовладдя. Боротьба за владу особливо загострилася у 40—30-х роках, набувши розмірів громадянської війни. Першим спробував установити особисту диктатуру римський полководець Юлій Цезар, але прихильники республіки позбавили його життя. Через кілька років спалахнула нова громадянська війна між полководцями Антонієм та Октавіаном, унаслідок якої останній прийшов до влади. 27 року до н. е. Октавіан проголосив повернення до народовладдя. Але в тому ж році він отримав почесний титул «Август», тобто «освячений благим знаменням», що узаконило його виняткову роль у державному житті.

Правління Августа називають «золотою добою» римської культури, бо, усвідомивши важливість мистецтва в державній ідеології, він активно сприяв його розвитку. Але «золота доба» не отримала б такої назви, якби в цей час не були створені чудові зразки мистецтва, які вийшли за межі конкретної епохи і продовжили життя у віках. Саме так сталося з творами римського поета Вергілія.

ВЕРГІЛІЙ

(70—19 рр. до н. е.)

Публій Вергілій Марон народився на півночі Італії, в селі Анди, поблизу Мантуї, освіту здобув у Кремоні та Римі. Готувався стати ритором — оратором і вчителем красномовства. Після закінчення навчання, приблизно у 42 р. до н. е., повернувся до рідної домівки. Але довго насолоджуватися сільською ідилією Вергілію не довелося. Саме в цей час прибічники республіки зазнали остаточної поразки, і родовий маєток поета, де він сподівався спокійно провести своє життя, конфіскували цезаріанці. Вигнаний з рідної домівки, поет звернувся по допомогу до Мецената. Той посприяв, щоб Вергілій отримав новий маєток у Кампанії та будинок у Римі. Вдячний поет вступив до літературного гуртка Мецената і став щирим та палким прихильником імперії Августа.

Світову славу Вергілію принесли ліричні збірки поезій «Буколіки» (42—39 рр. до н. е.) — пісні волопасів (пастухів); «Георгіки» (37—30 рр. до н. е.) — землеробські вірші, а також героїчна поема «Енеїда» (29—19 рр. до н. е.).

Помер Вергілій після мандрівки в Грецію, яка завжди була для нього країною поетичного натхнення, невичерпним джерелом тем, сюжетів і образів для творчості. Минуть століття, і український поет Микола Зеров у сонеті «Вергілій» напише:

Та він живе, і дзвін гучних його поем
Донині сниться нам риданнями Дідони,
Бряжчанням пандирів і сплесками трирем...

«Енеїда»: тема, ідея поеми

Ще у вступі до третьої книги «Георгік» Вергілій обіцяв написати новий твір, що прославляв би перемогу Августа над ворогами Риму. Але війни скінчились і почалась «ера миру»; вона висунула нові проблеми, у першу чергу, обґрунтування законності імператорської влади, її божественної обумовленості. Тому Вергілій змінює первісний задум і вирішує створити епос, подібний Гомеровому. Так виник задум «Енеїди» — поеми, що стала своєрідним синтезом найважливіших тем та ідей епохи.

Оповідь про минуле переплітається в поемі Вергілія з пророцтвами щодо майбутнього. Прославляючи троянську й латинську мужність, поет у такий спосіб свідомо уславлював рід Юліїв, спадкоємцем якого був Октавіан Август. У поемі Вергілія історична місія Риму та історична місія Августа зливаються в єдине ціле. На відміну від поем Гомера, які постали

Еней та його батько залишають Трою.

Симон Ву. 1635.

Фрагмент

Кассандра. Евелін

де Морган. 1898.

Фрагмент

з фольклорних джерел, «Енеїда» Вергілія — літературний епос, майстерно скомпонований і сповнений гучної риторики.

Поема Вергілія складається з 12 книг і розповідає про діяння родоначальника римського народу — троянця Енея, сина Анхіса та богині Венери. Міф про переселення Енея в Лацію був добре знаний сучасниками Вергілія, але поет першим надав йому художньої завершеності. Традиційно поему поділяють на дві частини.

Перша частина присвячена мандрам Енея від Трої до Італії (кн. 1—6) і нагадує «Одіссею» Гомера. Після падіння Трої Еней, втративши батьківщину, пливе бурхливим морем без певної мети, скорившись долі. Так він опиняється в Карфагені (кн. 1), знайомиться з карфагенською царицею Дідоною й розповідає їй про загибель Трої (кн. 2) та про свої мандри (кн. 3). Еней закохується в Дідону, але підкоряється волі богів, які наказують йому плисти до Італії, хоча він і не розуміє, навіщо це потрібно. Покинута ним Дідона гине (кн. 4). Прямуючи до Італії, герой зупиняється на Сицилії та влаштовує там ігри на знак пам'яті свого батька (кн. 5). В Італії він зустрічається в храмі Аполлона з пророчицею Сивіллою і, за її порадою, сходить в Аїд, де бачить тінь свого батька Анхіса, від якого дізнається про славне майбутнє своїх нащадків (кн. 6).

Творче наслідування Вергілієм Гомера відчувається й у другій частині поеми, де зображуються війни Енея в Італії за своє утвердження там задля заснування майбутньої Римської держави.

У Лації цар Латин дружньо приймає Енея, обіцяючи віддати за нього свою дочку Лавінію, але ображений претендент на її руку Турн, ватажок італійців, іде на Енея війною (кн. 7). Еней звертається

по допомогу до царя Евандра, отримує від бога Вулкана й богині Венери зброю та щит, на якому зображена майбутня історія Риму (кн. 8). Тим часом Турн здобуває кілька перемог над троянцями (кн. 9). Еней повертається до своїх друзів і вступає в битву. Наступ ворога відбито, але Турн убив друга Енея Палланта (кн. 10). Далі події розгортаються так: спочатку встановлюється перемир'я, потім знову починається війна (кн. 11). І, нарешті, відбувається поєдинок вождів. Богиня Юнона вже не переслідує Енея, і він убиває свого ворога Турна, який залишився без підтримки богів (кн. 12). Вергілій не встиг дописати свою поему. В «Енеїді» не зображено події, що сталися після закінчення війни між троянцями й рутулами: примирення й об'єднання латинян і троянців, весілля Енея з Лавінією, народження їхнього сина Іула, поява нащадків Іула — братів Ромула й Рема, від яких і пішли перші римські царі. Автор не бажав у такому вигляді видавати свою поему й, умираючи, наказав її спалити. Поему було врятовано за наказом Августа, який був ініціатором її створення, і надруковано після смерті поета.

Письменники Європи пізніших часів виявляли надзвичайно великий інтерес до творчості Вергілія. Його «Енеїда» довго була зразком героїчного епосу для літератур різних європейських країн. Данте уславив його у своїй «Божественній комедії» як символ земної мудрості. Видатний французький філософ доби Просвітництва Вольтер вважав найбільшою із заслуг Гомера те, що його наслідував Вергілій.

Україна і світ: мости духовного єднання

Поема Вергілія «Енеїда» багаторазово використовувалася як матеріал для літературних переробок і пародій. Травестія (від італ. *travestire* — переодягати, пародіювати) — вид гумористичної поезії, близький до пародії, у якій античні міфи або творчість античних поетів переказувались у жартівливій формі, з використанням фамільярних і жаргонних звертків. Переодягнені в українське вбрання боги та герої греко-римських міфів — характерне явище в українському мистецтві XVII—XIX ст. Наприклад, кам'яницю, змуровану в XVI ст. на львівській площі Ринок, художник Г. Красуцький прикрасив у середині XIX ст. барельєфами, один із яких зображує бога морів Нептуна. Майстер трактує античну тему в народному дусі. Творчо скориставшись сюжетом Вергілієвої «Енеїди», Іван Котляревський створив травестійну поему, характерною особливістю якої є навмисна невідповідність між темою твору та її мовним втіленням: римські боги й герої у Котляревського розмовляють жаргоном українських семінаристів XVIII ст.

Еней. Георгій Нарбут. 1919. Фрагмент

ЕНЕЇДА

(уривки)

Засудів

(книга I, вірші 1—33)

Збройного славлю звитяжця, що перший з надмор'їв троянських,
 Долею гнаний нещадно, на берег ступив італійський.
 Горя він досить зазнав, суходолами й морем блукавши,
 З волі безсмертних богів та мстивої серцем Юнони,
 Лиха він досить зазнав у бою, поки місто поставив,
 Лацію давши пенатів¹, а з ними — і плем'я латинське,
 І Альбалонгу² стару, і мури високого Рима.
 Музо, повідай мені, чим саме прогнівана тяжко,
 Чи то покривджена чим, цариця богів³ засудила
 На незліченні труди та нещастя побожного духом
 Батька й вождя, як богиня — і гнівом таким пойнялася!
 Місто старинне було⁴ — фінікійського люду осада,
 Звалось воно Карфаген на лібійському березі, проти
 Тібрових гирел, багате на скарб і завзяття воєнне.
 Кажуть, Юнона його шанувала найбільше у світі,
 Навіть і Самос⁵ забувши для нього; там зброя богині,
 Там колісниця її. А на серці в богині бажання,
 Щоб Карфаген цей, як Доля дозволить, був паном народів,
 Але прочула вона, що від крові троянської плем'я
 Вже виростає нове, що міста поруйнує тірійські⁶.
 З'явиться люд, підкоритель земель, войовничий та гордий,
 Згине в пожарі могутність лібійська: так випряли парки.
 Все те Сатурнія знає і кров ще пригадає свіжу,
 Що попід мурами Трої лила залюблених аргів⁷.

¹ Маються на увазі пенати — боги-охоронці домашнього вогнища, покровителі людини та її праці. Перенесення троянських пенатів в Лацію (область Центральної Італії з центром у Римі) означає, що Троя знайшла в ньому свою нову батьківщину, дім.

² Альбалонга — давнє італійське місто, засновником його був Асканій, син Енея.

³ Цариця богів — Юнона.

⁴ Місто старинне було... — мається на увазі Карфаген, заснований у 814 р. до н. е. фінікійцями.

⁵ Самос — острів Самос в Егейському морі — центр культу Юнони.

⁶ Маються на увазі римляни, переможці Карфагену в трьох Пунічних війнах.

⁷ У битвах під Троєю Юнона (Сатурнія, бо дочка Сатурна) була на боці греків, котрі названі тут «аргії» (аргів'яни), за назвою міста Аргоса.

Ще ж не зів'яли в душі причини скорботи і гніву,
 Ще ж притаївшись, в серці живуть її й вирок Паріса¹ —
 Прикра зневага краси божественної, — й рід ненависний²,
 І Ганімеда³, на небо узятого, шана висока.
 Тямлячи все те, вона троянців, хвилею битих, —
 Все, що зосталось від люті данайців⁴ і зброї Ахілла,
 Не підпускала до краю латинського; довго і гірко
 Пасерби Долі, вони усіма проблукали морями.
 Стільки страждання лягло на підвалини Римського роду!
 (Переклад М. Зерова)

Поміркуйте над текстом твору

- На початку поеми «Іліада» Гомер окреслив сюжет усього твору. Поміркуйте, чи можна із заспіву дізнатися, про які події оповідає Вергілій в «Енеїді».
- Яких римських богів згадує Вергілій у «Заспіві»?

Знайдіть творче рішення

- З якою метою автор «Енеїди» вводить у художній текст образи богів?

Пророцтво Анхіза в Аїді про майбутню славу Риму

(книга 6, вірші 752—853)

Глянув Еней і, здригнувшись на вигляд, питається в батька:
 «Що то за хвилі тремтять вдалині, і що то за люди
 Геть понад плесом літають і луг укривають зелений?»
 Відповідає Анхіз: «То душі, що вдруге судилось
 Тіло їм земне узять. До летеїської хвилі припавши,
 В водах спасенних її вони п'ють забуття довгочасне.
 Хочу уже я давно тобі показати наочно
 Рід твій майбутній і славних нащадків твоїх полічити,
 Щоби зо мною радів ти, латинського краю дійшовши...
 Нині Дарданського роду в майбутньому суджену славу,
 Кращих нащадків твоїх італійського племені й крові,
 Світлих героїв, що наше імення у спадщину візьмуть, —
 Все я тобі покажу, й прочитаєш ти власною долею...

¹ Паріс — син царя Трої Пріама, вибраний суддею в суперечці про красу між Юноною, Мінервою й Венерою, віддав перевагу останній.

² Рід ненависний — рід троянських царів, що походять від Дардана; до нього відносяться Еней та Паріс.

³ Ганімед — красень Ганімед був викрадений Юпітером і став його виночерпієм на Олімпі.

⁴ Данайці — греки, названі так за іменем Даная, що переселився з Єгипту.

Бачиш того юнака, що, списом підпираючись, ходить?
Він щонайближчий до світла. Він паростком першим, на славу
Роду твого італійського, ввійде в повітря нагірне.
Сільвій¹ ім'я його буде, твое то поріддя останнє,
Староців пізніх твоїх нагорода. Лавінія-мати
В лісі догляне його і на батьківське царство поставить,
І Альбалонгу стару він під скіпетр наш завоює.
Цей от, найближчий, це Прока², троянського племені слава;
Нумітор далі і Капій, і той, хто тебе нагадає
Іменем, честю, побожністю, — Сільвій Еней, коли тільки
Доля дозволить йому царювати у місті альбанським³...
Що за юнацтво, поглянь! Скільки сили у них бойової!
Скільки вінків горожанського дуба їм чола вінчає⁴:
Ці тобі Габії чесні осадять, Номент і Фідену;
Ті коллатінські мури складуть на гірських стромовинах,
Болу, Пометію, Куру і Фавна святе городище⁵! —
Назви повік голосні на землях, неназваних нині.
Далі за дідом, дивися, син Марса іде до престолу,
Ромул, що Ілія-мати (славетного кров Ассарака)
В світ приведе. Подивись: двоє пер на шоломі у нього.
Так, його батько богів на діла призначає великі;
Так, під рукою у нього наш Рим величавий огорне
Міццю і владою землю, а духом сягне до Олімпа, —
Рівняву всю семигорбу єдиною взявши стіною,
Благословенний потомством героїв... Так мати Кібела⁶
Пишно в короні зубчатій по Фрігії йде в колісниці,
Родом божественним горда, сто внуків собі пригорнувши,
Сотню Святих небожителів, що на етері панують.
Нині зверни свої очі, поглянь на цей рід незлічений.
Все — твої римські нащадки: тут Цезар, тут Юліїв плем'я,
Що попід небо високе величчям своїм піднесеться,
От перед нами і той, що так часто тобі віщували, —
Август — герой і нащадок богів, що знову появить

¹ Сільвій — ім'я Сільвія, сина Енея й Лавінії, згодом стало родовим іменем альбанських царів.

² Перечислюючи царів, Вергілій не зберігає історичної послідовності.

³ Крім Енея, за престол боровся і його опікун.

⁴ Дубовий вінок присуджувався як нагорода за врятування громадянина.

⁵ Вергілій перерахував вісім із тринадцяти колоній, заснованих альбанськими царями в Лациї.

⁶ Кібела — матір богів, яку зображали у вінку, прикрашенім баштами.

Вік золотий у краю італійським, на нивах, де вперше
Щедрий Сатурн царював. І війною собі поневолить
Він гарамантів та індів, що в землях живуть краєсвітних
За годовими кругами, по той бік од наших сузір'їв,
Де небодержець Атлант розпечені осі тримає.
Вже і тепер, пам'ятаючи прикре богів віщування,
З жахом чекають його меотійці і царства Каспійські,
Ждуть і тремтять перед ним береги семигірлого Нілу,
Стільки землі не сходив ні Геракл у поході преславнім,
Як переслідував лань мідноногу, і ліс Еріманта
Від кабана визволяв, і Лернейську поборював Гідру,
Ні переможний Ліей, що веселим ярмом виноградним
Від верхогір'їв Нізейських жене переможених тигрів...
Чи ти вагаєшся досі у подвигах мужність явити?
Чи й тепер ти боїшся в Авзонських краях оселятись?..
...Інші майстерніш, ніж ти, відливатимуть статуї з міді,
З мармуру теж, я гадаю, різьбитимуть лиця живії,
Краще в судах промовлятимуть, краще далеко від тебе
Викреслять сферу небесну і зір кругове обертання,—
Ти ж пам'ятай, громадянине римський, як правити світом.
Будуть мистецтва твої: у мирі тримати народи,
Милювать щирих підданців і вкрай довойовувать гордих».
Так завершав Анхіз і, збудивши в обох дивування,
Знову говорить: «Поглянь на Марцелла¹, у панцирі йде він,
Як він, звитяжець, над тлумом усім вирізняється, гордий.
Кінник, він нашу державу, розхитану в злій колотнечі,
Знов утвердить, і пунійців погромить, і галла повстання,
Втретє суперницьку зброю Квірінові в дар положивши».
Тут йому в річ упадає Еней, — поблизу зауважив
Він юнака невимовної вроди у зброї блискучій,
Але з похмурим чолом і зором, потупленим в землю.
«Хто це, мій отче, тамтого вождя у ході супроводить?
Син чи який послідуций великого роду нащадок?
Як гомонить його почет! І гідність яка у поставі!
Тільки чому ж його смуток і тінь укривають тужливі?»
З слізьми в очах на той запит Анхіз одмовляє повільно:
«Сину, про горе найбільше народу свого не розпитуй!

¹ Марцелл — переможець галльського племені інсубрів, котрий мав успіхи і у війні з Ганнібалом. Марцелл присвятив Ромулу-Квіріну обладунок галльського вождя, вбитого ним в єдиноборстві.

Доля покаже його на землі, та не дасть йому довше
 Жити на світі. Занадто великою римська потуга
 Видалась вам, не смертельні, що нам цей дарунок забрали.
 Скільки розпучливих зойків пошле до великого міста
 Поле Мавортове¹! Почесть яку похоронну зобачиш
 Ти, Тіберіне², повз насип новий несучи свої води!
 Жоден юнак у троянському роді таких сподіваннів
 В предківськiм серці латинськiм не збудить. І Ромула ниви
 Не закрасуються вдруге таким породжінням високим.
 Що за побожність, і віра колишня, і що за правиця,
 Неподоланна в бою! О, ніхто б не спромігся у зброї
 Виступить супроти нього — чи пішим змагатися буде,
 Чи у замилені ребра острогами дасть румакові.
 О, нещасливий юначе, коли б свою долю зламав ти —
 Бути Марцеллом тобі³! Повні пригорщів лілій несіте —
 Хай би розкидав я цвіт пурпуровий, і марним дарунком
 Душу онукові втішив, і скинув тягар невимовний!»
 Так походжали вони по розлогих долинах підземних
 Луками, повними мли, і допитливо все оглядали.

(Переклад М. Зерова)

Поміркуйте над текстом твору

- Яких міфологічних героїв змальовує поет у фрагменті «Пророцтво Анхіза»?
- Яким постає образ імператора Августа в поемі?

Знайдіть творче рішення

- З якою метою автор поеми використовує такий багатий міфологічний матеріал?

Щит Енея

(книга 8, вірші 626—731)

Тамбо, на тому щиті, прозираючи роки майбутні,
 Вирізьбив владар огню італійців майбутні пригоди,
 Римського роду тріумфи, Асканіїв рід знаменитий
 І незліченні усі, послідовно проваджені війни.

¹ Мавортове (Марсове) поле — тіло Марцелла було спалене на Марсовому полі в Римі.

² Тіберін — Тібр, за ім'ям божка річки Тіберіна. Над Тібром, в мавзолеї Юліїв, був похований Марцелл.

³ Вергілій звертається до душі Марцелла, до її земного втілення. «Зламати долю» і «бути Марцеллом» означає здобути земне існування.

Вирізьбив він і Вовчицю у Марсовій тихій печері,
І коло неї близнят-сисунців, двох хлоп'ят нетямущих,
Як вони граються сміло, до матері як припадають,
Як і вона, повернувши до них свою шию могутню,
Пестить по черзі обох і тіло вилизує ніжне.
Там підіймається Рим, там сабінських жінок викрадають¹ —
Хиже насильство під час циркової забави; ще далі
Вирізьбив бог бойовище нове, що схопилося раптом
Поміж куретами, Тацієм² давнім та римським народом.
Далі обидва царі, військове покінчивши змагання³,
Перед жертовником збройні, з вином у руках поставали
І, заколовши свиню, мирову виробляють угоду.
Тут же, зовсім поблизу, квадриги прудкі розривають
Надвоє Метта⁴ (не хтів ти додержати слова, альбанцю).
Тіло твоє пошматоване Тулл поволік по дібровах,
І придорожні терни у кривавій росі червонили.
Далі Порсенна наказував місту прийняти вигнанця
І за Тарквінія римлян страшною облогою мучив;
Діти Енеєві в бій виступають за волю змагатись.
Став роздратований цар, на устах йому люта погроза,
Видко, почув, що наважився Кокліт мости зруйнувати,
Що утекла від сторожі і в Тіброві скочила води
Клелія-діва⁵... Ще далі стояв у фортеці на чатах
Манлій⁶, і храм боронив, і високий увесь Капітолій;
Ромулів їжився двір острішком нової соломи.

¹ За легендою, для збільшення населення Риму Ромул запросив на свято сусідів-сабіян, і під час бенкету юнаки вкрали сабіянських дівчат.

² Тацій — вождь сабіян.

³ Викрадені сабіянки зупинили битву між римлянами й сабіянами.

⁴ Метт — альбанський цар Меттій Фуффетій запропонував вирішити суперечку між Римом і Альбою поєдинком найсильніших. Після перемоги римлян Меттій надумав зраду й за це був покараний: за наказом римського царя Тулла Гостілія був розірваний двома колісницями, до яких його прив'язали.

⁵ Етрусський цар Порсенна вимагав повернення вигнаного римлянами царя Тарквінія Гордого та його сім'ї. Горацій Кокліт відбивав етрусків від дерев'яного мосту, і коли він був зламаний, кинувся в Тібр і в обладунку переплив його; Клелія, видана заручницею Порсенні, повернулася до Риму, перепливши Тібр на коні.

⁶ Манлій — Тіт Манлій Торкват, оборонець Риму, обложеного галлами, які вночі потай піднялися на Капітолій. Проте священні гуси, зачувши кроки, підняли гелгіт і заволоділи увагою охорони.

На позолоченім ґанку срібlistий гусак неспокійно
Вгору зривавсь, кричачи, що галли уже біля храму.
Галли повзли по кущах, добиралися вже до фортеці,
Маючи добру заслону у темряві чорної ночі.
Кучері в них золоті, із золота й одяг, і бронея.
В'ються плащі повишивані; щирого злата намисто
В кожного сяє на шиї молочній. Розмахує кожен
Парою списів легких і щитом захищається довгим;
Тут витанцьовують Салії, голі луперки¹ за ними;
Фламіни² тут у вовняних шапках, там Марсові видно
Скинуті з неба щити, там чисті жінки в колісницях
Святощі містом провозять. Ще далі мистець незрівнянний
Вирізьбив Тартар підземний. Плутонів брами високі
І лиходіям призначені кари; тебе, Катіліно³,
На височеннім уступі і Фурій страшних проти тебе.
Праведні душі окремо, між них і Катон правосудний⁴.
Понад підземними тінями йшов злотокований образ
Моря бурхливого; сива гойдалась і пінилась хвиля,
А навкруги викидалися срібні із моря дельфіни
І розбивали хвостами гребені хвиль. В осередку
Судна пишалися мідні. Велика то битва Актійська⁵
Море укрите усе кораблями. Кипить узбережжя
І відбивається золотом в хвилях прозорих Левкати.
Видно там, як цезар Август провадить у бій італійців,
Високо став на кормі він, а з ним і народ, і сенат весь,
І щонайбільші боги, і пенати. На скронях подвійне
Сяйво у нього горить⁶, і зоря понад тім'ям аж рідна.
Далі Агріппа⁷, з наказу богів, при сприятливім вітрі
Ставить у стрій кораблі; на чолі гордовитім у нього

¹ Голі луперки — жерці Пана й Луперка, ототожнюваного з Паном. Під час святкування на честь божества («луперкалій») луперки в самих фартухах бігли містом, наносячи зустрічним удари ременем зі шкури жертвних кіз. Вважалося, що їхні удари зцілюють від безпліддя.

² Фламіни — римська колегія жерців.

³ Катіліна — вождь змови проти Республіки в середині I ст. до н. е.

⁴ Катон тут в ролі судді підземного царства.

⁵ Актійська битва — битва при Актіумі.

⁶ В дні поховання Юлія Цезаря зійшла комета, яку його прихильники оголосили знаменням, що свідчило про його зачислення до богів. У битві Цезар ніби благословляє сина своєю божественною силою.

⁷ Агріппа — сподвижник Августа.

Славна ознака звитяги, ростральний вінець¹ променіє
Там з іноземною міццю, при зброї і шатах відмінних,—
Від узбережжів червоних, від східних земель повернувшись
З краю Зорі переможцем,— Антоній веде за собою
Бактрів², єгиптян і... гріх щонайбільший — єгипетську жінку³.
Лавою всі наступають, і піняться води затоки,
Веслами збиті, розірвані тьмами носів корабельних.
Рвуться у просторінь всі із затоки: здається, Ціклади
Вирнули з синіх безодень, стикаються гори плавучі;
Так розгорнувся потужно невиданий бій корабельний.
Падає клоччя горюче і сиплються стріли повсюди,
Вогке Нептунове поле пролітою кров'ю багріє.
Серед двірської громади цариця єгипетська систром⁴
Кличе до бою: не бачить гадюк, що її дожидають⁵.
Тут чужинецькі потворні боги, тут Анубіс⁶ гавкучий
Проти Мінерви, й Нептуна, і матері римлян Венери
Стрілами прищуть. Та кинувся Марс у середину січі,
В панцир із криці закутий; із неба Ерінії люті
І невгамовна Незгода до бою, розхристані, впали,
Лине Беллона услід і кривавим бичем розмахнулась;
В небі високому став Аполлон із натягненим луком,
Глянув на битву, і вмить повернулися, вражені жахом,
Геть утікають араби, сабейці, єгиптяни, інди.
Бачить поразку цариця. Велить розв'язати мотуззя,
Порозпускати вітрила, тікає. Митець божеств'яний
Вирізьбив горду царицю, бліду, перелякану смертю;
В море односить її сприятливим подихом Япіг⁷.
Ніл велетенський встає їй назустріч, і, вражений горем,

¹ Ростральний вінець — нагорода переможцю в морському бою, металевий вінок, прикрашений зображеннями корабельних носів. Агріппа був нагороджений за перемогу над Секстом Помпеем — сином Помпея, ворогом Августа.

² Бактри — племена, які жили на сході від Каспійського моря.

³ Єгипетська жінка — Клеопатра.

⁴ Систр — металева тріщалка, що застосовувалася для обрядів на честь богині Ізиди.

⁵ Цариця ще не знає про свою близьку смерть від укусу змій,— так Клеопатра покінчила з собою після перемоги Октавіана.

⁶ Анубіс — древньоєгипетський бог смерті, зображувався з головою гієни.

⁷ Япіг — західний вітер, що дув з Апулії (древня Япігія).

Лоно своє відкриває, й подоланих кличе до себе,
 В гирла свої таємничі, у схованки плес ясносиніх.
 Далі, потрійним тріумфом до Римського замка вступивши¹,
 Цезар богам італійським обіцяну почесть складає:
 Триста в великому місті присвячує храмів обітних.
 В захваті Рим од забав; скрізь оплески люду лунають;
 Хори жіночі у храмах; жертovníки скрізь пломеніють;
 Скрізь по жертovníках всіх позабивано в жертву телята.
 Сам же владика сидить на осяянім Фебовім ганку
 І від підвладних народів приймає дари; прикрашає
 Пишно храму одвірки, і довгою в'ються стягою
 Перед потужним язика земні в розмаїтих убраннях.
 Викував мудрий Ковач² розперезаних афрів, нумідів,
 Дальніх лелегів, карійців і лучників добрих — гелонів³.
 Там і Євфрат⁴ переможений лле свої води тихіше,
 І краєвітні Моріни⁵, і Рейн із подвоєним гирлом,
 Даги⁶ й далекий Аракс, що не терпить мостів над собою.
 Так милувався Еней дивовижним дарунком Вулкана;
 В захваті він од майбутніх подій і, радіючи серцем,
 Взяв на своє рамено майбутність і славу нащадків.

(Переклад М. Зерова)

Поміркуйте над текстом твору

- Які міфологічні сюжети згадує Вергілій в описах щита Енея?
- Які історичні події знайшли відображення в «історії Риму», яка представлена на щиті Енея?

Знайдіть творче рішення

- Художній дійсності «Енеїди» Вергілія притаманні монументальність і деталізація. Доведіть це твердження, спираючись на текст поеми.

Дослідіть самостійно

- Чому «Енеїду» Вергілія відносять до так званого «штучного епосу»?
- Який вплив мала «Енеїда» Вергілія на розвиток епічної традиції в європейській літературі?

¹ Потрійний тріумф Август влаштував як переможець при Актіумі, переможець далматинських племен і завойовник Олександрії.

² Мудрий Ковач — бог ковальства Вулкан.

³ Перелік народів Малої Азії.

⁴ Євфрат, Рейн, Аракс — ріки, названі Вергілієм, уособлюють народи, що жили біля них; всі вони йдуть як полонені в тріумфі Октавіана.

⁵ Моріни — племена, що населяли побережжя сучасної Бельгії.

⁶ Даги — жителі сучасного Дагестану.

ГОРАЦІЙ

(65—8 рр. до н. е.)

Квінт Горацій Флакк, римський поет-лірик доби Октавіана Августа, народився у містечку Венузія на півдні Італії. Батько Горація був рабом, згодом звільненим. У Римській державі такі люди вважалися громадянами другого сорту. Батько поета все життя тяжко працював, усіма силами намагаючись дати єдиному синові гарну освіту. Заради Горація сім'я переїхала до Риму, де батько став збирачем податків, а син відвідував початкову школу, потім — граматичну й риторичну, студював ораторське мистецтво й філософію, грецьку мову й літературу, із захопленням слухав промови самого Цицерона. Завершив навчання Горацій в Афінах, де вивчав грецьку поезію та філософію. Під час громадянської війни Горацій зі зброєю в руках захищав республіку. У листопаді 42 р. до н. е. Горацій зі своїм легіоном брав участь у битві біля міста Філіпп у Македонії. У цій битві війська Октавіана вщент розбили республіканців. Після оголошення амністії Горацій повернувся до Риму, де на нього чекала сумна звістка про смерть батька й конфіскацію всього батькового майна. Горацій став писарем при скарбничому в уряді. «Відважні злидні» навернули його до літературної творчості.

На перші літературні спроби Горація звернув увагу Вергілій, який познайомив його з Меценатом, покровителем поетів і провідником політики Октавіана Августа. Знайомство, а згодом і дружба з Меценатом забезпечили Горацію не тільки високе покровительство, а й матеріальний достаток упродовж усього життя.

У літературу Горацій увійшов спочатку як автор «еподів» («приспів»). На створення цих віршів Горація надихнула поезія

Горацій

Імператор Август.

I ст. до н. е.

Римський Форум.

Сучасний вигляд

Архілоха. Написані, як Архілохові вірші, ямбами за змістом еподи вирізняються розмаїттям тем: від пропагування тихоплинного сільського життя — до проголошення політичних гасел «золотої доби» Августа.

Інший жанр, яким майстерно оволодів Горацій — сатири, які сам поет називав «розговорами». У сатирах поет порушує різні теми, розповідає про різні події, життя різних людей. Він виступає в них філософом-моралістом, який закликає до простоти й помірності. Вади сучасників Горацій не картає, а без гніву висміює. Розважаючи повчає, іронічно змальовуючи і власний, далекий від досконалості портрет, і властиві йому як людині слабкі сторони, вади.

Наступним кроком у набутті поетичної майстерності стали ліричні твори, на які Горація надихнули грецькі поети Сапфо, Анакреонт, Алкей. Ці твори він назвав піснями, лише з часом античні вчені назвали їх одами. Захоплюючись грецькою поезією, Горацій вбачав власну заслугу перед нащадками в тому, що він «уперше скласти зумів по-італійському еолійські пісні», тобто перенести на римський ґрунт грецьку лірику — мистецтво Алкея, Сапфо, Анакреонта. Ліричні вірші Горація ще в античності називали одами, і ця назва збереглася до наших часів. Оди поета вважаються бездоганими за формою, їх художня досконалість — у цілісності та ясності поетичної думки.

Численні пам'ятники з мармуру та бронзи мали увічнювати особу імператора Августа. Горацій переконаний, що поетові дарує безсмертя ліра, тому слава поета вища за славу імператора. Тема оди «До Мельпомени» стала традиційною у творчості багатьох всесвітньо відомих поетів; знайшла вона відображення й у «Пам'ятнику» Максима Рильського. На створення славнозвісного вірша «Я памятник себе воздвиг нерукотворный...» Олександра Пушкіна надихнули дві оди Горація — «До Мельпомени» та «Лебідь». Наприкінці 20-х років до н. е. з'явилася перша книга «Послань» Горація. Його послання адресовані різним особам, реальним чи вигаданим.

Афористичні «Послання» Горація були дуже популярними в Європі, особливо у Франції XVII ст., де правили за канон для «Поетики» теоретика класицизму Н. Буало. Про поетичний трактат Горація постійно згадує і ректор Києво-Могилянської академії Феофан Прокопович у написаній для юнацтва праці «Про поетичне мистецтво» (1705).

Поетичний світ Горація надзвичайно багатий, яскравий та барвистий. Він складається з конкретних, украй виразних, навіть «заземлених», образів: ниви у Горація завжди сардинські, лівійські чи фракійські; сади — кампанські; луки — калабрійські; виноградники — каленські; кедр — понтійський; панцир — іспанський; товари — сирійські тощо. Художній простір у поета стає, таким чином, конкретним і зримим, але водночас завдяки цим «географічним образам» поширюється до загальноземних меж.

Горацій-лірик від доби Відродження мав винятковий успіх у всій Європі. Твори видатного римського поета вивчалися у братських школах, входили до навчальних програм Києво-Могилянської академії. Феофан Прокопович закликав українських поетів навчатися майстерності в Горація. Григорій Сковорода «претолковал малоросійським діалектом» його оди, мотиви поезій Горація звучать у збірці українського поета-філософа «Сад божественних пісень». Горацій приваблював Сковороду своєю мудрістю, тим, що знехтував славою й багатством заради свободи творчості. Горація «українізували» й переробляли Петро Гулак-Артемовський та Левко Боровиковський. Поезія давньоримського поета знайшла нове життя в перекладах Івана Франка та Василя Щурата. У наш час яскраві переклади українською здійснили Михайло Білик, Микола Зеров, Андрій Содомора, Борис Тен.

До Мельпомені¹ (III, 30)

Мій пам'ятник стоїть триваліший від міді.
Піднісся він чолом над царські піраміди.
Його не сточить дощ уїдливий, гризький,
Не звалить налітний північний буревій,
Ні років довгий ряд, ні часу літ невпинний;
Я не умру цілком: ества мого частина
Переживе мене, і від людських сердець
Прийматиму хвалу, поки понтифік-жрець
Ще сходить з дівою в високий Капітолій.
І де шумить Авфід² в нестриманій сваволі,
І де казковий Давн³ ратайський люд судив,—
Скрізь говоритимуть, що син простих батьків,
Я перший положив на італійську міру
Еллади давній спів. Так не таїсь від миру,
І лавром, що зростив святий дельфійський гай,
О Мельпомено, ти чоло моє звінчай.

(Переклад М. Зерова)

¹ Мельпомена — муза трагедії або взагалі поезії.

² Авфід — річка на півдні Італії.

³ Давн — міфічний владар Апулії.

Поміркуйте над текстом твору

- У чому Гораций-лірик убачав власну заслугу перед нащадками? Яку традицію у світовій поезії він започаткував?

Знайдіть творче рішення

- Порівняйте оду Горация «До Мельпомени» з віршами О. Пушкіна та М. Рильського «Пам'ятник». Поміркуйте, як розв'язується тема заслуг поета перед нащадками в поезіях Горация, Пушкіна, Рильського.

До Манлія Торквата (IV, 7)

Збігли струмками сніги... Уже зеленіють долини,
 Закучерявився гай.
 В свіжій вбранні земля, і ріки, що в повідь гриміли,
 В ложе вертаються знов.
 Грації¹ й німфи², одкинувши шати й серпанки прозорі,
 Йдуть у веснянім танку...
 Все на землі перемінне — так кажуть нам роки текучі
 Й сутінь померклого дня.

Тільки повіє весною — і літо уже на порозі;
 Літо перейде — і глянь:
 Осінь розсипала овочі стиглі; за осінню слідом
 Мертва ступає зима.

Місяця круг защербиться і знову пливе, повновидий,—
 Смертним віднови нема.
 В темнім житлі, де владика Еней³, де Анк⁴ і Гостілій⁵,
 Будем ми — порох і тінь.

Хто тобі скаже — докинуть чи ні тобі боги безсмертні
 Ще один, завтрашній день?
 Тож потішай свою душу! Не хочеш, то візьме нащадок
 Спадки незбуті твої.

А як умер ти і Мінос-суддя⁶ проказав урочисто
 Праведний присуд тобі,

¹ Грації (харіти) — богині, що втілювали добре, радісне й вічно юне в житті; дочки Зевса.

² Німфи («дівки») — божества природи, її животворних і плодоносних сил.

³ Еней — син Анхіза та Афродіти (у римлян — Венери).

⁴ Анк Марцій — легендарний цар Риму.

⁵ Гостілій Тулл — легендарний цар Риму.

⁶ Мінос-суддя — легендарний цар Криту, суддя в Аїді.

Вже не воскреснеш, Торквате! Безсила побожність, і рід твій,
І красномовство твоє!

Бо від підземної тьми не звільнила свого Іпполіта¹
Навіть Діана² сама,
Навіть могутній Тесеї не подужав зірвать з Піріфоя
Вічних Аїдових пут.

(Переклад М. Зерова)

Поміркуйте над текстом твору

- Визначте тему вірша «До Манлія Торквата».
- Який настрій викликає цей твір?

Знайдіть творче рішення

- З якою метою, на вашу думку, автор вводить у текст твору міфологічних персонажів?

ОВІДІЙ

(43 р. до н. е. — близько 18 р. н. е.)

Публій Овідій Назон — третій, поряд із Вергілієм і Горацієм, славетний поет часів Августа. Він народився в невеличкому містечку Сульмоні, неподалік від Риму, в багатій і знатній родині. Здобувши в Римі блискучу риторичну освіту, Овідій невдовзі полишає службу й цілком присвячує себе поезії. Знатне походження і вдале одруження з багатою римлянкою відкривають йому доступ до вищих римських аристократичних кіл і до двору імператора Августа.

Незабаром Овідій стає визнаним главою римських поетів і «золотої» молоді. У своїх елегіях він не тільки розвинув поетичні традиції попередників — Горація, Тібуллу, Пропорція, — але і вніс нову, невідому до нього тональність — іронію, надавши творам блискучої дотепності. Овідій проголосив кохання та поезію вищим сенсом життя людини. Слава поета для нього привабливіша за славу ратних і державних діянь, бо поета вшановують закохані, а їхні почуття — найглибші й найщиріші.

¹ Іпполіт — син афінського царя Тесея й цариці амазонок Антіопи. Він славився як мисливець та прихильник Діани (гр. Артеміди), за що викликав гнів Афродіти, котра надихнула його мачусі Федрі злочинну любов до нього. Коли Іпполіт відкинув її домагання, Федра оббрехала його перед батьком, звинувативши в насильстві. Тесеї прокляв сина, накликавши гнів Посейдона, й Іпполіт загинув, розтоптаний власними кіньми. Істину відкрила Тесею сама Діана, примиривши батька та вмираючого сина.

² Діана — у римлян богиня рослинності й покровителька роду.

На перший погляд, життя поета в Римі здавалося легким і безтурботним, та насправді все було набагато складніше. Овідій байдуже ставився і до політики, і до офіційної ідеології, а це не могло подобатись імператорові Августу. Адже в цей час Рим перетворювався на світову імперію. Вергілій закликав римських громадян на ратному полі примножувати славу Риму й розширяти межі імперії, а його учень Овідій віддавав перевагу «коханцю перед солдатом». Імператор Август мріяв відродити суворі «староримські ідеали», а поет Овідій заявляв: «Нехай інші прославляють минуле, я щасливий з того, що живу тепер». Отже, в імператора Августа були підстави гніватись на Овідія.

Проте поет зовсім не мав наміру вступати в конфлікт із самим імператором. Намагаючись засвідчити Августу свою повагу й шанобливе ставлення до його державної політики та ідеології, Овідій береться за створення відразу двох поем — «Фасти» («Календар») і «Метаморфози». Але це запізніле каяття вже не могло врятувати поета.

У 8 р. н. е. Овідій, перебуваючи на вершині слави та життєвого благополуччя, несподівано, за наказом імператора Августа, був відправлений на заслання у північне Причорномор'я — в місто Томи (сучасна Констанца в Румунії). Сам поет про причини свого вигнання говорить загадково, тож вони дотепер лишаються не зовсім з'ясованими. У Томах Овідій прожив останні десять років свого життя, років нужденних, сповнених тугою за батьківщиною, рідними, друзями. У «хладній Скіфії» Овідій написав останні свої поезії — збірку сумних елегій «Тристії» (п'ять книг) та «Послання з Понта» (чотири книги). Не дочекавшись визволення, Овідій помер на чужині.

«Метаморфози»

Легенди про перетворення є у різних народів. Згадаймо хоча б балади Тараса Шевченка. В одній із них ідеться про дівчину, що стала тополею, в іншій — про дівчину, яка перетворилася на лілею.

Про метаморфози античні поети писали й до Овідія, і після нього, але, як правило, опрацьовували лише кілька сюжетів. Овідій же описав 250 сюжетів, об'єднавши в рамках єдиної оповіді численні епізоди з міфології та римських легенд — від створення світу до уславлення названого батька Октавіана Августа — Гая Юлія Цезаря, його обоготворення й чудесного перевтілення в зірку. Усі міфи поет об'єднав у єдине ціле, гармонією долаючи хаос. Цю думку, що пронизує всю поему, Овідій чітко висловив уже у «Створенні світу»: «Всі ті частки пов'язали законом гармонії й згоди». Таким чином, «закон гармонії» стає філософською основою Овідієвих «Метаморфоз». Описуючи «чотири покоління людські», поет фактично

зображує боротьбу між гармонією й хаосом. Перетворення «золотого поріддя» в «породу залізу» символізує тимчасову перемогу хаосу над гармонією та її наслідки.

Вищою силою в «Метаморфозах» Овідія виступає всесильне кохання. Велику популярність серед народів світу здобула його оповідь про Філемона та Бавкіду, подружню пару, яка в любові та злагоді дожила до глибокої старості й водночас покинула цей світ. У своїй оповіді Овідій використав відому легенду про богів, які під виглядом простих смертних відвідують людей. В Овідія це бог Юпітер та його син. «Сотні осель обійшли олімпійці — благали спочинку», але ніхто їх не приймав. І тільки в бідній хатині, «очеретом болотяним вкритій», їм радо дали притулок.

Богам доводиться низько схилити голови, щоб увійти в цю злиденну оселю, де, не нарікаючи на бідність, живуть Філемон і Бавкіда. Детально описуючи скромний побут старих, Овідій підводить читачів до думки про те, що справжнє щастя — не в багатстві, а в доброчесності, взаємному відданому коханні.

Венера з яблуком.
V ст. до н. е.

Україна і світ: мости духовного єднання

Тарас Шевченко вважав Овідія «найдосконалішим творінням всемогутнього Творця Всесвіту». Іван Франко написав велике дослідження про творчість давньоримського поета, де висловив припущення, що мова, якою Овідій писав вірші, була мовою слов'янського племені. Хоча цю версію і спростовують сучасні вчені, вона яскраво свідчить про глибокий інтерес української інтелігенції до творчості Овідія. Одним із перших познайомив українського читача з творчістю Овідія Феофан Прокопович. Григорій Сковорода дав своє, оригінальне тлумачення міфів про Нарциса, Актеона, Фаетона, переказаних Овідієм у «Метаморфозах». Плідно працювали над українськими перекладами Овідієвих «Метаморфоз» Іван Стешенко, Олена Пчілка, Осип Маковей, Андрій Содомора та багато інших українських поетів-перекладачів.

ІЗ «СУМНИХ ЕЛЕГІЙ»

Зима у гетів

(книга III, елегія X)

Може, і досі ще хто пам'ятає вигнанця Назона,
 В Місті¹ зосталось іще, може, ім'я по мені, —
 Знайте ж — під зорями, що не спускаються в море ніколи,
 В дальній країні тепер я між чужинців живу:
 Скрізь дикунів — савроматів², і бассів³, і гетів⁴ племена —
 Навіть не гідні мене їхні самі імена!
 Поки ще тепле повітря — тим часом нам Істр оборона:
 Хвилями плінними він запобігає війні.
 Тільки ж надійде понура Зима і весь берег зашерхне,
 І від морозу Стає біла, мов мармур, земля, —
 Тут і Борей⁵, і сніги заважають нам жити під Арктом⁶,
 Небо тремтяче, і те ніби тут гнобить людей:
 Падає сніг і лежить, під дощем і під сонцем не тане,
 Твердне; суворий Борей робить довічним його.
 Отже, і перший іще не розтане, як випаде другий,
 У багатьох він місцях часто дворічний лежить.
 І в Аквілону⁷ бурхливого сила така, що високі
 Башти з землею рівня, дахи з будівель зрива.
 Шкури та теплі штани від холоду злого рятують
 З тіла усього саме тільки й відкрите лице.
 Часто від руху дзвенить льодинками вкрите волосся,
 І на морозі блищить, біла уся, борода.
 Не розпадаються вийняті, посуду форму зберігши,
 Вина, і вже не черпать треба, а їсти шматки.
 Що вже казати, як струмки, переможені холодом, тверднуть,
 Чи як на озері ту воду копають крихку?

¹ Тобто в Римі. Так римляни звичайно називали свою столицю.

² Савромати — те саме, що сармати — різні племена, очевидно, спільного походження, які жили на території східної частини Європи.

³ Басси — фракійське плем'я, що жило вздовж пасма Гемона.

⁴ Гети або даки — фракійське плем'я, яке жило по обидва береги ріки Істру, тобто Дунаю.

⁵ Борей — північний вітер.

⁶ Аркт (грецькою мовою — «Арктос» — ведмедиця) — власне, сузір'я Великої або Малої Ведмедиці, фігурально — північ, північні країни.

⁷ Аквілон — північний вітер.

Навіть і сам, за ріку папірусодайну¹ не вужчий,
Той, що в собі звідусіль стільки поєднує хвиль —
Істр — навіть він, від жорсткого вітру ізверху застигнувши,
Потай у море несе води блакитні свої.
Там он, де судна пливли, нині ноги ступають; по хвилі,
Холодом скутій, тепер кінські копита дзвенять;
Нині мостами новими, що виростили над течією,
Тягнуть сарматські воли варварських безліч возів.
Віри мені не піймуть; таж нема за брехню нагороди,
Отже, здається мені, вірити свідкові слід:
Бачив я море безкрає, що теж від морозу застигло,
Води недвижні слизька вкрила й блискуча кора.
Але ж не досить і бачити: йшов я по хвилі затвердлій
І не змочила вода зовсім моєї ноги.
Якби тобі довелось, Леандре², пливати в цій протоці,
Певно б вода не була винна у смерті твоїй.
Навіть дельфіни не можуть із хвиль до повітря піднятись,
Бо навісної зими їх не пускає покров.
Мабуть, коли, махнувши крилом, Борей зашумів би,
Хвиль би не збив і тоді на полоненій воді,
Не ворухнулись би судна, мов мармуром, стиснуті льодом,
І розтинати б весело скованих вод не могли.
Бачив я риб, що в льоду зависли, прив'язані міцно —
Деякі з них навіть там ще зберігали життя.
Отже, як тільки надмірна Бореева сила повіє
Чи над простором морським, чи над розливом ріки,
То через Істру рівнинну, сухим Аквілоном закуту,
Варвар ураз наліта, ворог на бистрім коні —
Ворог на бистрім коні, стрілою крилатою грізний,
Дикий руйнуючи край, нищачи люд навкруги.
Хто утікає, лишаючи дім: на полях беззахисних
Необоронене скрізь ворог добро забира,
Сіл нужденне добро — і рипучі вози, і худобу,
Всі ті достатки, які має злидар-селянин;

¹ Папірусодайна ріка — Ніл у Єгипті, вздовж течії якого зростає папірус.

² Леандр, про якого оповідається в творі Мусея (VI ст. н. е.), — юнак з Абідоса (в Малій Азії), покохавши Геру, жрицю Афродіти в Сесті (на протилежному березі протоки), щоночі перепливав до неї через Геллеспонт (тепер Дарданелли), керуючись світлом маяка, що був у Сесті. Однієї бурхливої ночі світло на маяку загасло, і Леандр загинув у хвилях. Коли наступного дня Геро побачила його труп біля берега, то сама кинулася в море.

Тих полонених женуть, скрутивши їм руки за спину;
 Бачать востанне вони, рідні оселі й лани,
 Падають інші без жалю зубчастими стрілами вбиті;
 Адже отруту страшну бистре залізо несе.
 Те, що несила узяти з собою,— в дорозі лишають,
 І безневинні хатки палить ворожий вогонь
 Мир настає, бо й тоді страхіття війни всіх лякає,
 І не веде борозни ратай, налігши на плуг;
 Тут коли ворога бачать, або і не бачать — бояться;
 Тож необроблена скрізь, дика, мов пустка, земля.
 Ані солодкі в тіні не ховаються тут винограда
 І не шумує в діжках, піну здіймаючи, муст.
 Яблук нема в цій країні. Не мав би Аконтії на чому
 Слів написати своїй пані й підкинути їй.
 Видно навколо поля без дерев і без зелені, голі.
 Горе моє! Не заходь жоден щасливий сюди.
 Адже так широко світ розіслався безмежновеликий,
 Нащо ж на муки мені край цей відкрито сумний?

(Переклад Г. Кочура)

Поміркуйте над текстом твору

- Яким почуттям пройнята елегія «Зима у гетів»? Чим пояснюється цей настрій?
- Яким постає образ чужого краю у творі Овідія?

Дослідіть самостійно

- Яких міфологічних героїв згадає поет у елегії? Як ці персонажі допомагають створити образ землі, куди «не заходив жодний щасливий»?

ІЗ «МЕТАМОРФОЗ»

Чотири покоління людські

(I, в. 89—150)

Перше поріддя було золоте: без бича і спонуки,
 З власної волі воно Правоту шанувало і Чесність.
 Кари і страху не знало. Погрозливе слово закону
 Ще не читалось на мідній таблиці, і люд не страшився
 Вирок почути судді, без суду й опіки безпечний.
 Сосни з гірських верховин ще не сходили в діл на потоки,
 Щоби легким кораблем незнані одвідати землі.

Жодні надмор'я чужі не манили щасливого люду.
Мури, глибокі рови не були ще для міст поясами;
Проста сурма і покручений ріг не співали до бою;
Меч і шолом не служили нікому. Без зброї, без війська
Мирні народи жили в непорушнім і любім дозвіллі.
Щедра земля самохить, ще не знаючи пут обов'язку,
Ралом не ткнута залізним, не зранена ще бороною,
Гойний приносила дар, поживу, легку і корисну.
Люди збирали тоді дику вишню й суниці по горах,
Терен з занозистих віт, шовковиці ягоди стиглі
Та жолуді, що зронило Юпітера древо розлоге¹.
Вічна стояла весна, і подувом ніжним зефіри²
Пестили цвіт луговий, що пишався і ріс, самосійний.
Втім, і незораний дан половів — нахилився хлібами,
І, не лежавши в пару, наливав своє стигле колосся.
Ріки текли молоком, струменіли скрізь нектаром ріки,
І темнолисті дуби золотими точились медами.
З того ж часу, як, заславши Сатурна³ у Тартар⁴ темничний,
Владу Юпітер посів, то вже срібна пора та настала,
Гірша від золота, але цінніша від темної міді.
Владар новий сколотив цілорічну Сатурнову Весну,
Літо додавши до неї, непевную Осінь і Зиму,
І на чотири доби річний кругобіг поділивши.
Вперше тоді затремтіло повітря від суші та спеки,
І від холодних вітрів крижані позвисали бурульки.
Вперше тоді знадобились оселі; оселі знайшлися
В сховах печер, у кущах верболозу, поплетених ликом.
Вперше Церериним зерном⁵ засіяно ниву родючу
І під ярмом заревла-застоғнала покірна худоба.
Третя доба — мідяна — за срібною хутко настала;
Люд войовничий, суворой вдачі, до зброї охочий,
Але ж іще не злочинний. Остання порода — залізна.
Тож як настала доба найгіршої тої породи,
Зразу ж з'явилася Кривда, минулися Чесність і Правда;

¹ Юпітер — у римлян бог неба, цар богів, ототожнювався з гр. Зевсом. Священне дерево Юпітера — дуб.

² Зефір — бог західного вітру.

³ Сатурн — один із найдавніших римських богів; грецький Кронос.

⁴ Тартар — інколи ототожнювався з Аїдом; найглибше і найпохмурніше місце в підземному царстві.

⁵ Церера — богиня збіжжя у римлян; Церерине зерно — хлібне зерно.

Хитрість, Брехня і Підступство посіли їх місце спустіле;
 Зрада прийшла і Насильство, жадоба на гроші і статки;
 Вплив на море плавець, хоч на вітрі ще був безпорадний.
 Сосни, що досі по горах шпилястих росли безтурботно,
 Нині по хвилі незнаній помчали в світи кораблями.
 Землю, що спільна була, як повітря, як сонячне сяйво,
 Нині пройшов землемір, обніжки і межі поклавши.
 Стали від неї тепер вимагати не тільки ужинків,
 Але й скарбів, що від людського ока вона приховала.
 В надра, в глибини підземні ідуть; від стігійської хвилі¹
 Видобувають скарби, усякого лиха початок;
 Вийшло залізо на світ і Золото, ще шкідливіше,
 Вийшла на люди Війна, що живиться ними й лютує,
 В хижих, кривавих руках брязкучу стискаючи зброю.
 Люд животіє з грабунку, на зятя не звіриться тесть вже,
 Гість на господаря також — і братня любов потьмарилась;
 Жінка грозить чоловікові, той ворогує на жінку.
 Мачухи зводять дітей смертельно-блідим аконітом;
 Син нетерплячий про батькову смерть дізнається в ворожки.
 Никне Побожність і Віра, і діва небесна Астрея²
 Землю, сплямовану кров'ю, — остання з богів — покидає.

Поміркуйте над текстом твору

- Схарактеризуйте епоху, в яку жив і творив римський поет Публій Овідій Назон.
- Пригадайте, як Вергілій оцінював добу правління Августа.
- Який період в історії людства називає «золотим віком» Овідій?
- Яким змальовує Овідій «залізний вік»?
- Поміркуйте, чи пояснює поет причини деградації суспільства й людини?

Дослідіть самостійно

- Коли і де виник жанр елегії? Яка з елегій Овідія вам подобається найбільше? Чому?
- Що нового вніс у жанр елегії Овідій?

Знайдіть творче рішення

- Як ви уявляєте образ Овідія?
- Чому життя поета склалося так трагічно?
- Чим цікава для нас його творчість і доля?

¹ Хвилі Стіксу — ріки в підземному царстві.

² Астрея — у греків богиня Справедливості, що жила поміж щасливих людей «золотого віку». Потім людська зіпсованість змусила Астрею лишити землю й вознестись на небо, де вона стала сузір'ям Діви.

ГОТУЄМОСЯ ДО ТЕМАТИЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ

I рівень

- 1 Хто з перелічених героїв був змушений тікати з Трої?
А Одиссей; В Еней;
Б Ахілл; Г Прометей.
- 2 Кому з античних героїв судилося стати засновником нового царства, яке й поклато початок Римській державі?
А Ахіллу; В Енею;
Б Гектору; Г Одиссею.
- 3 Хто з богів перешкоджав здійсненню місії Енея?
А Юпітер; В Гера;
Б Юнона; Г Афіна.
- 4 Як називається поетичний розмір, який складається з п'яти дактилів і одного спондея?
А Хорей; В гекзаметр;
Б ямб; Г амфібрахій.

II рівень

- 1 Які твори принесли Вергілію світову славу?
- 2 Чому Вергілія вважають ідеологом «золотої доби» Августа?
- 3 Про які історичні та міфічні події йдеться в «Енеїді» Вергілія?
- 4 Назвіть українських поетів — перекладачів творчості Горация.

III рівень

- 1 Яку роль у житті героїв Вергілія відіграють боги й доля?
- 2 Яку традицію у світовій поезії започаткував Гораций-лірик?
- 3 Чи можна всіх письменників античності вважати класиками світової літератури?

IV рівень

- 1 Які мотиви та образи Овідієвих «Метаморфоз» вам сподобалися найбільше?
- 2 Чому Т. Шевченко, перебуваючи на засланні, в листах до друзів неодноразово згадує Овідія? Яким уявляв собі Овідія український поет?

Розділ II. ЛІТЕРАТУРА СЕРЕДНІХ ВІКІВ

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЯК ІСТОРИЧНА І КУЛЬТУРНА ДОБА

Тисячоліття, що відділяє Давній світ від Нового часу, в історії людської цивілізації називають «середніми віками». Це поняття ввели в ужиток італійські гуманісти XV і XVI ст., вважаючи Середньовіччя часом глибокого занепаду європейської культури. Але середні віки — важливий етап розвитку цивілізації.

Найважливішу роль у формуванні духовної культури Середньовіччя відіграла релігія — основа світогляду середньовічної людини. Священні книги формували нові принципи моралі, етичні норми і стали скарбницею тем, сюжетів та образів для художніх творів.

Літературний процес у середні віки опинився на новому етапі свого розвитку. Нові європейські літератури, як свого часу антична, пройшли шлях від дописемного етапу розвитку до створення багатой книжної культури, різноманітної за видами й жанрами. У Європі серед інших сформувалася культура й література Київської Русі. Високого рівня досягли в середні віки літератури Сходу — індійська, китайська, японська, арабська.

У кожній національній літературі Середньовіччя утворилися два напрями: клерикальний, тобто пов'язаний з церквою, релігією, та світський, у якому відображалися життєві інтереси, проблеми різних соціальних

Desigen PLANET-UA

<http://www.ex.ua/view/16867924>

верств: від придворної верхівки до міських низів. Клерикальна література створювалася мовами, які вже занепали, але ще існували як мови церкви, науки. У країнах Західної Європи такою мовою стала латина, оскільки більшість народів Заходу зазнали впливу римської культури. У країнах Східної та Південної Європи поширилася старослов'янська мова, якою було здійснено перший переклад Біблії на слов'янські мови. У країнах Сходу набула поширення мова давніх літературних пам'яток — санскрит. Латина, санскрит, старослов'янська мова відіграли дуже важливу роль у становленні національних культур: вони забезпечували обмін культурними здобутками різних народів.

Арабська мова на час поширення ісламу існувала в багатьох діалектах. Мекканський діалект, яким написаний Коран, ліг в основу спільної для всіх мусульман мови і сприяв стрімкому розвитку культури країн Близького Сходу, усього арабського світу.

Для розуміння середньовічного мистецтва, і літератури зокрема, дуже важливо враховувати особливості світогляду людини того часу. Земне життя сприймалося як шлях до вічного «небесного життя», «високий дух» людини протиставлявся її «гріховній плоті». Тому людина в середньовічній літературі зображується досить схематично, але утверджуються ідеали добра, милосердя, вірності.

ЛІ БО

(701—762)

Батько Лі Бо був людиною багатою, мав торговельну справу, залишив синові чималу спадщину. Однак у 17 років юнак обрав власну дорогу й вирушив у гори, де розташовувалися даоські¹ монастирі. Даоські мудреці вважали, що людина — передусім вияв природи. Тому вона не повинна порушувати природні закони, яким підкорюється увесь навколишній світ: світ дерев, квітів, каміння. Сутність цих законів називали Дао — Шлях усього суцього. І основний його секрет — не заважати природному перебігу подій. Майже рік Лі Бо навчався у даоських монахів, вивчав цілющі властивості рослин, засвоював мистецтво «подовження життя». Однак довго до відлюдного життя пристрасна натура поета була не придатна.

Лі Бо вирушив у мандри. Коли йому було років 19—20, він пристав до «героїв» (женьсе), так називали тоді народних лицарів, які «прагнули

¹ Даосизм — релігійно-філософське вчення, яке проіснувало в Китаї понад 2000 років.

подвигів» — захищали «скривджених сіромах та карали клятих кривдників». «Подвигами» вважалися і розправа з гнобителями, і грабіж багатіїв. «Героям» були властиві прагнення до незалежності, неприборкана мужність, широка натура. Спосіб життя «героїв» вплинув і на Лі Бо: він вправлявся з мечем, сипав грішми. Біографи стверджують, що саме в цей час він роздав і витратив майже все, що отримав у спадок від батька. Але життя поета було все ж якесь особливе. Полишивши «героїв», він знову пішов у гори до даоських наставників. Цього разу самітництво тривало кілька років. Він багато чого навчився. Як писав сам поет, йому вдалося досягти стану такої єдності з природою, що навіть птахи й звірі переставали його боятися. Із деяких віршів можна довідатися, як жив самітник Лі Бо, чого шукав у самітництві:

Мене питають, нащо ви там живете — у блакитних горах?

Сміюся і не відповідаю... На серці спокій.

Квітка персика в обіймах струмка спливає.

Є інший світ — не наш людський.

(Переклад Т. Некура)

Напевно, Лі Бо добре усвідомлював своє покликання. Жага пізнати життя в усіх його проявах знову покликала поета у мандри.

Наступні роки були роками розквіту таланту Лі Бо. Невтомний мандрівник побував у найвіддаленіших куточках Китаю. Слава його як поета ширилася країною, і він отримав запрошення до імператорського палацу. Прийняли поета шанобливо, оточили розкошами й зарахували до однієї з придворних академій. Імператор високо цінував знання Лі Бо даоських книжок, любляв розмовляти з поетом і слухати його вірші. Гуляючи садом із красунею-дружиною, імператор часто посилав по Лі Бо, щоб той оспівав у віршах її надзвичайну красу. Красуня-імператриця Ян сама розтирала для Лі Бо туш, щоб він міг писати, а імператор розмішував ложечкою гарячий напій, якщо поет раптом відчує спрагу. Таке ставлення почасти задовольняло поетове марнославство, але більше — розчаровувало. Прийнявши імператорське запрошення, Лі Бо сподівався отримати можливість впливати на державні справи, давати імператорові поради, говорити правителю правду про життя країни. Натомість із поета намагалися зробити іграшку. Однак Лі Бо не був наївною людиною, він бачив, що інтриги й заздрощі, як павутиння, облутали імператорський палац, що імператор втрачав свою впливовість, а реальна влада поступово переходила до молодших та енергійніших осіб. Лі Бо почувався чужим серед придворних. Вони ж говорили, що у його спині є «кістка гордості», яка заважає йому схилитися. Недивно, що незабаром і Лі Бо став жертвою інтриги і його вигнали з палацу.

Напевно, на початку 40-х років Лі Бо познайомився з Ду Фу. Дружба цих поетів стала прикладом для багатьох поколінь китайських письменників.

Разом поети подорожували, збирали цілющі рослини, сходили на давні вежі та пагоди, щоб милуватися неосяжною далечиною, говорили про літературу, читали один одному вірші. Але їх пов'язувала не тільки взаємна приязнь, близькість характерів і поривань: сама епоха наче поділила між ними ролі у драмі, яка сколихнула Китай восьмого століття.

755 року близький до імператора воєначальник Ань Лушань підняв війська проти уряду. Заколотники грабували, катували, вбивали. Люди тікали з рідних домівок, потік біженців тягнувся з півночі на південь; ниви заростали бур'яном, почався голод. 756 року імператор зрікся престолу на користь свого сина Суцзуна. Але брат нового імператора, принц Лінь, розпочав свою політичну гру й оголосив, що виступає проти заколотника Ань Лушаня. 757 року Лі Бо дав згоду бути громадським радником принца Ліня в його боротьбі за мир у країні. Але незабаром стало зрозуміло, що принц лише хоче захопити владу в імперії. Імператорські війська перешкодили цим планам, принца та його сподвижників заарештували і стратили. Заарештували й Лі Бо, йому теж загрожувала страта. Життя поету врятував випадок. У молоді роки, подорожуючи разом з «женьсе», Лі Бо врятував життя одному солдатові. Минули роки, солдат той став воєначальником, і саме у його руках тепер була доля Лі Бо. Воєначальник не віддав наказу стратити поета. 759 року Лі Бо засудили на вигнання у віддалену місцевість на півдні країни, де вирувала епідемія малярії. Дорогою на заслання поет складав сумні вірші: про долю,

Лі Бо у саду. XVII ст.

Танська посудина.
VII ст.

Сад літератури.
Хань Хуан. Фрагмент

мрії, майбутнє. У вірші про соняшник поет писав: якщо йому доведеться повернутися до рідного краю, то він ніколи більше його не залишить, а буде «виращувати квіти в улюбленому садку». Але Лі Бо ще не встиг дістатися міста, де мав відбувати покарання, як йому сповістили про помилування заколотників.

Проте мріям про «сад і квіти» так і не судилося здійснитися. 762 року Лі Бо пішов із життя. Через рік після його смерті повстання Ань Лушаня було придушене. Смерть Лі Бо, як і його життя, оточена багатьма легендами. Розповідали, що він потонув у річці, коли намагався пройти по воді місячною стежкою.

«Входжу в річку...»

Особливості поетичного світу Лі Бо яскраво демонструє поезія Лі Бо «Входжу в річку...». На початку вірша поет змальовує чудову картину осінньої природи: виграє вода, цвітуть на воді лілії (лотоси), блищать на пелюстках перлинами краплини води. Ліричний герой не просто гостро відчуває красу й поезію цього світу, він сам стає його частиною: не випадково вірш починається словом «входжу». Він сприймає найменший порух природи, а її найтонші зміни відбиваються на його внутрішньому стані. І коли «хвилюється заводь», щось несподіване відбувається у внутрішньому світі героя, бо все, чим він тільки-но милувався, раптом видається йому дивним, і увагу привертає інший рух: «громадження» «шовкових хмар». Погляд на хмари породжує відчуття жалю й туги за людиною, якій хотілося б подарувати всю цю красу. Людини, яку згадує Лі Бо, немає поруч із ним, напевно, немає вже й на світі, з нею «не зустрінеться більше», вона десь за «далеким небокраєм». «В горі й надії дивлюся туди...» — говорить ліричний герой. «Горе», біль втрати, туга — ці почуття ліричного героя з того іншого світу, звідки він «увійшов» в річку. «Надію» ж подарував йому цей світ краси. Збагачений цим досвідом, оновлений ліричний герой відчуває сили прийняти «північний вітер в обличчя», нові життєві випробування.

У вірші поет виводить образи, які у традиційній китайській поезії набувають символічного значення. На початку твору виникає образ води (китайською — «шуй»), а у фіналі постає образ вітру (китайською — «фен»). Давні китайські філософи вважали, що саме від цих двох стихій найбільше залежить доля людини, тому філософське вчення, яке вивчає вплив природи на людину, вони так і назвали — «фен шуй». У даосизмі образ води, яка тече вільно, обминаючи перешкоди, знаходить свій шлях — це символ тріумфу слабкості над силою; бурхлива ж вода, яка зносить усе на своєму шляху, символізує стрімкий життєвий потік. Образи лілій (в оригіналі твору — лотос), перлин, хмар, неба теж сповнені символічного змісту.

Найбільш багатозначний із цих символів — образ лотоса. Образ цей використовується в багатьох східних релігіях і символізує творчу силу, духовне відкриття, мудрість, чистоту, мир і гармонію. Традиція китайського буддизму сприймала лотос як символ всепоглинаючого часу, відкриття всього сущого. У даоській традиції одна з восьми безсмертних, добродіна діва Хе Сяньгу зображувалася із символом чистоти — квіткою білого лотоса на довгому стеблі, який вигинався подібно до священного жезла справдження бажань. Перлини в Китаї також уважалися символом чистоти й сили. Культ неба був найдавнішим і головним у Китаї, марно китайці назвали свою країну Піднебесною. Але китайське Небо зовсім не схоже на верховні божества інших релігій. Небо — абстрактне й холодне, воно байдуже до людини, тому немає сенсу ні любити його, ні ненавидіти. Отже, для співвітчизника Лі Бо цей вірш був сповнений і багатозначними символами, які давали можливість різного тлумачення. Але сила справжнього таланту така, що навіть незнання всіх цих складних символів не применшує естетичної значущості твору.

Увага!

Входжу в річку, грає осіння вода...
люблю свіжість цих лілій...
зриваю квіти, граюсь перлинами на пелюстках,
хвилюється заводь...
дивна ця година... громадаються шовкові хмари...
хотів би подарувати це все тому, хто за далеким небокраєм;
з тим, про кого думаю, нам не зустрінеться більше...
в горі й надії дивлюся туди... північний вітер в обличчя.

Поміркуйте над текстом твору

- Які почуття викликає цей вірш?
- Які образи допомагають зрозуміти настрій поета?
- Прочитайте вірш виразно, намагаючись передати власне розуміння твору.

«Печаль на яшмовому ганку»

Вершиною поетичної майстерності Лі Бо вважається і вірш «Печаль на яшмовому ганку». Поет використав популярний мотив китайської ліричної поезії — туга дівчини за коханим. Розкрити цей мотив Лі Бо допомагають традиційні образи-символи, які виникли ще в давній народній поезії. Уже в назві твору таких образів три — печаль, яшмовий, ганок. Для поета провідним із цих образів, напевно, є образ, переданий словом «яшмовий»: у китайській поезії — це не тільки означення, епітет, а символ, знак істинного, щирого, гідного, вірного. Ужитий у назві твору, такий прикметник визначає провідну тему всієї подальшої розповіді — вірність, щирість, відданість.

Птахи, сніг і бамбук.

Хуан Цюань. X ст.

Гори під снігом.

Ван Вей. VIII ст.

В українському перекладі назви твору є слово «ганок». В оригіналі, звичайно, вживається інше слово, яке можна перекласти як «поміст», «настил на підвищенні». Але українське «ганок» точніше передає не тільки функціональне призначення китайського «помісту», а й різноманітність асоціацій, які викликає це слово-образ. Китайський «поміст», як і український «ганок» — це певна споруда перед будівлею, своєрідний перехід від відкритого простору, «широкого світу» у простір замкнений, «приватний світ». У народно-поетичній традиції, зокрема й українській, образи «ганку», «порога» часто набувають такого значення. Але в поезії ці образи символізують і конфлікт, зіткнення «широкого світу» і «світу приватного»: внутрішнього світу людини із життєвими обставинами, почуттів з моральними нормами. Особливо часто образ ганку виникає тоді, коли йдеться про чекання. Наприклад, в українській народній пісні співається: «Ой, на ганку я стояла / милого чекала...». Словосполучення «чекати на ганку» вказує не тільки на місце — «де чекали», але й характеризує «як чекали»: нетерпляче, тривожачись, вболіваючи і т. ін.

Яшмовий ганок в поезії Лі Бо — образ всеохоплюючий. Він допомагає схарактеризувати саму героїню, підкреслити найважливіші риси її «приватного світу». Третє слово назви твору — «печаль» — вказує на емоційну забарвленість переживань, конкретизує, яким саме було чекання, яким почуттям пройнятий внутрішній світ героїні. Таким чином, назва твору визначає його тему й мотиви: щире віддане почуття дівчини в розлуці з коханим.

Дослідники творчості Лі Бо відзначають, що більшість його віршів схожі на малюнки: поет не описує почуття, не розповідає про них, а знаходить такі зримі образи, які дозволяють проїнятися почуттями його ліричних героїв. Саме так побудований і вірш «Печаль на яшмовому ґанку...». Складається він лише з двадцяти ієрогліфів, але в цих двадцяти знаках поет зміг не тільки розповісти історію кохання жінки, але й за допомогою конкретних, зримих образів передати її внутрішній стан. Цей вірш схожий на чудову картину, де кожна деталь підкорена авторському задуму.

Печаль на яшмовому ґанку

На яшмових сходах
біліє холодна роса. —
Промокли панчохи.
Пливуть мовчазні небеса.
Дивлюсь крізь фіранку
на місяць осінній печальний,—
На тихій воді він тремтить
і повільно згаса.

(Переклад Л. Первомайського)

Поміркуйте над текстом твору

- Визначте, де і коли відбуваються події, які відтворює поет. Які образи вірша допомогли визначити час і місце події?
- Яким настроєм проїнятий вірш? Які образи створюють цей настрій?

Знайдіть творче рішення

- Уявіть, що вам запропонували написати сценарій поетичного вечора, присвяченого творчості Лі Бо. Опишіть декорації, які б ви використали, щоб створити певне тло сприйняття віршів поета.
- Сценарій літературного вечора майже завжди містить «Вступне слово» ведучого, покликане зацікавити слухачів, заохотити їх познайомитися з творчістю поета, письменника. Напишіть таке «Вступне слово» про Лі Бо.

ДУ ФУ

(712—770)

З-поміж імен, які уславили китайську літературу, ім'я Ду Фу — одне з найпочесніших. Ду Фу походив зі старовинного роду. Серед його предків були і полководці, і вчені, і поети, і державні діячі. Але на час народження поета це була збідніла сім'я провінційного чиновника. Про його життя до початку 40-х років відомостей збереглося мало. Відомо, що він намагався скласти державні іспити, щоб за сімейною традицією отримати посаду державного службовця. Але службовцем він не став. Розповідають, що у 20—35 років Ду Фу багато подорожував.

741 року Ду Фу оселився в столиці імперії Чаньані, де мешкав майже десять років — до заколоту Ань Лушаня. Можливо, він утомився від безпритульного життя, бо хотів влаштуватися на державну службу. Принаймні відомо, що він робив такі спроби. Але столиця імперії була вже не такою, як на початку правління Сюаньцзуна. Відчувалося наближення кризи.

Наприкінці 755 року Ань Лушань на чолі великої армії вирушив із півночі країни до столиці. Наступного року захопив Чаньань. Імператор разом з усім двором утік у провінцію Сичуань і зрікся престолу.

На початку повстання Ду Фу разом із сім'єю перебував у невеликому містечку поблизу Чаньяня. За деякий час до падіння столиці він перебрався подалі, й, улаштувавши сім'ю в селі, вирушив на захід країни у Лінью, де створився новий уряд на чолі з імператором Суцзуном. Однак по дорозі він потрапив до рук заколотників і був ув'язнений. Майже два роки перебував поет у полоні, нічого не знаючи про долю дружини й дітей. Нарешті йому пощастило втекти, і поет довго мандрував країною, ніде не маючи притулку. Скрізь він бачив сплюндровані села, бездоглядні ниви, нещасних людей. Цього разу він добився до імператора Суцзуна й пішов до нього на службу. Разом з імператорським двором він повернувся у звільнену столицю. Але служба в столиці тривала менше року. Ду Фу чимось не догодив імператорові, і поета перевели в провінцію. Але й тут йому не пощастило затриматися надовго. Наступного року стався недорід, який викликав страшний голод. Ду Фу мусив рятувати сім'ю. Кілька довгих місяців поет із родиною переїздив з однієї провінції до іншої. Аж поки наприкінці 759 року, після важкої й небезпечної подорожі, не опинився в місті Ченду — головному місті багатой провінції Сичуань.

У Ченду Ду Фу наче знайшов те, чого шукав у житті — спокій. Тут він мав друзів, покровителів, які допомогли поету. У передмісті він навіть збудував невеликий будинок. Це був чи не найкращий час у житті Ду Фу.

Але через три роки сувора дійсність порушила налагоджене життя: у Китаї з новою силою спалахнули політичні пристрасті й боротьба за владу.

Відгомін цих подій дійшов і до Ченду. І знову поет мусив залишити свій дім і ховати сім'ю в безпечніших місцях. Через півтора року він повернувся в Ченду, але тут уже не було ні колишніх друзів, ні покровителів.

768 року поет вирушив у свою останню подорож: він усе ж мріяв дістатися столиці й оселитися там. Але здійснити цей намір було нелегко. Навколо столиці розташовувалися військові загоны, між якими спалахували сутички. Скориставшись цією ситуацією, кочові племена з прикордонних територій теж намагалися вдертися в столицю Китаю й пограбувати її. Остання подорож Ду Фу тривала майже два роки, та він так і не досяг своєї мети. Смерть спіткала поета 770 року, коли він на човні спускався річкою.

«При місяці згадую брата»

Восени 759 року у долі Ду Фу розпочався тривалий період поневірянь та безпритульності. Через немилість до нього імператора поет був змушений залишити службу й виїхати в далеку прикордонну провінцію. Ду Фу почувався відірваним від усього, що мало для нього справжню вартість: рідної землі, дому, друзів, родичів. Разом із дружиною та дітьми він переїздив з одного місця на інше, тікаючи від бунтів та набігів кочових племен. Вірш «При місяці згадую брата» написаний під час перебування в Циньчжоу, де спалахнуло чергове жорстоке повстання й запалала війна.

Твір пройнятий почуттям безмежної самотності ліричного героя. Картина, яку змальовує поет у першій строфі вірша, цілком реалістична: пізній осінній вечір, ударами в барабан міська сторожа сповіщає, що ворота міста зачиняються й усі мешканці повинні розійтися по домівках; усе затихає й чути тільки, як, пролітаючи над містом, кричать дикі гуси; все навкруги вкривається інеєм, і місяць тьмяно світить із гори. Саме такі реалії дійсності відтворює поет. Але у читача складається враження, ніби ліричний герой опиняється в якомусь дивному світі: тут «люди не ходять», «тривожно гримлять барабани», кричать втомлені птахи, тут панує холод, навіть місяць і той світить інакше. Читач відчуває, що світ цей — чужий для ліричного героя, і він відчувається не просто самотнім, а так, наче він остання людина в цьому світі. Це враження посилюється у другій строфі вірша. Ліричний герой відчуває, що йому судилося «на віки» бути самотнім, він не має жодної звістки від дорогих йому людей, можливо, немає й кому поцікавитися, чи він іще живий. В останньому рядку другої строфи настає розв'язка: читачеві стає зрозуміло, що саме так безжалісно спотворило світ, що нищить людей, калічить їхні долі. Ця страшна руйнівна сила — війна. Від її жахливого полум'я ніхто не може заховатися, і доки вона палає, людині немає спокою ні наяву, ні уві сні.

При місяці згадую брата

Тривожно гримлять барабани¹ — вже люди не ходять;
 Це осінь, і чується втомлена пісня гусей...
 А ніч розсипає дзвінкої роси білі води;
 А в ріднім краю місяць світло ясніше несе.

І брат мій далеко, розлучені ми — чи навіки?
 Ніхто не пита, чи помер я давно, чи живу;
 Я довго не маю листів, а послав їх без ліку,—
 Пожежі війни все палають вві сні й наяву...

(Переклад Я. Шекери)

Поміркуйте над текстом твору

- Які образи поезії «При місяці згадую брата» відтворюють тривожну атмосферу війни?
- Які образи, створені поетом, передають його тугу за рідним краєм?
- Які художні деталі допомагають зрозуміти, коли відбуваються події, змальовані у вірші?
- Чому поет зображує свого ліричного героя пізнього осіннього вечора?
- Чи можна назвати ліричного героя поезії «жертвою війни»?

«Дикі гуси повертаються на північ»

Вірш «Дикі гуси повертаються на північ» Ду Фу написав 770 року, під час подорожі, коли поет зробив останню спробу дістатися столиці. Кожна епоха своєрідно виявляє поняття патріотизму. У своїх віршах Ду Фу не проголошував любові до Батьківщини гучними словами. Він щиро розповідав про все, що бачив під час своїх тяжких мандрів: гори, ліси, ріки, битий шлях, яким ішли біженці, безтурботну гру сільських хлопчаків, селян, які збирали врожай, солдатів у тяжкому обладунку. Розповідав він і про минуле країни, її історію, ділився у віршах своїми думками, мріями. Із цих віршів і поставав багатогранний образ країни. Образ, зігрітий щирою любов'ю й гордістю, болем і співчуттям поета. Почуттям любові до Батьківщини, тугою за рідним краєм проіннятий і вірш «Дикі гуси повертаються на північ».

Образ диких гусей часто використовується і в народній поезії, і у творчості китайських поетів. Самотній гусак є символом людини, відірваної від своєї родини, близьких, рідного краю. А ще в Китаї вірили, що дикі гуси — провісники і приносять послання самітникам і вигнанцям. Ду Фу використовує багату традицію вживання цього образу.

¹ Тривожно гримлять барабани — ударами в барабан міська сторожа сповіщала, що настала ніч; після цього ворота міста зачинялися й городяни не мали права ходити вулицями міста.

У народній творчості поширеним є прийом паралелізму, коли через явище природи розкриваються істотні риси світу людей. Цим прийомом майстерно володіє і Ду Фу. Поет наче порівнює два світи — природний і людський, і підсумки цього порівняння не на користь людей. За законом природи, дикі гуси неодмінно повинні повернутися в рідний край, ніхто і ніщо не може їм цього заборонити. «Їм байдуже, чому» хтось залишається в чужій далекій землі. На північ дикі гуси відлітають навесні. Але жодної деталі весняного дня Ду Фу, неперевершений майстер пейзажної лірики, у цьому вірші не створює. Як птах, що відлітає у «сувору подорож» за покликком своєї природи, є байдужим до принад теплого краю, так і ліричний герой, відірваний від рідної землі, не радіє весні, не бачить її краси. Невимовна туга поета й розчарування в можливості досягти гармонії життя відчуваються у фіналі вірша.

Дикі гуси повертаються на північ

Дикі гуси
Летіли за тисячі лі¹,
Та на північ
Вони повертаються знову.
Їм байдуже, чому
Тут зостануться в далекій землі.
Вже злітають вони,
І у путь вирушають сувору.
Як їх мало
Залишилося на міліні.
Лиш перегук
Пронизливий чути в долині.
Люба, вигадки то,
безнадійні, сумні —
Не несуть вони лист².
Небилицям не віру я нині.
(Переклад Т. Некура)

Даоський святий з курильницею на хмарах. Настінний розпис. Храм Юнлегуна

Поміркуйте над текстом твору

- Що уособлює образ диких гусей у вірші Ду Фу?
- Чому перекладач крики птахів називає «пронизливими»?
- Як ви розумієте фінал твору?

¹ Лі — одиниця виміру довжини в середньовічному Китаї. 1 лі дорівнює приблизно 0,5 км.
² Не несуть вони лист — за старовинною легендою, дикі гуси приносили звістки від рідних, листи.

Хоча під впливом Лі Бо Ду Фу теж захопився даосизмом, разом зі старшим товаришем збирав цілющі рослини, зустрічався з даоськими наставниками, але до кінця життя він залишився конфуціанцем. Для прихильників учення китайського філософа Конфуція (VI—V ст. до н. е.), людина — істота суспільна, тому конфуціанці наставляли, як жити в суспільстві, сім'ї, державі. Найважливіше поняття в конфуціанстві — «любов до людини», китайською «жень». Конфуцій висловив зміст цього поняття майже тими самими словами, що й філософи Давньої Греції: не чини людям того, чого не хочеш, щоб учинили тобі. Цей закон добре засвоїв Ду Фу.

«Пісня про хліб і шовк» — один з останніх творів поета. Незважаючи на складні обставини життя, поет думав не про власне благополуччя, а про щастя кожної людини, добробут країни. Створюючи цей вірш, поет звернувся до форми народної пісні. У простих ритмах цієї пісні відчувається радість життя, мирної праці — того, що може подарувати людині справжнє щастя.

Пісня про хліб і шовк

Напевно, міст у Піднебесній¹
Не менше тисяч десяти.
Але нема такого міста,
Де б воїнів у латах не знайти.
Якби ж ми переплавити могли
Ті лати на орала для землі.
Щоб кожну латочку бездоглядних ланів
Переорати за погожих днів.
Щоб селянин і сів, і збирав,
І шовкопряди листям годував.
Щоб той, хто любить рідну землю,
Не лив за нею сліз даремно.
Чоловіки б у полі працювали,
І шовк, співаючи, жінки зивали.

(Переклад Т. Некура)

Жінка з квітами.

Чжоу Фан. VIII—IX ст.
Фрагмент

Поміркуйте над текстом твору

- У Старому Заповіті Біблії є такі слова: «Прийде час, коли народи перекують мечі на рала, а списи на серпи і не будуть більше вчитися воювати». Що спільного між «Піснею про хліб і шовк» і цим біблійним виразом?

¹ Піднебесна — легендарна назва Китаю.

«ЗОЛОТА ДОБА» ПЕРСЬКО-ТАДЖИЦЬКОЇ ЛІРИКИ

X ст. вважається початком «золотої доби» персько-таджицької поезії. Розквіт цієї літератури пов'язаний із відродженням давніх культурних традицій народів, які мешкали в Ірані та Середній Азії. Ще у VII ст. під гаслами ісламу розпочалося арабське завоювання цих територій. Вивчення Корану, до того ж тільки в оригіналі, стало наріжним каменем освіти й виховання у багатьох народів Сходу, які увійшли до мусульманської держави — Халіфату. Саме тоді були закладені підвалини спільних культурних традицій народів, що сповідували іслам. Арабська мова тривалий час була основною мовою науки й культури, що сприяло збагаченню культур різних народів. Але в той же час продовжували розвиватися й місцеві культурні традиції різних народів.

У IX ст. у східній частині Халіфату династія Саманідів утворила нову Іранську державу, а її офіційною мовою визнали дарифарсі — розмовну мову племен, які мешкали на території держави Саманідів. Саме на цій мові починає формуватися нова література.

РУДАКІ

(приблизно 852—941)

Засновником нової іранської літератури вважається Абу Абдаллах Джафар Рудакі. Про життя поета відомо небагато. Народився він у маленькому гірському селі. Перш ніж прославитися при дворі володаря держави Саманідів у Бухарі, отримав визнання як поет і музикант у рідному краї. Своєрідно виявив Рудакі свою любов до Батьківщини: за поетичний псевдонім він узяв назву маленького селища, де минуло його дитинство, а не пишний епітет чи ім'я свого покровителя, як робили поети того часу.

Бухарський емір, місцева аристократія в боротьбі за незалежність від арабського панування шукали опори в народі, в народній мові, у місцевих звичаях. Тим пояснюється поява при дворі Рудакі, цього суто народного поета, який складав свої твори мовою фарсі. Деякий час Рудакі жив при дворі в розкошах і шані, але цей щасливий для нього період тривав недовго. Згодом про ті роки свого життя поет розповів у відомій касиді «Скарга на старість». Літописи зберегли перекази про те, що Рудакі вигнали з палацу еміра. Є відомості, що йому викололи очі. Вчені припускають, що вигнання пов'язане із співчутливим ставленням Рудакі до народного бунту, який стався в Бухарі на релігійному ґрунті. Відомо, що великий поет помер у рідному селищі.

Медресе. Бухара

Оправлення Корану

Мечеть Сулеймана I.
Стамбул. Початок

1550

Світ поезії Рудакі

У той час, коли жив і творив Рудакі, основні поетичні жанри, якими уславилася східна поезія, лише формувалися. Рудакі використовував поетичні форми, поширені в народній поезії.

Найпростішою поетичною формою були бейти — двовірші. Рядки бейту мали однакову кількість складів і риму. Кожен двовірш передавав закінчену думку. У творчості Рудакі бейти набувають філософського звучання, в них поет передає свої думки про дружбу, любов, сенс життя, війну та мир, свої враження від природи, людей.

За переказами, Рудакі написав понад 300 000 бейтів. Але до сучасників дійшли лише окремі вірші та фрагменти, які гуртуються навколо трьох основних мотивів. Це ліричні, пейзажні вірші та вірші про кохання.

В усно-поетичній творчості існувала ще форма рубаї — чотиривірш. У народній поезії рубаї мав форму дубейта — два бейта, тобто римувалися перший рядок із другим, а третій із четвертим. Рудакі застосував нову систему римуння: римувалися перший, другий і четвертий рядки, а третій не мав рими. Таке римуння розширило можливості рубаї й позбавило їх монотонності.

Серед віршів Рудакі, які дійшли до нашого часу, є ще дві цікаві віршовані форми — газель і касида. Газель — ліричний вірш, який складається з 12—15 бейтів. Перші рядки римуються між собою, наступні — за схемою: *aa, ab, ac, ad* і т. д. Кожний бейт містить закінчену думку, яка розвивається, доповнюється, варіюється в кожному наступному бейті. Свого класичного вигляду газель набула у творчості

поетів, які жили і творили значно пізніше Рудакі. Газелі Рудакі не завжди відповідають жорстким вимогам, які ставилися до цього жанру в більш пізній період, але вони приваблюють щирістю виявлення почуттів.

«Касида» в перекладі з арабської — цілеспрямована. Назву таку цей жанр середньовічної східної поезії отримав, напевно, тому, що писалися вони як відгук на якусь подію. За своїм призначенням касида близька до античної оди. Найперші касиди були панегіричного змісту, тобто уславлювали певну особу чи подію. Потім виникли касиди жалобні, сатиричні. Ознакою цього жанру є також його великий обсяг — від 15 до 200 бейтів. Як і в газелі, римуються між собою два перші рядки, а в інших рима повторюється через рядок. З великої творчої спадщини Рудакі до нас дійшли дві касиди — «Мати вина» і «Скарга на старість».

Серед творів поета касиду «Скарга на старість» вирізняє філософське сприйняття життя. Починається касида зображенням безжалісної й потворної старості. Поету достатньо лише одного поетичного рядка, щоб в уяві постав образ старості: «Всі зуби стерлися мої, повипадали й пні». Але старість — лише частина багатогранного життя людини — переконаний поет, і він не хоче думати про потворність старості, а з радістю згадує свою молодість. Так скарга на старість перетворюється на гімн молодості, життю. На питання, чому молодість минає, поет сам дає відповідь: такий закон життя. Світ не є сталим, він «рухливий, як око». Світ схожий на вітер, на хмару, і весь час перебуває в русі. Сьогодні хмара є, але завтра задує вітер і хмара зникне. Тому треба насолоджуватися кожною миттю, яку дає нам життя, бо прийде час, коли для людини все скінчиться. Усе в світі змінюється, все поглинає час, і людина повинна мати мужність прийняти цей закон — такого висновку доходить поет.

Змінився світ, і я змінивсь — такий талан людини.

Дай палицю! Прийшла пора для палиці й торбини!

Вірші Рудакі приваблюють безпосередністю сприйняття світу. Вони не скуті жорсткими жанровими вимогами, не мають ускладнених метафор, пишномовних зворотів, які стануть обов'язковими у придворній східній поезії через кілька століть. Поезія Рудакі вільна й від містичних та релігійних мотивів. Поет оспівує життя таким, яким воно є: земне кохання, чарівність природи. Рудакі не був філософом, який пояснював світ, він був поетом, який цей світ відчував і мріяв про його досконалість. Навіть у поезії, присвяченій, як того вимагав стан придворного поета, високим покровителем, він не славословить володаря, а змальовує образ ідеального правителя, прославляє справедливість, милосердя, патріотизм. Хто б не був героєм твору Рудакі — його високий покровитель, він сам, його кохана чи друг — поет завжди відкриває нову рису звичайної людської особистості.

Рубаї

Гнівну красуню шукали ми скрізь по країні,
Світ обійшли, знемагали в журбі й нетерпінні,
Руки набили собі і намуляли ноги:
Руки — об голову, ноги — йдучи по камінні.

Чотири нам потрібні речі, щоб невеселих збуться дум:
Здорове тіло, добра вдача, ім'я хороше, світлий ум.
Кого Всевишній обдарує цими дарами чотирма,
Той завжди радуватись має і проганяє від себе сум.

- Прийшла. — Хто? — Дорога. — Коли? — Як день зайнявся.
- Чого ж боялася? — Щоб батько не дізнався.
- Я цілував її. — В лице? — О ні, в уста.
- В уста? — Ні, в сердолік. — І що ж? — Він цукром здався.

Вік твій — кінь. Як загнупдаєш, стане птахом під тобою.
Вік твій — м'яч. Як добре вдариш, будеш тішитися грою.
Хоч яка ти незрівнянна, музикантова рука,
Але завжди тій, що пише, будь покірною рабою!

Бейти

Світ — море. Тож будуй свій човен
Із добрих діл, щоб не розбився.

Одна думка, єдине тіло, але знанню немає дна.
Скажи, о дивний, ти людина — чи океанська глибина?

Годі жаліти, що мовить посмів я!
Годі радіти, що змовчать зумів я.

Знання — це скарб, йому ціни не зложиш.
Визбируй же його, де тільки зможеш!

До тебе прагне вся краса земна,
Як до провалля прагне бистрина.

Газелі

Прийшовши гостем у цей світ непевний,
Назавжди серця не даруй нікому.
Однаково — повернешся у землю,
Хоч нині спиш на ліжку золотому.
Що з того, що юрба навколо тебе,
Як сам ти будеш у гробу тісному?
Там стануть хробаки тобі за друзів!
Відкрий же очі, глянь за вікна дому!
Хто зараз кучері твої розкішні
Прикрашує у пуриві палкому,
Коли тебе, пожовклого, побачить,
Одвернетъся байдуже — та й по всьому.

Все йде гаразд, немає перебою
В ділах твоїх. Так чом же головою
Ти похилився? Весело живи!
Полюблений ти долею самою!
Візирів рада що тому додасть,
Хто має все, що треба для спокою?
Не родить мати двох таких, як ти,
Нема на світі двох такого крою!
Не замикає Бог тобі дверей,
Не відчинивши сто перед тобою!

(Переклад В. Мисика)

Поміркуйте над текстом твору

- Які риси особистості поета відбилися у ворах Рудакі?
- У чому проявилася «життєва мудрість» позиції поета?
- Визначте основні теми рубаї Рудакі.

Дослідіть самостійно

- Які образи, абстрактні чи конкретні, переважають у рубаї Рудакі?

Знайдіть творче рішення

- Чи можна назвати Рудакі поетом-філософом? Свою думку обґрунтуйте.

ОМАР ХАЙЯМ

(приблизно 1048—1131)

Омар Хайям — найяскравіша постать персько-таджицької середньовічної літератури. Про його життя існує безліч легенд. А от достовірних фактів його біографії збереглося небагато. Ще на початку XX ст. енциклопедичні словники подавали дві статті про цю людину: в одному томі розповідалося про видатного східного математика Омара Аль-Каямі, а в іншому — про поета Омара Хайяма. І тільки згодом дійшли висновку, що геніальний поет і видатний математик — одна й та сама особа.

Надбанням всесвітньої літератури вірші Омара Хайяма стали пізніше, ніж творчість Рудакі чи Гафіза, але жоден середньовічний східний поет не викликав такого захоплення в наш час, як Хайям. І. Голубєв, сучасний перекладач творчої спадщини Хайяма, так пояснює причину цієї популярності: «Хайям... Універсальний геній такого ж масштабу, як Леонардо да Вінчі, і який народився так само несвоєчасно. Йому в історії поталанило ще менше. Жодне з його важливих наукових відкриттів не зрозуміли сучасники, тому воно не відіграло ніякої ролі у загальнолюдському прогресі. Збудовану ним найбільшу у світі обсерваторію закрили ще за його життя. Розроблений ним найточніший календар через деякий час замінили традиційним. Написані ним вірші відповідали мисленню зовсім іншої (нашої) епохи, а тому не були популярними й залишилися завдяки кільком шанувальникам з «поганим» смаком, які, на диво, знаходилися в кожному столітті. Творчості Баха довелося чекати визнання 100 років... Творчості Хайяма — сім з половиною століть».

Повне ім'я поета — Гіясатдин Абу-ль-Фахт Омара ібн Ібрахім Хайям Нішапурі. Рік його народження останнім часом визначають за відомостями, які всередині XX ст. надав індійський дослідник і палкий шанувальник Хайямової творчості Свами Говінда Тиртха. Він проаналізував і облічив гороскоп Омара Хайяма, який містився в середньовічній книзі «Охоронцям мудрості», й отримав точну дату народження поета — 18 травня 1048 року. Місце народження — старовинне місто Нішапур, колишня столиця Хорасана, феодальної держави у північно-східній частині Ірану.

Вважають, що походив поет із ремісницького середовища, оскільки прізвище його — Хайям — означає арабською «майстер наметів». Батько його, швидше за все, виготовляв і продавав тканину для наметів, можливо, був головою ремісничого цеху, і звали його Ібрахімом, про це свідчить ім'я поета: ібн Ібрахім — дослівно «син Ібрахіма». Напевно, що батько мав певні кошти і прагнув дати синові гарну освіту.

У XI ст. Нішапур був великим містом, у якому мешкали кілька сотень тисяч людей. Обнесений високим муром із вежами, він мав площу понад

сорок квадратних кілометрів. Через місто проходили караванні шляхи, і воно було центром торгівлі для багатьох провінцій Ірану, Середньої Азії та близьких країн. Славилася місто і своїми бібліотеками. З XI ст. в Нішапурі діяли школи середнього й вищого типу. У рідному місті Омар Хайям і почав здобувати освіту. Потім продовжував навчання в Самарканді, Балху, Бухарі.

Енциклопедичність і оригінальність мислення — основні характеристики Хайяма-вченого. Омару Хайяму було близько двадцяти п'яти років, коли він написав трактат з алгебри, який приніс йому славу видатного математика.

Математикою й астрономією Хайям захоплювався найбільше, але був добре обізнаний із творами грецьких та східних філософів, вивчав медицину, хімію, архітектуру, астрологію. У ті часи вчений, не маючи певних коштів, міг займатися наукою лише при дворі якогось правителя, обіймаючи одну з чотирьох посад: секретаря, поета, астролога й лікаря. Доля вченого в такому випадку залежала від милості або немилості правителя, його характеру, примх, від придворних інтриг і палацових переворотів. Тому й доля Хайяма залежала від покровителів, які змінювали один одного і яким учений висловлював вдячність у всіх своїх наукових працях.

У передмові до свого алгебраїчного трактату Омар Хайям писав: «Я не мав можливості систематично займатися цією справою через негаразди в суспільному житті. Ми були свідками загибелі вчених, від яких залишилася маленька, але багатостраждальна купка людей. Зла доля в цей час заважає їм удосконалювати й поглиблювати свою науку. Більшість же тих, хто тепер має вигляд ученого, вдягають істину неправдою,

Ілюстрація до книги
Омара Хайяма
«Рубайят»

Придворний з двору
шаха Аббаса.
XVIII ст. Фрагмент

не виходячи за межі підробки й удаючи освічених. І якщо вони зустрічають людину, яка вирізняється любов'ю до істини і правди, намагається викрити обман і лицемірство, відмовляється від самохвальства і брехні, вони роблять її предметом презирства та глуму. Господь хай буде нам захисником, до нього звертаємося».

Разом із тим вважалося, що саме вчені й поети забезпечують правителю міцну владу та її велич. Східні правителі XI ст. мірялися між собою пишністю свити, переманюючи один в одного освічених придворних.

1074 року Омара Хайяма запросили до двору султана Сельджукідів Мелік-шаха в місто Ісфаган, де Хайям очолив обсерваторію. Спираючись на свої астрономічні спостереження й обчислення, він створив у 1076 році сонячний календар, найточніший серед усіх, що існують дотепер. При дворі Сельджукідів Омар Хайям прожив майже двадцять років, присвятивши їх математиці, астрономічним спостереженням. Цей період життя поета легенда характеризує так. Візир імперії сельджуків Нізам-ул-Мульк, надзвичайно освічена людина свого часу, який мав непересічний талант державного керманіча, запропонував Омарові Хайяму управляти містом Нішапуром і всією прилеглою територією. Хайям відповів: «Не хочу керувати людьми, наказувати й забороняти, а хочу весь свій розум спрямувати в науку, щоби користь людям була».

Відносно спокійний період життя поета скінчився 1092 року, коли помер Мелік-шах. Хайям спробував зацікавити нових владарів країни астрономією, написав навіть мовою фарсі книгу для розваги про свято весняного рівнодення, але ця спроба не дала ніяких результатів. Обсерваторію закрили, столицю Сельджукідів перенесли в місто Мерв. Хайям теж переїхав туди і продовжував свою наукову працю. Але підозри мусульманського духовенства у «вільнодумстві» не дали можливостей Хайяму оприлюднити свої знання. Аль-Кіфті, середньовічний автор відомої на Сході «Книги мудреців», так писав: «Коли його сучасники очорнили віру його й вивели назовні ті таємниці, що він їх приховував, він убоявся за свою кров і, ленько схопивши поводи язика й пера свого, вчинив хаддж (паломництво до Мекки) з остраху, а не від страху перед Богом, і розкрив таїни свої з таїн нечистих. Коли він прибув до Багдада, прийшли до нього однодумці щодо старовинних наук, але він заслонило перед ними двері заслоном каяття, а не товариша по учті. І повернувся він із хадджу свого у своє місто, відвідуючи вранці й увечері місця поклоніння й ховаючи таємниці свої, які неминуче розкриються. Не було йому рівного в астрономії й філософії, в цих науках його ставили за взірць. О, якби дарована йому була здібність ухилитися від непокори Богові!».

Повернувшись із Мекки, Омар Хайям жив у цілковитій самотності й помер у Нішапурі 1131 (за іншими даними — 1123) року.

Творча спадщина Омара Хайяма

Із свідочств сучасників Хайяма добре відомо, що він писав чотиривірші (рубаї), це факт безумовний. До нашого часу дійшло близько двох тисяч чотиривіршів, що їх приписують Хайяму. Та з них із впевненістю лише близько ста рубаї називають Хайямовими. У сорокових роках ХХ століття знайшли найстаріший (серед відомих досі) рукописний збірник чотиривіршів, датований 1207 роком. Авторство Омара Хайяма щодо цих творів, на думку спеціалістів, можна вважати майже безсумнівним.

Вважається, що рубаї в літературу запровадив Рудакі, але Омар Хайям трансформував чотиривірш у філософсько-афористичний жанр. Саме ця форма давала поету можливість висловити сповідальне, говорити про те, що найбільше його хвилювало. Кожний твір — це маленька поема, в якій розкривається багатогранний світ душевних переживань поета.

Уперше українською мовою рубаї геніального східного поета переклав відомий дослідник східного мистецтва Агатангел Кримський. Кропітка праця сучасних перекладачів дає змогу ознайомитися з усіма текстами, автором яких вважається Омар Хайям.

Як філософ Омар Хайям не залишив великої спадщини. В XI ст. на Сході нові, навіть революційні, погляди в математиці були можливими, але вони були неприпустимими в уявленнях про світ, людину та її відносини з Богом. Тому світогляд Омара Хайяма, його філософія найкраще розкриваються в рубаї.

Поезія Омара Хайяма — сповідь сміливої духом, допитливої людини, яка жила інтересами свого часу, виношувала протест проти всього, що обмежувало й гнітило її на землі. Якщо Людина — творіння Бога, то чому вона приречена на страждання? Чому лише після смерті людині обіцяно рай? Що таке Бог? Чому у світі, де все визначено Богом, людина карається за вчинки? На ці питання Омар Хайям мав відповіді, які не вписувалися в систему мусульманських догматів.

Ідея свободи особистості — провідна й наскрізна ідея всіх рубаї Хайяма. Цю ідею поет розкриває в різних темах та мотивах своїх віршів. Моральні мотиви — думки про добро і зло, справедливість і кривду — поєднані у його творах з філософськими роздумами про життя та смерть, про духовне й матеріальне в людині, її призначення. Він не може змиритися зі злом, яке панує у світі, з ницістю і глупством — одвічними супутниками зла:

О Доле! Злочини ти твориш — і сама
Їх потім визнаєш! Даруєш ти сліпма
Добро мерзотнику, а праведному — кару.
Чи одуріла ти? Чи вижила з ума?

(Тут і далі переклад В. Мисика)

Не може прийняти поет і офіційну мораль. Він висміює суворі вимоги виконувати всі релігійні обряди:

Ті, що поклони б'ють, наслідують ослам,
 Бо служать шахраям, шахрайський возять крам.
 І найдивніше те, що під покровом віри
 Живуть кафірами¹ і продають іслам!

Творчість Хайяма — пристрасний протест проти середньовічного аскетизму. Як символ цього протесту в рубаї виникає образ вина.

Ці трави, чашнику, що мерехтять у полі,
 За тиждень схиляться і спорохніють долі.
 Тож наливай вина, збирай квітки, бо швидко —
 І не зоглядишся — як стануть луки голі.

Образ вина викликав чимало суперечок серед дослідників: одні розуміли його буквально, інші вважали його інакомовним образом свободи духу. Дослідник і перекладач творів Хайяма В. Державін зауважив: «Хайям уславлює бенкет, але це бенкет високих думок і благородних почуттів — бенкет Платона². Чаша вина — це чарівна чаша Джамшида³, чаша людського розуму, який охоплює увесь світ. Збори нетверезих гультяїв виявляються вузьким колом обраних мудреців. Хайям, який так багато говорив про глек, чашу й вино, не був ні п'яницею, ні гультяєм. Великому мудрецю, вченому, який працював увесь свій вік до останньої години, навряд чи могло спасти на думку гультяйство».

Вірші Хайяма свідчать, що він був добре обізнаний із різними філософськими течіями східного й античного світу. Але жодне з цих учень не могло задовольнити знаттєлюбного розуму поета-філософа.

Індійська філософія набула відображення в мотивах перевтілення душі, злиття людини та природи. Про сумніви поета щодо цих вірувань і філософських учень свідчить іронія, яка завжди відчувається у віршах. Символом такого перевтілення у віршах стає образ глека.

Із глека повного, із наших повних чар
 Скуштуймо в затишку лози солодкий дар!
 Живім, поки живі — і поки пару глеків
 Із праху нашого не виліпив гончар!

У поезії Омар Хайям прагне осмислити вічну круговерть швидкоплинного життя. Разом із тим, він залишався сином свого часу й висловлював

¹ Кафір — «невірний» у мусульманському світі.

² Платон — давньогрецький філософ.

³ Джамшид — легендарний цар іранського епосу. Джамшид мав чашу, у якій відображався увесь світ.

сумніви щодо пізнання, а тим більше змін на краще існуючого світу. Один із постійних мотивів поета — швидкоплинність часу, який іде у вічність, «як вітер у степу, як у річці вода». Тому мудрець і закликає не сумувати в очікуванні невідворотних ударів долі, а «скористатися позикою», тобто встигнути прожити гідне життя.

Рубаї

Цей гордий небосхил, байдужий лиходій,
Ще жодному із нас не підживляв надій:
Де знайде зігнуту під тягарем людину,
Іще один тягар він накидає їй.

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі:
Того, що суджено, боятися не треба.
Боюсь неправедно прожити на землі.

Як жалко, що весна моя скінчилась
І книга юності навік закрилась!
Та пташечка, що молодістю зветься,
Звідкіль вона взялась? Куди поділась?

Якби мені до рук — скрижалі Долі,
Я розписав би їх по власній волі!
Із світу вигнав би всі смутки, болі,
Чолом небес досяг, не жив би долі!

Твій ворог — небеса коловоротні.
Без друзів ти, всі дні твої самотні.
Будь сам собою, не гадай про завтра,
В минуле не дивись, живи сьогодні!

Хай кожна мить, що в вічність промайне,
Тебе вщаслиблює, бо головне,
Що нам дається тут, — життя: пильнуй же!
Як ти захочеш, так воно й мине.

Що глина гончарам? Не варт нічого!
 Нікчемний прах! А розсудили б строго,
 Вони б її не м'яли й не топтали:
 Це прах батьків, хай мають жаль до нього!

У мене тайна є — і тайну ту єдину
 Я зараз виявлю (прости мою провину):
 Тебе кохаючи, я ляжу в домовину,
 Тебе кохаючи, у небеса полину!

(Переклад В. Мусика)

Поміркуйте над текстом твору

- Визначте основні теми чотиривіршів Омара Хайяма.
- Прочитайте рубаї «Якби мені до рук — скрижалі Долі...», «У мене тайна є...». Поміркуйте, які почуття і вчинки, на думку Омара Хайяма, підносять людину.
- Визначте, в яких Хайямових віршах йдеться про сенс людського життя.
- Чи розкривається в рубаї Омара Хайяма внутрішній світ поета?
- Чому поезію Омара Хайяма називають філософською?

Візьміть участь у дискусії

- Чи став «майстром Долі» Омар Хайям?

ХАФІЗ

(1325—1390)

У тих повідомленнях про Хафіза, які містяться в середньовічних дже-релах — поетичних антологіях (тазкіре), історіографічних творах, до-стовірні відомості так тісно переплетені з вигадками, що відокремити ре-альні факти від легенд дуже важко, а відтворити реальну біографію поета майже неможливо. Навіть поетове ім'я, знане в усьому світі, не належало йому від народження. Ось як писав про це один із найавторитетніших до-слідників східної літератури А. Кримський: «Поетове ім'я було насправду не Хафіз, а Шамседдін Мухаммед, або з первочатку попросту Мухам-мед, бо ім'я «Шамс-ед-дін» («сонце віри») — це є лише пізніша почесна назва, що здобув її Хафіз уже за поважних років... А прозвання «хафіз», яке густо-часто мають чимало й інших перських і взагалі мусульманських письменників, означає «охоронець»; так визначають людей, котрі знають цілісінький Коран напам'ять...»

Достеменно відомо, що народився, жив і помер Хафіз у Південній Персії, у місті Ширазі. За легендою, батько поета був багатим купцем, але рано помер, і сім'я збідніла. Старші брати поета пішли у світ у пошуках кращої долі, а з матір'ю залишилися молодший Мухаммед та його сестри. Мати не могла навіть прогодувати дітей, тому віддала хлопця на виховання в заможну родину. Через деякий час вихователі відмовилися від своїх зобов'язань і віддали Мухамедда навчатися ремесла. Проте хлопець виявився працьовитим і наполегливим у досягненні мети. Третину свого заробітку він віддавав учителеві сусідньої школи, третину — матері, а третину залишав собі. Саме в школі, а не в майстерні, долучився він до майбутньої професії: вивчивши напам'ять священну книгу мусульман, став читцем Корану — Хафізом.

Існують легенди і про те, як Хафіз відчув поетичний поклик і став поетом. Очевидно, що ще за молодих років Хафіз вирізнявся з-поміж багатьох тогочасних поетів рідкісним обдаруванням, і слава про його твори ширилася дуже швидко.

Чутки про непересічний талант Хафіза досягли і двору правителів Ширази. У молодого поета з'явилися впливові покровителі. Першим покровителем Хафіза був Абу Ісхак Інду (правив 1343—1353 рр.). Під час його правління поетам, ученим жилося добре. В одній зі своїх газелей Хафіз писав «То правда, що перстень бірюзовий Абу Ісхака яскраво сяяв, але благоденство було недовгим». Легенда розповідає, що Ібу Ісхак останнім довідався про облогу міста і здивувався, що комусь захотілося воювати в такий погожий день. У роки правління Абу Ісхака Хафіз створив свої найкращі вірші.

Із творів поета відомо, що його відносини із правителями не завжди були безхмарними. Кілька разів він навіть залишав рідне місто, шукаючи покровительства в чужих краях, але завжди повертався до Ширази. Із легенд також відомо, що до поетового таланту ставилися з пошаною навіть жорстокі правителі. Одна з найпопулярніших легенд про Хафіза розповідає, як на схилі літ Хафізу довелося дати відсіч жорсткому тюркському завойовнику Тимуру (Залізному Хромцю), котрий захопив Шираз. А. Кримський розповідає цю легенду так: «Слава про Залізного Хромця та про його далекі розкішні столиці Самарканд і Бухару доходила до Хафіза вже давненько і навіть послужила художнім образом для Хафізового вірша:

Коли мою душу ширізька туркена
Підхопить своєю рукою,
За мушку індійську, що в неї на личку,
Я дам Самарканд з Бухарою.

Анекдот оповідає, що як увійшли до Ширази Тимурові війська, то старого поета, вдягнутого в убогу дервіську дранку, притягнули до грізного тюркського завойовника, і той нагукнув: «Я своєю блискучою шаблею четвертину цілого світу покорив, аби звеличити Самарканд і Бухару, і стільки он міст і країв поруйнував, а ти, мізерний чолов'яго (мердек), смієш їх комусь дарувати за якусь індійську мушку!» «Пане над світом, — гумористично одказав дервіш-поет, поцілувавши землю перед Тимуром, — через оте моє марнотратство, бачиш, до якої вбогості дійшов я!» Тимур не міг не розлягтися сміхом і поставивсь до Хафіза прихильно.

Сучасні дослідники східної поезії переконані, що зустрічі Тимура з Хафізом бути не могло, бо поет пішов із життя за чотири роки до загарбницького походу кочових тюркських племен на чолі із Залізним Хромцем, а сама легенда склалася значно пізніше, десь у XV ст. Для нас же ця легенда цікава тим, що допомагає зрозуміти, яким уявляли Хафіза ті, хто не знав поета особисто, а складав про нього враження, читаючи його твори.

За життя поета повного зібрання його поезій, або як говорять на Сході — «диван», не уклали. Це зробили вже після його смерті ті, хто добре знав поета та його творчість. У передмові до першого дивану Хафіза говорилося, що він один із найталановитіших поетів свого часу і ще за життя отримав почесні «титули» «Златоуст потаємного» і «Тлумач таїн». А через сто років на сході поезію Хафіза вважали взірцем. Про це, зокрема, свідчать численні «відповіді» Хафізу східних поетів XV ст. У XIX ст. твори Хафіза стають надбанням не тільки східної, але й усієї світової літератури. Наслідуючи Хафіза, написав свою славетну збірку «Західно-східний диван» великий Гете.

Світ поезії Хафіза

Вивчення творчої спадщини поета триває кілька століть, але його твори й дотепер трактують по-різному. Здавна існувала точка зору, що поезія Хафіза — містична, тобто все, що зображується у творі, має інший, потаємний зміст. Справа в тому, що на середньовічному Сході набула поширення так звана суфійська лірика. Суфізм — містично-аскетичний напрямок ісламу. Суфіїв об'єднувала віра в можливість інтуїтивного пізнання Бога ще за земного життя¹. Своє палке поривання до Бога мусульманські містики уподібнювали коханням, а свій стан осягнення божественної істини —

¹ Якщо для мусульман головною була теза «немає Бога, крім Аллаха», то суфії висунули тезу «немає нічого, крім Бога». Тому все, що оточує людину, вважали суфісти, то лише прояви божественної сутності. Мета життя людини, за суфізмом, — повернення до божества, яке досягається визволенням душі від тіла.

сп'янінню. Тому в суфійській ліриці розвивали три основні теми — кохання, вино та краса світобудови. Суфійська лірика виробила і свій особливий символічний стиль. Зазвичай суфійський поет оспівував прекрасну кохану, її кучері, родимку, вуста. Але кожен із цих образів перетворювався на символ із постійним значенням: кохана — це божественна істина, кучері коханої — земні спокуси і т. ін.

У своїх творах Хафіз дійсно часто використовував теми, мотиви, образи суфійської лірики. Але вже сучасники поета відчули, що його поезія значно відрізняється від традицій мусульманства й суфізму. І чим сильніше було це відчуття, тим більше офіційна церква намагалася створити образ Хафіза як правовірного, богобоязного, містичного поета.

Однак поетові твори краще за все свідчать, що його містицизм — це поетичне прозріння, яке обожнює і любов, і красу, і саму людину. Волелюбна думка Хафіза не пов'язана з жодною чітко визначеною системою поглядів на світ. У поезії він вільно поєднував усе, що відповідало його поетичному сприйняттю життя. Якщо суфійські лірики використовували земні, плотські образи для втілення абстрактних релігійних понять, то в поезії Хафіза навіть запозичені з Корану образи сприймаються як земні. Цінності релігійні й цінності земні в Хафізових віршах наче міняються місцями.

Оспівування земного кохання суперечило ісламу з його проповіддю підкорення «царю небесному». На думку ж поета, служіння коханій давало змогу відчути себе вільним від «царів земних і небесних». Мусульманське вчення заклиало до покори, а Хафіз — до свободи: й у житті, й у творчості.

Купол перської будівлі

Перський воїн

Розмірковуючи про сенс життя, його прикраси й принади, Хафіз писав:

Не вільний стелиться нам шлях,
а стежка примусова.
Не жди тривалості ні в чім
од нетривкого світу,
Бо світ — розпусниця стара,
служити всім готова.
Немає вірності й знаку в усміхненої квітки.
Плач, соловей, бо не для втіх ця весняна обнова.

Поміркуйте над текстом твору

- У фрагменті, який процитовано останнім, Хафіз згадує відому на Сході легенду про троянду та солов'я: «Біла троянда росла у дивному садку. Побачивши її красу, соловей закохався у квітку.
— Мені байдуже, що ти маєш гострі колючки, — сказав соловей і пригорнувся до коханої. Трояндові колючки пробили йому серце, а краплі його крові зросили трояндові пелюстки, і вона перетворилася на червону». У східній поезії образи солов'я й троянди стали символами безмежного кохання, вартого навіть життя. Визначте, якого значення набувають образи цієї легенди в газелі Хафіза.

Читаємо виразно

- Прочитайте подані нижче твори Хафіза. Поміркуйте, які теми розкриває у цих творах автор.

Я по троянду в сад спустився на світані.
Там соловей зайшовся в щебетанні.
Мій побратим гіркий, закоханий в троянду,
ронив, ридаючи, мелодії весняні.
Не стало вірності і дружби на землі,
немає жодного, хто б не тонував у злі.
Хто обдарований божественним талантом,
в скупого здирщика слугує при столі.
Немає в мудрого, де голову схилити,
йому судилися печалі та жалі.
Зате невігласи, що вирости в розкошах,
Щодня купаються у золоті й сріблі.
Рядки поетові, що душу освіжають,
як ранній вітерець у юному гіллі,

Ячменю пригорщі в скупих не заслужили,
хоч будь їх автором безсмертний Санаї.

Мені на вухо так сказала вчора мудрість:
«Терпи всі злигодні, великі і малі.

І завжди пам'ятай мої слова, Гафізе:
як не впадеш у прах, то будеш на чолі».

(Переклад В. Мисика)

Леготе-вітре з коханого краю!
Ой, принеси мені, щиро благаю,
Пахощів амбри з коси ароматної
Любки моєї.

Заприсягнуся я нею самою:
Все, що захочеш, ти зробиш зо мною,
Лиш принеси мені вістку од неї,
Любки моєї.

Може, й для тебе обвіяти милу
Буде важке і заказане діло? —
Ну, то привій порошок з порога
Любки моєї!

Хто я, убогий, що пнуса до неї?!
Чи ж мені суджено щастя таке?!
Щастя — коли вже й присниться той образ
Любки моєї.

Серце моє, що було, мов кедрина,
Гнеться-тріпочеться, наче лозина:
Мріє та згадує постать кедрову —
Любки моєї.

Мила не схоче мене й торгувати —
Цілого світу не схочу я взяти
За волосинку, що впала з головки
Любки моєї.

Бідний Гафіз! Він слуга і невольник.
Та чи бажає він, вічний бездольник,
Скинути з себе докучливе путо
Любки своєї?!

(Переклад А. Кримського)

ЗДОБУТКИ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ У СЬОГОДЕННІ

З-поміж багатьох культурних досягнень людства існують явища унікальні, саме до них належить китайське ієрогліфічне письмо. У його основі — найпростіші образотворчі та вказівні знаки. Наприклад, слова «верх» і «низ» зображуються вертикальними рисками над і під горизонтальною рисою 上 (верх) и 下 (низ). Піктографічний знак — примітивний малюнок. З таких простих знаків і розвинулася китайська писемність. У середні віки її запозичили народи, що населяли Японію та Корею. Ієрогліфічним письмом у цих країнах користуються дотепер.

Папір у Китаї виготовили ще у II ст. до н. е. У середині VIII ст. китайські війська, які підтримували племена передгір'я Тянь-Шаню у війні з арабами, зазнали поразки. Чимало китайських вояків опинилися в арабському полоні. Серед полонених виявилися й ремісники, які вміли виготовляти папір. У 793 р. почали виготовляти папір у Багдаді. Кілька століть араби продавали свій папір у Європу, суворо охороняючи таємницю його виготовлення.

У середні віки склалася класична арабська мова. Сприяючи культурному розвитку багатьох країн у минулому, арабська мова є однією з мов спілкування ООН.

Стиль насх («листування») у різних варіаціях вживається дотепер. Вважається, що від нього ведуть свій родовід усі пізніші варіації арабської каліграфії.

Арабське письмо має незвичний для європейців вигляд, тому у східних слов'ян його назвали — «арабська в'язь». Пишуть арабською мовою не зліва направо, як у європейських мовах, а навпаки — справа наліво.

Арабська каліграфія широко застосовувалася в розписі фарфору, в малюнках килимів, навіть в архітектурі. В арабській каліграфії склалося кілька стилів, кращі з яких із часом визнали канонічними й незмінними.

Як відомо, Омар Хайям був не тільки видатним поетом. Під його керівництвом була збудована найбільша на той час обсерваторія. На основі багаторічних спостережень за рухом небесних тіл учений склав «Астрономічні таблиці Малік-шаха», які, на жаль, не збереглися до наших днів. У нас час його ім'ям назвали обсерваторію, яку звели в місті Нейшабур.

Відомий релігійний вираз у стилі куфі у формі башт чотирьох мінаретів

Стилі куфі (зверху) та насх (знизу)

Стиль пульс

ГОТУЄМОСЯ ДО ТЕМАТИЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ

I рівень

- Хто є автором вірша «Входжу в річку...»?
 А Хафіз; В Хайям;
 Б Рудакі; Г Лі Бо.
- Кого з перелічених поетів вважають засновником персько-таджицької літератури?
 А Ду Фу; В Рудакі;
 Б Лі Бо; Г Хайяма.
- Укажіть, який жанр поезії представлено в поданому творі:
 Ви думкою найвищого сягнули,
 Про Всеблагого теревені гнули,
 А в тайне прозирнути не змогли:
 Налепеталися — й навік заснули.
 А Бейт; В рубаї;
 Б газель; Г гімн.

II рівень

- Назвіть провідні теми поезій Лі Бо.
- На прикладі поезій Ду Фу доведіть, що поет засуджує війну.
- Визначте провідну тему вірша Ду Фу «Пісня про хліб і шовк».

III рівень

- Доведіть, що творам середньовічних східних поетів властива увага до внутрішнього світу людини.
- Що таке рубаї? Назвіть найвідоміших авторів цих творів.
- Наведіть приклади алегоричних образів у поезії персько-таджицьких поетів.

IV рівень

- Поміркуйте, чому творчість Омара Хайяма набула популярності лише у XX ст.
- Як на вашу думку, чому існують варіанти перекладів віршів?
- Чим приваблює сучасних читачів середньовічна східна поезія?

ІЗ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Лірика трубадурів

У XII—XIII ст. завершується етап формування феодалізму, і лицарство остаточно оформлюється в самостійну й найбільш потужну верству населення середньовічної Європи. Якщо в добу раннього Середньовіччя ідеалом був лицар-воїн, то вже у XII ст. виникає уявлення про особливу лицарську «шляхетність» — куртуазію, складовими якої були звитяга, вірність, щедрість, а також чемність, вишуканість, володіння мистецтвом ловів і музичними інструментами, уміння складати вірші, співати й танцювати.

Куртуазні ідеали стали взірцем для різних верств населення й позначилися на всій культурі Середньовіччя. Яскравою сторінкою лицарської літератури є поезія трубадурів. Лицарська лірика трубадурів (від прованського *trobar* — знаходити, створювати) існувала на півдні Франції, у Провансі, з кінця XI до початку XIII ст. То був час розквіту цього краю. Політична незалежність півдня Франції, відносна свобода від папського престолу посилювали значення місцевих феодалів у суспільному й господарському житті, а феодальні замки ставали культурними осередками. За цих умов і постала лірика трубадурів як утілення лицарського світогляду.

Завдяки цій ліриці відчутно змінилася мовна ситуація в Західній Європі. У добу раннього Середньовіччя функцію літературної мови виконувала латина. Поезія трубадурів була першою в Європі світською поезією народною мовою. Вона сприяла виробленню необхідних мовних норм і поклала початок переходу середньовічної європейської літератури з латини на національні мови.

До нашого часу дійшло понад 2500 пісень трубадурів. Розквіт лірики трубадурів припав на XII—XIII ст., але подальший її розвиток був перерваний так званими альбігойськими війнами — хрестовими походами феодалів із півночі Франції, які боролися проти єретиків. Унаслідок цих походів колись квітучий край перетворився на руїни. Більшість трубадурів змушені були тікати в Італію та на германські землі. Однак їхня культура мала значний вплив на культуру північних завойовників.

Лірику трубадурів жилили різні джерела: фольклорні пісні та обряди, антична та східна поезія. Однак усі ці впливи на ґрунті феодальної прованської культури так істотно змінилися, що виник новий вид «куртуазної лірики», незнаний до того часу ні в європейській, ні у східній поезії.

Трубадури належали до різних суспільних груп і прошарків, серед них були і заможні сеньйори, і священнослужителі, і купці, і люди з оточення багатих феодалів, але об'єднував їх не соціальний стан, а ідеал поетичної творчості, який народився при аристократичних дворах Провансу.

Новаторство трубадурів полягало в тому, що вони визнали кохання настільки значущим у житті людини, що саме воно почало визначати всю систему куртуазних цінностей.

Трубадури оспівували не власне почуття, а любов людини до Добра, Краси й Досконалості. Але вперше в європейській ліриці трубадури ототожнили всі ці поняття не з образом Бога або Діви Марії, а з ідеалізованою жіночістю, яка й уособлювала найвищі духовні цінності. Ця ідеалізація мала подвійний смисл. З одного боку, кохання до Дами сприймалося як відблиск небесної любові, тому воно й набувало форми обожнювання. Але з іншого — пошук Краси й Досконалості в ліриці трубадурів змінював свій напрям: не абстрактна ідея Бога, а земна, хоча й ідеалізована жінка.

Складаючись у феодальному суспільстві, поезія трубадурів осмислювала любов до Дами в поняттях феодальних відносин. Обожнюючи Даму, поет був їй «вірним», «служив» їй, як васал своєму сеньйорові. Дама, у свою чергу, «захищала» й нагороджувала його традиційними дарами (перснем, стрічкою, ритуальним поцілунком).

Куртуазний світ мав власні правила й закони й був наче невидимою стіною відокремлений від реального, практичного життя. Ці закони і правила склали кодекс куртуазної поведінки, систему цінностей. Замкнутість такого світу підкреслювалася використанням сеньялів — умовних імен (Прекрасний Сеньйор, Мій Перстень, Магніт та ін.), за допомогою яких герої переносилися в куртуазну реальність.

Значення куртуазної лірики надзвичайно велике. Трубадури не тільки першими в Європі створили зразок світської професійної літератури народною мовою, сама ця мова майже кілька століть була міжнародною мовою куртуазної лірики. Трубадури вперше ототожнили благо і красу з жіночістю. Зобразивши кохання, як потребу в ідеалі, трубадури створили модель любовного переживання, яка й дотепер залишається домінуючою в європейській ліриці.

Україна і світ: мости духовного єднання

Трубадури. XIII ст.

Західноєвропейська лицарська романтика надзвичайно приваблювала українських поетів ХХ ст. Український «неокласик, поет і перекладач» Юрій Клен присвятив трубадурам низку сонетів зі збірки «Каравели». Романтикою лицарського кохання навіяні й рядки Ліни Костенко:

Я лицар і поет, не схожий на ханигу.
Я не служу чужому королю.
У відблиску меча читаю древню книгу
і даму серця з далеку люблю.

БЕРТРАН ДЕ БОРН

(приблизно 1140—1215)

Як свідчать середньовічні хроніки, Бертран де Борн народився у провінції Лімузин, де феодальний устрій набув класичної форми. Тут майже ніколи не вщухали міжусобні сутички: великі феодали воювали й один з одним, зі своїми васалами, і зі своїм сюзереном — герцогом Аквітанським. Ось як про поета розповідає середньовічна хроніка: «Бертран де Борн був дворянином єпархії Перигорд, власником замку Отфор. Увесь час він воював із графом Перигорським, віконтом Ліможьським, своїм братом Костянтином і Річардом (Левине Серце), коли той був ще графом Пуатьє. Бертран був достойним лицарем і гарним воїном, мудрим, красномовним трубадуром; він міг бути і добрим, і злим. Він хотів, щоб король Франції й король Англії завжди були між собою в стані війни. Якщо ж вони замирювалися, то він намагався за допомогою своїх сирвент порушити мир і показати, що кожного з них цей мир ганьбить. Від цього у Бернара було багато успіхів і багато нещасть». Безсумнівний поетичний талант Бертрана де Борна примусив повірити його сучасників у те, що вірші можуть розпалювати війни. Це породило чимало легенд. Одну з них використав Данте у «Божественній комедії»: спускаючись у пекло, герой поеми Данте бачить там багатьох грішників. Серед них — Бертран де Борн: він тримає перед собою свою відрубану голову і, наче ліхтарем, освітлює нею шлях. Таку кару поет дістав через те, що своїми віршами примушував сваритися короля-батька й сина. Інша легенда оповідає, що наприкінці життя поет каюся у своїх гріхах і постригся в монахи. До наших днів дійшло приблизно сорок творів поета.

Середньовічний бродячий актор

Закоханий дарує дамі серце. Фрагмент килима. Бл. 1400

Фортеця Прованс. XII ст.

Поет і лицар

Бертран де Борн і у своєму житті, і у своїй творчості був виразником ідеології лицарства. Згідно з кодексом куртуазної поезії писав Бертран де Борн і про кохання. Його Дамою була дочка англійського короля Матильда. Але віршів про почуття до жінки він склав не так багато. Провідною ж темою творчості цього трубадура була війна — і як гідна справа для виявлення лицарської відваги, і як спосіб отримати гарні прибутки.

Улюблені жанри Бертрана де Борна — сирвента й полемічні пісні, в яких він виступає виразником інтересів лімузинських баронів. У них поет дорікає «ледачим баронам», які перетворюються на «ломбардних лихварів», висміює тих, хто недостатньо витрачається на війну, зображує політичні пристрасті та інтриги, і, даючи волю своєму почуттю гумору, придумує для кожного персонажа дотепні прізвиська. Так, майбутній король Річард Левине Серце через свою поміркованість, намагання вести подвійну політику отримав прізвисько «Так-і-ні». У своїх творах Бертран де Борн створив образ війни, «яка робить щедрими навіть найскупіших сеньйорів». Війну Бертран де Борн оспівує як куртуазну любов до прекрасної Дами.

«Люблю травневий світлий час»

Сирвента «Люблю травневий світлий час» дає уявлення про поетичну манеру митця. Починається твір зізнанням поета в любові до чудової весняної природи. Але картина погожого травневого ранку створена лише для того, щоб слухачі уявили й підпали під вплив почуттів, які охоплюють поета під час споглядання зовсім іншої картини — картини військового табору перед боєм. Картина весняної природи пробуджує передчуття чогось неймовірно прекрасного, дарує бадьорість і радість. Такі ж почуття викликають у поета й такі картини: «краса рясних наметів, шатрів, розкиданих серед лугів», «ряди уславлених полків, і вершників, і скакунів». Чим далі поет описує картину бою, який уже розпочався, тим більше змінюється його настрій: радість переходить у справжній захват.

Ніби сперечаючись з культом прекрасної Дами в куртуазній поезії, поет запевняє, що на найкращі поетичні рядки заслуговує хоробрий до відчайдушності лицар: «І мчить боєць серед полів, / Ризкує головою,— / Складу тому свій краший спів, / Хто йде вперед на ворогів!»

У ліриці кохання трубадури ідеалізували предмет своєї любові, все у коханій жінці зображувалося досконалим і довершеним, навіть якщо насправді це було не так. Оскільки темою свого твору Бертран де Борн обрав любов до війни, то він мусить довести, що все в такому явищі, як війна, є прекрасним. Образ війни без жертв був би неповним, незавершеним, тому поет сміливо вводить у поетичний текст картини, які за інших умов

викликали б відразу. Але майстерність куртуазного поета саме в тому і полягає, що він мусить «висвітлити» своїм почуттям красу, служінню якої він присвятив своє життя. Тому навіть жахливі картини смерті видаються поету прекрасними: «Мене сп'яняє блиск мечів, / Як вороги із-за скарбів / Воюють між собою, / Приємно бачить між мерців / Шмати подертих прапорів».

За традиціями жанру сирвента завершується висновком. У висновку любовної пісні поет запевняв Даму у своїй відданості та коханні «до останнього подиху», а також висловлював бажання служити їй. У своїй сирвенті Бертран де Борн запевняє, що життя своє він присвятив війні і що він готовий у будь-яку хвилину «бути до її послуг».

Люблю травневий світлий час
І ніжні квіти весняні,
Люблю, коли чарують нас
Пташині радісні пісні,
І тішусь я красою
Рясних наметів і шатрів,
Розкиданих серед лугів,
Де гасла ждуть до бою
Ряди уславлених полків,
І вершників, і скакунів.
Люблю я бачить, як погнав
Юрбу озброєний загін,
Як мчать отари серед трав,
А військо лине навздогін.
І видно над рікою,
Як замок між гірських горбів
Обложений з усіх боків,
І темною габою
Шеренги мерехтять бійців,
Що виглядають між ровів.
До серця рицар той мені,
Що, першим кинувшись у бій,
Летить безстрашно на коні,
Запалює загін весь свій
Відвагою п'яркою.
Ось бій шалений закипів,
І мчить боець серед полів,
Рискує головою, —
Складу тому свій кращий спів,
Хто йде вперед на ворогів!

Тріщать шоломи і щити
 Від палиць і мечів дзвінких.
 Рідіють воїнів ряди,
 Не стримать коней бойових
 Уздечкою тугою.
 Хто честь свою не поганьбив,
 Той сповнений під час боїв
 Турботою одною —
 Щоб якнайбільш стинать голів.
 Хоробрих надихає гнів!

Це дороге життя мені,
 І не люблю я пиль і спать.
 Люблю гук сурем на війні
 І ржання коней пізнавать
 З атакою новою;
 Мене сп'яняє блиск мечів,
 Як вороги із-за скарбів
 Воюють між собою,
 Приємно бачить між мерців
 Шмати подертих прапорів.
 Барони! Жить війною
 Нам краще, ніж на схилі днів
 Закладом селищ і ланів.
 Мій Папіоль¹, з тобою
 Я передам без зайвих слів,
 Щоб Так-і-ні² у бій нас вів.

(Переклад М. Терещенка)

Поміркуйте над текстом твору

- Чому поет розпочинає сирвенту «Люблю травневий світлий час...» картиною весняної природи? Що приваблює ліричного героя у війні?
- Яким постає у сирвенті «Люблю травневий світлий час...» образ ідеального лицаря?

Знайдіть творче рішення

- Що спільного між образом лицаря в поезії Бертрана де Борна і сучасним уявленням про справжнього лицаря?
- Який зміст у поняття «лицар» вкладають у наші дні?

¹ Папіоль — жонглер Бертрана де Борна, який співав складені його володарем пісні.

² Так-і-ні — цим прізвиськом Бертран де Борн висміює короля Річарда Левине Серце за подвійний характер його політики.

ДЖАУФРЕ РЮДЕЛЬ

(середина XII ст.)

Життя і творчість Джауфре Рюделя оповиті легендами. Достеменних відомостей про поета збереглося дуже мало. Дослідники так і не встановили ні точної дати його народження, ні скільки років він прожив на цьому світі. Відомо, що був поет знатного роду й мав титул графа Ангулемського. Відомо, що створив багато творів, і були вони надзвичайно популярними, але до наших днів дійшло лише шість його пісень (деякі вчені вважають, що безсумнівно можна вважати авторство лише чотирьох пісень). Відомо також, що сучасники поета, а особливо трубадури, більше цінували мелодії, створені до канцон, вважали їх завершеними.

Уже в XIII ст. записали «біографії» найвідоміших поетів-трубадурів. Ідеться там і про Джауфре Рюделя, але всі розповіді, які подаються в цій «біографії», ґрунтуються на легендах.

Усі твори Рюделя присвячені «Далекій коханій», «Принцесі-мрії». Ця тема й була причиною виникнення найпопулярнішої легенди про поета. За цією легендою, поет закохався в графиню Тріполітанську, коли почув про її надзвичайну красу від прочан, які поверталися з Антіохії. Багато пісень склав на честь «Далекої коханої» трубадур, і слава про її надзвичайну красу та його кохання облетіла весь світ. Щоб побачити свою кохану, поет вирішив взяти участь у хрестовому поході. Але на кораблі він захворів, і його вже ледь живого привезли у Тріполі. Дізнавшись про стан коханого в неї лицаря-трубадура, графиня прийшла до нього на корабель. Поет був щасливий, що побачив свою кохану хоча б перед смертю. На руках графині він і помер. Графиня наказала поховати поета в гробниці старовинного лицарського ордену тамплієрів, а сама після поховання стала чорницею.

Так розповідала легенда, але вчені вже у XIX ст. довели, що образ кохання, який постає в ліричних канцонах поета, — лише літературний прийом, а лірика Джауфре Рюделя засвідчує важливі зміни, які відбувалися у свідомості середньовічної людини. Передусім вона відобразила увагу до внутрішнього світу людини. Кохання визнається могутньою силою, яка може змінити людину. Воно загострює в людини потяг до прекрасного й дає можливість по-новому подивитися на світ. Краса прекрасної Дами примусила побачити і красу навколишнього світу. Поетів особливо приваблювала весна: пробудження природи, її розквіт найкраще відповідали тому душевному стану, який переживав закоханий поет. Поезія Джауфре Рюделя є яскравим виявом творчого руху, який відкривав нові можливості художньої творчості.

«Мені під час травневих днів...»

Відома канцона Джауфре Рюделя «Мені під час травневих днів...» розкриває особливості поетичного світу трубадура. Починається канцона милуванням весняною природою: «Мені під час травневих днів / Приємний щебіт віддалік...». У цій короткій поетичній замальовці виникає найважливіший для поета образ — образ далекого й недосяжного ідеалу. Туга за цим ідеалом і наповнює всю канцону. У перекладі М. Терещенка цей образ передається за допомогою слова «віддалік». «Віддалік» лунає пташиний щебет, «віддалік» і та, яку кохає поет: «Зринає в пам'яті без слів / Моє кохання віддалік». Світ ніби розколюється на дві частини: «тут», де її немає, і «там», де вона є. «Тут» — це начебто та реальність, у якій існує поет. «Там» — невідомий і недосяжний світ. Але для закоханого поета ці світи ніби міняються місцями. У тому світі, де кохана, світить сонце, квітне земля, — там справжнє життя. Але поетів ідеал — недосяжний, побачити кохану поет може лише у своїх снах-мріях. Далі ж з'ясовується, що «кохання віддалік» дароване поету, щоб він «від горя не смутнів», що саме так Господь «жаліє людей» — дарує їм мрію про прекрасне, якого, на жаль, немає в реальності: «Господь не раз людей жалів. / Святе кохання віддалік!»

У реальності ніхто не розуміє поета: його жаліють, на нього гніваються («На мене жаль, на мене гнів»). Черозуміння болісне, тому-то поет і стає «сумним від кохання». Йому дедалі важче зберігати вірність своєму ідеалу, особливо навесні, коли реальне життя має такий привабливий вигляд. Він навіть починає сумніватися: його кохання — дар чи покарання від Бога. Останні рядки канцони особливо багатозначні. На перший погляд здається, що поет ганьбить Бога за свої муки: «Ганьба тому, хто покарав, щоб мучивсь я в страшній борні». Але ж поет дорікає не за кохання, навіть не за те, що мусить кохати «віддалік». Він страждає від «борні», від власних сумнівів, від того, що може виявитися не гідним прекрасного ідеалу. Середньовічній людині не треба було нагадувати, що всі сумніви — «від лукавого». Отже, слова «ганьба тому, хто покарав...» звернуті не до Бога, який «втішає коханням віддалік», а до його супротивника, який спокушає земними благами.

Мені під час травневих днів
 Приємний щебіт віддалік,
 Зринає в пам'яті без слів
 Моє кохання віддалік.
 Навік я неспокійний став,
 І не ростуть квітки між трав,
 Як зимно у душі мені.

Принцеса Мрія. Михайло Врубель. 1896. Фрагмент

Я щастя у житті зустрів
В моїм коханні віддалік.
Немає в світі кращих днів
Ні поблизу, ні віддалік!
Коли б я лиш надію мав,
У царство б маврів я помчав,
Обдертий весь, в самотині.

Немає в світі кращих снів —
Примчать до неї віддалік,
І чуť слова її, мов спів,
І розмовлять не віддалік,
А віч-на-віч, щоб не шукав
Я більш її, щоб не страждав,
Щоб другом був її всі дні.

Щоб я від горя не смугнів,
Кохання тішить віддалік.
Далеко до її країв.
Даремно мріять віддалік.
Хоч цілий вік я мандрував,
Але я там ще не бував.
Безжальні думи навесні!

Господь не раз людей жалів.
Святе кохання віддалік!
Та поки що я весь змарнів,—
Про неї мрію віддалік.

О, до прочан би я пристав
І посох би з собою взяв,
Щоб бачить очі неземні!

Коли б господь мене привів
Скоріш до неї віддалік,
Щоб я признатись їй посмів
І більш не мучивсь віддалік,
Щоб кожен куц і кожен став
Ще кращим біля неї став,
Щоб стали обрії ясні!

На мене жаль, на мене гнів,
Що я кохаю віддалік.
Я чистим принести зумів
Своє кохання віддалік.
Сумним я від кохання став.
Невже святий мене скарав,
Щоб мучивсь я в страшній борні?
Сумним я від кохання став:
Ганьба тому, хто покарав,
Щоб мучивсь я в страшній борні!

(Переклад М. Терещенка)

Поміркуйте над текстом твору

- Які ознаки канцони має твір Джауфре Рюделя «Мені під час травневих днів...»?
- З якою метою поет створює на початку твору коротку замальовку весни?
- Яким постає у творі образ коханої поета? Чи властиві цьому образу риси реальної жінки?
- Поясніть, яких значень у тексті твору набуває слово «віддалік».

Працюємо з репродукціями творів образотворчого мистецтва

- Наприкінці XIX ст. під впливом легенд про Джауфре Рюделя художник Михайло Врубель створив величне панно, яке мало назву «Принцеса Мрія». На панно художник зобразив корабель, який наче здіймається в небо на хвилях-крилах. У центрі картини — лицар: в останню мить він співає пісню про свою прекрасну принцесу. І являється чудове видіння: жінка, ніби створена з перлин, опускається на корабель. Врубель змінює легенду: зустріч співця кохання та його «принцеси-мрії» неможлива на землі. Для співця, який відчуває небесне кохання, земний світ — лише тимчасовий притулок. Поміркуйте, чому художник змінив легенду. У якому творі — легенді чи панно М. Врубеля — більше художньої правди?

ЛІРИКА ВАГАНТІВ

У середні віки латина була не тільки мовою католицької церкви, а й мовою освіти й науки. В університетах, монастирських школах усі предмети викладалися латиною. Уже у XII ст. соборні школи почали випускати таку велику кількість «учених кліриків», що багатьом із них не вистачало місць при соборах і монастирях, не могли вони отримати і своєї парафії. Чимало з них мандрували шляхами Європи, сподіваючись знайти застосування своїй «ученості». Деякі з них склали латиною вірші: про своє життя, про події, свідками яких їм судилося бути. Так виникла поезія голіардів і вагантів.

Вираз «голіарди» набув поширення у Франції та Англії. Можливо, він походив від слова «gula» — «глотка», яке позначало зокрема й ненажеру. Можливо, слово «голіард» походило від імені біблійного героя Голіафа, який у середньовічній традиції сприймався як веселий гультай і ненажер. Саме Голіафа голіарди обрали своїм покровителем.

У германських землях використовували слово «ваганти» (від «vagantes» — «мандрівні люди»). Вагантами та голіардами ставали безробітні клірики, студенти та школярі, які часто веселими юрбами переходили з одної школи до іншої та й після закінчення навчання перебиралися з місця на місце, не маючи постійної роботи.

Знання латини вирізняло вагантів з-поміж «невігласів», вони відчували себе інтелектуальною елітою, хоча їхній соціальний рівень був невисоким. Вони знали, що таке бідність, приниження. Це зближувало їх із простим людом. Високо цінуючи Овідія, Горация, вони знали й народну творчість, використовували у своїх творах мотиви

Посвячення у лицарі. Франція

Вершник. Статуя на фасаді Бамберзького собору. XIII ст.

Створення Землі. Мініатюра. 1220—1230 рр.

та форми народних пісень. Вони не прагнули прикрашати життя, у своїх віршах навмисне уникали «куртуазності». Життя середньовічної людини, залежно від її соціального походження, підпорядковувалося суворої релігійним та становим правилам. Ваганти ж протиставили цим правилам своє вільне братство, до якого радо приймали усіх «добрих та веселих людей», усіх, хто міг поділитися з бідним, — усіх незалежно від статків та соціального походження, статі й навіть віри. Зате тим, хто удавав святого, а дбав лише про власні гроші, хто цінував людей залежно від їх родовитості, майна — тому не було місця серед вагантів. Саме такі думки звучать у найвідомішому творі — «Орден вагантів». Радість і свобода — ось що ваганти цінують найбільше. Із повагою ставлячись до науки, усвідомлюючи, що вони стануть із часом її оплотом, ваганти не стримують своїх почуттів, коли приходить час «вивільнення від колодок та ланцюгів навчання». Вільнолюбний дух відчувався в більшості творів вагантів.

Мріючи про свободу й добро, ваганти на власному досвіді переконалися, що світ швидше злий, ніж добрий. Тому в їхніх творах часто чуються й нарікання на долю, яка так мало посміхається «вченому», а свої дарунки кидає «скупим і розумом, і серцем». Іноді у своїх творах молоді жартуни з поважністю переконували, що бідність — найкраща чеснота. Узагалі ваганти частіше говорили у віршах про власні вади, про кепські пригоди, які з ними траплялися, ніж про власні чесноти та здобутки. Так, вагант Архіпіт, ім'я якого означало «поет поетів», у своїй відомій «Сповіді» зізнавався, що саме весела компанія в шинку додає йому натхнення. Із гірким гумором він визнавав, що радо зустрине смерть, але не на «непорочному ложі», а в шинку.

Значне місце в поезії вагантів та голіардів займала сатира. Вони викрикали любов духовенства до грошей, лицемірство монахів, які закликали до праведного життя, а самі нерідко не цуралися земних радощів. Відгукувалися й на політичні події. Однак усі ці серйозні теми ставали об'єктами пародіювання.

Найбільше зразків поезії вагантів міститься у так званому «Буранському збірнику», який зайшли у 1803 році, вважається, що укладений цей збірник був у XIII ст. Найдавнішою збіркою вагантських творів вважають «Кембріджські пісні», укладену ще у XI ст. Автори більшості творів цих збірок невідомі. До нас дійшли імена лише кількох вагантів: Гугона (Примаса Орлеанського), Архіпіта Кельнського, Вальтера Шатильонського, Філіппа Гревського, Фультберта Шартрського.

Пишно розквітнувши на початку та в середині XIII ст., поезія голіардів і вагантів уже на кінець століття почала занепадати. Латина, як мова цієї поезії, не могла витримати конкуренції з народними мовами, якими почала створюватися самобутня поезія.

Орден вагантів

Коли спір почується:
«Йдіть у світ безкрай!»,
То ченці збираються,
Клірик¹ поспішає,
І левіт² про Біблію
Тут же забуває —
В орден³ всі вливаються,
Що життя спасає.

Наш статут наказує:
Зважте все старанно!
У житті поведіться
Тільки бездоганно!
Вам не личить знатися
З кліриком захланним,
Що ні з ким не ділиться,
Що з нутром поганим.

Милосердя любимо
І добра дорогу;
Обіцяєм кожному
Нашу допомогу.
Приймемо багатого
І людину вбогу,
Ту, котру побожнії
Гонять од порога.

В ордені вагантському
Ми ченцеві раді,
Щедрому пресвітеру⁴
І його відраді,
Вчителям і клірикам,
Школярів громаді,
А найбільш — студентові
В гарному наряді.

5 Шваби⁵, сакси, мейсенці,
Наші друзі славні,
Що до нас зібралися
З міст і глухомані,
Постанови слухайте
Наші бездоганні:
«Згиньте, люди скнаристі,
Скупарі захланні!»

6 В орден ми приймаємо
Чесних і лукавих,
Дужих, сили сповнених,
Немічних, кульгавих,
Виснажених старістю,
Молодих і жвавих,
До Венери⁶ жадібних
І до неї млявих.

7 Миролюбних, лагідних,
Буйних, інтриганських,
З Швабії, з Італії
Та з країн слов'янських,
І маленьких карликів,
І людей гігантських,
Тихих, скромних вдачаю
І бундючно-панських.

8 Орден відкриває нам
Істину єдину:
Тут ми щастя знайдемо
Й радісну годину.
Нам миліше в ордені
Їсти буженину,
Ніж ячмінне вариво
Та суху скорину.

¹ Клірик — служитель культури якої-небудь церкви.

² Левіт — старозавітний священик.

³ Орден — організація, об'єднання людей з певним статусом.

⁴ Пресвітер — священик.

⁵ Шваби — німці, які населяли герцогство Швабія (одна із давніх назв Німеччини).

⁶ Венера — римська богиня кохання і вроди.

- 9 Орден наш родиною
Слушно звати стану:
Ми ж бо всіх приймаємо —
З будь-якого стану.
Ще раз проголосимо
Твердо, без обману —
Всіх у нас стрічаємо,
Як рідню кохану!
- 10 Тут нам заборонено
Прокидаться зранку:
Всяка нечисть юрбами
Бродить до світанку
І облудні видива
Шле нам без устанку —
Дурень хай зістрибує
З ліжка до сніданку!
- 11 Тут нам заборонено
Утреню¹ служити —
Вставши, краще в затінку
Снідання спожити.
Вина ми смакуємо
І курчаток ситних,
Одного лиш лячно нам —
Не програти б свити!
- 12 Мати дві одежини
В ордені негоже:
Хто тут одягається,
Мов якийсь вельможа,
Мусить щось програти нам —
Це підтвердить кожен.
Зайвого ж позбутися
Гра всім допоможе.
- 13 Хто бажає йти до нас,
Хай собі затямить:
Дорожиш сорочкою —
Жертвуй-но штанами!
І не мрій про чоботи,
Тішся постоломи,
Бо тебе відлучимо,
Як не згоден з нами!
- 14 Поки не наївся вемак,
Не виходь із хати:
Вмі найскупішого
Бідний упрохати;
Може й мідячок не раз
Добрий приріст дати —
З ним гравець удачливий
Виграє дукати.
- 15 Хай не дмуть в обличчя нам
Грізні вітровії,
Слізьми хай не миється
Бідний в безнадії
І про крацу доленьку
Не втрачає мрії,
Бо, бува, за лихом йдуть
Радісні події.
- 16 Всім, кого зустрінете,
Треба пояснити,
Чом гріхи ви мусите
Піснею хулити:
«Щоб нечесних гудити,
Чесних похвалити,
Чесно від цапів овець
Чесних відділити».

(Тут і далі переклад М. Борецького)

Поміркуйте над текстом твору

- Які чесноти найбільше цінують ваганти?

Дослідіть самостійно

- Спираючись на текст твору, визначте, які ідеї утверджуються в ліриці вагантів.

¹ Утреня — ранкове богослужіння в церкві.

Бідний студент (вагант)

<p>1 Стану я духовного,
Злидень поміж вами,
Для страждань народжений,
Плентаюсь світами.</p> <p>2 Я до всіх премудростей
Прагнув причаститись,
Тільки злидні капосні
Не дали довчитись.</p> <p>3 Одяг подірявлений
На мені, недужім,
І в морозну днину я
Аж тремчу від стужі.</p> <p>4 Тож до церкви божої
Не ходжу по праву:</p> | <p>Чи в лахмітті вистоїш
До кінця відправу?</p> <p>5 Вам, міські правителі,
Шлю свої благання:
Не жалійте бідному
Крихти подаєння,</p> <p>6 Трішечки вподібніться
Доброму святому —
Вкрийте одежиною
Бідного сірому!</p> <p>7 А за те, що зволили
Жебрака одіти,
Бог воздасть сторицею
На тамтому світі!</p> |
|---|--|

Поміркуйте над текстом твору

- Яким постає образ бідного студента?
- Порівняйте образ ваганта у віршах «Орден вагантів» і «Бідний студент». Що спільного і що відмінного в цих образах?

Весняна пісня

<p>1 Ось весна грайлива
Вертається,
В ніжну зелень нива
Вбирається.
Спів пташок солодкий
Розноситься,
Цвітом пурпуровим
Луки і діброви
Аж росяться.</p> | <p>2 Хлопці, йти по квіти
Збирайтеся,
Дівчат запросити
Не гайтеся.
Запахи, що линуть
Над нивами,
Зроблять вас, жагучих,
На луках квітучих
Щасливими!</p> |
|---|--|

Поміркуйте над текстом твору

- Поясніть назву твору «Весняна пісня».
- Які мотиви народнопісенної творчості відчутні у «Весняній пісні»?

Візьміть участь у дискусії

- Чому в середньовічній Європі виникли такі явища, як «поезія голіардів», «поезія вагантів»?
- Чи була ця поезія зрозуміла широким верствам населення середньовічної Європи? Чи мала ця поезія прогресивний характер?

ГЕРОЇЧНИЙ ЕПОС СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Героїчний епос як жанр літератури Середньовіччя. «Пісня про Роланда» — французький героїчний епос

Героїчний епос — один із найбільш характерних і популярних жанрів європейського Середньовіччя. У Франції він існував у вигляді поем, які називали жєстами, тобто піснями про діяння.

В основу героїчного епосу були покладені реальні історичні події, більшість із яких відбувалися VIII—X ст. Напевно, спочатку існували розповіді й легенди про ці події, з часом виникли короткі пісні, які виконувалися поміж вояків-дружинників. Однак епізодичні сказання вийшли за межі дружинного середовища й поширилися в різних верствах населення: їх з однаковим зацікавленням слухали і селяни, і духовенство, і ремісники.

Виконували ці народні сказання жонглери — мандрівні поети-співці. Вони ж і пристосовували ці твори до широкої аудиторії: розширювали сюжет, вставляли епізоди, розмовні сцени. Унаслідок цього короткі епічні пісні перетворилися на великі сюжетно й стилістично організовані поеми — жєсти. У процесі тривалого та складного розвитку поеми зазнали істотного впливу двох ідеологій — релігійної та лицарської. Оскільки лицарство мало значний авторитет у різних суспільних прошарках, то героїчний епос набув широкої популярності. Склалися жєсти французькою мовою й були зрозумілі всім.

Хоча героїчний епос походить із раннього Середньовіччя, класичної форми він набув у XII — на початку XIV ст., тоді ж епічні поеми були й записані. У Франції збереглося близько сотні таких поем, але найпопулярніша з-поміж них — «Пісня про Роланда», у якій оспівується «священна» боротьба франків проти «марновірних» мусульман.

Україна і світ: мости духовного єднання

Неперевершеним зразком середньовічного героїчного епосу є і «Слово о полку Ігоревім». Список твору був віднайдений колекціонером давніх рукописів графом О. Мусінім-Пушкіним у 90-х роках XVIII ст. У 1800 р. текст «Слова о полку Ігоревім» вийшов друком. Це видання здійснив український історик М. Бантиш-Каменський, вихованець Ніжинської школи та Києво-Могилянської академії, знавець давнього письменства та класичних мов. Йому допомагав О. Малиновський, історик, археограф, перекладач. У 1812 р. давній список «Слова о полку Ігоревім» загинув у пожежі. Збереглася лише його рукописна копія.

Історична правда та вигадка в «Пісні про Роланда»

В основу «Пісні про Роланда» покладено історичний факт, занесений у літопис 778 р. літописцем Карла Великого. Карл після невдалого походу в Іспанію вирушив у зворотню путь через Піренеї. У Ронсевальській ущелині вночі на загін франків напали баски, захопили обоз і перебили майже весь ар'єргард. Серед загиблих був і бретонець Хроудланд. Помститися за своїх франкам не вдалося.

Через триста років у «Пісні про Роланда» ці події змінилися так, що їх важко впізнати. Незначний похід Карла перетворився на «священну війну» за християнську віру, християни баски обернулися в народному епосі «поганими» сарацинами, а безславне побиття франків постало як героїчна битва проти об'єднаних сил усього «марновірного світу». Нікому ж невідомий Хроудланд став славним лицарем Роландом, небожем самого Карла Великого.

У цьому «перетворенні» історичного факту криються особливості героїчного епосу як жанру, його роль і значення в культурі народу. Героїчний епос виникає на етапі усвідомлення людською спільнотою своєї єдності. Це усвідомлення відбувається з поділу світу людей на «своїх» і «чужих». В епосі кожного народу і створюється цей образ «своїх», яких наділяють найкращими рисами. Героїчне минуле — підґрунтя, на якому формується ідеал сучасного. Епос складали й виконували не для того, щоб зберегти в пам'яті точні факти, а для того, щоб розповісти про себе, свої найкращі риси. Боротьба проти іноземців та іновірців за Батьківщину — провідна тема «Пісні про Роланда».

Визначальна риса, що характеризує франків у «Пісні про Роланда», — патріотизм. Усі вони воюють не задля власної вигоди, а заради «любої Франції», а ширше — «за увесь світ християнський». А уособлює цей релігійно-патріотичний ідеал — лицарство.

Дійсність, яка постає в «Пісні про Роланда», — велична і проста. Це соборний християнський світ, який з усіх боків оточує світ «марновірних». Соборний християнський світ треба захищати від марновірних, якщо ж вони вторгаються у світ християнський — їх треба знищувати. Тому війна, яку веде Карл, — священна.

Незважаючи на чітко визначене протистояння цих світів, побудовані вони, як світи паралельні: у світі «марновірних» так само, як у християнському світі, існують король, графи, герцоги. Цей принцип паралелізму в будові «Пісні про Роланда» застосовується чітко й послідовно. Кожен персонаж із «християнського» світу має відповідник у світі «марновірних»: небіж Карла Роланд — небіж Марсілія Аельрот, дванадцять франкських перів — дванадцять сарацинських перів тощо. Так само, як і франки,

сарацини цінують відвагу, вірність своєму правителю. Але світи «християн» і «марновірних» не тільки паралельні, вони контрастні. Світ «християнський» уособлює добро, світ «марновірних» — зло. Могутні сарацинські лицарі прекрасні лише зовні, а душа у них «підступна і чорна». Невипадково імена багатьох персонажів походять від слова «mal» — лихо, зло: Мальб'єн, Мальпалін, Мальприм.

Роланд — головний герой епосу

Роланд постає у творі як носій найкращих рис християнського світу, а його індивідуальний характер уособлює цінності всього народу.

Образу Роланда притаманні нові риси самовідчуття епічного героя, зумовлені новими історичними реаліями, які склалися в Європі після занепаду Західної Римської імперії, утворення нових держав, встановлення феодалних відносин васала й сеньйора, сюзерена. Відданість Роланда Карлу — це відданість загальнодержавним інтересам, які й уособлює король.

Образ Роланда послідовно розкривається у його вчинках. Роланд завжди підкорюється необхідності робити те, що вимагає від нього обов'язок лицаря, але ця покора немає нічого спільного з покорою долі. Служіння королю та «любій Франції» — це свідомий вибір і природне єство героя.

У творі Роланд постає вперше, коли Карлові треба прийняти рішення: вірити Марсілію та його послам чи ні. Роланд переконаний, що Марсілій не хоче миру, адже правитель Сарагоси вже неодноразово доводив свою підступність, через яку загинуло чимало франкських лицарів. Вітчим Роланда, Ганелон, радить Карлу повірити Марсілію. Коли ж Карл пристає на цю пропозицію й хоче призначити посла до маврів, то Роланд, попри всю недовіру до Марсілія, виявляється готовим прийняти на себе цей обов'язок, а Ганелон — ні. Урешті-решт усі лицарі й король Карл вирішують, що саме з Ганелона вийде найкращий посол. Ганелон скоряється рішенню Карла, але не може побороти образи на Роланда, який і запропонував Ганелонову кандидатуру на роль посла. Ганелон переконаний, що в такий спосіб Роланд хотів позбутися вітчима. Віднині всіма діями Ганелона керуватимуть образа й жага помсти Роланду, а не інтереси «любої Франції». У цьому полягає трагедія Ганелона — переконливо доводить «Пісня про Роланда». Засліплений жагою помсти Ганелон іде на згин, але не помічає цього. Навіть після загибелі Роланда та його загону Ганелон не визнає себе винним у зраді, він певен, що мав право на помсту, оскільки це Роланд першим зажадав Ганелонові смерті. Так, у «Пісні про Роланда» зображується конфлікт між лицарським правом відстоювати свою честь і необхідністю поступатися власними інтересами заради загальної справи. Своїми правами лицарі не бажають поступатися. Тому на суді Карла Ганелон знаходить підтримку

й інших лицарів: тридцять із них ладні стати заручниками, щоб довести правоту Ганелона. Карл покладається на Бога: він дозволяє двом лицарям стати на двобій. Тьєррі — за короля та його рішення стратити зрадника, Пінабель Саранський — за Ганелона. Перемагає Тьєррі. Отже, вища правда — за королем.

Вірність цій вищій правді й уособлює Роланд. Роланд — характер надзвичайно цілісний. Ніщо не може відволікти його від виконання свого обов'язку.

Ронсевальський бій — центральна частина всього твору. Саме тут відбувається випробування й утвердження героїчного характеру Роланда. Із метою випробувати героїзм Роланда вводиться образ Олів'єра. Усвідомивши, що ворогів на полі бою тисячі, Олів'єр радить Роланду засурмити в ріг і закликати Карла на поміч. Тричі Олів'єр звертається до Роланда з цим проханням, але Роланд відмовляє другові. Причина відмови Роланда — у його «гордоті», але не в сучасному розумінні цього слова. Закликати на допомогу Роланд не може, бо цим «зганьбить свій рід», не виконає покладеного на нього обов'язку, зрадить своє героїчне покликання. Із точки зору подій твору, смерть Роланда настає від тяжких поранень. Але з точки зору ідейного змісту, смерть Роланда — наслідок його героїзму. Лише смерть героя доводить, що героїзм його не має меж.

У драматичній ситуації наближення смерті думки й почуття Роланда зосереджені на його патріотичному обов'язку. Він звертається до свого меча Дюрендаля, згадує свої перемоги та свою непорушну вірність королю. Ніяких особистих почуттів, бажань не виникає у нього, не згадує він навіть про наречену, для якої звістка про його загибель стане смертельною. Єдина його турбота, щоб і після смерті не бути переможеним.

Карл Великий.

Кінна статуя. Бл. 870

Сцена битви. Мініа-
тюра з Біблії хресто-
носців. Бл. 1250

Смерть Роланда.

XV ст. Фрагмент

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА

(Скорочено)

Сім років Карл воював у Іспанії і підкорив майже усі іспанські землі, крім Сарагоси. Марсілій, правитель Сарагоси, відчуває, що не зможе довго опиратися. Бланкандрен, мужній воїн і хитрий політик, пропонує вислати до Карла послів з дарунками і обіцянкою не чинити опору; Карл повернеться у Францію, а коли дізнається, що Марсілій і не збирався виконувати обіцянку, не зможе повернути до Сарагоси військо. Марсілій відряджає послів до Карла. Роланд нагадує королю про підступність Марсілія. Але вітчим Роланда Ганелон переконує короля прислухатися до Марсілія. Роланд пропонує, щоб Ганелон був послом до маврів. Ганелон, відчуваючи небезпеку, обіцяє помститися Роланду. Потрапивши до Марсілія, Ганелон переконує останнього, що Карл не став би воювати, але він слухає Роланда. Марсілій і Ганелон домовляються згубити Роланда. Ганелон повертається до табору Карла і запевняє, що Марсілію можна вірити. Карл готує своє військо до довгого переходу. Він залишає ар'єргард з кращих лицарів, очолює яких — Роланд. Олів'єр виявляє військо маврів і радить Роланду засурмити у ріг, щоб Карл повернув військо.

Олів'єр виявляє військо маврів.

< ... >

- 80 Граф Олів'єр на верх гори піднявся,
Праворуч глянув на зелені луки
Й побачив всюди він війська невірних.
Покликав зразу граф Роланда-друга:
«З земель іспанських хмара на нас суне.
Шоломів полум'я, лат блискотіння.
Охопить франків гнів превеличезний,
Бо зрадник Ганелон доклав тут руку,
Це ж він пропонував у ар'єргард нас».
«Замовкни, Олів'єре,— відповів той,—
Забув? Це мій вітчим, ні слова більше!»
- 81 От Олів'єр зійшов на гору хутко,
Згори він бачить ціле царство маврів,
Як звідусіль йдуть лави сарацинів.
Шоломи світло ллють від злота, сяють,
Щити і лати сонце відбивають,
Загрозливо стирчать списи з стрічками.
Загони маврів важко полічити,
Силенна сила вояків на марші.
Тут стало моторошно Олів'єру.

Він поспіхом спускається до війська,
Прийшов до франків, розповів, що вгледів.

- 82 Сказав: «На нас йде сарацинів безліч,
Стількох відразу ще ніхто не бачив.
Їх перед нами близько сотні тисяч.
В міцних кольчугах, шоломах блискучих,
Із довгими списами з гострим вістрям.
На нас чекає битва небувала.
Помилуй, Боже, франків, дай нам мужність
І твердість, ми непереможні в битві!»
Французи хором: «Втікачу — безчестя!
Помрем ми краще, та ніхто не зрадить!»
Аой!

Гордота Роланда

< ... >

- 83 Тут Олів'єр додав: «Тьма-тьмуца маврів,
А наших вояків не так й багато.
Сурміть, Роланде-друже, в ріг негайно,
Почує Карл, повернеться із військом».
Та відповів Роланд: «Я не безумець,
Щоби зганьбити честь свою довіку.
Мій Дюрандаль завдасть страшних ударів
І до ефеса вцент залететься кров'ю.
Прийшли на лихо в бескеди ці маври
І, певний, всі приречені на смерть в них!»
Аой!
- 84 «Роланде, в Оліфант сурмити треба!
Почувши, Карл повернеться із військом,
З баронами на поміч поспішить нам!»
Роланд відповідав: «Хай Бог боронить,
Щоб я збезчестив весь свій рід шляхетний,
Красуню-Францію покрити безслав'ям!
Мій добрий меч на поясі висить ще,
І Дюрандаль завдасть страшних ударів,
Побачите його в крові багряній!
Собі на горе маври позбігались,
І запевняю — всі вони загинуть!»
Аой!

- 85 «Роланде, друже, в Оліфант сурміть вже!
Почує Карл, виходить він з тіснини.
Я запевняю, франки повернуться».
Та лицар відповів: «Хай Бог боронить,
Щоб хтось з людей сказав: Роланд злякався,
Й від страху перед маврами сурмив він!
Не докорятиме ніхто із рідних.
Коли потраплю у велику битву,
То тисячу і ще сімсот смертельних
Завдам ударів, меч заллється кров'ю!
Хоробрі франки б'ються всі відважно!
Іспанські ж маври не втечуть од смерті».
- 86 А Олів'єр: «Не бачу в тім ганьби я.
Бо ж я розгледів військо сарацинів,
Вони покрили гори всі й долини,
Поля всі, бескеди і верховини.
Велика сила в цього плем'я маврів,
Йому протистоїть лиш жменька франків!»
«Тим більший запал! — граф відповідає.—
Хай Бог боронить з усіма святими,
Щоб через мене слава франків згасла!
То краще вмерти, ніж ганьбу стерпіти,
Бо за безстрашність Карл нас полюбляє».
- 87 Роланд відважний, мудрий Олів'єр,
Усім відомі доблестю своєю,
Озброєні, на коней посідали.
Йм краще вмерти, ніж уникнуть битви.
Сміливі графи, а слова їх горді.
Зрадливі маври мчать на них із люттю.
І Олів'єр промовив: «Гляньте, друже,
Вони вже близько, Карл від нас далеко.
Коли б ви не відмовились сурмити,
Карл був би тут, і смерті б ми уникли.
Погляньте, серед гір й ущелин Аспри
Зостався франків ар'єргард скорботний,
Хто зараз в ньому — в інший не потрапить!»
Роланд сказав: «Не треба лихословить!
В переполох вдаватися не варто!
Ми залишилися тут і не відступим,
Тож почнемо наш бій на лихо маврам!»
Аой!

- 88 Роланд побачив — битва неминуча,
Грізніший став за лева й леопарда.
Скликає франків, Олів'єру мовить:
«Мій друже, так не говоріть ніколи!
Довірів Імператор нам цих франків,
Зібрав найкращих цілих двадцять тисяч
І знає — боягузів тут не знайдеш.
За нашого сеньйора слід терпіти
Жорстокий холод і нестерпну слеку,
Віддати кров свою і тіло разом.
То бийте ж списом, я мечем дістану,
Дарунком Карла, славним Дюрандалем,
Якщо ж загину, той, хто його візьме,
Все ж скаже: «Меч шляхетного васала!»
- 91 Ось мчить Роланд іспанськими долами,
Під ним кінь Вельянтіф, прудкий, надійний,
І обладунок прикипів до тіла,
А лицар потрясає гострим списом,
І грізно вістря звернене до неба,
Лиш білий прапорець мигтить на ньому,
Вниз торочки спадають золотії.
Могутній стан, лице ясне й красиве.
За ним услід прямує друг незмінний
І франки всі — в надії на спасіння.
З завзяттям подививсь Роланд на маврів,
На франків — із захопленням й любов'ю.
До них звернувся він з привітним словом:
«Хід уповільніть краще ви, сеньйори,
Бо нехристі по смерть самі підійдуть!
Сьогодні буде здобич в нас багата,
Французькі владарі такої ще не мали!»
По цих словах дві раті в бій вступали.
Аой!

< ... >

Перевірте себе

- Скільки разів Олів'єр пропонував Роланду засурмити в ріг Оліфант, щоб отримати підтримку від Карла? Як Роланд кожного разу пояснював свою відмову?

Поміркуйте над текстом твору

- Чому Роланд відмовився сурмити в ріг? Як ставляться до його відмови інші герої «Пісні про Роланда»? Чи засуджує невідомий автор «Пісні про Роланда» вчинок головного героя? Відповідь обґрунтуйте.

Перша битва. Поразка маврів

- 105 І знову мчить Роланд тим полем бою,
 Блищить лиш Дюрандаль, що б'є й рубає,
 Невірним справжню учинив він бойню.
 О! бачили б, як піс він смерть за смертю,
 Як кров'ю заливав все поле брані.
 По плечі у крові в Роланда руки,
 Залиті нею панцир, кінська грива.
 Не відстає і Олів'єр од нього.
 Не можна ганити і інших перів,
 Невтомно франки б'ються, січуть, нищать.
 Вмирають маври, декотрі зомліли.
 Кричить архієпископ: «Справи гарні!»,
 І «Монжуа!» — клич Карлів скрізь лунає.
 Аой!

< ... >

- 110 Кривавий бій ставав усе лютіший,
 Роланд і Олів'єр б'ють безупинно,
 Завдав Турпін вже тисячу ударів,
 Не відстають від них і інші пери,
 І дружно б'ються всі загони франків.
 Вже сотні, тисячі загиблих маврів.
 Живих же неминуча смерть чекає,
 Хоробрі, боягузи — всі сконають.
 Втрачають й франки кращих із баронів,
 Батьків і рідних більше не побачать,
 А також Карла, що чека в міжгір'ї.
 У Франції ж лютують грізні сили:
 Бушують грози, смерчі, лясні бурі,
 Потоками ллють з градом й снігом зливи,
 І блискавки б'ють раз за разом страшно.
 Земля вже починає скрізь двигтяти —
 Від церкви Сен-Мітель і аж до Сени,
 Від гавані Віссант до Безансона.
 Немає міст, де б мури не тріщали;
 А ясний день враз огортає морок,
 І світло лише в спалахах у небі.
 Усіх жахають ці пророчі знаки,
 Волають франки: «То кінець вже світу!»
 «Це Судний день до нас прийшов нещадний!»

Але не відають гіркої правди —
То плаче вся природа за Роландом.

- 111 А франки б'ються мужньо і відважно,
І маври гинуть тисячами в лавах,
Із сотні тисяч зостається дві лиш.
Турпін сказав: «Як гарно б'ються франки!
У світі вояків немає крацих!
Записано в «Діяннях славних франків»,
Що доблесних васалів має Карл наш».
Ідуть барони полем і шукають
Загиблих друзів, плачуть над тілами
І згадують їх родичів імення...
Та йшов Марсілій вже з новою раттю.

< ... >

Поміркуйте над текстом твору

- Яким постає Роланд у сценах битви? Які художні деталі допомагають створити картину страшного бою?
- З якою метою автор епосу подає опис природи?

Друга рать Марсілія. Загибель франків

< ... >

- 126 Триває бій, несамоविта січа,
А лати вояків брудні від крові.
О, скільки мук побачиш там відразу,
І скільки мертвих, ран страшних й кривавих,
Один обличчям впав, а той на спину.
Не в силах витримати натиск маври
І з цього пекла починають бігти.
Завзято переслідують їх франки.
Аой!

< ... >

- 128 Роланд побачив — втрати величезні,
Й звернувся він до друга Олів'єра:
«Мій друже, бережи вас Бог, повсюди
Ми бачимо сміливців — друзів мертвих;
Як плакатиме Франція-красуня,
Коли дізнається про смерть баронів.
Чому ж, королю любий, ви не з нами?
Мій брате Олів'єре, що зробити,

Щоб сповістити короля про скруту?»
Той відповів: «Не знаю, що робити,
Та краще смерть, аніж безчестя наше!»
Аой!

- 129 Сказав Роланд: «Я засурмлю у ріг вже,
І Карл, який виходить з гір, почує.
Я певен, він поверне військо зразу».
А Олів'єр: «Великий буде сором
Для вас, а для батьків тяжка образа,
На все життя нестерпнее безчестя.
Я радив вам — нічого не зробили!
Тепер вже я не дам своєї згоди.
Засурмите у ріг — то ви не лицар.
Адже залили вже ви кров'ю поле!»
Граф відповів: «Але ж я добре бився!»
Аой!
- 130 Сказав Роланд: «Жорстока наша битва,
Я засурмлю у ріг, нас Карл почує».
А Олів'єр: «Не лицарська то справа!
Коли я радив, ви не дослухались,
Якщо б був Карл, не правили б ми тризну,
То не його провина — смерть героїв».
І він продовжив: «Вам клянуся щиро,
На бороду свою: якщо побачу Альду,
Ніколи вам не спать в сестри обіймах!»
Аой!
- 131 Роланд спитав: «У чім причина гніву?»
У відповідь: «Ви винуватець всьому!
Розумна смілість — то не божевілля,
Обачність важливіша, ніж завзяття.
Згубила франків легковажність ваша!
Ніколи вже ми не послужим Карлу,
Послухали б мене, він був би з нами,
Й напевно виграли б ми другу битву.
Марсілій був би вбитий чи в полоні.
Геройство ваше призвело до скрути,
І ви вже більше не підпора Карлу,
До Судного вже дня таких, як ви, не буде!
Ви помрете, а Франції — безчестя
І нашій дружбі край настав сьогодні.
До вечора обом нам не дожити!»
Аой!

- 132 Турпін, почувши їхню сварку зблизу,
Коня злотою шпорою стискає,
Впритул під'їхав і почав картати:
«Сеньйори, ви, Роланде, Олів'єре,
Ім'ям Господнім прошу не сваритись.
Що ж, Оліфант нас, звісно, не врятує,
Але було б все ж краще засурмити,
Щоб повернувся король — заради помсти.
Хай не святкують перемогу маври!
Коли тут франки Карла з коней зійдуть,
Побачать нас, посічених і мертвих,
І в труни покладуть на спини мулів,
Оплачуть нас у горі та скорботі,
Всіх однесуть на цвинтар монастирський.
Нас не з'їдять тут пси, вовки чи ведмеді».
Роланд промовив: «Правду ви сказали!»
Аой!

< ... >

Зібравши усі сили Роланд засурмив. Карл та його барони почули, що Роланд просить допомоги. Але Ганелон намагається переконати Карла, що Роланд жартує.

< ... >

- 135 Вуста Роланда вже залиті кров'ю,
І коло лоба з скронь вона стікає.
Та він долає муки й сурмить знову...
Ці звуки Карл почув та інші франки.
Сказав король: «Як довго ріг рокоче!»
І герцог Найм додав: «Роланд у скруті!
Там бій кипить. А хто доводить інше,
Той зрадник, хоче обдурити усіх нас.
Мерщій до зброї! Клич нехай лунає!
На поміч поспішим дружинам нашим!
Ви чуєте, як ріг Роланда стогне!»
- 136 Король звелів заграти в звучні сурми.
Зійшло все військо франків з коней, кожний
Вдяга шолом і панцир, меч бере свій
І щит міцний, і довгий спис надійний
З стрічками різних кольорів. Сідають
На коней бойових усі барони,
Острожать їх впродовж шляху в міжгір'ї

І лицар лицарю одне говорить:
 «Хоча б застать Роланда нам живим ще,
 Тоді разом би ми повоювали!»
 Даремні сподівання! Надто пізно!

Поміркуйте над текстом твору

- Чому Роланд зважився засурмити в ріг?
- Чому Олів'єр, який спочатку радив закликати Карла на допомогу, тепер відмовляє Роланда сурмити? У чому Олів'єр звинувачує Роланда?
- Як вирішує суперечку друзів Турпін?
- Як поставився Карл до заклику Роланда? Чому він не повірив Ганелону?

Битва Тривас

Роланд та його загін б'ються несамовито, але сили нерівні. На поле бою вийшов сам Марсілій, від його руки загинуло чимало славних лицарів. Роланд налетів на Марсілія і відтяв мечем йому руку, а сину Марсілія відрубав голову. Але гинуть вже кращі лицарі, страшного удару від мавра зазнав і Олів'єр.

147 Відчув тут Олів'єр смертельну рану,
 Та знав — для помсти мало часу має,
 І з люттю кинувся в жорстоку січу,
 Від списів та щитів тріски летіли,
 А з ними руки, голови і плечі,
 Хто бачив ту розправу з ворогами,
 Як маври падали, розтяті навпіл,
 Запам'ята назавжди переможця,
 І не забуде бойовий клич Карла,
 Дзвінкий, гучний крик графа «Монжуа!»
 А потім він Роланда зве до себе:
 «Мій побратиме, підійдіть-но швидше,
 От-от моя кончина, слід прощатись!»
 Аой!

148 Роланд в обличчя Олів'єра глянув,
 Воно знекровлене, бліде й мертвотне,
 Струмить червона цівка крові з тіла
 Й важкими краплями спада на землю.
 Роланд сказав: «О Боже! Яке лихо!
 Геройство ваше вас згубило, друже!
 Таких відважних світ іще не бачив!

О горе! Франціє-красуне, зараз
Від тебе йдуть васали, слуги вірні,
Лишаєшся одна, осиротіла,
Страшне відчує Імператор горе...»
І знепритомнів, впав коню на шию.
Аой!

- 149 Роланд в сідлі, оговтався він врешті,
А Олів'єр, поранений смертельно,
Втрачає кров, в очах його мутніє,
І вже не бачить ні здаля, ні зблизка,
Де побратим, а де заклятий ворог.
І раптом він зіткнувся із Роландом,
Та, друга не впізнавши, в шолом вдарив.
Розсік аж до наносника надвоє,
Не зачепивши ледве лоба графа.
Здивовано Роланд на нього глянув
І з ніжністю й теплом спитав у друга:
«Мій побратиме, вдарили навмисне?
Це ж я, Роланд, люблю усім вас серцем.
Ніколи не було між нами звади».
«О друже, — каже той, — ваш голос чую,
Та вас не бачу. Присягаюсь Богом —
Невмисний мій удар, і я жалкую!»
Роланд сказав: «Він не пошкодив, брате,
Бог свідок, я простив удар ваш хибний!»
І друзі міцно й ніжно обнялися,
Простилися з любов'ю. Так розсталися...

< ... >

Б'ється з маврами Роланд. Проте він хоче знати, чи прийде Карл, і знов сурмить у Оліфант. На його поклик відгукнулися всі сурми війська Карла. Маври зрозуміли, що король вже близько, і вирішили за будь-яку ціну згубити Роланда.

- 158 Коли Роланд побачив наступ вражий,
Відчув він силу, гордість і відвагу.
Поки живий, завзято буде битись.
Сів на коня, прудкого Вельянтифа,
Ударив острогами золотими
І кинувсь в саму гущу сарацинів.

Слідом за ним з мечем архієпископ.
 А маври закричали: «Всі рятуйтесь!
 Король могутній повернувся, тікайте!
 Французькі сурми близько вже лунають!»

- 159 Ніколи граф Роланд не міг терпіти
 Пихатих гордіїв, страхополохів
 І зрадників, злостивих і негідних.
 Сказав архієпископу Турпіну:
 «Ви піший, сіре, на коні сиджу я,
 Але залишусь з вами, вас не кину,
 Поділимо і радості, і горе.
 Ніколи й ні для кого вас не зраджу.
 А за наскок віддячим бусурманам
 І нагадаймо вдари Дюрандаля!»
 Турпін: «До бою, хай тремтять невірні!
 А прийде Карл, то він за нас помститься!»

- 160 Волають маври: «Горе нам, нещасним!
 Для нас цей день став днем страшної згуби,
 Ми втратили всіх перів і сеньйорів,
 А Карл з великим військом повернувся.
 Ми чуем звук французьких сурем ясний,
 Та поклик «Монжуа!» іще гучніший.
 І граф Роланд подвоїв наче сили,
 Ніхто його перебороть не зможе!
 Ще спробуймо поцілити — і облишмо!»
 Так і зробили. Враз дроти летючі
 Посипались списи і піки, стріли
 Пошматували панцир, щит пробили,
 Та жодне вістря шкіру не прошило.
 А Вельянтіф отримав ран зо тридцять,
 І врешті замертво він впав під графом.
 Та сарацини врозтіч, а на полі
 Зоставсь один Роланд. Один, самотній...
 Аой!

Поміркуйте над текстом твору

- Які риси характеру Роланда розкриваються у сценах битви? Обґрунтуйте свої міркування прикладами з тексту.
- Схарактеризуйте Олів'єра. Чим відрізняється Олів'єр від Роланда?

Смерть Роланда

Відчуваючи близьку смерть, Роланд прощається із загиблими друзями.

< ... >

- 168 Та й сам Роланд відчув: кончина близько,
Бо з вух у нього витікає мозок.
Він молить Господа за душі перів,
А Гавриїла-ангела — за себе.
І Оліфант, і Дюрандаль взяв звично,
Бо саме так вмирає лицар справжній,—
Зайшов углиб землі іспанських маврів
На відстань льоту стріл із арбалета.
Росли два дерева на пагорбі, а поруч
Чотири глиби височіли мармурові.
Роланд там впав на мураву зелену
І знепритомнів. Смерть була вже поруч.
- 169 Між гір крутих, серед дерев високих
Блищать чотири глиби мармурові.
Зомлілий граф лежить в траві шовковій.
За ним давно вже сарацин пильнує,
Посеред тіл валявсь, прикинувсь мертвим,
Замазав кров'ю тіло та обличчя;
Аж ось підвівсь на ноги, підбігає.
Він був красивий, мужній і кременний,
Та повен люті і жаги до вбивства.
Схопив меча, Роланда пхнув ногою
І закричав: «Здолав небожа Карла!
А Дюрандаль візьму в краї арабські!»
Коли він так волав, граф опритомнів.
- 170 Роланд відчув — меча хтось забирає.
Отямився, розплющив очі й каже:
«Здається, злодію, ти не із наших!»
В руці тримав, як завжди, Оліфант.
В шолом ударив, вкритий злотом щирим,
Розбив його, а з ним розтяв і череп,
І очі геть полізли в мавра з лоба.
Той мертвий впав як стій до ніг Роланда.
А граф сказав: «Падлюко, ти зухвало
Присікатись до мене намірявся.
Будь-хто, почувши це, сказав би — дурень!
Жаль, ріг мій посередині аж тріснув,
Повипадали золото й каміння».

- 171 Відчув Роланд — пітьма вкриває очі.
Підвівсь на ноги і стоїть насилу,
Сірішає знекровлене обличчя.
А перед ним лиш темно-сіра скеля.
Він десять раз мечем ударив гнівно,
Та сталь дзвенить, щербин немає навіть.
Сказав: «Допоможи, Свята Маріє!
О мій чудовий Дюрандале! Горе!
Ми маємо розстатись! Не загострю
Тебе я більше! Скільки битв позаду!
А скільки володінь завоювали,
І Карл — сивобородий їх володар.
Ти не служив ніколи боягузу —
Належав ти шляхетному барону,
Таких у вільній Франції не буде!»
- 172 І знов Роланд масив б'є мармуровий.
Сталь не розбити, не зігнути — дзвенить лиш.
Побачив граф: не може меч зламати,
Оплакувати став його майбутнє:
«О Дюрандале! Ти ясний, блискучий!
Як ти палаєш барвами під сонцем!
Коли був Карл в долині Моріанській,
То ангела Господь послав до нього
З наказом меч віддати капітану.
З усіх мене обрав король шляхетний.
З тобою Мен і Пуату здобувши,
Я підкорив Анжуйський лен з Бретанню,
Узяв також Прованс і Аквітанію,
Нормандію, країну волелюбну,
А потім вже Романью і Ломбардію;
Скорив також баварців і всіх фландрів,
Здалися нам болгари і поляки,
Константинополь сам скорився Карлу,
Який тоді вже правив краєм саксів.
Валлійців підкорили й всю Ірландію,
І Англію, а потім і Шотландію...
Та скільки ще земель й держав взяли ми,
Що ними править Карл сивобородий!
Тому за тебе вболіваю дуже,
Нізащо не віддам невірним, друже.
О Господи, не дай безчестя франкам!»

- 173 Роланд все б'є ту брилу темно-сіру.
Вже вдарив безліч раз, та все даремно.
Сталь лиш дзвенить — ані щербин, ні тріщин,
Клинок зі свистом вгору підлітає.
Переконався граф: йому несила,
І знов оплакує меча він долю:
«О Дюрандале! Ти краса й святиця!
Ховаєш в золотій ти рукояті
Нетлінні моці: зуб Петра й священну
Василія святого кров, волосся
Дениса пресвятого і уривок
З одежі Пріснопіви! Неможливо,
Щоб нехристі тобою володіли,
Лиш християнам ти служити маєш!
Тобою підкорив великі землі,
Якими править Карл сивобородий —
Могутнім став із ними він й багатим.
О Небо, меч не дай в безчесні руки!»
- 174 Роланд відчув, що смерть вже зовсім близько.
Вона іде від голови до серця.
У тінь сосни високої лягає
Він долілиць, в траву зелену й ніжну,
Підклав під себе меч і Оліфант свій,
Звернув обличчя до землі невірних.
Аби відразу стало зрозуміло
І Карлові, і лицарям-баронам,
Що він, Роланд, помер як переможець.
Відпущення гріхів у Бога просить
Й до Неба рукавицю простягає.
Аой!
- 175 Граф розумів — життя його скінчилось...
На пагорбі лежить лицем до маврів,
Рукою в груди б'є слабкою мляво:
«О Боже, дай моїм гріхам прощення,
Великим і малим від дня появи
Мене на світ і до самої смерті».
Знов простяга до Бога рукавицю:
Небесні ангели летять до нього,
Аой!
- 176 Роланд лежить зомлілий під сосною,
Лицем у бік країв іспанських дальніх.

Спливло багато спогадів яскравих:
 Численні землі, всі мечем узяті,
 Красуня-Франція, рідня привітна,
 І Карл Великий, володар і вчитель...
 Від згадок цих не стримав сліз небога,
 Важких зітхань...
 Та не забув й про себе,
 Бо визнає свій гріх, блага прощення в Бога:
 «Отець небесний, ти брехні не знаєш!
 Ти вивів з мертвих Лазаря святого,
 Ти Даниїла спас від лютих левів,
 Врятуй мене од мук, страждань посмертних
 За ті гріхи, що їх в житті накоїв!»
 Він простягнув до Бога рукавицю,
 І Гавриїл прийняв її ласкаво...
 Роланд, на груди голову схиливши,
 Схрестивши руки, смерті ждав покірно.
 І Бог послав до нього херувимів.
 Злетіли з Неба Рафаїл-заступник
 І Михаїл, потвор злих переможець,
 І сам архангел Гавриїл святійший...
 Віднесли душу графа в Райські кущі!

Поміркуйте над текстом твору

- Яким постає Роланд в останні хвилини свого життя?
- Поміркуйте, чому автор «Пісні про Роланда» саме так зображує смерть головного героя. Чи переможений Роланд?

Плач франків і початок помсти

Карл прибув до Ронсевалю. Побачивши, що загін франків загинув, Карл наказав наздогнати маврів і помститися їм.

< ... >

180 Для Карла Бог явив велике чудо,
 Бо сонце залишилося на місці.
 Язичники тікають, франки слідом,
 Невірних наздогнали в Валь-Тенебрі
 І гнали, їх б'ючи, до Сарагоси.
 Важкими вдарами вбивали маврів,
 Позакривали всі пляхи-проходи.
 Постала перед ними річка Ебро,
 Глибока і бурхлива карколомне,

На ній нема човнів, шаланд, баркасів.
Богів невірні кличуть — Магомета
І Тервагана. Пострибали в воду.
Дарма. Що важча зброя — смерть вірніша.
Одних тягли на дно шолом і лати,
А інші захлиналися у вирах.
І маври напились водиці вдосталь,
Всі потонули в невимовних муках.
Кричали франки: «Це вам за Роланда!»
Аой!

Карл велів зробити привал, щоб уранці повернутися у Ронсеваль і поховати славних лицарів. Вночі Карлу наснився пророчий сон, який віщував нові випробування: Марсілій закличе на допомогу еміра Баліганта, а родичі Гавелона виявлять непокору Карлу. Карл повернувся до Ронсевалю, щоб віддати шану загиблим.

Плач Карла

< ... >

- 204 Король побачив вбитих і заплакав,
Звернувся до вояків: «Кроки сповільніть,
А я вперед поїду полем ратним,
Бо хочу розшукати сам Роланда.
Одного дня на святі в місті Ахен
Всі лицарі боями похвалялись,
Хто і в яких бував, страшних і лютих.
Тоді почув присягу я Роланда:
Якщо колись на чужині загине,
То першим серед перів, вояків всіх,
Лежатиме лицем до ворогів він,
Своє життя скінчить як переможець».
Король пройшов не далі льоту списа
І першим серед всіх піднявся на пагорб.
- 205 Коли король пішов шукать небожа,
Побачив на лужку червоні квіти —
То кров була на них загиблих франків.
Розчулившись, володар знов заплакав.
Ось пагорб, тінь дерев двох. Карл побачив
Сліди на брилах від меча ударів
Й племінника на мураві прим'ятій.
Пройняла знов скорбота безутішна

Карлову душу. Зсів з коня, підходить,
 Руками графа міцно обіймає
 І, горем сповнений, сам зомліває.

< ... >

- 207 До тьми повернувся король помалу.
 Він на руках у чотирьох баронів.
 Знов на Роланда із любов'ю глянув:
 Міцний на вигляд, та лице безкровне,
 Померкли очі: їх пільма укрила.
 І знову в тугу вдався Імператор:
 «Хай Бог пошле твою шляхетну душу
 У Рай квітучий зі святыми, друже!
 В Іспанію прийшов собі на горе!
 Тепер день в день страждатиму без тебе...
 Що ж, вичерпані мої міць і слава!
 На кого, як раніше, я зіпруся?
 Не стало друга справжнього під небом.
 Ніхто з рідні не зможе замінити!»
 Могутній Карл волосся рве в розпуці...
 Сто тисяч франків пройнялися жалем,
 І жодний з них не втримався від плачу.
 Аой!

< ... >

- 214 В зворотну путь зібрався Імператор,
 Коли з'явився авангард ворожий.
 Два вісники, від нього відділились,
 Ім'ям еміра битись викликають:
 «Король пихатий, не втечеш од нас ти!
 Емір наш Балігант тут зараз буде,
 Арабські вояки не знають страху,
 Твою сьогодні ж перевіримо мужність!»
 Аой!
 За бороду Великий Карл схопився,
 Згадавши біль втрати і нещастя...
 На своє військо глянув гордовито,
 Ясним могутнім голосом закликав:
 «До зброї, франки! Хутко всі по конях!»
 Аой!

< ... >

Карл став на двобій з Балігантом.

259 Красуне-Франціє, відважний Карл твій
 Й емір не знає страху і вагання!
 От вже мечі оголені схрестились,
 І кожен б'є ворожий щит щосили.
 Посічені в них дерево і шкіра,
 З них падають гвіздки, щити розбиті.
 Царі zostались в латах, наступають,
 Мечі з шоломів іскри висікають.
 Та може бій лише тоді скінчитись,
 Коли хтось із володарів загине.
 Аой!

< ... >

261 Емір в руках мав силу неймовірну.
 Він вдарив Карла по шолому з сталі,
 Розсік його і голови дістався,
 А потім меч зануривсь у волосся
 І шкіру з голови зсік на долоню,
 У цьому місці череп оголився.
 Карл похитнувся і ледь не впав на землю.
 Та Бог не допустив, щоб він загинув.
 З'явився Гавриїл у розпал бою,
 Спитав: «Королю, що там із тобою?»

262 Почув монарх глас ангела святого,
 Відразу зникли жах і страх смертельний,
 До нього повернулись сила й пам'ять.
 Мечем французьким вдарив він еміра.
 Розтяв шолом, що блискотів від перлів,
 А з ним і голову, лиш бризнув мозок,
 Розсік по білу бороду обличчя.
 Вмер Балігант, не допоможуть ліки.
 Карл крикнув «Монжуа!», щоб всі почули.

Поміркуйте над текстом твору

- Як автор «Пісні про Роланда» доводить справедливість помсти Карла? Яку роль у розкритті авторського задуму відіграють картини природи?
- Яким постає король Карл у фрагменті «Двобій Карла і Баліганта»?

Карл гнав маврів до Сарагоси. Марсілій, дізнавшись про поразку та смерть Баліганта, вмер від горя. Його дружина, Брамимонда, віддала Карлу ключі від міста. Карл повернувся до Франції. Він сповістив про смерть Роланда його нареченій Альді. Ця звістка вбила Альду: вона впала мертвою до ніг Карла. Карл зібрав лицарів на суд над Ганелоном. Але зрадник переконав баронів, що його вчинок — помста Роланду, а не зрада.

- 277 Побачив Карл баронів зраду чорну,
 Похнюпив голову з чолом похмурим
 І скаржитися на долю нещасливу.
 Та раптом перед ним Тьєррі з'явився
 І каже Карлові він шанобливо:
 «Мій любий сіре, не журіться, прошу!
 Ви знаєте, служив вам бездоганно,
 Як предки! І ненавиджу я зраду.
 Роланд, щоб не зробив там Ганелону,
 Васал був вірний — і цього достатньо!
 А Ганелон — запроданець, всіх зрадив
 І знехтував обов'язок, присягу.
 Тому на шибениці має вмерти,
 А тіло хай собаки пошматують.
 За чорну зраду відплатить він має.
 Коли це родичам не до вподоби,
 Довести ладен правоту мечем я,
 І зараз на двобій уже готовий!»
 «Слова чудові!» — відгукнулись франки.

У двобої Тьєррі переміг. Зрадника Ганелона розірвали кінями, а непокірних баронів повісили.

- 291 Звершився суд правдивий. Карл Великий
 Угамував нарешті гнів свій грізний,
 Вклав Божу віру в серце Брамімонди.
 Минає день, і темна ніч надходить...
 До сну готується король в покоях,
 Та Гавриїл приніс послання Бога:
 «Час, Карле! Знов збирай свої дружини!
 Мерцій рушай в похід на Бірські землі.
 Король Вів'єн чекає допомоги,
 Невірні місто Інф взяли в облогу,
 На тебе християни уповають!»
 Так не бажав Карл знов іти в похід цей...
 Сказав: «О Боже, вже життя не миле!»
 Ридає гірко, бороду рве сиву...
 Тут і кінець настав Турольда джесті.

(Переклад В. та Н. Пащенко)

Поміркуйте над текстом твору

- Чому «Пісня про Роланда» не завершується смертю героя? З якою метою автор розповідає про подальші події?

ГОТУЄМОСЯ ДО ТЕМАТИЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ

I рівень

- 1 Установіть відповідність між персонажем та його місцем у системі образів «Пісні про Роланда»:

1. Марсілій	А король Франції;
2. Карл	Б правитель Сарагоси;
3. Роланд	В відважний лицар, небіж Карла;
4. Олів'єр	Г відважний лицар, друг Роланда.
- 2 Установіть відповідність між персонажем та його характеристикою:

1. Роланд	А підступний правитель;
2. Карл	Б зрадник;
3. Ганелон	В ідеальний правитель;
4. Марсілій	Г взірець лицаря.
- 3 Укажіть послідовність епізодів у «Пісні про Роланда»:
 - А смерть Турпіна;
 - Б зрада Ганелона;
 - В битва у Ронсевальській ущелині;
 - Г поєдинок Тьєррі та Пінабеля Саранського.
- 4 Визначте послідовність подій битви у Ронсевальській ущелині:
 - А Роланд прощається з мечем;
 - Б Олів'єр просить Роланда засурмити у ріг;
 - В смерть Турпіна;
 - Г Роланд залишається в ар'єргарді.

II рівень

- 1 Чому Роланд відчуває свою провину перед побратимами, які загинули в бою?
- 2 Чому, помираючи, Роланд ліг обличчям до «країни маврів»?

III рівень

- 1 Схарактеризуйте образ короля Карла в «Пісні про Роланда».
- 2 Поміркуйте, які риси Роланда роблять його справжнім героєм середньовічного героїчного епосу.

IV рівень

- 1 Поміркуйте, яку роль у розкритті авторської ідеї «Пісні про Роланда» відіграють картини природи.
- 2 Доведіть, що «Пісня про Роланда» — зразок середньовічного героїчного епосу.

ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ

(1265—1321)

Творчість Данте стала виявом найвищих досягнень середньовічної культури й водночас початком нового типу мислення культури Відродження. Яскраву характеристику Данте як діячеві перехідної доби дав І. Франко: «Данте є найвищим виразом, поетичним вінцем та увічненням того, що називаємо середніми віками. Вся культура, всі вірування, всі муки та надії тих часів знайшли вираз у його поемі. Та рівночасно як людина геніальна він усім своїм єством належить до новіших часів, хоча думками і поглядами коріниться в минувщині».

Народився Данте Аліг'єрі у Флоренції у старовинній лицарській сім'ї. Тогочасна Італія не була єдиною державою, а складалася з окремих роз'єднаних державних утворень. Ця роз'єднаність перешкоджала розвитку країни. За способи об'єднання Італії точилася гостра політична боротьба. У Флоренції відбувалися найгостріші сутички між політичними партіями: гвельфами, прибічниками папської влади, і гібелінами, які покладали свої надії на германського імператора. На початку XIII ст. гвельфи перемогли гібелінів, але політичні суперечності залишилися. Гвельфи розкололися на дві партії: «білих» і «чорних». Родина Данте належала до перших.

Відомо, що починав свою освіту Данте під керівництвом італійського поета й ученого Брунетто Латіні. Існує припущення, що Данте був студентом університету в Болонії або Падуї, але точних відомостей про це немає. Однак його поезія свідчить про широку освіченість, глибоке знання античної літератури, природничих наук, релігійних учень. Брав Данте й активну участь у політичному житті Флоренції. 1295 року вступив до цеху аптекарів, що дало йому, дворянину, права вільного громадянина міста. 1300 року отримав звання пріора і став одним із небагатьох (у Флоренції було сім пріорів), хто визначав політику міста. Данте намагався примирити ворогуючі політичні партії, об'єднати сили «білих» і «чорних» гвельфів. З-поміж друзів були представники обох партій, а одружився він із дочкою Донати — відомого діяча «чорних» гвельфів. У 1302 році «чорні» гвельфи перемогли «білих» і нещадно з ними розправилися. Данте засудили на вигнання з конфіскацією майна. Він оселився у Вероні, потім перебував у різних містах Італії. Відомого поета й філософа охоче приймали у своїх володіннях родовиті феодали, але на цьому шляху очікували приниження. Біографи наводять історичний анекдот, який характеризує життя Данте у вигнанні. Улюблений блазень герцога запитав Данте: «Чому ти, кого називають найрозумнішою людиною Італії, так бідуєш, а я, взірець дурня, їм і п'ю на сріблі?» «Тому,— відповів Данте,— що володарі світу цього шукають друзів відповідно до свого розуму. Ось чому тобі так легко знайти покровителя».

Данте вражав сучасників своєю трагічною величчю та гордістю. 1316 року уряд Флоренції оголосив амністію для «білих» гвельфів, і Данте запропонували повернутися в рідне місто, за умови, що він пройде обряд покаяння на головній площі Флоренції. Данте написав громадянам Флоренції сувору і гнівну відмову. Останні роки життя Данте минули в Равенні. Це був відносно спокійний і щасливий період життя поета. Сюди, в Равенну, приїздили до нього сини й дочка, тут його оточували шанувальники. У Равенні Данте і похований, прах його покоїться в розкішній гробниці, куди і тепер часто приїждять туристи вшанувати пам'ять великого митця.

Поет і мислитель

Суспільні й філософські погляди поета знайшли відображення у його творах — у поемі «Божественна комедія», трактатах «Бенкет» та «Монархія».

Літературну діяльність Данте розпочав у 80-х роках XIII ст., на початку 90-х створив свою першу всесвітньо відому книжку — «Нове життя», яку дослідники називають «першою ліричною автобіографією» у світовій літературі, бо фактично ця книга являла собою історію юнацького кохання поета до Беатріче, яку він уперше зустрів ще в дитинстві. Книга була написана віршами та прозою. Твір цей за життя Данте не оприлюднював. Уперше книгу було надруковано майже через триста років після смерті поета. Данте оспівує кохання як високе почуття, яке робить людину шляхетною, духовно збагачує її, оновлює душу. Данте був поетом і мислителем. Він писав трактати про політику й науку, мистецтво та літературу. Досконало володіючи латиною, віддаючи їй данину як мові спілкування європейських учених, Данте

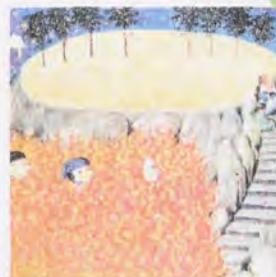
Місто Флоренція за часів Данте.

Середньовічна фреска

Данте з «Комодією».

Доменіко ді Мікеліно.
XV ст.

Пекло, чистилище і рай з поетами із «Божественної комедії». XIV ст.

не міг не визнати, що «мертва» латина застигла у своєму розвитку. Великі надії він покладав на народну мову, вивчав італійські говірки, але дійшов висновку, що навіть найбільш поширені з них не можуть стати літературною мовою всієї Італії. Свої надії на створення нової мови Данте покладав на письменників і поетів. У такому творчому завданні відбивається безмежна віра Данте в можливості творчої особистості. Сам поет зробив так багато для створення національної мови, що його послідовники Франческо Петрарка і Джованні Боккаччо пішли тим шляхом, який він проклав.

«Божественна комедія»: жанр поеми, її композиція

Найвеличніше творіння Данте — «Божественна комедія». Видатний письменник і мислитель XX ст. Х. Л. Борхес писав: «„Комедія” Данте — книга, яку всі повинні читати. Відсуваючи від себе найкращий подарунок, який могла подарувати нам література, ми робимося дивними аскетами. Навіщо позбавляти себе щастя читати „Комедію”? До того ж читати її нескладно. Складне те, що за цим читанням: судження, суперечки, але сама по собі книга ясна, як кришталі. І її головний герой, можливо, найживіший в літературі, а є й інші...»

Роботу над поемою поет розпочав 1300 року, а завершив у 1321, в останні місяці свого життя. Він назвав своє творіння — «Комедія», як називали тоді твір із сумним початком і щасливим кінцем, написаний народною мовою. Епітетом «божественна» нагородив поему Боккаччо за її художню досконалість і красу. Із часом цей епітет став складовою частиною назви поеми, бо був надзвичайно влучним: поема Данте була написана просто, але вона вимальовувала картину творіння Божого, потойбічного світу як вічного життя.

Поема написана в жанрі видіння, який був популярним у середні віки. Але середньовічні «видіння» описували «ходіння по муках», тобто пекло. Данте вніс багато нового в цей жанр. Поема складається з трьох частин: «Пекло», «Чистилище», «Рай». Задум поеми, її композиція визначені системою тогочасних знань: три частини охоплюють увесь загробний світ в уяві середньовічної людини. Число «три» використане не випадково — воно втілює божественну триєдність. Навколо цього числа, іноді помноженого на три, зводиться вся будова поеми. Кожна частина містить 33 пісні. Поема написана терцинами (тривіршами). Символічне значення мають у поемі також числа 9, 10, 100. Дія в поемі відбувається на фоні Всесвіту.

Всесвіт Данте зумовлений астрономією Птолемея і середньовічним християнським уявленням про світобудову. Земля — нерухома сфера. У центрі Північної півкулі (яка дозволена людям) — гора Сіон; на сході, під кутом 90 градусів до гори Сіон, закінчується ріка — Ганг; на заході під таким же кутом до гори — починається ріка Ебро. Південна півкуля

вкрита водою й заборонена людям. У центрі цієї півкулі — гора Чистилища, антипод Сіону. Дві ріки і дві гори утворюють на земній кулі хрест. Під горою Сіон, але значно ширше, ніж сама гора, відкривається і йде донизу перевернутий конус Пекла, поділений на кола, як сходи в амфітеатрі. Кіл таких дев'ять; перші п'ять утворюють верхнє пекло, останні чотири — нижнє — місто з червоними вежами, оточене залізною стіною. Усередині міста — провалля, болота, гробниці. На вершині конуса, тобто внизу, десь біля центру Землі — Люцифер, «хробак, який пронизує землю». Щілина, яку пробили в скелі води підземної ріки Лета, з'єднують надра Пекла з Чистилищем. Гора Чистилища — острів. На березі Світового океану два Передчистилища, далі — освітлена сонцем і вкрита буйною травою, оточена з усіх боків водою висока гора, що здіймається до небес. На ній сім уступів, де поступово очищаються душі. На вершині гори розцвів сад Едема. Найбільшу частину Всесвіту займають дев'ять небесних сфер, розташованих навколо Землі. Перші сім — сфери, на яких містяться світила: Місяць, Меркурій, Венера, Сонце, Марс, Юпітер, Сатурн. Восьма сфера — небо Нерухомих Зірок, дев'ята — Кришталеве Небо, яке називається в поемі Першим Двигуном. Кришталеве Небо оповиває Емпірей, де відкривається Роза Праведних, незбагненна сутність, яка і є Богом. Таким є у загальних рисах образ світу за Данте. Сучасним читачам цей образ може видатися застарілим. Але Данте й сам зауважував, що не збирався змалювати точну топографію потойбічного світу: його більше цікавив стан душі після смерті.

Зміст поеми

Зміст «Комедії» Данте становить розповідь про те, як поет пройшов цим потойбічним світом. На величний задум поета особливий вплив мала «Енеїда» Вергілія. Про античних письменників Данте в поемі говорить із благоговінням. Вергілія він обрав своїм провідником у потойбічному світі. Сам автор пропонував тлумачити поему «з чотирьох поглядів». Перший — буквальный, коли текст розуміється таким, яким він написаний. Другий — алегоричний, коли текст слід зіставляти з подіями зовнішнього світу. Третій — моральний, коли текст сприймається як опис переживань і пристрастей людської душі. Четвертий — «анагогічний» (у перекладі з давньогрецької: «такий, що підносить угору», в сучасній мові ми частіше вживаємо в цьому значенні слово — «містичний»), бо мета, яку поставив собі автор, — піднести душу, відвернути її від гріха і повернути до Бога.

Уже перший епізод поеми дає можливість розглянути ці особливості твору. У Пролозі автор змальовує себе серед темного лісу. Він блукає в лісових хащах у пошуках правильної дороги, але шлях йому заступають леопард, лев, вовчиця. На допомогу поетові приходить Вергілій.

Враховуючи, що середньовічному читачеві був добре відомий жанр «видінь», то перше тлумачення — буквальне — можна подати так: автор заблукав у темному лісі, де шлях йому заступили страшні звірі, але на порятунок з'явився його улюблений великий римський поет Вергілій, який обіцяє показати правильну дорогу. Друге тлумачення, алегоричне, у співвідношенні подій твору з реальними подіями життя може бути таким: автор розгубився серед партійних чвар у Флоренції, які винесли його на верх політичного життя, шлях йому перепинають лютий і підлий, хоч дрібний леопард — політичні супротивники, жорстокий лев — король Франції, і, нарешті, зажерлива худа вовчиця — римське папство. На порятунок приходять оспівувач слави єдиної всесвітньої держави — Римської імперії — поет Вергілій. У третьому тлумаченні, моральному, дія відбувається в людській душі, оточеній звідусіль гріхами й поганими пристрастями, яким Вергілій протистоїть як ідеал громадянських чеснот і високої поезії. У четвертому тлумаченні, містичному, все, що розповідається в цій пісні й у поемі, можна розглядати як шлях людської душі в пошуках Бога. Але наявність багатьох смислів в образах і подіях поеми не робить її «зашифрованим письмом», а навпаки, дає можливість широкого розуміння їх значення. Саме тому поемою захоплювалися в різні часи читачі різного віку, різних політичних, наукових, релігійних поглядів. Адже кожний істинно величний твір живе у віках завдяки тому, що дає можливість людям різних епох замислитися над проблемами світу і власної душі. У подорожі Пеклом і до вершини гори Чистилища Данте супроводжує Вергілій, але, вступаючи у земний рай, герой «Божественної комедії» змушений розлучитися зі своїм язичницьким супутником. Далі його веде Беатріче, яка спускається до нього з неба. Разом із нею Данте підноситься у небесний Рай, щоби постати перед самим Богом. Шлях пройдено. Яким же є підсумок шукань? Він міститься у простій істині: любов, моральність і добро — ось основа, на якій тримається світ. Поема завершується словами: «Любов, що водить сонце й зорні стелі».

Образи поеми

Як і сама поема, її образи багатозначні. Центральний образ поеми — образ автора. Його особистість розкривається у висловлюваннях і оцінках баченого, філософських роздумах, але найяскравіше — у почуттях, які виникають під впливом картин, що він описує. Образ автора, як і образи Вергілія, Беатріче, мають конкретний і алегоричний зміст. Данте — алегорія і людини взагалі, і людства в цілому, яке опинилося у глухому куті й шукає «вірної путі». Вергілій уособлює людський розум: він все пояснює у Пеклі та Чистилищі. Розум людини має свої межі, він спроможний сприймати лише трагічне й сумне, але божественну велич і радість блаженства

він не може досягнути — у цьому переконаний Данте. Тому у вищих сферах — Чистилищем та Раєм — веде героя Беатріче. Це вона послала Вергілія на допомогу Данте, вона виводить героя із «морока оман». Беатріче — алегорія божественних мудрості, краси, любові. Саме з нею пов'язані в поемі сподівання, що Краса врятує світ. Але в Беатріче жива часточка тієї юної дівчини, яку колись побачив Данте на вулиці рідного міста Флоренції, і яка відповіла уклонем на його уклін.

Саме ці три образи уособлюють найважливіше в житті, а доповнюють картину людського життя чисельні й різноманітні персонажі, кожен із яких є оригінальним і не схожим на інших. Образи, які постають із розповідей грішників, утворюють панорамну картину людського буття — його минулого й сучасності. Вони уособлюють різноманіть світу й людської долі.

Поема Данте вражає різноманіттям персонажів: міфологічні (Одіссей, Антей), біблійні (Іуда, Лія, Рахіль), літературні (Тристан, Ланселот, герої лицарських романів), історичні особи (Брут, Цезар). Але найбільше серед персонажів поеми співвітчизників автора, чиї імена залишилися в історії саме завдяки Данте: граф Уголіно, Франческа да Ріміні, злодій Вані Фуччі.

У першому колі пекла перебувають душі безвинних, але не гідних світла людей: «великих нехристиян» (Сократа, Демокрита, Авіценни), особливою шанною оточені античні поети — Гомер, Овідій, Гораций.

У другому і третьому колах зображені «грішники плоті», ті, хто не зміг перебороти своїх інстинктів: порушники шлюбної вірності, ненажери. У четвертому колі — єретики. Данте суворо ставиться до тих, хто підриває авторитет церкви. У дев'ятому колі Пекла Данте зобразив тих, хто торгував індульгенціями та церковними посадами. Ці порушники висять донизу головами, стиснуті кам'яним гаманцем (як за життя вони заглядали в гаманці). Чим нижче спускається Данте Пеклом, тим більше відразу викликають персонажі.

Розповідь про блукання людської душі від пізнання гріхів до очищення й набуття віри в добро і справедливість, шлях, який проходить душа ліричного героя поеми, хвилюють читачів і сьогодні. Сучасний читач поеми сприймає твір на тлі сучасного життя відповідно до своїх знань і моральних проблем.

Україна і світ: мости духовного єднання

Велику зацікавленість викликала творчість Данте й у видатних українських діячів культури, існує чимало спроб перекласти поему українською мовою. Протягом XIX—XX ст. твори Данте перекладали В. Самійленко (окремі пісні з «Пекла»), І. Франко (фрагменти з «Нового життя», пісні «Пекла»), Леся Українка, М. Вороний, М. Драй-Хмара, М. Орест, П. Карманський, Є. Дроб'язко (повний переклад «Божественної комедії»), М. Бажан, І. Драч, В. Житник, В. Коротич, Д. Павличко, А. Перепада («Нове життя», повний переклад).

БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ

(уризки)

Пекло

Пісня перша

- 1 На півшляху свого земного світу
Я трапив у похмурий ліс густий,
Бо стежку втратив, млою оповиту.
- 4 О, де візьму снаги розповісти
Про ліс листатий цей, суворий дикий,
Бо жах від згадки почина рости!
- 7 Над смерть страшну гіркіший він, великий,—
Але за благо те, що там знайшов,
Повім про все, що в пам'ять взяв навіки.
- 10 Недобре тямлю, як постав цей схов,
Бо сонність так оволоділа мною,
Що з певної дороги я зійшов.
- 13 Я опинивсь під пагорба стіною,
Яким кінчався неширокий діл,
Де острах ліг на серце пеленою.
- 16 Я вгору глянув і побачив схил,
Вже убраний у сонячне проміння,
Що надає людині свіжих сил.
- 19 Тоді помалу уляглось тремтіння,
Що не давало спокою мені
Всю ніч, коли блукав між страховиння.
- 22 Як той, хто у задишці голосній
На суццю вийшов, піною укритий,
І озирає вири навісні,—
- 25 Так і мій дух, не скінчивши летіти,
Зирнув назад і стежку оглядав,
Яка не дозволя нікому жити.
- 28 Тут я собі спочити трохи дав
І вирушив на гору незнайому,
А за опору нижчу ногу мав.
- 31 І от, коли вже йшов я по підйому,
Збіг леопард, моторний та верткий,
І шерсть рябіла плямами на ньому.

- 34 Моїх очей він не злякавсь, дерзкий,
І, заступивши шлях, став на сторожі,
І я подавсь униз, у діл низький.
- 37 А йшли хвилини ранішні, пригожі,
І сонце сходило з тим почтом зір,
Що з ним спажнули, як Любові божій
- 40 Схотілося у рух оздобить шир
І дух надія звабила рожева,
Що скоро зникне цей плямистий звір.
- 43 Пора буяла навкруги квітнева,
Та я не вчув нічого, тільки ляк
Од вигляду уже близького лева.
- 46 І так, здалось, на мене, йшов хижак,
Наїжившись, страшенно зголоднівши,
Що рух повітря вмить, здалось, заляк.
- 49 Ще вийшла люта й зла вовчиця вивши,—
Її неуголенна худорба
Примущує людей конать збіднівши.
- 52 В очах її така була злоба,
Таке палало полум'я гаряче,
Що з страху шлях згубив я до горба.
- 55 І наче той, хто дивиться найпаче,
Куди б скарби багаті примостить,
А їх утративши,— в розпуці плаче,
- 58 Такий був я, бо твар мене щомить,
Встріч ідучи, помалу відсувала
Туди, де сяйво сонця не звучить.
- 61 Коли ж моя нога на діл ставала,
Явився хтось, у кого зір потух,
Мовчанка ж довга голос відібрала.
- 64 В безлюдді я його побачив рух.
«Врятуй! — була мольба моя єдина,—
Байдуже, чи людина ти, чи дух!»
- 67 Він мовив: «Не людина; був людина;
В Ломбардії мій батько оселивсь,
У Мантуї — моя там батьківщина.
- 70 За Юлія часів я народивсь,
Хоч пізно; жив я в Августовім Римі,
Коли ще лжебогам народ моливсь.

- 73 Я був поет, пісні складав любимі,
Як славний син Анхізів з Трої втік,
А Іліон упав в огні та димі.
- 76 Та чом вертаєш і в журбі поник?
Чого не йдеш на горб, де корениться
Солодке джерело чудесних рік?»
- 79 «Чи не Вергілій ти, чи не криниця
Широкоплинних мовних вод ясних? —
Спитав я й став, щоб в шані поклониться, —
- 82 О світло й честь усіх співців земних,
Ти зваж на захват мій, на шанування
Твоїх безсмертних творів видатних,
- 85 Ти вчитель мій, моє уґрунтування,
У тебе я знайшов на все життя
Той гарний стиль, що дав мені визнання.
- 88 Ти бачиш твар, що втік од неї я?
Рятуй мене ти, мудрецю славетний,
Бо в серці й жилах кров тремтить моя».
- 91 «Хай буде інший шлях тобі прикметний, —
Він одповів на жалісні слова, —
Щоб ти мерщій покинув діл цей шпетний.
- 94 Повз твар, яка голодна завива,
Не прослизне і найспритніший дока:
Хто мимо йде, усіх вона вбива.
- 97 Лиха вона з природи та жорстока;
Наївшись, голоднішою стає
Й ненатлого не насищає ока.
- 100 Із звірами відгулює своє
Без міри; та надія на Хорта є,
Що він цю твар таки, нарешті, вб'є.
- 103 Про нього скажуть: скарбів не ковтає,
В любові, мудрості й чесноті зріс.
І ґрунт між Фельтро й Фельтро доглядає.
- 106 Він за Італію зведе свій спис, —
Заради ж неї дівчина Камілла
І Евріал умерли, й Турн, і Ніс.
- 109 І як би не тікала твар немила,
Він в Пекло зажене її, на дно,
Звідкіль її жадоба приманила,

- 112 А звідсіля,— надумав я одно,—
Я поведу тебе, де залягають
Місця, які я взнав уже давно.
- 115 Почуєш ти, як в розпачі благають
Там духи з зойком та з ламанням рук,
Повторну смерть на себе накликають.
- 118 Побачиш тих, хто між вогнених мук
Таємно тішиться у сподіванні
Колись піднестись до блаженних лук.
- 121 А схочеш в висі злинути останні,—
Душі, достойнішій за мене, здам
До ніжних рук тебе при розставанні.
- 124 Бо той, хто звіку владарює там,
Мене, що бився у ворожій раті,
Й тих, хто зі мною, не пуска й до брам.
- 127 А в тронній владаря світів палаті
Усе пристойне пишному кошу.
Щасливий той, хто буде там на святі!»
- 130 І я йому: «Поете, я прошу,
Ім'ям Христа, якого ти не відав,
Все зло й все гірше хай тут полишу,
- 133 Ти ж покажи усе, про що повідав:
Хай браму бачу я з Петром святим
І тих, хто в муках та скорботі знидів».
- 136 І рушив він, а я — слідом за ним.

Поміркуйте над текстом твору

- Які почуття переживає герой, опинившись у «похмурому лісі»? Свої міркування обґрунтуйте прикладами з тексту.
- Якої пори року відбувається дія «Божественної комедії»? Що символізує ця пора року?
- Що потішило героя, надало «свіжих сил»? Як ви розумієте цей образ?
- Хто перешкоджає сходженню героя «на гору»? Які почуття викликають у героя ці персонажі?
- Прочитайте фрагмент зустрічі Данте з Вергілієм. Як Данте здогадався, хто з ним розмовляє?
- Як Данте ставиться до Вергілія? Обґрунтуйте відповідь прикладами з тексту.
- Про що просить Данте Вергілія? Як Вергілій ставиться до прохання Данте?
- Який шлях з «похмурого лісу» пропонує Вергілій? Якого символічного змісту набувають слова Вергілія?

Пісня п'ята

І тут зійшов до другого я кола,
За перше меншого, та від розпук
Кричали душі голосніш довкола.
Й страхітного Міноса вчув я гук;
Який при вході судить справедливо,
Хвостом указуючи розмір мук.
Кажу, колись якась душа лякливо
Розповіла про всі свої діла,
То цей знавець гріхів, тонкий на диво,
Йй місце визначає в царстві зла,
Хвоста скрутивши стількома витками,
В котре по черзі коло засила.
Тиск перед ним і днями, і ночами;
Душа тут кожна свій проходить суд:
Сказала, вчула та й пішла до ями.
«О ти, хто в наш занурюється бруд,—
Гукнув Мінос, коли на мене глянув,
На мить лишивши безконечний труд,—
Дивись, куди ввійшов і з ким ти станув,
А про широкий вхід і не гадай!»
І вождь до нього: «Чом так гучно грянув?
Не з власного жадання йде в ваш край:
Так хочуть там, де все зробити можуть
Чого захочуть, так що не чіпай».
І ось такий, що й камінь міг стривожить,
Зачувся лемент, і зневіра йме,
Чи зойки відчаю луна не множить?
Туди прийшов, де світло геть німе,
І знявся рик, як в буряному морі,
Коли на ньому дужий вітер дме.
Пекельні вихори, рвучкі та скорі,
Засуджених волочать, тягнуть, б'ють
Згори і знизу, й ті в сльозах та в горі.
І душі, летячи у каламуть,
Ридають, виють, сповнюючись хіттю,
Самого бога в небесах клянуть:

- 37 Я взнав, що підпадає тут страхіттю,
Жахливій бурі цій той люд яркий,
Який скорився лиха розмаїттю.
- 40 І як на крилах носяться шпаки
В холодну пору, збившись у зграї,
Так духів злих пролинув рій швидкий.
- 43 Звідсіль, звідтіль, вверх, вниз, як в водограї,
І без надій, що прийде тиші мить
Або змаліють муки їх безкраї.
- 46 Як журавлиний ключ із зойком мчить,
Коли на південь відлітає птиця,
Так я, передбачавши ремства нить,
- 49 Уздрів, як тіней гурт в бурханні мчиться,
І запитав: «Учителю, яким
Жінкам так грізно чорний вітер мститься?»
- 52 «Найперша з тих, що виглядом своїм
Тебе цікавить, — він мені промовив, —
Була царицею над світом всім;
- 55 Щоб одібрати ґрунт у марнословів,
Їй підказала похить навісна
Розпусту скриту вивести зі сховів, —
- 58 Семіраміда, Нінова жона
І спадкоємиця його зрадлива;
Султан тепер там, де жила вона.
- 61 А це — кохання жертва нещаслива,
Яка збезчестила Сіхея прах;
А далі — Клеопатра похитлива».
- 64 Я вздрів Єлену, за яку в боях
Лягли війська, Ахілла міць велику,
Яка з кохання згинула в віках,
- 67 Паріса вздрів, Трістана й ще без ліку
Тих нещасливих, що Амор жене,
Як за життя їх гнав на згубу дику.
- 70 Коли мій вождь назвав число значне
Мужів і дам — весь почет іменитий,
Я засмутився, жаль пройняв мене,
- 73 І я сказав: «Співцю, поговорити
Хотів би я із тінями двома,
Що вихор їх жене несамовитий».

- 76 І він: «Побачиш, як зрідіє тьма,
Й вони наблизяться: ім'ям любові
Благай, і пара підлетить сама».
- 79 Коли до нас їх вир підніс раптовий,
Подав я голос: «Привиди журби,
Як Інший зводить, станьмо до розмови».
- 82 Як в полум'ї жадоби голуби
У рідні гнізда між зелені крони
Летять на крилах спільної судьби,—
- 85 Вони удвох з оточення Дідони
Перенеслись у півтімі коловій,—
І стали біля нас без заборони.
- 88 «О ти, що ходиш по землі живий,
І надійшов сюди, у сморід чорний,
До нас, що світ забарвили в крові.
- 91 Якби нам другом цар був непоборний,
Вблагали б ласку ми тобі послать,
Щоб ти щасливим був у висі горній.
- 94 То слухай, споминай, що є згадать,
І поки буря десь там забарилась,
Ми будем слухати і розмовлять.
- 97 Жила я там же, де й на світ з'явилась,
Над морем тим, що в нього По втіка,
Котра супутниць тьмою збагатилась.
- 100 Кохання, що шляхетних обпіка,
Його зманило молодичим станом,
Який сточила тут печаль гірка.
- 103 Кохання, що кохать дає й коханим,
Мене взяло, вогнем наливши вщертъ,
Що став моїм він, як ти бачиш, паном.
- 106 Кохання нас вело в злощасну смерть.
Каїна жде того, хто кров'ю вмився»,—
І вже їх ворушила вітроверть.
- 109 Ці душі слухавши, я похилився
І в болісну заглибився печаль;
Поет спитав нарешті: «Чом спинився?»
- 112 І я на це почав: «О лютий жаль!
Ці ніжні мрії, ці солодкі чари
Їх завели в таку скорботну даль!»

- 115 А там звернувся до цієї пари
Й почав: «Франческо, від твоїх страждань
У серці чую болісні удари.
- 118 Але скажи: під час палких зітхань
Як вчило вас чаруюче кохання
Спізнати мить жагучих поривань?»
- 121 Й вона: «Немає більшого страждання,
Як згадувати любий щастя час
В біду; твій вождь здає в тім справозданнє.
- 124 Коли ж ти прагнеш знать, який у нас
Початок був кохання, збудься спраги,—
Я плакати буду й мовить водночас.
- 127 Якось ми вдвох читали для розваги,
Як Ланчелота взяв кохання пал,
І самоти не брали до уваги.
- 130 І часто, мов під дією дзеркал,
Нам під очима лица пік рум'янець.
Але нас подолав миттєвий шал:
- 133 Ми прочитали, як тремтів коханець,
Бо вперше в губи цілував самі,—
І цей от, мій незмінний співвигнанець,
- 136 Мені вуста торкнув, з жаги німий,—
Твір і співця за Галеотто мавши,
Вже того дня більш не читали ми».
- 139 Так дух розповідав цей, споминавши,
А той ридав; і руки я простер
У даль за ними, від жалю вмиравши,
- 142 І впав, неначе той, хто нагло вмер.

Перезірте собі

- За що караються грішники у другому колі пекла?
- Хто призначає покарання грішникам?
- Чому Мінос не має влади над Данте?
- Яких античних персонажів побачив Данте у другому колі?

Поміркуйте над текстом твору

- Які почуття викликають у вас картини пекла, зображені в творі? Обґрунтуйте свої міркування.
- Прочитайте виразно розповідь Франчески. Чому ця розповідь справила на поета таке сильне враження?

Рай

Пісня тридцять третя

- 115 В глибокій ясноті переді мною
Явилися із світла трое кіл
Трьох кольорів з об'ємністю одною.
- 118 Одне — відбиток другого всіх сил,
Немов Іріда близ Іріди стала,
А третє йде вогнем з обох світил.
- 121 Який ти куций одяг надівала,
Безсила мисле, проти ж тебе річ
Іще куцішою себе являла.
- 124 О вічний блиску, що шляхом сторіч,
Самоосяжний, самоосягаєш
Й, осягнутий, собі зориш устріч!
- 127 На колі, що відбитий в ньому сяєш,—
Коли його я зором перебіг,—
Бо ти навколо сяйвом осяваєш.
- 130 Де завертав унутрішній поріг,
Мені немовби з нас малюнок здався,
І наче барви власні він зберіг.
- 133 Мов геометр, який старанно брався
За вимір площ і ліній колових,
Але, засад не маючи, стерявся,—
- 136 Такий став я при дивинах нових:
Хотів уздріть, як образ той у колі
Розміщено, як скріплюється їх.
- 139 Були ж у мене крила надто кволі;
Але яскравість сяйва тут прийшла,
І міць зростала розуму і волі.
- 142 Уяву сила зрадила була,
Та, мов колеса, ясні і веселі,
Жадобу й волю долі повела
- 145 Любов, що водить сонце й зорні стелі.

(Переклад Є. Дроб'язко)

Знайдіть творче рішення

- На прикладі одного з образів поеми розкрийте її алегоричний зміст.
- Визначте духовний та моральний зміст подорожі героя.

ГОТУЄМОСЯ ДО ТЕМАТИЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ

I рівень

- 1 Укажіть, хто з письменників творив у добу Середньовіччя:
А Гомер; В Данте;
Б Вергілій; Г Овідій.
- 2 Яку назву має перша частина «Божественної комедії»?
А Рай; В Земне життя;
Б Чистилище; Г Пекло.
- 3 Визначте, яке італійське місто є батьківщиною Данте:
А Мілан; В Равенна;
Б Мантуя; Г Флоренція.
- 4 Уряд якого міста прирік Данте на вигнання?
А Мілану; В Равенни;
Б Мантуї; Г Флоренції.
- 5 Який твір літератури починається словами:
«На півшляху свого земного світу
Я трапив у похмурий ліс густий...»?
А «Пісня про Роланда»;
Б «Одіссея»;
В «Іліада»;
Г «Божественна комедія».

II рівень

- 1 Яку роль у житті Данте відіграла зустріч із Беатріче?
- 2 Як композиція «Божественної комедії» пов'язана з її змістом?
- 3 Чому авторська назва поеми Данте зазнала змін?

III рівень

- 1 Чому Данте називають останнім поетом Середньовіччя й першим поетом Відродження?
- 2 Чому число «три» відіграє таку роль у композиції «Божественної комедії»?

IV рівень

- 1 Порівняйте опис підземного царства в поемі Вергілія «Енеїда» з описом пекла в поемі Данте. Чи мають ці описи схожі риси?
- 2 Який образ «Божественної комедії» справив на вас враження?

Розділ III. ЛІТЕРАТУРА ДОБИ ВІДРОДЖЕННЯ

ВІДРОДЖЕННЯ ЯК ЄДИНИЙ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ РУХ

Середньовічна цивілізація завершилася однією з найбільш яскравих епох в історії людства, яка отримала назву Відродження.

В історії європейських країн Відродження — це період культурного та ідейного розвитку, який характеризується розквітом науки та мистецтва, розвитком промисловості, встановленням економічних та культурних зв'язків між країнами. Для позначення цього періоду вживають також термін Ренесанс, який походить від французького слова «renaissance» — відродження.

Хронологічно європейське Відродження як єдиний культурний рух розгорнулося в межах XIV — початку XVII ст. й охопило Італію, Іспанію, Францію, Німеччину, Англію, Далмацію та інші країни.

У XIV—XV ст. стрімко розвивалися міста, їхня роль і в економічному, і в політичному житті країн зростала. Міські мешканці, багаті купці, банкіри, ремісники, відчуючи свою значимість в економіці держави, вимагали і права на владу, економічну та політичну свободу. У багатьох країнах це призвело до створення національних монархій, у яких феодали втрачали свою могутність, а важливу роль у політиці відіграла нова аристократія з буржуазного середовища. В Італії ситуація склалася інакше: в багатьох містах встановилося самоврядування, але фактично влада належала багатим сім'ям банкірів.

Із Відродженням почалася епоха становлення сучасної науки й мислення, з нею пов'язані важливі наукові відкриття. Досить пригадати наукові й технічні розробки в царині механіки, оптики, хімії, пов'язані з ім'ям Леонардо да Вінчі, про винахід друкарського верстата Іоганом Гутенбергом, появу компаса, артилерії, гідравлічного двигуна, токарського верстата, домни. Відкриття Христофора Колумба, Васко да Гама, Фернандо Магеллана розширили земний простір, змінили уявлення про земний світ. Новий погляд на Всесвіт пропонувала нова геліоцентрична теорія Коперника.

У сфері культури посилилася боротьба за звільнення філософської думки від авторитету церкви, відбувалося формування провідної ідейної течії доби Відродження — ренесансного гуманізму¹, сутність якого полягала в прояві інтересу до земного життя людини. Гуманізм у добу Відродження складав цілий комплекс морально-філософських уявлень. Виховання, освіта людини, на думку ренесансних гуманістів, мала базуватися на вивченні історії, моралі, філології, тобто наук, які вивчали духовні здобутки людства, а не обмежуватися вивченням релігійних учень. Гуманісти обстоювали самоцінність людської особистості й вважали протиприродним оцінювати людину за її походженням чи багатством, расовою належністю чи релігійними переконаннями.

Відродження — це і період активного розвитку соціальної й політичної думки. Англійський письменник і політичний діяч Томас Мор написав твір «Про найкращий устрій держави та новий острів Утопія», де

Леонардо да Вінчі.

Автопортрет. 1500

Васко да Гама

¹ Гуманізм (латин. humanus — людський) — світогляд, який ґрунтується на любові до людей, повазі до людської гідності; гуманіст — послідовник гуманізму.

вперше в історії людства створив образ «ідеальної держави» без приватної власності та духовного поневолення.

Гуманісти доби Відродження були особистостями багатограними, наділеними багатьма талантами. Рафаель прославився не тільки як художник, але і як архітектор. Леонардо да Вінчі був художником, архітектором, скульптором, видатним ученим і непересічним поетом. Скульптурні та живописні твори, а також чудові вірші залишив нащадкам Мікеланджело Буонарроті.

Серед тих нетлінних цінностей, які доба Відродження заповідала людству, чільне місце належить літературі. Величні постаті Петрарки, Рабле, Сервантеса, Шекспіра назавжди увійшли в історію людства.

Бурхливий розквіт літератури значною мірою пов'язаний з особливим ставленням до античної спадщини. Навіть сама назва епохи — Відродження — відбиває прагнення «відродити» й відтворити культурні цінності античності. Італія була першою країною, де склалася класична література Ренесансу, яка мала значний вплив на інші європейські країни. Цьому сприяли й економічні фактори, і національна культурна традиція, адже Італія історично та географічно була тісно пов'язана з давньоримською античністю. Відродження в Італії припадає на XIV—XVI ст., але передумови для становлення літератури Ренесансу склалися в другій половині XIII — на початку XIV ст. (Передвідродження). Данте заклав фундамент для розвитку літературної італійської мови, а його «Божественна комедія» розкрила безмежні можливості творчої особистості. Ф. Петрарка, Д. Боккаччо завершили справу, яку розпочав Данте. Саме завдяки їхній творчості утвердився гуманістичний світогляд у літературі.

Англійське Відродження розпочалося пізніше, ніж в інших європейських країнах, але було надзвичайно інтенсивним і плідним. Вільям Шекспір — одна з найвеличніших постатей цієї доби. Його творчість стала своєрідним підсумком епохи, яка була сповнена віри в безмежні можливості людини, але в межах конкретного історичного часу була приречена на розчарування у справдженні гуманістичного ідеалу.

Перевірте себе

- Який період в історії людства називають Відродженням?
- Де і коли розпочався культурний рух Відродження?
- Назвіть найвідоміших діячів епохи Відродження.
- Як ви розумієте поняття «гуманізм»? Чому це поняття посіло чільне місце в системі цінностей Відродження?
- Які відкриття доби Відродження змінили уявлення людини про світ?

Знайдіть творче рішення

- Користуючись довідковою літературою, підготуйте розповідь про одного з видатних діячів доби Відродження.

ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА

(1303—1374)

Франческо Петрарка — великий італійський поет, один із зачинателів ренесансного гуманізму та європейської лірики нового часу. Батьки його, як і Данте, були вигнані з Флоренції, майбутній поет народився в 1303 році в Аренцо. Батько його був нотарем, син мав продовжувати батьківську справу. Франческо Петрарка вивчав юриспруденцію в університетах Монпельє і Болоньї, але юристом не став. У 1326 р. він прийняв сан священника і поступив на службу до кардинала Джованні Колонна, до якого ставився з великою повагою. На початку 30-х років разом із кардиналом здійснив подорож у Францію, Фландрію, Німеччину. Із 1334 року жив в Авіньйоні, місті на півдні Франції, куди в ті роки перенесли резиденцію пап, тимчасово виселених із Риму. 1337 року поет оселився в мальовничому куточку південної Франції — провінції Воклюзе. За чотири роки самотнього життя він створив кращі із своїх творів. 1341 року за поновленням античним звичаєм був коронований лавровим вінком на римському Капітолії як найкращий поет Італії. Слава його вийшла за межі рідної країни. Але Петрарка понад усе цінував свою духовну незалежність. Майже через п'ятдесят років після вигнання батьків Петрарки з Флоренції уряд міста оголосив для них амністію і просив його самого повернутися й очолити університетську кафедру, задля нього створену. Але Петрарка, відмовившись від цієї пропозиції, оселився в Мілані. «Не потерпати від нужди і не мати зайвого, не панувати над іншими і не бути підвладним — ось моя мета», — писав Петрарка. Останні двадцять років свого життя поет прожив в Італії, але до Флоренції так і не повернувся. Його творча активність не згасала. Саме тоді він створив славетну збірку «Канцоньєре», писав нові трактати, поеми, завершував розпочаті раніше твори. 18 липня 1374 року поет пішов із життя. Як твердить легенда, помер Франческо Петрарка за своїм робочим столом, поклавши голову на розгорнуту книгу.

«Книга пісень»

Ще за молодих літ Петрарка палко захопився античною культурою. Його пристрасть до античності була виявом жаги пізнати світ у часі й бажанням «дружити крізь віки». Свою величезну бібліотеку античних авторів, сотні рукописів, поет заповів Флорентійській бібліотеці. На відміну від Данте, Петрарка більше писав латиною. Він досконало оволодів цією давньою мовою і зміг створити нею чудові твори, які вражали сучасників вірністю традиції й новим змістом. Але безсмертя принесли йому вірші, написані італійською мовою, які увійшли до збірки «Канцоньєре» («Книга

пісень»). Ставлення до своїх італомовних творів у Петрарки змінювалося протягом життя. Припускають, що спочатку вірші писалися до вже готової мелодії. Лише потім він почав ставитися до них як до справжніх літературних творів, багато редагував, змінював. Перше видання «Книги пісень» вийшло 1368 року, воно містило 171 вірш. Через п'ять років вийшло друге видання, в якому налічувалося понад 350 віршів різних жанрів: сонетів, канцон, секстин, балад, мадригалів. Більшу частину збірки склали сонети. Збірку Петрарка поділив на дві книги: «На життя мадонни Лаури» і «На смерть мадонни Лаури». Така композиція давала можливість визначити головні теми — любов, життя, смерть, час.

Створюючи вірші цієї збірки, Петрарка використав досвід своїх попередників — поезії французьких трубадурів, італійських поетів «солодкого стилю», Данте. Але на цьому ґрунті він створив поезію нового типу, розпочавши розвиток гуманістичної лірики. Як ніхто з його попередників він наблизився до зображення реального земного почуття. Кохання його приносить радість і біль, захоплення і страждання. Саме в цьому, на думку поета, перевага земного кохання перед небесним, бо тільки так людина може відчувати повноту життя. Поет аналізує і свій внутрішній світ, замислюється над незбагненою складністю душі людини. В образі коханої до певної міри наявна й алегорія, недарма ім'я ліричної героїні — Лаура, співзвучне італійським словам «лавр» і «лаура». Перше — «лавр» — натякає на славу, символом якої є лавровий вінок. Друге — «лаура» — в італійській мові мало значення «повітря», що нагадує про неземне, піднесене в образі прекрасної дами. Але разом із тим Лаура цілком конкретна, поет точно вказує дату першої зустрічі з нею: уперше він побачив донну Лауру 6 квітня 1327 року в Авіньйонській церкві. Померла Лаура 1348 року. Портрет її чітко не визначений, вона недосяжна для поета, але він прославляє почуття до Лаури, навіть коли на нього не відповідають, адже воно збагачує душу, розкриває красу земного світу.

«Книга пісень» містить не тільки вірші про кохання. Крім любовних поезій, до неї входять вірші на політичні та моральні теми, є твори, в яких розповідається про природу, дружбу, передаються філософські роздуми поета. У цьому теж виявилось нове розуміння людини доби Відродження — ліричний герой збірки представлений як особистість різнобічна, суперечлива. Петрарка свідомо і продумано створював власний стиль. Він вірив у силу художнього слова, тому домагався краси й досконалості вірша. Він відкрив нові можливості жанру сонета. У 14 рядках сонета поет зміг показати розвиток почуття. Перша строфа (катрен) — головна теза, друга (катрен) — антитеза, дві терцини — синтез почуття і думки. Сонет у його творчості набув класичної завершеності й значення взірця жанрової форми та ліричної мови для багатьох поколінь.

Поетичну майстерність Петрарки визнавали сучасники, він мав чимало послідовників, виникла навіть поетична течія, названа його ім'ям. Згодом петраркізм поширився в інших країнах. А впливу його поезії зазнали поети Франції, Іспанії, Англії, слов'янських країн епохи Відродження. Традиції Петрарки продовжували розвивати поети XVII ст. Нове життя поезія Петрарки отримала в добу романтизму, багато з його віршів переклали різними мовами, до них писали музику.

Україна і світ: мости духовного єднання

Перші переклади сонетів Петрарки українською мовою з італійської з'явилися лише у XX ст., але творчість італійського поета мала значний вплив на українську поезію. Лірика Петрарки надихала українських поетів. Досліджуючи українські переклади, перекладач І. Качуровський зауважив: «Перший оригінальний твір Юрія Клена сонет «Сковорода», мабуть, не меншою мірою петраркістський, ніж сквородинський. Сонет Рильського «Діяна» («Заснув Ендімон на місячній поляні...») безпосередньо перегукується із секстиною Петрарки «on ha tanti animali il mar fra l'onde», а в Михайла Ореста сонет «Не видно берега у сивій млі...» — належить до найчистіших зразків петраркістської лірики».

З «КНИГИ ПІСЕНЬ»

Сонет № 61 ✓

Благословенні будьте, день і рік,
 І мить, і місяць, і місця урочі,
 Де спостеріг я ті сяйливі очі,
 Що зав'язали світ мені навік!
 Благословен вогонь, що серце пік,
 Солодкий біль опечаленої ночі
 І лук Амура, що в безоболоччі
 Пускав у мене стріл ясний потік!
 Благословенні будьте, серця рани
 І вимовлене пошепки ім'я
 Моєї донни — ніжне і кохане,
 І ці сторінки, де про неї я
 Писав, творивши славу, що не в'яне,
 Й ти, неподільна радосте моя!

(Переклад Д. Павличка)

Сонет № 132

Як не любов, то що це бути може?
 А як любов, то що таке вона?
 Добро? — Таж в ній скорбота нищівна.
 Зло? — Але ж муки ці солодкі, боже!
 Горіти хочу? Відкатись негоже.
 Не хочу? То даремна скарг луна.
 Живлюща смерте, втіхо навісна!
 Хто твій тягар здолати допоможе?
 Чужій чи власній волі я служу?
 Неначе в просторінь морську безкраю,
 В човні хисткому рушив без керма;
 Про мудрість тут і думати дарма —
 Чого я хочу — й сам уже не знаю:
 Палаю в стужу, в спеку — весь дрижу.
 (Переклад Д. Паламарчука)

✓ Сонет № 162

Щасливі квіти й благовісні трави,
 Прим'яті донною на самоті;
 Пісок, що береже сліди святі
 Чудових ніжок під листком купави;
 Гаї прозорі, віти, наче пави,
 Фіалки у любовній блідності,
 Ліси вільготні, тихі та густі,
 Куди не входить сонце величаве;
 О краю мій, о ріки голубі,
 Ви омиваєте Лаури очі,
 Їх блиск перебираючи собі.
 Прекрасні ви в своєму непороччі!
 А там підводні скелі серед ночі
 Горять в мого закохання журбі.
 (Переклад Д. Павличка)

Сонет № 267

Де погляд ніжний, де чарівний вид;
 Де постать горда, де струнка постава,
 Де мова та бентежна й величава,
 Що завдає негідникові встид?

Де сміх, що жалить того, хто набрид?
 Де та душа, що, мов зоря яскрава,
 Висока й гідна владарського права,
 Небесну нам осяяла блакить?

Я вами дихаю, для вас палаю,
 Я народивсь для вашого ества,
 Без вас мені нема й не треба раю;

Як радість відійшла моя жива,
 В словах надію я плекав безкраю,
 Та вітер порозвіював слова.

(Переклад Д. Павличка)

Сонет № 312 ✓

Ні зір ясних мандрівні каравани,
 Ні стрімкощоглі на морях човни,
 Ні рицарі звитяжної війни,
 Ні олені стрункі серед поляни,
 Ні строф любовних плетиво кохане,
 Ні вісті радісні із чужини,
 Ні спів жіночий ранньої весни
 В садах, де чисті гомонять фонтани,
 Ніщо поваби серцю не несе,
 Бо згасло сонце і померкло все,
 Разом із ним засипане землею.

В життя моє лиш смуток увійшов.
 Я кличу смерть, щоб ту зустріти знов,
 Що краще був би не стрічався з нею.

(Переклад Д. Паламарчука)

Поміркуйте над текстом твору

- Визначте провідні теми сонетів Петрарки.
- У яких сонетах, на вашу думку, розкривається суперечливий характер почуття ліричного героя?
- За допомогою яких образів поет розкриває внутрішній світ свого ліричного героя?
- Чи можна уявити кохану поета — Лауру, читаючи сонети?

Знайдіть творче рішення

- Чи можна назвати кохання до Лаури ідеальним? Обґрунтуйте міркування.
- Чому Петрарку називають поетом-гуманістом?
- Як у сонетах Франческо Петрарки виявилось ренесансне розуміння призначення людини?

ДЖОВАННІ БОККАЧЧО

(1313—1374)

Як Данте і Петрарка, Боккаччо був флорентійцем. Батько його, заможний купець із передмістя Флоренції, у справах часто бував у Парижі. Там 1313 року і народився хлопчик, якому судилося стати всевітньо відомим письменником Джованні Боккаччо.

Батько хотів зробити з нього комерсанта, але хлопчик відчував відразу до цієї професії. Зовні скорившись вибору батька, потайки увесь свій вільний час він присвячував читанню латинських та італійських авторів. Хлопець був дуже втішений, коли його у віці чотирнадцяти років відправили до Неаполя, щоб завершити навчання торговельної справи.

Неаполь на той час був великим культурним центром. Король Роберт Анжуський, покровитель Петрарки, людина добре освічена, залучав до свого двору поетів, учених. Невдовзі й Боккаччо отримав можливість бувати при дворі. Там він познайомився з людьми, які долучили його до вивчення класичної римської літератури, найновітніших відкриттів у галузі астрономії. Батько, нарешті, дозволив йому полишити комерцію, але зажадав, щоб син вивчав право. І знову молодий чоловік виявив зовнішню покірливість, а сам із захватом вивчав старовинні рукописи. Особливо його приваблювали твори Овідія. 1336 року сталася зустріч, яка мала значний вплив на творчість Боккаччо. Напередодні Великодня Боккаччо побачив у церкві Марію д'Аквіно — позашлюбну дочку короля Роберта, дружину знатного вельможі — і палко закохався. Спочатку красуня відповіла на почуття закоханого поета, але через деякий час залишила його. Довго й без успіху Боккаччо намагався повернути втрачене кохання.

Роки перебування в Неаполі були найщасливішими в житті Боккаччо й разом із тим напруженішими у його творчій біографії. Саме в той час він сформувався як письменник. Майже всі твори, написані тоді, так чи інакше пов'язані з Марією, яку він зазвичай називає Ф'ямметтою — Вогником. Зображення кохання до Ф'ямметти відкриває дуже важливу особливість ренесансного осмислення значення почуттів у житті людини й художнього відображення цих почуттів. Для Данте Беатріче — майже абстракція, абсолют, який навіки сповнює душу й визначає увесь напрямок творчості. Лаура Петрарки — це вже цілком реальна земна жінка, але вона для поета — взірць земної досконалості, їй присвячені всі найкращі твори. Для Боккаччо Ф'ямметта — пристрасть, палка і прекрасна, але вона не вичерпує всього багатства життя і творчості. Розрив стосунків із Ф'ямметтою не викликав ні душевного спустошення, ні творчої кризи. У 1340—1345 рр. Боккаччо створює кілька справжніх шедеврів італійською мовою, серед них і поеми, сонети, присвячені Ф'ямметті. З часом ця пристрасть

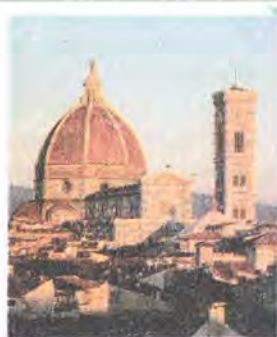
замінюється іншими враженнями та іншими літературними завданнями. 1349 року надійшла звістка про смерть батька, і письменник повернувся до Флоренції, де й проживав майже всі останні роки.

Коштів, які залишилися після батька, не вистачало для спокійного та безбідного існування. Йому пропонували гарні посади у Флоренції, а друзі запрошували його в Неаполь. Однак Боккаччо понад усе цінував свободу. У листі до свого друга-покровителя великого канцлера неаполітанського він писав: «Залишаючись бідним, як зараз, я належу собі, а як стану багатим та обійму високу посаду, то буду змушений жити заради інших. Тут, серед моїх книг, я маю більше щастя, ніж усі князі у коронах». Проте він залюбки виконував дипломатичні доручення, які час від часу покладала на нього флорентійська синьйорія — уряд Флоренції. Боккаччо у той час зацікавився політикою і був вдячний мешканцям свого рідного міста, які визнали його літературний талент, вшановували його як видатного вченого. Він хотів бути корисним. Особисті ж риси його характеру — витриманість, тактовність, безкорисливість — дозволяли чудово виконувати навіть дуже складні дипломатичні місії.

1350 р. відбулася перша особиста зустріч із Петраркою, який проїздом був у Флоренції. Боккаччо, який давно вже захоплювався творами славного земляка, мав щастя приймати Петрарку у своєму домі. З цього часу між двома поетами-гуманістами склалися дружні стосунки. До самої смерті Петрарки Боккаччо виявляв до старшого друга щире повагу, радився з ним з приводу своїх літературних, наукових, громадських справ. Саме Боккаччо доклав чимало зусиль, щоб повернути Петрарку в рідну Флоренцію. Він навіть умовив синьйорію повернути Петрарці майно

**Боккаччо
і Петрарка**

Флоренція

**Мініатюра зі збірки
новел Боккаччо.**

Жан Фуке

його батька, яке колись було конфісковане. Намірам Боккаччо не судилося здійснитися, але він ще не раз приїздив до свого славетного товариша, величезний моральний вплив якого визнавав завжди.

Починаючи з другої половини 40-х років Боккаччо все менше пише італійською мовою, все більше — латиною «серйозні» твори. Боккаччо-учений поступово бере гору над Боккаччо-поетом. 1353 року письменник завершив «Декамерон». Від того часу впродовж двадцяти років він майже нічого не написав італійською. Виняток Боккаччо зробив лише для біографії Данте.

За першим душевним переворотом, який спонукав Боккаччо до наукових занять, відбувся наступний, значно серйозніший. На кінець 50-х років письменник захворів. Він гостро відчував, що молодість і навіть зрілість уже минули, а попереду — старість і смерть. У цю важку годину на допомогу Боккаччо прийшов Петрарка: у своїх листах надав моральну підтримку другу.

На початку 1360-х стався якийсь конфлікт між Боккаччо та флорентійською владою. Письменник залишив рідне місто й виїхав до Неаполя. Але й там він довго не затримався. Останні роки свого життя Боккаччо здебільшого провів у містечку Чертальдо, розташованому неподалік від Флоренції, у невеликому будинку, який зостався йому в спадок від батька. З часом він примирився з флорентійською синьйорією, але тривале перебування серед людей, політичні пристрасті тепер уже втомлювали письменника, він волів спокою та самотності.

Утім, йому ще довелося прислужитися національній поезії й знову виявити глибоку повагу до свого вчителя Данте. Восени 1373 року синьйорія запросила Боккаччо прочитати курс публічних лекцій про «Божественну комедію». Боккаччо палко захопився цією ідеєю, але вже через кілька місяців тяжко захворів. Восени 1374 року письменник змушений був залишити Флоренцію й виїхати до Чертольдо. Через рік у містечку свого дитинства Боккаччо й спочив.

«Декамерон» як вияв ренесансного світогляду автора

Головним твором Боккаччо, який і приніс йому світове визнання, є «Декамерон», створений приблизно 1353—1354 рр. Саме в цій книзі, яка відіграла таку важливу роль у розвитку італійської та світової прози, Боккаччо виявив себе великим гуманістом нової епохи — Відродження. Невипадково наступні покоління протиставляли «Декамерон» «Божественній комедії» Данте, вважаючи книгу Боккаччо справжньою «людською комедією», яка розпочала нову еру європейської літератури.

«Декамерон» — це збірка оповідок про різних людей та різні випадки з їхнього життя. В італійців були популярними оповідки-анекдоти, в яких

розповідалося про кумедний або повчальний випадок із життя людини. Існували оповідки й на зразок наших побутових казок, у яких кмітливість допомагала бідному побороти жадібність багатого, чесність винагороджувалася, а зло каралося. У «Декамероні» Боккаччо скористався набутками середньовічних народних оповідок: цікавим, часто анекдотичним сюжетом, прославленням кмітливості та дотепності людини, яка виявляється важливішою за соціальну або національну приналежність, критичним ставленням до попів та ченців. Але Боккаччо був також чудовим знавцем стилю античних авторів, тому він використав і традиції античної літератури, в першу чергу — чіткість форми, довершеність стилю. Так виникав новий жанр літератури — новела. У центрі уваги автора новели — випадок, який дає змогу розповісти про людину, її характер, життя.

Очевидна новизна жанру, який до того ж мав глибоке народне коріння, зробила новелу найбільш пристосованою для вираження нових гуманістичних поглядів автора.

Особливості композиції та стилю «Декамерона»

Слово «декамерон» можна перекласти як «десятиденник». Письменник дає таку назву, виходячи зі структури книги: вона містить 100 новел-оповідок, які упродовж десяти днів розповідають одне одному десятеро оповідачів — сім молодих дам та троє юнаків. Починається книга розповіддю про трагічні події 1348 року — епідемію чуми, яка вразила не лише Флоренцію, а й багато інших міст Європи. Щоб урятуватися від епідемії, десятеро молодих людей збираються у замиському будинку поблизу Флоренції. Прагнучи забути про страшну небезпеку, вони й розповідають різні історії.

Трагічний колорит опису чуми є контрастним до веселого й життєрадісного світу всієї збірки. У цьому контрасті — сутність розуміння життя людиною Відродження. Смерть, страждання — невід'ємна частина земного існування людини, але земне життя — прекрасне, різнобарвне й різноманітне. Саме це і доводить своєю книгою великий гуманіст. Для десяти героїв-оповідачів «Декамерона» загроза смерті стає не тільки приводом для роздумів над сенсом життя, але й поштовхом для усвідомлення його істинних цінностей, радощів і нещастя.

Оповідачі в книзі — шляхетні, освічені молоді люди. Троє юнаків-оповідачів мають імена Діонео, Філострато і Панфіло — саме під цими іменами виводив себе Боккаччо в різних творах, які створив до «Декамерона». Усі ці оповідачі — покажчики настрою, світосприйняття самого автора: веселий і чуттєвий Діонео, вразливий і сумний Філострато, поміркований Панфіло. Характер кожного з юнаків розкривається в історіях, які вони оповідають.

Так само й розповіді молодих дам, серед яких і Ф'ямметта, розкривають особливості їхніх характерів. Така форма оповіді робить збірку надзвичайно різноманітною, але разом із тим надає їй структурної чіткості.

У попередників Боккаччо новела мала певний практичний моральний припис. Боккаччо зберігає цей традиційний мотив. Його оповідачі супроводжують усі розповіді моральними висновками. Однак мораль впливає з оповідки не логічно, а психологічно, і часто розкриває певні риси оповідача.

Надзвичайне багатство ідей, сюжетів, образів, ситуацій, які властиві «Декамерону», знаходить відображення у стилі. Усі новели вирізняє багата й яскрава мова. Боккаччо сміливо вводить у текст живі розмовні вирази, приказки, прислів'я, дотепи. Такою живою народною мовою розмовляють у Боккаччо в першу чергу комічні персонажі. Але побутовому елементу автор протиставляє й чіткий, виважений стиль, на зразок стилю античних авторів. Саме таким стилем написана новела, яка обрамлює всю збірку, — розповідь про трагічні події епідемії. Цей же стиль використовує автор, коли розповідає про сміливих мандрівників, які відкривають нові, небачені до того часу, землі. Таким чином на сторінках його книги розкривається багатогранність життя, де поруч існують трагічне й смішне, піднесене й низьке, близьке, добре знане та далеке, невідоме. Так відбувалося ренесансне «відкриття світу та людини». У «Декамероні» Боккаччо створив класичний тип новели, яку в подальшому наслідували та розвивали письменники Італії та багатьох інших країн.

ДЕКАМЕРОН

(уривки)

ДЕНЬ ЧЕТВЕРТИЙ

Оповідка перша

Танкред, князь салернський, убиває коханця дочки своєї й посилає їй серце замордованого в золотій чарі; вона вливає туди отруту, п'є її й конає.

— Про смутні речі велів нам сьогодні розправляти наш король, хоч ми й зібралися сюди, щоб повеселитися; випадає нам про чужі сльози оповідати, а такі історії і самого оповідача, і слухачів його неминуче живим жалем проймають. Може, він учинив так навмисне, щоб погамувати трохи наші дотеперішні веселощі, а може, й інша яка була на те причина, та не годиться мені волі його ламати, тож розкажу я вам одну сумну та невеселу пригоду, уболівання вашого, я думаю, достойну.

Танкред, князь салернський, був людяним і добротливим володарем, чи радше був би таким, якби на старості літях не заплямив рук своїх кровію двох закоханих. Була в його за все життя одна дочка, та краще б вона йому зовсім була не вродилася. Так сильно він її любив та кохав, як, мабуть, жоден інший отець у світі; уже давно вона й на стану стала, а він її все заміж не давав, не хотів розлучатися з нею; нарешті дав її за сина герцога Капуанського, та, малий із ним час проживши, вона завдовіла і знову до батька повернулася. Була вона з лиця і постаті напрочуд уродлива, молода й завзята, а що вже розумна, то, як на жінку, може й занадто. Живучи при батькові, як і личить князівні, у великих розкошах, побачила вона, що він, ніжно її люблячи, про те й не помишляє, щоб доньку знову одружити, а проситись якось ніби й непристойно; от і надумала молода вдова завести собі потаємне, якщо можна, доброго коханця.

Стала вона між батьковими двораками, шляхетними й нешляхетними, розглядатися, до вдачі їхньої та поведенції пильно придивлятися і вподобала собі з-помежи всіх одного молодого слугу князюго, на ймення Гвіскардо. Родом був він із самої низоти, та звичаєм своїм і душею високою всіх ув очу князівни переважував, і загорілася вона до його скритою жагою, чимраз більше благородством його захоплюючись. Тямуций юнак теє помітив і так до неї серцем пригорнувся, що тільки й марив тими любощами. Отак любилися вони потай іздалеку, і хоч дуже хотіла князівна із коханцем зійтися, та нікому не важилась любови своєї звірити; в кінці вона добрала таки хитрого способу, як усе те влаштувати: написала листа, де докладно пояснила, як і коли він може з нею зостритися, сховала папірець в очеретинку і оддала її Гвіскардові, сказавши йому жартівливо:

— На тобі отсю очеретинку, буде чим увечері служниці вогонь роздмухувати.

Гвіскардо взяв очеретину і зразу догадався, що неспроста вона йому дала того гостинця; вдома він роздивився краще, розламав її по колінчику і знайшов там князівниного листа. Прочитавши його і зрозумівши, що йому слід робити, він зрадів несказанно й почав готуватися до сходин із коханою.

Обіч князюго замку була з давнєзних-давен видовбана в скелі печера, а для її освітлення прорубано зверху продуховину, та що печера була вже відколи занедбана, отвір той поріс терном і травою. В тую печеру був доступ через потайні сходи із долішніх замкових покоїв, де жила князівна, а сходи ті були заличковані кріпкими дверима. Усі вже про них і забули, бо двері ті хтозна-коли востаннє одмикалися, та од очей Амурових жадні тайнощі приховатися не можуть;

закохана князівна здумала про них і нишком од усіх сама кілька день морочилась, поки тії двері одімкнула і спустилась в печеру. Побачивши там продоховину, тогді ж ото й написала Гвіскардові, щоб через неї туди добувся, і про глибину печери теж дала йому знати.

Прочитавши листа, Гвіскардо зладив собі хутенько мотузяну драбинку, щоб по ній у печеру спускатися й назад вилазити, одягнувся в шкуратяну одежу, щоб о терня не поколотись, та й вибрався нишком уночі до тої продоховини. Примоцювавши один край мотузка до дерева, що росло на скелі коло отвору, він спустився по тій драбинці в печеру і став чекати князівни. Вона ж наступного дня одіслала покоївок своїх — нібито сон її морив, замкнулася сама в тій кімнаті, одчинила потайні двері й пійшла в печеру до Гвіскарда. Коханці зраділи одне одному несказанно; піднявшись до її покою, не одну годину розкошували вони навзаєм, а потім, домовившись розважно із нею, як і коли їм далі нишком сходитися, Гвіскардо вернувся до печери, а князівна замкнула за ним двері й покликкала до себе служебниць. Як же знов споночило, Гвіскардо виліз через ту щілину з печери й пійшов додому. Знаючи тепер усі ходи й лази, він часто потім навідувався до своєї коханої, та доля, ніби заздрячи тому великому щастю, обернула їхні радіщі в прегіркую тугу.

Танкред мав звичку приходити час од часу без нікого до доньки в кімнату і, поговоривши з нею трохи, вертатися знову до себе. Одного дня він прийшов туди по обіді, коли князівна (я й забула сказати, що звали її Гізмонда) гуляла саме в садку з своїми дівчатами; увійшовши сам до кімнати, так що його ніхто не чув і не бачив, князь не захотів перебивати їхньої прогулянки. Віконниці в кімнаті були захилені, заслони коло ліжка спущені; Танкред сів на ослінчику, приклонив голову до постелі, ще й заслоною прикрився — сказав би, навмисне ховався! — та й задрімав. Як на те, Гізмонда веліла того дня прийти коханцеві; залишивши покоївок у саду, вона замкнулася в своїй кімнаті, не помітивши, що там хтось є, і одчинила потайні двері Гвіскардові, що вже її дожидався. От лягли вони на ліжко та й давай своїм звичаєм любо проміж собою жартувати, аж тут Танкред прокинувся. Побачивши й почувши, що дочка його з слугою витворяє, князь тяжко розгнівався. Хотів був спочатку гримнути на них, та потім вирішив змовчати і присутности свої не виявляти, щоб обережно й без розголосу ганебного наміру свого помстивого доконати. Набувшись досхочу вкупі, коханці встали, так і не помітивши Танкреда; Гвіскардо сховався в печері, а Гізмонда вийшла з кімнати. Старий князь виліз нишком через вікно й подався до своїх покоїв, гнівом і досадою смертельною палаючи.

Тої ж ночі в ранні обляги двое слуг схопили на його розказ Гвіскарда, як він саме в своєму незручному шкурятяному вбранні з печери вилазив, та й привели його потаймиру перед князя. Як побачив Танкред слугу свого молодого, то мало не заплакав.

— Гвіскарде, — тільки й сказав йому, — я ж до тебе завше був добрий, а ти вчинив за те роду мойому таку ганьбу й неславу! Сьогодні побачив я все на власні очі.

— Любов сильнійша за вас і за мене, — коротко відрік йому юнак.

Тогді Танкред велів узяти Гвіскарда під остру варту, а сам, усю ту справу і так, і сяк обдумавши, пійшов другого дня, як звичайно, в пообідню пору в кімнату до Гізмонди, що нічого ще не знала, замкнувся з нею і сказав їй плачучи:

— Гізмондо, я так уповав на честивість і цноту твою, що якби сам того не бачив, то зроду нікому не повірив би, щоб ти не то кого иншого, крім мужа свого, приймала, а й подумала коли про таке; тепер же до кінця недовгого віку мого старечого буду я тим переступом твоїм каратися. Та якби ще ти була для тої ганьби своєї взяла собі якогось шляхетного чоловіка з-поміж двораків моїх, а то вибрала сього Гвіскарда, хлѳпця найпідлійшого роду і плоду, що змалку ріс у нас при дворі на ласкавому хлібі; не знаю я тепер з печалі великої, що мені з тобою діяти. Гвіскарда я велів схопити минулої ночі, як він із печери вилазив, і взяти його під варту; що з ним робити, я вже знаю, але що мені, дочко, з тобою почати? Тут любов моя батьківська, що, може, ніколи в світі ніде такої зроду не було, жалю серцю завдає, а тут досада справедлива на твою безрозумність пече мені душу: та каже, щоб простив тобі, а ся вимагає, щоб я всупереч природі моїй скарав тебе люто. Перше, ніж на щось наважитись, хотів би я од тебе слово почути.

Сее сказавши, поник головою та й заплакав ревними сльозами, немов побита дитина.

Вислухавши Гізмонда батькових речей, побачила, що таємне коханне їхне викрилось, а Гвіскардо попався, і невимовна туга обняла її серце. Ледві стрималась князівна, щоб не заголосити по-жіночій, та гордовитою душею перемогла вона ту слабість; нічого на виду не показавши, твердо наважилась не просити ласки — воліла вмерти, вважаючи, що її Гвіскардо вже загинув. Не так, як присоромлена провинниця, відповідала вона батькові, а спокійно, незворушно, дивлячись йому сміло просто в вічі:

— Танкреде, не хочу я ні одмагатися, ані милости од тебе домагатися: неправда не допоможе, а до благаць удаватися негоже. Ніяким побитом не буду я старатися любов і прихильність твою

позискати, а признаюся у всьому по щирій правді, щоб спершу слухними словами чесність свою доказати, а потім мужніми ділами доблесть свою появити. Так, я любила й люблю Гвіскарда, і любитиму до смерти, що вже в мене за плечима; а як потойбіч є любов, то й там його любити не перестану. Та до цієї любови схилила мене не хибність моя жіноча, а прикмети його благородні, та ще небажане твоє видати мене заміж. Бувши сам із плоті й крові, вплодив еси й дочку таку саму — не з каменю вона в тебе, та й не з жєліза; хоч ти тепер і старий, та сам здоров знаєш, як яро сили молодії у тілі бувають; хоч звїкував еси найкращий вік свій у рицарюванні, та відомо тобі, що розкіш і безділле можуть не то з молодими, а і з літніми людьми зробити. Плоть од плоті твоєї, не нажилась я ще на світі, ще молода, тим бувають у мені похоті тілесні, особливо як спізнала я в короткім заміжжі смак задоволеного жадання. Не мігши тій силі противитись, піддалась я любосному повабу — і закохалась. З усієї моці намагалась я так усе влаштувати, щоб із сього гріха природнього ні тобі, ні мені якої неслави не вчинилося. Зичливий Амур і щаслива доля напутили мене на добру стежку, як пристрасть мою од очей людських сховати; чи тобі хто виказав, чи сам ти про се дізнався — байдуже, я од того не одрікаюсь. А я взяла собі не навмання, як то часто у жінок буває, а по зрілому намислі обрала його з-поміж усіх двораків, з добрим розумом наблизила його до себе, і з щирою вірністю із ним немалий час кохалась. За сей же вибір, здається, ти й картаєш мене гострійше, ніж за самий перелюб, виходячи не з істини, а з передсуду людського, і дорікаєш, що я зв'язалась із чоловіком низького стану — ніби ти не гнівався б, коли б я заходила собі з яким шляхтичем. Та тому вже не я винна, а фортуна, що нерідко нікчемних звеличує, а достойних упосліджує. Але як би там не було, пригляньмося краще до суті речей: тіла наші зліплені з однакового тіста, і один Творець створив душі наші, наділивши їх однаковими силами, здібностями і властивостями. Сама лише чеснота одрізняла з первопочину людей, що народжувались і народжуються всі однаковими: хто тії чесноти більше мав і діяльніше проявляв її, тих називали благородними, а інших — неблагородними. Згодом усе перевернулося і закон сей затемнився, але він іще не втратив своєї дії ні в природі, ні між добрими людьми: чоловік честивий ділом являє своє благородство, і як хто його не називає благородним, то винен тут не названий, а називач. Подивися на дворян своїх, приглянься до життя їхнього, звичаїв та обичаїв і порівняй їх із Гвіскардом: посудивши нєлицемірно, муситимеш визнати, що він із них усіх найблагородніший, а вони проти нього всі підлі наголо. Так високо

його цінуючи, не звірялась я на чийсь присуди, тільки на свідчення твоїх речей та своїх очей. Хто ще похваляв його так, як ти, за його справді похвальні вчинки й поведження? Кажу «справді похвальні», бо сама я добре бачила, що ти завжди хвалив його за діло, хоч, може, й недохвалював по заслугі; якщо я в ньому помилилась, то се ти ввів мене в оману. Як і тепер казатимеш, що я зв'язалася з чоловіком низького стану, то се буде явна неправда. Якби ще ти сказав, що з бідним, тут би можна було з тобою погодитись — тобі ж на сором, бо ти не спромігся гідно нагородити такого достойного слугу. Бідному не доблести бракує, а добра. Не раз королі і князі славетні бідними бували, не раз хлібороби й козопаси в велике багатство вбивалися. І останнє ще — кажеш ти, що мучить тебе непевність, що зі мною маєш робити. Нехай вона тебе довго не мучить: як ти вже наважився на схилі віку добротливу натуру свою на жорстоку перемінити, то карай мене з усією люттю, я не багатиму пощади; карай мене, бо я була сього гріха (якщо се справді гріх) первою причиною. Клянусь тобі, що як ти мені того не зробиш, що зробив уже чи думаєш зробити з Гвіскардом, то я сама собі те заподію. Іди ж тепер, поплач із жінками, і вбий з лютости своєї одним замахом його й мене, як уже тобі здається, що ми тої карі заслужили!

Спізнав тогді князь усю велич душі дочки своєї, та не гадав, щоб так несхибно дотримала вона тих слів своїх клятвенних. Пійшовши од неї, вирішив нічим її не карати, тільки жагу її палку згубою коханця охолодити. Він наказав двом вартівникам Гвіскардовим задушити його потаємне нічною добою, вийняти з його серце і принести йому; так же вони і зробили. Другого дня велів принести собі велику й гарну золотую чару і, поклавши туди Гвіскардове серце, послав його Гізмонді через вірника свого з такими словами: «Отець твій шле тобі сього гостинця, щоб утішити тебе тим, що ти найбільше любиш, як ти його втішала тим, що він любив найбільше».

Гізмонда ж, як пішов од неї батько, рішенця свого страшного не одмінила; накопавши всякого отруйного зілля та коріння, вона виварила його, щоб мати під рукою трутизну, коли станеться те, чого вона боялась. Коли прийшов до неї слуга з тим князевим гостинцем і переказав їй його слова, вона взяла чару з незворушним обличчям, зняла накришку і, побачивши там серце, одразу догадалася, чие воно. Тогді повернулася до слуги і сказала:

— Воістину тільки золота гробниця достойна сховати таке от серце; гаразд учинив тут мій отець.

По сій мові піднесла серце до уст і поцілувала його, а потім провадила далі:

— Скрізь і завжди, аж до сеї остатньої хвилі, відчувала я в житті ніжну і щирю любов батьківську, а тепер я відчула її з особливою силою; перекажи ж князеві за сей коштовний дарунок мою останню, здається, подяку.

Тоді знов звернула очі на чару, що її міцно тримала в руці, і, дивлячись на серце, промовила:

— О, благословенне виталище утіхи моєї й віради, хай буде проклята жорстокість того, хто примусив мене споглянути тепер на тебе тілесними очима! Воліла б я на тебе довіку очима духовними споглядати. Ти дійшло кінця путі своєї, довершило, що тобі од долі судилося. Ти дійшло мети, до якої всяке прямує, ти покинуло сей злиденний світ з усіма турботами його і дістало од ворога свого таку гробницю, якої заслужило доблестю своєю. Для гідного похорону бракувало тобі тільки сліз тієї, котру ти за життя так щиро любило; щоб вони на тебе пролилися. Господь напоумив мого немилосердного вітця послати тебе до мене, і я проллю ті сльози, хоч і присягала вмерти без плачу і без страху на обличчі, а проливши, без вагання з'єднаю при твоїй помочи мою душу з тією, що ти їй, серце, так вірно служило! З тією супутницею любо мені буде і відродно увійти до незнаной оселі. Я вірю, що та душа ще тут; вона дивиться на місце, де ми були вдвох щасливі, вона любить мене і, знаючи, що я люблю її також понад усе на світі, чекає вже душі моєї.

Сее сказавши, схилилася над чарою і попустила в неї, без зойків і голосіння жіночого, буйні горючі сльози, що ринули безнастанно, мов із якого джерела невсихучого, і цілувала без міри й без ліку мертве коханцеве серце. Покоївки стояли круг неї і не знали, чие то було серце і що означають її слова, та, пройняті жалощами великими, ридали всі ридма і все допитувались її причини, намагаючись якось заспокоїти свою володарку. Вона ж, виплакавши всі сльози, підвела голову й сказала:

— О, серце, без міри коханее! Я виконала перед тобою останній мій обов'язок; тепер лишилося тільки прилучити мою душу до твоєї.

По сій мові веліла подати собі дзбанок з наготовленою отрутою, вилила її в чару на серце, рясно зрошене її слізьми, а тоді без вагання піднесла чару до уст і випила отруту до'станку, а випивши, злягла на свою постіль із чарою в руці, прибрала поважної постави і, притуливши Гвіскардове мертве серце до свого, мовчки дожидалася смерті. Дівчата, що все те чули і бачили, хоть і не знали, що вона зажила отрути, повідомили про все Танкреда, який, боючися того, що вже сталося, прибіг до доччиної кімнати, як вона була

вже в постелі. Запізно з'явився він сюди, щоб потішити її ласкавими словами; побачивши її присмертною, старий князь жалібно заплакав. Тоді Гізмонда сказала:

— Танкреде, побережи сі сльози для якоїсь нещасливішої пригоди, не проливай їх надо мною, бо мені їх не треба. Чи видана то річ, щоб чоловік плакав, як ти оце, коли здійснилось його бажання? Та як у тобі не до решти згасла та любов, що ти мав до мене в серці, вволи мою остатню волю: як не до душі було тобі мое скрите і тайне єднання з Гвіскардом, вели поховати мене разом із ним, то вже байдуже де, щоб тіло мое лягло явно й відкрито поруч із його тілом на вічний спочинок.

За сльозами князь не спромігся їй на відповідь. Гізмонда, чуючи, що надійшла остання мить, ще раз притулила мертво серце до грудей, і промовила:

— Прощайте, я вмираю.

Очі їй помутились, чутиво заніміло — настав край її стражденому життю.

Так сумно скінчилося жагуче кохання Гвіскарда й Гізмонди, про яке ви тут чули. Пожалів Танкред, та пізно, що був таким жорстоким, і, оплакавши ревно доччину смерть, велів поховати Гізмонду з великими почестями в одному гробовці з Гвіскардом, на неказану жалобу всіх мешканців Салерно.

(Переклад М. Лукаша)

Поміркуйте над текстом твору

- Визначте тему новели.
- Поясніть, чому між усіма батьковими «двораками, шляхетними й нешляхетними» князівна обрала Гвіскардо?
- Які середньовічні суспільні норми порушила князівна, покохавши «слугу княжого»?
- Як цей вибір характеризує князівну?
- Поміркуйте, чи виявився Гвіскардо гідним кохання князівни. Посилаючись на текст, обґрунтуйте свою відповідь.
- Поміркуйте, як розуміють поняття «шляхетність» Танкред та його дочка. Чия точка зору на це поняття є більш поширеною в наші дні? Відповідь обґрунтуйте.

Знайдіть творче рішення

- Які цінності людського буття виборюють герої новели?
- Доведіть, що сюжет новели міг з'явитися лише на зламі середніх віків та Відродження.
- Напишіть коротку новелу на одну із запропонованих тем: шляхетна людина; дотепна відповідь; прикрий випадок; кумедний випадок; складна ситуація, яка завершується щасливо.

СЕРВАНТЕС

(1547—1616)

Іспанський письменник Мігель де Сервантес Сааведра народився 29 вересня 1547 року. Батько його, дон Родріго де Сервантес, збіднілий ідалго, заробляв гроші на прожиття як лікар. Мати — донья Леонора з роду Кортінас, теж зубожілого. У сім'ї було четверо дітей — дві дочки та два сини. У пошуках заробітку батько весь час переїздив із міста в місто, а сім'я мандрувала за ним. Навчання Мігель Сервантес розпочав у десять років в колегії єзуїтів Вальядоліди, тодішньої столиці Іспанії. Коли сім'я переїхала до Мадриду, навчався у міській школі, де йому судилося стати учнем гуманіста Хуана Лопеса де Ойос. Він прекрасно засвоїв латину, вже у школі писав нею вірші. Але бідність стала на заваді подальшому навчанню, довелося вдатися до самоосвіти. За протекцією свого вчителя Хуана де Ойос Сервантес поступив на службу до посла папи Пія V монсенйора Джуліо Аквавівіа.

Навесні 1569 року разом зі своїм патроном Аквавівіою Сервантес виїхав до Риму. Італія справила на нього глибоке враження. Маючи достатньо часу для читання й огляду міста, він добре ознайомився з італійською культурою Відродження, захопився поезією. Але найбільше його вразила сама італійська історія, представлена у пам'ятках різних епох. Італія того часу піддавалася турецьким нападам, італійці мужньо боронили свою країну. Все це нагадувало молодому Сервантесу військову славу древніх римлян. Він вирішив теж стати до лав армії і 1570 року вступив до іспанського полку Мігеля де Монкади.

Сервантес служив на маленькому кораблі, але виявив мужність, гідну оспівування древніх. Під час Лепантської битви, хворий на лихоманку, він став до бою і продовжував його, незважаючи на поранення. Півроку Сервантес лікувався в госпіталі, а вийшовши, знову повернувся до армії, хоча одна його рука назавжди залишилась паралізованою. Наступні три роки він служив у різних полках і на острові Корфу, і у Північній Африці, і в різних містах Італії. У 1575 році разом із братом Родріго вирушив морем до Іспанії. Він мав рекомендації на ім'я короля Філіппа II, написані братом короля — Хуаном Австрійським та герцогом де Сесой. Біля берегів Франції корабель захопили алжирські пірати. Брати Сервантес потрапили в полон.

У полоні Сервантес перебував п'ять років. Спочатку він був рабом у одного грека, який, зважаючи на знайдені рекомендації до короля, сподівався отримати за Сервантеса багате викупне. Кілька разів Сервантес організовував втечі з полону, але безуспішно. Захоплений мужністю «однорукого іспанця», його купив намісник Алжира Гасан Паша, який за жорстоке

ставлення до рабів отримав прізвисько «Той, що пахне кров'ю». Але Сервантес у домі Гасана Паші отримував навіть папір для занять. Тут він написав драматичний твір «Алжирські звичаї». Рідні збирали гроші, щоб викупити з полону братів Сервантес, але зібраного вистачило тільки на те, щоб визволити старшого брата — Родріго. Лише 24 жовтня 1580 року Мігель Сервантес нарешті залишив Алжир.

Перебування в полоні справило на письменника сильне враження. Мужність, любов до свободи, батьківщини, ненависть до зради, рабства, поневолення зміцніли в ньому. Він почувався лицарем свого часу й мав на це право. Алжирська тема надовго увійшла у його творчість, як і тема самопожертви й подвигу. Армія та полон навчили бачити світ «знизу», розуміти простих людей, сутність їхнього буття.

Повернувшись на батьківщину, Сервантес довідався, що немає вже на цьому світі його покровителів, тож і допомоги чекати було даремно. Батьки намагалися вибитися зі злиднів, одна з сестер прийняла постриг, брат повернувся на військову службу. Треба було і йому шукати заробіток. Видавці відмовлялися друкувати його п'єсу про Алжир. На деякий час Сервантес знову повернувся на військову службу.

1584 року Сервантес одружився з 19-річною Каталіною де Сала рас-Паласьос. Це не покращило його матеріального становища. У 1585 році він написав роман «Галатея», який згадує серед романів, що читав Дон Кіхот. «Галатея» — данина модному тоді жанру пасторального роману. Критики відзначають спорідненість роману Сервантеса з іншими романами цього жанру. «...У Сервантесі жила вічно незадоволена душа романтика: героїчно виявивши себе в житті, вона перекинулася на створення художніх цінностей, перетворившись на творчу енергію, почала шукати у світі ідилій та уявних подорожей того, що не знаходила у дійсності», — писав відомий іспанській дослідник творчості письменника Менендес-і-Пелайо. «Галатея» — твір незакінчений, і все своє життя Сервантес мріяв дописати його другу частину.

Із 1587 року Сервантес — комісар із купівлі провіанту для «Непереможної Армади»; в селах і містах поблизу Севільї він уповноважений вилучати так звані надлишки продуктів харчування у населення. За п'ятнадцять років служби він кілька разів потрапляв до в'язниці через підступні звинувачення у приховуванні грошей. Але навіть у цей час Сервантес знаходив можливість писати.

У 80—90-ті роки він пише і ставить у театрах свої драми, які відіграли важливу роль у становленні іспанського класичного театру.

1604 року письменник зі своєю родиною оселився у Вальядоліді. На той час він був автором майже 30 п'єс, низки повчальних новел і майже закінченої першої частини роману «Дон Кіхот».

Ламанча, що втілює провінційну Іспанію

Перша подорож Дон Кіхота. Л. Ортега

Кукринікси. Ілюстрація до твору Сервантеса

1605 року перша частина роману «Дон Кіхот» вийшла друком.

Популярність роману серед сучасників була надзвичайною. Тільки 1605 року перша частина роману була перевидана шість разів. Але була й негативна критика. Сервантес визнавав, що читачкі відгуки допомогли йому в роботі над другою частиною роману. Ця робота просувалася поволі: письменник мусив працювати над замовленнями, за які він отримав гроші.

1609 року Сервантес вступив до релігійного Братства рабів святого причастя. Це були важкі для письменника роки, він шукав покровителів.

1614 року Сервантес зазнав сильного удару: вийшла друком друга частина пригод Дон Кіхота, але її автором був інший письменник, який приховався під псевдонімом Авельянеда. Автор «штучного Дон Кіхота» відверто знущався з Сервантеса, глузуючи з його років, каліцтва, життєвих невдач.

Видаючи у 1615 році другу частину свого роману, Сервантес звертається до свого епігона Авельянеди з доріканнями. Але самому Сервантесу «штучний Дон Кіхот» дав змогу глибоко проаналізувати характер свого героя, визначити високі гуманістичні риси, яких не помітив і не зрозумів Авельянеда.

Незважаючи на успіх роману «Дон Кіхот», Сервантес не міг уникнути життєвих негараздів. Біографи письменника розповідають: 1615 року в Іспанію прибули французькі послы; один вельможа висловлював своє захоплення романом «Дон Кіхот» і розпитував про його автора. Йому відповіли, що Сервантес «старий, солдат, ідальго та злидар».

Французи здивувалися, чому Іспанія не дбає про таку людину, чому письменник не отримує гідної пенсії. Втім, один зарозумілий француз зауважив: «Якщо писати його примушують злидні, то хай він ніколи не знає достатку, бо своїми творами він збагачує весь світ».

Помер Сервантес 26 квітня 1616 року в Мадриді й був похований у монастирі на благодійні кошти Братства рабів святого причастя.

Письменник пішов із життя, але мандри його героїв шляхами всього світу тривають. У XVII ст. у різних країнах роман «Дон Кіхот» видали 70 разів, у XVIII ст. здійснили вже понад 150 видань, а у XIX ст. — майже 600 видань. XX століття значно перевершило й цю цифру. На початку XXI ст., за результатами опитування Нобелівського інституту м. Осло, «Дон Кіхот» Сервантеса визнано найкращим художнім твором усіх часів і народів. 2005 року людство урочисто відзначило 400-ліття з дня виходу роману «Дон Кіхот».

«Дон Кіхот»: історія створення роману

«Дон Кіхот» — вершина творчості письменника. За словами французького письменника П. Меріме, це «найдотепніший і найпотішніший роман у світі», але дотепність ця поєднана з глибиною думки та силою художнього узагальнення. Тому до цього твору зверталися люди різних епох. Образ же головного героя викликав і викликає гарячі суперечки. Одні вважають, що Дон Кіхот — лише потішний мрійник, для інших він — втілення духовної шляхетності людини. Роману присвячено безліч наукових досліджень, критичних робіт, але кожна нова епоха відкриває в ньому нові риси. Все це свідчить про надзвичайне художнє та ідейне багатство твору.

Сервантес створював «Дон Кіхота» упродовж багатьох років. Роман складається з двох частин, які вийшли друком з інтервалом у десять років (перша — 1605 р., друга — 1615 р.) Про життя Сервантеса у 1600—1604 рр., тобто про час найінтенсивнішої праці письменника над першою частиною роману, відомо небагато. За словами самого автора, «Дон Кіхота» він почав писати у в'язниці. 1597 року Сервантеса ув'язнили на сім місяців за розтрату (банк, у якому Сервантес зберігав зібрані податки, став банкрутом). Під час перебування у в'язниці в уяві письменника і постав образ людини, яка збожеволіла від читання лицарських романів і вирушила здійснювати лицарські подвиги, наслідуючи героїв улюблених книжок. Деякі дослідники схильні вважати, що вираз «почав писати роман у в'язниці» має алегоричний характер: Іспанія того часу була «в'язницею» для людини, яка прагнула духовної свободи.

У романі дуже багато автобіографічного. Дружина письменника родом із Ламанчі, від її родичів Сервантес вперше й почув історію Алонсо Кіхади — палкого шанувальника лицарських романів, який вірив у лицарські легенди. У романі згадуються імена людей, які існували в реальності. Наприклад, є в романі розповідь про Гасана Пашу. Згадує автор і сучасних йому письменників. Але найбільш вражає схожість характеру й долі героя та самого автора. На це звернули увагу ще сучасники письменника.

Образ Дон Кіхота в романі Сервантеса

З перших сторінок роман розгортається як пародія на лицарський роман. Читач бачить ситуації лицарського роману, тільки перенесені з казкового романтичного часу у прозаїчну Іспанію XVII ст. Головною окрасою лицарського роману завжди був шляхетний молодий лицар: вродливий, сильний, закоханий, справжній герой, що здатен перемагати чаклунів і велетнів, юрмища ворогів. У романі Сервантеса його місце посідає збіднілий гідальго, все багатство якого «спис на ратищі, старосвітський щит, худа шкапина та хорт-бігун». Начитавшись лицарських романів, він сам вирішив стати мандрівним лицарем. Роман починається розповіддю про те, як Алонсо Кехана нарікся гучним ім'ям Дон Кіхот, одягнув лицарські лати, обрав собі даму серця, сів на коня й вирушив на пошуки пригод. Щоправда, лати його були потрачені ржею, кінь — старезна шкапа, а володаркою його серця стала проста дівка з сусіднього села Тобоссо, яку він пишномовно назвав Дульсінея Тобоська. Невдовзі у Дон Кіхота з'явився джур, який так само мало походив на зброєносців із лицарських романів, як і його господар на лицаря. Із тих чеснот, що відзначали джур із лицарських романів, хитруватий селянин Санчо Панса не мав жодної. Він був боягузливий, ледачкуватий та понад міру балакучий.

Безглуздими й кумедними виглядають «подвиги» Дон Кіхота, який бачить світ таким, яким його змальовували в лицарських романах. Корчма здається йому замком, вітряки — велетнями, а отара овець — ворожим військом.

Перші п'ять розділів роману дослідники називають «Протокіхотом», який закінчується новелою про безглуздий, позбавлений будь-яких ілюзій світ. Головне завдання цих глав — висміяти популярні, але позбавлені літературної вартості лицарські романи.

Починаючи з 7-го розділу й до кінця роману образ головного героя ускладнюється. Поруч із фантастичними видіннями та безглуздими витівками Дон Кіхота з'являється мудрість і шляхетність. Його поетичне кохання

до Дульсенії — виклик світу, де згасають яскраві барви, де натхнення сприймається як божевілля. Творча енергія Дон Кіхота здатна перетворити просту селянську дівчину на чудесну принцесу. Але він не тільки натура творча, він ще й людина світлого розуму. Навіть парох визнає, що безумство Дон Кіхота стосується лише його пристрасті до лицарства, а в іншому він виказує «розум світлий та ясний». Із натхненною промовою звертається Дон Кіхот до козопасів, розповідаючи про давню «золоту добу». Легенда про «золоту добу», оспівану давніми поетами, покликана зміцнити віру людей у «природні» чесноти людини, яка народжується для щастя. Дон Кіхот теж хоче, щоб люди повернули собі «свою природу». Але в «залізну добу» за справедливість треба боротися, тому він і мусить одягнути лати та взяти в руки спис.

Від героїв лицарських романів Дон Кіхота відрізняє не лише його комічний вигляд. Герой Сервантеса добре усвідомлює, що живе в «залізну, підлу добу» і свій моральний обов'язок він бачить у тому, щоб повернути світові втрачену справедливість. Усі свої сили він ладен віддати людям, які, як йому здається, потребують його безкорисливої допомоги. І серед видатних героїв доби Відродження Дон Кіхота вирізняє саме ця здатність до дії, ентузіазм, з яким він обстоює справедливість, хоча й зусилля його часто бувають марними.

Герой зображується у подвійному висвітленні. З різних боків показує автор і світ: очима ідеаліста Дон Кіхота та очима пересічної людини Санчо Панса. Поруч із високим лицарським світобаченням — грубі картини життя мешканців Ламанчі. На межі цих протилежностей і народжується нова пародія. Герой поступово вживається у вигаданий ним самим образ. Спочатку він лише копіює й наслідує вчинки героїв із прочитаних книжок. Але реальність, що примушує його думати не про романи, мало-помалу змінює героя, позбавляючи його розум запозичених облудних ідеалів і приводить до справжніх цінностей життя.

Іспанське королівство на початку XVII ст. теж нагадувало героя його роману. Колись одна з наймогутніших країн Європи, Іспанія за часів Сервантеса остаточно втрачала свою впливовість на міжнародній арені. Але іспанська аристократія жила спогадами про колишню велич, не бажаючи визнавати сувору дійсність. Минуле багатьом видавалося привабливішим за сучасність. Цим і пояснюється надзвичайний успіх в Іспанії лицарських романів — жанру, який в інших країнах у добу Відродження вже втрачав свою популярність. Створюючи свою пародію на лицарський роман, Сервантес висміював не тільки літературні твори, а саме небажання іспанців позбавитися облудних ідеалів. Претензії та амбіції багатьох його сучасників виглядали так саме кумедно, як лицар в іржавих латах на старезній шапі.

Сервантес був великим гуманістом, йому близькі високі ідеали Ренесансу, але він жив і творив у той час, коли ілюзії щодо відродження «золотої доби» танули. В Іспанії цей процес відбувався, можливо, найбільш інтенсивно. Тому роман про Дон Кіхота — це і своєрідна переоцінка ренесансних цінностей, які не витримали перевірки часом. Благородним мрійникам не вдалося перетворити світ. Проза життя взяла гору над красивими ідеалами. В Англії Вільям Шекспір показав це як трагедію, в Іспанії Сервантес зобразив це у смішному й сумному водночас романі «Дон Кіхот». Сервантес не сміється над ентузіазмом свого героя та його бажанням діяти, він тільки показує, що відірваність від життя може не тільки звести нанівець усі зусилля «ентузіаста», але й зашкодити тим, кому він намагається допомогти. У першому виїзді Дон Кіхот намагається врятувати від свавілля господаря маленького наймита. Для Андресика заступництво Дон Кіхота обертається на нове, більш жорстоке покарання. У кінці роману перемагає здоровий глузд: Дон Кіхот відмовляється від лицарських романів та своїх витівок. Але у пам'яті читачів назавжди залишається герой, який намагається «усім робити добро і нікому не чинити зла».

Санчо Панса як носій народного розуміння правди життя

Невипадково, що для сприйняття думок і подвигів Дон Кіхота насамперед розкривається серце Санчо Панси — людини з народу.

На початку роману Санчо Панса ніби втілює оту «грубу прозу» життя, проти якої й постає Дон Кіхот. Санчо стає за джуру Дон Кіхотові, бо хоче розбагатіти й стати губернатором. Його наївна віра в таку можливість теж має історичне підґрунтя: Іспанія попереднього століття — одна з найміцніших морських держав, саме на кораблях іспанського флоту Колумб здійснив своє славетне плавання і, шукаючи шлях до Індії, відкрив Америку. Сподівання Санчо стати губернатором на острові — це і своєрідне віддуння тих славних років, і прояв одвічної мрії народу про справедливість.

Але простодушність Санчо поєднана з практичністю, тверезим поглядом на життя, а його селянська свідомість несумісна з куртуазними ідеалами. Закохавшись у просту селянську дівчину Альдонсу Лоренсо, Дон Кіхот уявляє її Дульсінею, а Санчо про свою дружину каже: «Коли б навіть пан Біг із неба королівські корони дощем сіяв, то й тоді на голову Марії Гутьєррес ані жодна, мабуть, не прийшлася». І коли Дон Кіхоту здається, що він бачить велетня, то Санчо бачить просто вітряк, і отара для нього тільки велика кількість баранів, а не військо могутнього

імператора Аліфанфарона, володаря великого острова Трапобани. На відміну від воювничих зброєносців з лицарських романів, він людина мирна, герці, перемоги його зовсім не цікавлять. Йому подобається бути зброєносцем, коли він може гарно поїсти й випити, солодко поспати, або не платити корчмареві, бо в «лицарських романах про це нічого не сказано». Але він добре розуміє, що стусанів він отримав від корчмаря та його постояльців, а не від привидів та зачарованих лиходіїв. Ці стусани добре нагадують Санчо про реальність, він навіть починає тужити за селом: «Бачу вже, що, пригод шукаючи, такого собі лиха напитаємо, що вже не розберемо, котра в нас нога права, а котра ліва. Я так собі своїм убогим розумом міркую: чи не краще нам оце додому вертатись та за господарство дбати (пора, бачите, жнив'яна), аніж отак галасвіта їздити, потрапляючи з дощу та під ринву».

Отже, на перший погляд здається, що Дон Кіхот і Санчо Панса між собою зовсім несхожі. Зовнішню несхожість героїв завжди підкреслювали ілюстратори роману: худючий і високий Дон Кіхот на старому, виснаженому коні та низенький, товстий Санчо на добре вгодованому віслюку — саме такими постають вони на картинах Г. Доре, О. Дом'є, С. Далі, С. Бродського. Але невідповідно до циркулярних, приятель Дон Кіхота, зауважує, що «джура зі своїм господарем — одного поля ягоди». Санчо вирушає з Дон Кіхотом у мандри, бо сподівається змінити своє життя на краще. Під впливом Санчо Дон Кіхот починає краще розуміти світ, під впливом Дон Кіхота Санчо починає «бачити трохи далі власного носа». І коли йому випадає нагода побути «губернатором», Санчо виявляється гідним свого наставника.

Дон Кіхот читає у кріслі. Адольф Шредер. 1934.
Фрагмент

Ілюстрація до роману «Дон Кіхот».
Савва Бродський

Ці події Сервантес описує вже у другому томі роману: Дон Кіхота і Санчо запросили у свої маєтки дук та дукиня (про лицаря з Ламанчі та його вірного джуру вони вже нібито знали з першого тому роману). Задля розваги дук і призначив Санчо «губернатором острова». У листі до дружини Санчо з радістю сповіщає про цю подію й обіцяє їй, що тепер він «свого не впустить». Але ставши губернатором, Санчо не лише виявив розум та кмітливість, а ще й чесність та бажання встановити справедливість хоча б на тому острові, де він мав владу.

Дон Кіхот як «вічний образ»

Дон Кіхот став «вічним образом». Він має довгу історію тлумачення та переосмислення. Видатний знавець мистецтва Ренесансу М. Бахтін зауважив, що «...тлумачення були необхідним й органічним розвитком цього образу, продовженням закладеної у ньому незавершеної суперечки».

Образ Дон Кіхота дуже рано відчужується від літературного твору й починає самостійне життя у творах інших авторів. Це розпочалося ще у XVII ст. Іспанські письменники Лопе де Вега, Кальдерон, Гонгора створюють свої п'єси, використовуючи багатозначний образ Дон Кіхота для роздумів над долею сучасної їм Іспанії.

Іспанські дослідники говорять навіть про те, що роман Сервантеса отримав друге життя в Англії XVII — XVIII ст., відчутно вплинувши на творчість багатьох англійських письменників, зокрема Смолетта, Свіфта, Філдінга.

Не менш цікава й історія сприйняття роману в Німеччині. Про «Дон Кіхота» писали Гете й Шиллер, а німецькі романтики першими визначили його як твір глибокого та всеосяжного філософського сприйняття світу.

М. В. Гоголь, працюючи над «Мертвими душами», орієнтувався на цей роман. Ф. Достоєвський називав його книгою, що «...дається людству по одній у кілька сотень років».

Україна і світ: мости духовного єднання

Серед кращих балетних постановок, які йдуть на сцені Національної опери України — балет «Дон Кіхот» на музику Л. Мінкуса. У Києві цей балет вперше поставив у 1927 році балетмейстер Володимир Рябцев. З того часу змінилося п'ять його редакцій. Нинішній варіант знаменитого балету здійснив балетмейстер Віктор Литвинов. Європейські глядачі вперше побачили «Дон Кіхота» у виконанні українських артистів балету у 60-ті роки XX ст. Балет «Дон Кіхот» був у репертуарі й під час гастролей Національної опери у Парижі в рік проголошення незалежності України.

ПРЕМУДРИЙ ГІДАЛЬГО ДОН КІХОТ З ЛАМАНЧІ

(уривки)

Розділ I,

*де оповідається, хто такий був преславний гідальго
Дон Кіхот з Ламанчі та як він живе*

В однім селі у Ламанчі — а в якому саме, не скажу — жив собі не з-так давно гідальго, з тих, що то мають лише списа на ратищі, старосвітського щита, худу шкапину та хорта-бігуна. Душенина на щодень (частіше яловичина, ніж баранина), на вечерю здебільшого салатка м'ясна, суботами «бите-різане» (тобто яєшня з салом), п'ятницями сочевиця, неділями ще якась голуб'ятко на додачу, — все це і погливало три чверті його прибутків. Решта йшла на камізелю з дорогою саети, оксамитні штани й пантофлі про свято; про будень малась одежа з сукна домашнього роблива — і то незгірша. Була у нього в домі клюшниця років за сорок і небога, що й двадцяти ще не мала, та ще хлопець-челядинець про польову й надвірню роботу — чи коня сідлати, чи ножицями садівницькими орудувати. Літ нашому гідальгові до п'ятдесятка добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лица сухорлявий, зорі не засипляв і дуже кохався в полюванні. На прізвище йому було, кажуть, Кіготь чи Віхоть (про се, бачите, одні автори пишуть так, а другі інак), хоча в нас є певні підстави гадати, що насправді він звався Кикоть. Проте для нашої повісті воно байдуже — аби ми тільки, оповідаючи, од правди аніруш не одбігали.

Так от, щоб ви знали, гідальго той гуляючого часу — тобто замалим не цілий рік — одно читав рицарські романи з таким запалом і захватом, що майже зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарювання. І так він до того діла прилюбився та присмоктався, що не один морг орної землі продав, аби книжок рицарських до читання собі накупити: де, було, яку зуздрить, так ізразу й тягне додому. Та найбільше, либонь, припали йому ті до смаку, що їх скомпонував славнозвісний Фелісіян де Сільва: його проза здавалась нашому гідальгові блискучою, його напушисті речення — правдивими перлами, особливо ж освідчення любовні та виклики на герць, де писалось, приміром, таке: «Ваша безпричинна жорстокість причинилась до того, що я став мов причинний і не без причини мушу нарікати на вашу злочинну ліпоту». Або ще: «Високі небеса, що посполу з зірками божественно утверджують вашу божественність, заслужено надають вам заслуг, яких заслуговує ваша небесна душа».

Бідний кавальєре, читаючи такії речі, аж у голову заходив, ночі не спав, щоб тільки додуматися та доглупатися, в чому їх сила, а воно хоч би сам Арістотель із домовини встав, то навряд би чого до-розумівся. Неясно було йому також, як Дон Бельяніс міг завдавати й сам діставати таку силу ран — хоч би які знаючі лікарі їх гоїли, все обличчя його і все тіло мало бути покарбоване близнами та шрамами. Проте він вельми похваляв автора за обіцянку продовжити свою і без того довгу історію; не раз йому й самому набігала думка взятися за перо і написати те заповідане продовження — і він був би його написав, а може, й видав, якби тому не стали на заваді інші, важливіші помисли, що безнастанно тривожили його ум.

Частенько йому траплялось диспутувати з тамтешнім парохом — а був то чоловік учений, укінчений богослов із Сігуенси — про те, котрий лицар кращий: Пальмерін Англійський чи Амадіс Гальський. Проте майстер Ніколас, цілурник у тому ж таки селі, вважав, що обом тим воякам далеко до Рицаря Феба; якщо хто може йому дорівняти, то хіба лише Дон Галаор, брат Амадіса Гальського, бо то кругом рицар: не такий манірник і тонкослізка, як брат, а в юнацтві ніколи задніх не пас.

І так наш гідальго у те читання вкинувся, що знай читав, як день, так ніч, од рання до смеркання, а од смеркання знов до рання, і з того недосипу та з того перечиту мозок його до решти висох — ізсунувся бідаха з глузду. Його уява переповнилась різними химерами, вчитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами та боями, викликами та ранами, зітханнями та коханнями, розлуками та муками і всякими такими штуками. Всі ті несосвітенні вигадки так убились йому в тямку, що він мав їх за щирісіньку правду. Казав було, що Сід Руй Діас завязаний був рицар, але не вийшов проти рицаря Полум'яного Меча, бо той одним махом Двох страшних і потворних велетнів міг навпіл розчахнути. Великого стояв у нього і Бернардо дель Карпію, що вбив у Ронсевалі замороженого Роланда робом Геркулеса, котрий задушив у своїх обіймах Антея, сина Землі. Похваляв наш гідальго і велетня Морганта, що з усього пихатого й нечемного великанського кодла єдиний був люб'язний і гречний. Та над усіх предкладав він Рінальда Монтальбанського; любо йому було бачити, як той левень, виїхавши зі свого замку, грабував на шляху кого попадає, або, перелинувши через море, викрадав Магометового боввана, що був, як славить історія, геть увесь щирозлотий. А за те, щоб надавати носаків зрадникові Ганелону, наш кавальєре віддав би радо свою ключницю — та вже й небогу заодно.

Збожеволів він отак до послідку, і вроїлася йому в голову дивочна думка, яка жодному шаленцеві доти на ум не спливала: що йому випадає, мовляв, і подобає, собі на славу, а рідному краєві на пожиток, статися мандрованим лицарем, блукати світами кінно і оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані лицарі,— тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, перебувши їх і подолавши, окрити ймення своє не смертельною славою. Неборака бачив уже в думці, як за правицю його потужну вінчають його, щонайменше, на трапезонтського цісаря; розкошуючи без міри цими принадними мріями, заходився він мерщій заміри свої до діла доводити.

Поперед усього вичистив прапрудіду збрую, що вже бозна відколи занедбана в кутку валялася і добре іржею та цвілізною взялася. Вичистив, вилагодив, як міг, аж бачить — щерб у ній великий: заборола бракує, є самий-но шишак. Однак же хитро зумів тому лихові зарадити: вирізав з картону такий ніби начілок, примостив до шишака — от тобі й шолом зуповний. Щоправда, як добув меча, щоб перевірити, чи кріпкий той шолом, чи витримає в разі чого удар, та рубонув раз і вдруге, то одним махом знівечив усе, над чим цілий тиждень морочився. А що легкість, із якою шолом на шмаття обернувся, була йому не до смаку, він вирішив забезпечити себе перед таким випадком і переробив його, вправивши всередину кілька залізних обручків. Він лишився задоволений тією міцнотою, хоч і не хотів її більше на пробу ставити, і вважав, що має тепер знакомитого шолома.

Тоді огледів свою шкапу і, хоч вона в нього була куксовата й мала більше всякої ганджі, ніж горезвісна Гонеллина коняка, що, кажуть, *tatitum pellis et ossa fuit*¹, визнав, що ні Олександрів Буцефал, ані Сідів Баб'єка його коневі не рівня. Чотири дні над тим думав, як його назвати — бо де ж видано, щоб кінь такого зацного лицаря, та ще такий сам собою добрий, не мав якогось голосного імені? Отож і старався прибрати йому таке ймення, що ясно показувало б, чим був той кінь, поки не служив мандрованому лицареві, і чим тепер став — гадав, бачите, що як у пана стан змінився, то й кінь відповідно мав змінити ім'я на якесь нове, славне та гучне, гідне нового звання і нового покликання його пана. Крутив мізком туди й сюди, перебирав сотні ймень, вигадував і відкладавав, подовжував і скорочував, перевертав на всі боки — і назвав нарешті Росинантом, себто Перешкапою. Се ім'я здалось йому

¹ Була сама шкура та кості (лат.).

благородним і милозвучним, а до того ще й промовистим: бувши передніше шкапою, перетворився б то його кінь у найпершого румака на світі.

Назвавши так собі до любові вірного свого коня, став наш гідальго думати-гадати, яке б уже самому собі ймення прибрати, і те думання взяло йому вже не чотири дні, а цілих вісім. Кінець кінцем він нарік себе Дон Кіхотом; звідси ж то й висновують автори цієї правдивої історії, що в дійсності його прізвище було Кикоть, а не Віхоть, як твердили деякі інші. Проте, згадавши, що одважний Амадіс не задовольнявся своїм голим іменням, а долучив до нього назву рідного королівства, щоб його прославити, і йменувався Амадісом Гальським, наш завзятий рицар поклав теж до свого імені назву отчизни своєї і величатися Дон Кіхотом з Ламанчі: так усякому буде розумно, звідки він родом і ходом, так гадалося йому, уславить він непогано свою батьківщину.

Підрихтувавши отак зброю, спорудивши як слід шолома, прибравши ймення коневі своєму і нарешті собі самому, вважав наш рицар, що тепер лише за одним ділом стало — знайти собі даму до закохання, бо мандрований рицар без любові — то все одно, що дерево без листу й овочу або тіло без душі.

— Коли за гріхи мої, — мовив собі на думці, — або на моє щастя, випадє мені спіткатися з якимсь велетнем, що зазвичай трапляється мандрованим рицарям, і я повергну його в двобої, чи розпанахаю навпіл, чи ще яким чином поборю його й поконаю, то хіба не гоже буде мати якусь даму, щоб послати його до неї на поклін? Нехай увійде, впаде навколішки перед любою моєю сеньйорою і скаже смирно та покійно: «Я — велетень Каракульямбро, володар острова Маліндранії, мене перемиг на герці ще не оцінений по заслугі рицар Дон Кіхот з Ламанчі і велів мені стати перед очі вашності, аби ваша вельможність розпоряджала мною по своїй вольній волі».

О, як же радів наш добрий кавальєре, виголосивши в думці таку орацію, а надто, знайшовши нарешті ту, кого мав назвати своєю дамою! То була, як гадають, проста собі дівчина з сусіднього села, хороша на вроду, що він у неї був деякий час закоханий, хоч вона, здається, про те не знала й не дбала. Звали її Альдонса Лоренсо. Вона ж то й видалась йому гідною носити титул володарки його думок. Вишукуючи таке ім'я, щоб і на її власне було схоже, і личило принцесі чи якійсь панії високого коліна, він назвав її Дульсінеєю Тобоською (бо родом була з Тобоса). Це ім'я здавалось йому доброзвучним, витворним і значливим, до пари тим, що він приклав уже собі й коневі своєму.

Розділ II,

*де оповідається про перший виїзд
завязтого Дон Кіхота із своїх володінь*

Скоро отак ізлагодився, не хотів наш гідальго марно часу гаяти і здійснення своїх намірів на безрік одкладати, бо від того світові неабияка могла вчинитися шкода; скільки ще в ньому зла треба знищити, скільки беззаконня скасувати, скільки сваволі впинити, скільки помилок виправити, скільки повинностей виконати! Ото ж, ні слова нікому про задум свій не сказавши, встав він раз якось перед світом (а діло було в місяці липні, як саме гарячі дні стояли) і так, щоб ніхто не бачив, узяв на себе повний обладунок, сів на Росинанта, приладив на голові свого латаного шолома, настроїв на руку щит, схопив списа і виїхав задвірками в чисте поле, радий та веселий, що як то щасливо складаються з самого початку його справи. Та ледве опинився в полі, як шибнула йому в голову страшна думка — така страшна, що він ладен був уже й назад повернутися. Пригадав собі, що його ж іще не висвячено на рицаря, тож за рицарськими законами він не має жодного права ставати до бою з будь-яким рицарем; а якби вже й висвячено, то як рицар-біляк він може носити лише білу зброю, без девізу на щиті, поки своєю хоробрістю його не заслужить. Ці міркування похитнули були його намір, та шаленство взяло гору над тими сумнівами, і він вирішив, що висвягиться від першого, хто в мандрах йому зустрінеться, бо й інших багато так чинило — це він вичитав у книжках, які довели його до такого стану. Що ж до білої зброї, то він поклав так свої лати на дозвіллі вичистити, щоб вони за самого горностая біліше ясніли. Заспокоївшись, він рушив далі, даючи на волю коневі куди-хотя правити: у тому ж, гадав він, і була вся сила пригодництва.

Іде ото наш новоявлений рицар та й промовляє сам до себе такими словами:

— Немає найменшого сумніву, що в прийдешні часи, коли об'явиться світові правдива історія моїх голосних подвигів, мудрець, котрий їх сніше, розпочне оповідь про сю мою першу ранішню виправу саме так: «Заледве рожеволиций Аполлон почав розпускати по широкому й просторому виду земному золотаві звої свого пишного волосся, заледве дрібні різнопері пташки, мов у арфи дзвонячи, ніжнотонною і медоплинною гармонією привітали рум'яну Аврору, що саме покинула м'яке ложе ревнивого свого мужа і з'явилася смертним очам поміж брам і кружганків ламанцького обр'ю, як преславний рицар Дон Кіхот з Ламанчі занехаявши розкішні

пуховиці, спав на свого знакомитого коня Росинанта і рушив у дорогу вікодавньою і людославною рівниною Монтъельською».

Справді, саме цією рівниною він і їхав тепер.

— Блаженний той вік, — провадив він далі, — блаженна доба, коли будуть ознайомвані предивні мої діяння, гідні того, аби з бронзи їх вилити, з мармуру витесати, в фарбах удати на вічну згадку! О ти, премудрий чародію, хто б ти не був, — як випаде тобі доля стати літописцем цієї незвичайної історії, милим Богом прошу тебе: не забудь доброго мого Росинанта, вірного товариша в усіх мандрах моїх і пригодах.

А потім промовив — так, ніби й справді був закоханий:

— О принцесо Дульсінее, володарко полоненого мого серця! Великого завдала еси мені жалю, відіславши мене від себе й зававши строго і гостро являтися перед очима вроди твоєї. Благаю, пані ласкава, не забувай відданого тобі серця, що з любові до тебе несказанної дознає муки!

І далі ще молов багато всяких нісенітниць, подібних до тих, що в романах своїх повичитував, підладжуючись якомога під той самий штиль, та й їхав собі помалу вперед, а сонце тим часом, підбившись височенько, пражило немилосердно — щоб у нашого гідальга лишився ще який мозок, воно б його до краю розтопило.

Майже цілий той день їхав він гарма-дарма — не траплялось йому по дорозі нічого, вартого згадки, що його аж розпач брав, бо не терпілось йому здибати кого-небудь і спробувати одразу міць своєї правиді. Деякі автори твердять, ніби перша пригода сталась йому на Ляпіському перевалі, інші знов кажуть, ніби то була пригода з вітряками, але я, пильно дослідивши сю справу і розшукавши відповідні записи в Ламанчській хроніці, знаю напевне, що того дня мав він пусту їзду: надвечір і сам він, і кінь його страшенно стомились і охляли з голоду. Розглядаючись на всі боки, чи нема де якого замку або хоч куреня пастушого, де б прихиститися та випочити з труду великого, побачив наш рицар неподалік од шляху корчму, і здалось йому, що то він зірку уздрів, яка приведе його як не в самий рай, то хоч до брами спасіння. Наддавши ходу, добрався він до неї так уже смеркома.

У воротях корчемних стояли, як на те, дві молодички, з тих, що називають мандрюхами — вони справді мандрували до Севільї з погоничами мулів та й завернули оце з ними на ніч до корчми. Нашому шукай-біді здавалось, ніби все, що йому думалось, бачилось чи уявлялось, має неодмінно з тим збігатися, що він у книгах вичитав, тож йому зразу й примарилось, що се не корчма, а пишній

замок о чотирьох вежах та шпильях щиросрібних, що коло замку того і міст звідний, і рів кругойдучий є, і все інше, до нього належите.

Прибувши до корчми, Дон Кіхот поводився і говорив так, як рицарі його улюблених книжок, коли прибували до замків. Його поведінка здивувала корчмаря та його постояльців, але Дон Кіхот отримав нехитру вечерю, а його коня поставили в конюшню.

В цей саме час до корчми зайшов холощій кабанці викладати; увійшовши, писнув кілька разів у свою дудочку. Тут же Дон Кіхот остаточно впевнився, що прибув до пишного замку, де його зустрічають з музикою, що тріска — то форель, черствий хліб — пшенишна булка, ті дві блудяжки — двірські дами, а корчмар — кастелян, отже, недарма повзяв він намір у світ рушити, недарма виїхав із своїх володінь. Одне тільки його муляло, що він не дістав досі висвяти на рицаря, то й не має ще повного права шукати якоїсь пригоди, поки його не приймуть до рицарського стану.

Розділ III.

*де оповідається, яким потішним способом
висвятився Дон Кіхот на рицаря*

Мучений тією думкою, Дон Кіхот одбув швиденько вечерю свою вбогу корчемну, гукнув господаря, пішов із ним до стайні, а там упав перед ним навколішки і сказав:

— Зацний рицарю, я не встану із місця, поки добродійство ваше не вчинить мені однієї ласки; вчинивши ж її, вашець і себе славою великою окрие, і роду людському непомалу прислужиться.

Побачивши корчмар гостя у стій своїх і такі речі його почувши, витріщив очі з великого дива і не знав, що почати; він намагався підняти Дон Кіхота, але той аж тоді встав, коли корчмар пообіцяв уволити його волю.

— Меншого я й не сподівався од вашої, мій пане, незрівняної великодушності, — промовив тоді Дон Кіхот, — бо ласка, о яку вас присив-єм і яку ваша гойність прирекла мені зробити, полягає в тому, жеби завтра рано вашець мене на рицаря висвятив. Сю ніч у капиці замку панського я вартуватиму при зброї, а вранці, кажу, нехай справдиться жадання моє заповідне, аби міг я по велінню обов'язку мого об'їжджати всі чотири сторони світу, шукаючи пригод та допомагаючи всім скривдженим, що належить чинити всякому рицарству, а надто таким, як я, мандрованим рицарям, схильним до звершення подібних подвигів.

Корчмар був, як ми вже казали, битий жак: він і зразу був подумав, що його гість несповна розуму, а тепер то й зовсім у тому пересвідчився. Хотівши добре побавитись тої ночі, він надумав потурати всім його примхам, тож і сказав Дон Кіхотіві, що схвалює його намір, цілком притаманний і властивий таким знакомитим рицарям, на якого він подобою своєю бадьористою виглядає; що й сам він (корчмар би то) замолоду теж таким хвальним промислом трудився — вівся світами, шукаючи пригод; було його скрізь: і на малазьких жердовищах, і на ріаранських островах, і в севільських бурдеях, і на сеговійському точку, і в валенсійському оливняку, і в гранадських передмур'ях, і на савлукарському узбережжі, і на кордовському жереб'ячому плацу, і по толедських шинках, і по преріжних кутках, де він руками чудеса творив, а ногами тягу давав, де не одну каверзу спроворив, не одну вдовичку збаламутив, не одну дівку справичив, не одного малолітка ошукав і тим дав себе знати всім чисто гишпанським судам та трибуналам, аж поки не осів отут у власному замкові, де й живе своїм та чужим коштом, пригощаючи всіх мандрованих рицарів, незалежно від їх сану і стану, з самої щирої любові, що він до них має; вони ж за тую його люб'язність діляться з ним своїм добром. До сього він іще додав, що при замку немає каплиці, де можна було б одбути нічне вартування, бо стару розвалили, а нової ще не поставили; але йому напевно відомо, що в разі потреби вартувати при зброї вільно в будь-якому місці, отже нехай його гість перебуде сю ніч на замковому дідинці, а вранці, як Бог pomoже, відправляться всі приписані церемонії, і він стане справдешнім рицарем, і то таким, що не знайдеш у всьому світі хрещеному.

Потім корчмар спитався в Дон Кіхота, чи має він гроші; той одказав, що не має ні шага, бо ніде в книгах не читав, аби мандровані рицарі носили при собі побрязкачі. На те заперечив корчмар, що він помиляється: хоч у романах про те й не пишеться, бо автори не вважають за конечне згадувати про такі прості й потрібні в дорозі речі, як гроші або чисті сорочки, однак це зовсім не значить, що в рицарів їх не було; навпаки, йому достеменно відомо, що всі мандровані рицарі, про яких понаписувано цілі стоси книг, мали про всяк случай добре натоптані гаманці; брали вони з собою і сорочки білі, і слоїки з мастю — рани гоїти: не завше-бо в чистому полі або серед степу десь воюючи і на рани здобуваючись є спромога знайти собі цілителя, хіба тільки, як накладав хто з чаклуном яким премудрим, що зараз тобі й пришле на хмарі дівчину або там карлика із склянятком води цілющої; аби одну краплю ковтнув, усі

болячки твої і врази де й дінуться. Та де такої помочі не було, давні рицарі про те дбали, щоб у джур їхніх чи то зброєносців були гроші й інша всяка потріб, як то корпія чи масті лічничі. А як траплялося, що рицар не мав джури (хоч таке й не часто випадало), то й сам приторочував бувало саковки маленькі румакові до крижів, ніби то не знати яка дорога річ. Правда, возитися з саквами не вельми-то мандрованому рицареві пристало, тим і радить він Дон Кіхотові (хоч міг би й наказати, яко хрещеникові своєму приїшлому), хай ніколи більше не рушає в дорогу без грошей та іншої такої потребизни: той припас зовсім несподівано може стати в великій пригоді.

Дон Кіхот пообіцяв так усе достоту вчинити, як радив йому кастелян, а сам заходився лаштуватись до цілонічної варті коло зброї на просторому подвір'ї, що до корчми тієї збоку притикало. Позбирав увесь свій риштунок, склав на жолоб напувальний коло колодязя, сам же, нахопивши на одну руку щита, а в другу списа взявши, почав перед жолобом поважно й ніби спогорда туди-сюди походжати. Як заступив він на варту, то й ніч якраз запала.

Корчмар же тим часом розповів усім, хто в його корчмі був, про божевілля свого нового нічліжника, про теє вартування над зброєю та про обряд висвяти на рицаря, що мав потому відбутися. Всі дуже тим химородам дивували й вийшли, щоб на Дон Кіхота іздалеку поглянути, а він ходив собі велично взад і вперед або спинався раптом і, спершись на списа, пильно дивився на свій бойовий обладунок. Ніч була вже пізня, але місяць так розсвітився, ніби в сонця все проміння забрав, і всі добре бачили, що витворяє новонасталий рицар.

Одному погоничеві, що в корчмі стояв, прийшла саме охота напоїти своїх мулів, а для цього треба було зняти з жалоба Дон Кіхотову зброю. Як забачив наш рицар того напасника, заволав одразу дужим голосом:

— Хто б ти не був, о зухвалий рицарю, що вабишся доторкнутись до зброї найславнішого з усіх мандрованих рицарів, які будь-коли приперезувались мечем,— подумай, що робиш, не руш її, бо головою за своє зухвальство приплатишся!

Погонич не зважав на тії погрози аніжé (а краще б йому було зважити, ніж здоров'ям своїм так необачно важити), схопив зброю за реміняччя і кинув її якомога далі. Як побачив те Дон Кіхот, звів очі до неба, а мислі зніс, видима річ, до володарки своєї Дульсінеї і промовив:

— Дай мені помочі, сеньйоро моя, в цій першій притузі, хай я помщуся за зневагу, вчинену серцю мойому, що голдує тобі по всі віки вічні, не забудь мене ласкою і заслоною своєю в цій першій потребі!

Проказавши таку орацію і ще багато дечого, відкинув геть щита, підняв обіруч списа і так ним у голову погоничеві торохнув, що той зразу як мертвий простягся; іще б один такий удар, то вже ніякий лікар його не одволав би. А Дон Кіхот позбирав зброю свою і знов почав походжати собі любісінько, як і перше. По малій часині встав другий погонич, не знаючи, що сталося з його товаришем (бо той іще лежав та чмелів слухав), і теж хотів своїх в'ючаків напоїти. Підійшов до жолоба і давай зброю скидати, щоб місце звільнити, аж тут Дон Кіхот, не кажучи ні слова й не кличучи більш нікого на поміч, ізнов кинув щита, знов махнув списом і так нахабу по голові луснув, що спис хоч і цілий зостався, так у того ж череп не натрос, а, мабуть, начетверо розсівся. На той галас позбігались усі нічліжани корчемні, прибіг і сам господар. Тоді Дон Кіхот, затиснувши однією рукою щита, а другою за меча схопившись, покликнув:

— О царице вроди, сило й потуго мого знеможеного серця! Зверни в цю хвилю очі величі своєї на полоненого тобою рицаря, бо над ним небувала нависла небезпека!

Ці слова такого додали йому духу, що, здавалось, якби на нього вдарили погоничі з усього світу, то й тоді ані на крок не одступив би. Товариші поранених, побачивши їх у такому стані, зачали здалеку кидати на Дон Кіхота каміння, а він затулявся скільки мога щитом, та од жолоба не одходив, щоб зброї напризволяще не лишати. Корчмар водно гукав на погоничів, щоб дати спокій рицареві: казав же він їм, що то божевільний, хоч і всіх переб'є, то йому за те нічого не буде. А Дон Кіхот не вгавав, все, знай, галасував на погоничів, що вони зрадники й віроломці, а на кастеляна — що він тхір, а не чеснородний кавальєре, коли попускає такі вчинки супроти мандрованого рицаря, показав би він йому на те віроломство — от шкода тільки, що висвяти ще не дістав.

— А вас, голодранці, вас, підлі гультіпаки,— кричав ізнов на погоничів,— я за невіщо маю. Кидайтесь на мене, бийтесь, лайтесь, що хочете робить! За дурощі ваші й зухвальство піднесу я вам добру повну!

Він виголошував ці похвалки з таким палом і завзяттям, що превеликого завдав напасникам своїм жаху; з того переляку та ще з намови корчмарєвої вони перестали кидатись камінням, а він

не боронив їм забрати скалічених та й заходився знов справляти варту свою в незворушному супокої.

Гостеві витівки остобісіли корчмареві, і він вирішив покласти їм край — дай, думає, одбуду вже зразу той триклятий обряд, висвячу його на рицаря, поки іншої якоїсь халепи не склалось. Підійшовши до Дон Кіхота, він перепросив його за тих гультаїв, котрі без ланового відома так нечемно супроти гостя повелися, за що вже слушною здобулися кари. Потім нагадав йому знов, що при замкові немає каплиці, але для довершення обряду воно не конче й потрібно: для висвяти, згідно з заведеним церемоніалом (це вже він напевне знає), найголовніше — по шиї дати та голим мечем по плечах ударити, а се хоч і в чистому полі зробити можна. А вартувати йому годі вже, бо досить було б і двох годин, а він цілих чотири провартував. Дон Кіхот пойняв йому віри і сказав, що на все пристає, аби тільки швидше обряд одбути, а потім додав, що, діставши висвяту, не зоставить у замку душі живої, якщо на нього хто знов нападе; хіба тільки з поваги до властителя замку тих ошадить, за кого він попросить.

Мудрий по шкоді господар метнувся боржій по книгу, де записував сіно та ячмінь, що на мулів видавав, і знов вернув до Дон Кіхота в супроводі тих двох молодниць та хлопчика, який тримав недогарок свічки; велівши нашому гідальгові стати навколішки, захарамаркав щось, мов читав із видаткової книги якусь урочисту молитву, і серед того молитвування вліпив рицареві доброго потиличника, а потім узяв у нього меча і плазом по спині вдарив та все мимрив щось собі під ніс. Сеє зробивши, велів одній молодиці приперезати йому меча; вона вчинила те з великою спритністю та делікатністю: хоч і регітно їй було з усієї тої церемонії, та, бачивши допіру подвиги новонареченого рицаря, душила в собі сміх.

— Пошли вам, Боже, щасливого рицарювання і дай вам, Господи, у всякому бою потуги і подуги, — примовляла чемненько, меча йому прив'язуючи.

Дон Кіхот спитав, як її на ім'я, бо він же мусить знати, кому завдячує таку велику ласку і кому має віддати частину слави, що здобуде потужною правцею своєю. Вона відповіла смиренно, що зветься Похожала, а батько в неї — полатайко з Толедо, живе коло яток Санча Б'енаї, і додала, що куди б не закинула її доля, вона завше буде служити йому і як свого пана шанувати. Тоді Дон Кіхот попрохав її, щоб заради любові до нього вона вчинила одну ласку — звалася відтепер пані Похожальська; молодичка пообіцяла, що так і зробить.

Друга молодичка прип'яла йому остроги, і в нього була з нею майже така сама розмова, як із першою. Він і її спитав, як звати, а вона одказала, що звати її Вітрогонка, а батько в неї — статечний мельник із Антекери. Подякувавши їй і запропонувавши свої послуги, наш рицар попрохав її, щоб віднині називалась пані Вітрогонська.

Відбувши на галай-балай сі нечувані й невидані церемонії, Дон Кіхот аж регнув сісти мерщій на коня і рушити в світ пригод шукати. Не гаючись, окульбачив він Росинанта, скочив на нього, обійняв господаря і красно подякував йому за ласку, наплівши силу-силенну високохмарних слів, що годі й переказати. Корчмар, аби такого гостя швидше здихатися, відповів йому так само закрутисте, хоча й коротшими словами, і, не спитавши навіть плати за нічлігування, відпустив його з миром.

Розділ IV

Що приключилось нашому рицареві по виїзді з корчми

Саме на світ почало благословлятися, як Дон Кіхот виїхав із корчми вже зуповним рицарем, і такий же був радий, та веселий, та втішний, так у ньому серце грало, що на Росинантові аж поспруги тріщали. Та тут спали йому на пам'ять корчмареві поради за припас, що то в дорозі може знадобитися, особливо за гроші та за сорочки, і він вирішив з'їздити по те добро додому та за одним ходом і зброєносця собі поєднати; був там у нього на призначці селянин один, його сусіда, чоловік багатий на діти, а бідний на достаток, та до джурування і геть-то придатний. От і завернув він Росинанта до свого села, а той, ніби зачувши вже рідну стайню, так щиро з конита рвонув, що ледве землі торкався.

Проїхав отак трохи, аж чує — з правої руки, з гуцавини лісової, щось ніби квилить-проквіляє, тихо так та жалібно. Скоро почув, промовив:

— Хвала небові святому за ласку, що мені так хутко ниспосилає, аби міг я повинність мою рицарську справити і плодів моїх добрих намірів зажити! Не сумнюся, що то стогне якийсь безталанник чи, може, безталанниця, що потребують помочі моєї та опіки.

Смикнув за повіддя та й погнав Росинанта туди, звідки те квиління чулося. Ледве в залісок уїхав, дивиться, аж там до одного дуба кобила прив'язана, а до другого — хлопець років п'ятнадцяти, до пояса заголений. Отож він і стогнав, та й було чого, бо тут же

стояв якийсь здоровий дядько й що є сили затинав його батогом, примовляючи за кожним разом:

— А будеш мені дивитися! А будеш мені кричати!

А хлопець лебедів:

— Ой, не буду більше, дядьку, їй же Богу святому, не буду, а худібки так уже пильнуватиму, що й на хвилю з ока не спущу!

Побачивши Дон Кіхот, що тут діється, гримнув на дядька грізним голосом:

— Нечемний рицарю, не годиться знуцатись отак над безборонним! Сідай на коня, бери свого списа,— а треба сказати, що до того дуба, де стояла кобила на припоні, ратище було прихилене,— я кажу тобі, що так, як ти, чинять лише страхополохи!

Побачивши таку фігуру, всю в зброю закуту, що потрясала списом над самим його обличчям, дядько аж помертвів увесь і одказав лагодком:

— Пане рицарю, хлопець, що я отее караю, то мій наймит, вівці в мене пасе в цих урочищах, і такий же він, щоб ви знали, негляд: щодня мушу якоїсь ягнички недолічитись. А як почну його за те недбальство чи, може, й шахрайство карати, то він каже, що я скупар і пеню на його волочу, аби заслуженини не платити. Бреше, побий мене Боже, що бреше!

— Як ти смієш, хамлюго, казати при мені, що він бреше! — гукнув Дон Кіхот.— Присягаю на сонце святе, що над нами світить, так і прошю тебе наскрізь оцим-о списом! Заплати йому без жадної відмовки, а ні, то Богом живим божуся, на місці трупом тебе покладу! Зараз же одв'яжи його!

Селянин похнюпився і мовчки одв'язав свого наймита; тоді Дон Кіхот спитався в хлопця, за скільки йому господар завинуватив. Той одказав, що за дев'ять місяців, по сім реалів місячно. Дон Кіхот обрахував, що разом хлопцеві належить шістдесят і три реали, і наказав господареві, щоб він негайно калиткою брязнув, коли йому життя миле. Переляканий дядько вимовлявся, що неспромога його, та він же стільки й не винен, от хоч би й забожитись (а побожитись таки не важився): треба одлічити за три пари черевиків, що хлопцеві справив, та ще реала за те, що двічі кров йому з руки кидав, як був занедужав.

— Може, воно й так,— сказав Дон Кіхот,— а от ти допіру одшмагав його безневинно, то він уже, виходить, сквитував і за обув'я, і за кровопуск. Нехай він подер шкуру на тих черевиках, що ти справив, так ти ж за те на ньому шкуру подер; нехай цилюрник

кинув йому кров, коли він хворий лежав, так ти ж пустив йому тепер юшку, як він зовсім здоровий був. От воно й виходить, що за се нічого вивертати не треба.

— Так горе ж моє, пане рицарю, що я грошей при собі не маю, — бідкався дядько, — нехай Андрес іде зо мною, і дома я заплачу йому геть-чисто все, до останнього шеляга.

— Щоб я оце та пішов до нього? — закричав хлопець. — Ніколи в світі! Нехай йому абищо! Ні, паночку, ані за які гроші! Як піду, то він же з мене всю шкуру спустить, як із святого Бартоломея!

— Не спустить, — заперечив Дон Кіхот, — раз я йому наказав, то мусить чинити мою волю. Хай тільки запрягнеться тим рицарським законом, до якого належить, то пуцу його з душею, і він тобі напевне всю заслуженину заплатить.

— Що-бо ви, пане, говорите! — мовив хлопець. — Господар мій не належить до жодного рицарського закону. Се ж Хуан Лантух, багатій із села Кінтанара.

— То нічого, — сказав Дон Кіхот, — і Лантухи можуть бути рицарями; не родом чоловік славен, а робом.

— Воно-то так, — погодився Андрес, — та яким же робом оце мій господар робить, що кривавицю мою заїдає?

— Та-бо не заїдаю, голубе Андресику, — обізвався дядько, — ходи лишень, будь ласкав, зо мною. Присягаю на всі рицарські закони, які тільки є на світі, що сплачу тобі до останнього реала, з дорогою душею!

— Можна й без дорогої душі, лиши її собі, — сказав Дон Кіхот, — буде з мене, як ти йому виновате оддаси. Тільки гляди мені: як не встоїшся у слові, то клянусь тією самою клятьбою, що вернусь і покараю тебе — хоч би ти і ящіркою звивався, од мене ніде не сховаєшся. Як же хочеш знати, хто се тобі розказує, щоб тим ревніше розказ той учинити, то знай: я — завзятий Дон Кіхот з Ламанчі, відомститель за всяку кривду і сваволю. А тепер бувай здоров і пам'ятай під загрозою грізної кари, що ти пообіцяв і на чому запрягнувся.

Сеє сказавши, стиснув Росинанта острогами — і тільки смуга за ним лягла. Селянин провів його очима і, як він уже скрився за деревами, повернувся до наймита свого Андреса і сказав:

— А ходи-но сюди, небоже! Зараз я вчиню волю сього відомстителя і заплачу тобі все, що винен.

— Бігме, — сказав Андрес, — добре, дядьку, зробіте, як учините волю сього зацного рицаря, подовж йому, Боже, віку без ліку,

що він такий хоробрий і справедливий. Бо як не заплатите, то побачите, що вернеться і покарає вас, на Рока святого.

— Ти кажеш бігме, і я кажу бігме,— промовив господар.— Та я ж тебе так люблю, що хочу тобі ще більше завинити, щоб потім більше заплатити.

Тут він порвав хлопця за руку і, знову його до дуба прив'язавши, такого дав перегону, що бідаха мало душі не пустився.

— А тепер,— каже,— Анд्रेसику мій пишний, клич того відомстителя за всяку кривду, побачимо, як він за сью відомстить... Та я ще й не знаю, чи се вже твоїй кривді кінець, бо мені кортить таки спустити з тебе всю шкуру, недарма ти того й боявся.

Але врешті він одв'язав-таки хлопця і дав йому волю суддю того справедливого шукати,— нехай, мовляв, вертається і виконує заповіданий вирок. Андрес пішов із важким серцем, присягнувшись одшукати завязятого Дон Кіхота з Ламанчі й розповісти йому геть-чисто все; доведеться тоді господарю всемеро заплатити. Тим часом мусив, сердега, сльози ковтати, а господар справляв собі смішки.

Завязятий же гідальго Дон Кіхот, оборонивши в такий спосіб покривдженого, був вельми задоволений, що так славно й щасливо рочпочав своє рицарювання.

Дон Кіхот доїхав до перехрестя доріг і постояв в роздумах, наче справжній рицар. У виборі дороги він поклався на свого коня. Росинант обрав ту, що вела до його стайні. Проїхавши трохи, Дон Кіхот побачив купців, які їхали з погоничами за товаром. Не вагаючись рицар кинувся до них, вимагаючи, щоб ті визнали Дульсінею Тобоську за найпрекраснішу даму на світі. Купці почали насміхатися над дамою серця рицаря, той образився й кинувся на кривдників зі списом. Але купці побили його так, наче він був «снопом пшениці». Додому ледь живого Дон Кіхота привіз на своєму віслиюку односельчанин. Але незабаром Дон Кіхот зібрався у другий виїзд.

Поміркуйте над текстом твору

- Чому звичайний гідальго перетворився на лицаря Дон Кіхота? З якою метою він вирушив у першу подорож?
- Які пригоди сталися з Дон Кіхотом у його першій подорожі?
- Як ставиться автор до свого героя на початку роману?
- Чи змінюється авторське ставлення до Дон Кіхота? Свою думку обґрунтуйте.
- Доведіть, що в романі наявні елементи пародії на лицарські романи.

Знайдіть творче рішення

- Опишіть, яким ви уявляєте Дон Кіхота під час його першого виїзду.

Санчо Панса. Сер Джон Гілберт. 1859. Фрагмент

Розділ VII

Про другий виїзд нашого доброго рицаря Дон Кіхота з Ламанчі

Одночасно Дон Кіхот провадив перемовини з одним селянином, близьким своїм сусідом; був то чоловік добрий, хоч добра мав, сердега, не гурт, але, як то кажуть, без олії в голові. Так він уже його вговоряв, так надив, такого йому наобіцяв, що бідний селюк згодився нарешті стати йому за зброєносця і з ним посполу в мандри піти. Дон Кіхот радив йому, між іншим, не дуже огинатися, бо дуже можливо, що їм удасться за одним махом-пахом звоювати острів який-небудь, тоді він його зразу на губернатора настановить. Знадившись на ці обіцянки, Санчо Панса (так звали того селянина) покинув жінку і дітей і став до сусіда свого за джуру.

Потім Дон Кіхот заходився грошей дбати: дещо попродав, дещо позаставляв (і все ж то за безцінь) і збив таки чималеньку суму. Крім того, він позичив у одного приятеля круглого щита і, полагаючись сям-так свого побитого шолома, завідомив зброєносця свого Санча, якого дня і якої години мають вони в дорогу рушати, щоб той устиг найпотрібнішим припасом себе обмислити та не забув притьмом сакви узяти. Санчо запевнив, що не забуде, а ще сказав, що не дуже-то звик пішо ходити, то думає осла свого взяти, а осел у нього добрячий. Щодо осла Дон Кіхот мав деякі сумніви: він почав пригадувати собі, чи були в яких-небудь мандрованих рицарів джури-ослоїзди, та так і не міг пригадати і врешті дозволив своєму зброєносцю взяти осла, сподіваючись, що невдовзі зможе дати йому

під верх благороднішого ступака, відбивши коня в першого-ліпшого нечемного рицаря, що спіткається їм по дорозі. Згадавши корчмареві поради, Дон Кіхот призапасив також сорочок та ще дечого. Наготувавши й нарихтувавши все як слід, Дон Кіхот і Санчо Панса виїхали одної ночі з села, так що ніхто й не бачив, не попрощались навіть із своїми — сей із жінкою та дітьми, а той з небогою та кляшницею. Немало ж за ту ніч і проїхали, од села далеченько: хоч там їх тепер і кинуться, то вже не знайдуть.

Санчо Панса їхав на своїм ослі, немов патріарх який; не забув же він і сакви взяти, і бурдюга за вино. Йому не терпілося швидше стати губернатором того острова, що пан обіцяв. А Дон Кіхот і на цей раз побрався тим самим шляхом, що й перше, себто Монтьельською рівниною, тільки тепер їхалось йому охитніше, бо час був іще ранній і зукісне проміння соняшне не дуже йому докучало. Отак ідучи обізвався Санчо Панса до свого пана:

— Глядіть же, пане мандрований рицарю, не забудьте того острова, що з ласки вашої мені обіцяли. Хай хоч який великий буде, а я ним укерую, от побачите.

На те одказав йому Дон Кіхот:

— Треба тобі знати, друже мій Санчо Панса, що в давнину мандровані рицарі мали звичай наставляти джур своїх губернаторами та намісниками тих островів чи королівств, що вони звоювали, і я твердо наважився того хвального звичаю дотримати; мало того, я хочу його удосконалити. Вачиш, вони іноді (а правду кажучи, то таки частенько) чекали, поки зброєносці їхні постаріють, що вже несила їм і служити по стількох гірких днях і ночах, і аж тоді робили їх графами чи там маркізами і давали їм на ранг якусь волость або округу, а як ми з тобою живі будемо, то, може, ще й на сім тижні я звоюю яке-небудь королівство, якому ще кілька держав підлягають — котра тобі подобається, в ту й настановлю тебе королем. І не думай, що я прибільшаю: рицарям раз у раз трапляються небачені пригоди й нечувані нагоди. Можливо, я дам тобі навіть більше, ніж пообіцяв.

— То себто вводить, — сказав Санчо Панса, — коли я якимось чудом став би, як ви кажете, королем, то Хуана Гутьєррес, моя стара, буде вже королицею, а дітки мої королєнцями?

— А хто ж у цьому може сумніватись? — одрік Дон Кіхот.

— Та хоч би й я, — сказав Санчо Панса. — Коли б навіть Пан Біг із неба королівські корони дощем сів, то й тоді на голову Марії Гутьєррес ані жодна, мабуть, не прийшлася б. Ні, пане, не вийде з неї королиці, хіба од сили грапиня, та й то ще невгадно.

— Уповай на Бога, Санчо,— втішав його Дон Кіхот,— він пошле їй те, що годиться, а сам теж не прибуднюйся: бути тобі губернатором, а щоб нижче, то й не думай.

— А й не думаю, добродію,— відповів Санчо Панса.— Ви ж у мене пан важнющий, то й дасте мені щось таке гарне, щоб воно й до шмиги було, й до снаги.

Розділ VIII

*Про велику перемогу, здобуту премудрим Дон Кіхотом
у страшенному й неувяленому бою з вітряками,
та про інші вікопомні дії*

Тут перед ними заманячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли; як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєноші:

— Фортуна сприяє нашим замірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився вой воювати і всіх до ноги перебити. Трофеї, що нам дістануться, зложать початки нашому багатству. А війна така справедлива, бо змитати з лица землі лихе насіння — то річ спасенна і Богові мила.

— Та де ж ті велетні? — спитав Санчо Панса.

— Он там, хіба не бачиш? — одказав Дон Кіхот.— Глянь, які в них довжелезні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

— Що-бо ви, пане, кажете? — заперечив Санчо.— То ж овсі не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони од вітру крутяться і жорна млиновії ворочають.

— Зразу видно, що ти ще рицарських пригод несвідомий,— сказав Дон Кіхот,— бо то таки велетні. Як боїшся, то ліпше стань осторонь і помолись, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

По сім слові стиснув коня острогами, не слухаючи криків свого зброєноші, який усе остерігав його, щоб не кидався битись, бо то не велетні, а вітряки. Та рицареві нашому так ті велетні в голові засіли, що він не зважав на Санчове гукання й не придивлявся до вітряків, хоч був уже од них недалеко, а летів уперед і волав дужим голосом:

— Не тікайте, боягузи, стійте, підлі тварюки! Адже на вас нападає один тільки рицар!

Тут саме звіявся легкий вітрець, і здоровенні крила вітрякові почали обертатись; як побачив те Дон Кіхот, закричав:

— Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея, і тоді не втечете кари!

Сее сказавши, припоручив душу свою володарці Дульсінеї, просячи її допомогти йому в такій притузі, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта вчвал, угородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонував крило так рвучко, що спис миттю на друзки розлетівся, а крило підняло коня й вершника, а потім скинуло їх із розгону додола. Санчо Панса прибіг на всю осличю ристь рятувати свого пана; наблизившись, він побачив, що той і поворухнутись не може — так тяжко грюпнувся з Росинанта.

— Ах, Боже ж ти мій, Господи! — бідкався Санчо. — Чи не казав я вам, пане, щоб, стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, в кого вітер у голові ганяє.

— Мовчи, друже Санчо, — одказав Дон Кіхот, — бойове щастя переходя живе. Я оце думаю, та так воно і є, що то мудрий Фрестон, той самий, що вкрав у мене книжки вкупі з кімнатою, навмисне перетворив тих велетнів на вітряки, щоб не дати мені слави перемоги, бо на мене дуже ворогує. Але кінець кінцем мій доблесний меч розіб'є ті зловорожі чари.

— Та дай Боже, — сказав Санчо Панса.

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду, вони рушили далі до Ляпіського перевалу, бо там, казав Дон Кіхот, на тих розиграх, чекають їх, без сумніву, численні й різнорідні пригоди. Одне тільки смутило нашого рицаря, що не було вже в нього списа; розповівши про те горе джурі своєму, він сказав:

— Раз якось читав я, що один гишпанський рицар на ймення Дієго Перес де Варгас, поламавши в бою меча, одчахнув од дуба здоровенну гілляку і того дня стільки подвигів учинив, стільки маврів нею перетовк, що йому дали прізвище Гілляка, а нащадки його й досі пишуться Варгас-і-Гілляка. Я до того річ веду, що й сам думаю собі дубця уломити з першого дуба чи падуба, що ми по дорозі вбачимо. І буде той дубець незгірший ніж у Варгаса був, і доконаю я з ним таких подвигів, що ти можеш себе за щасливця вважати: рідко кому доводиться бути свідком і самовидцем майже неймовірних подій.

— То все в Божих руках, — одказав йому Санчо, — я вірю всьому, що ваша милость мені каже. Тільки сядьте-бо рівніше, а то ви

якось аж перехнябились у сідлі — мабуть, таки добре забились, як упали.

— Правда твоя,— промовив Дон Кіхот,— але, як бачиш, я не кволюся, що те й те мені болить, бо мандрованим рицарям не подоба на рани скаржитись, хоч би з них і тельбухи вилазили.

— Коли так, то хай буде й так,— відповів Санчо,— але я був би радий, що Боже крий, якби ви, папочку, та жалілись мені, як вам що болітиме. А вже як у мене що заболить, хоч трішечки, то так стогнатиму, що ну! Чи, може, і джурам мандрованих рицарів не вільно на біль нарікати?

Дон Кіхот посміявся з простоти свого зброєноші і сказав, що він може собі стогнати й жалітися скільки влізе, чи є чого, чи нема, бо в рицарських законах про те нічого не написано. Тоді Санчо нагадав панові; що час би їм чогось і попоїсти. Дон Кіхот відповів, що йому поки що не хочеться, а Санчо нехай їсть, коли заманеться. Одержавши такий дозвіл, Санчо розташувався якнайзручніше на ослі, виїняв із саков харч і заходився підживлятися, трюхикаючи звільна позад пана: час від часу він потягав винце з бурдюга, та так же смачно, що йому позаздрив би найзавзятіший не-минай-корчма з Малаги. Отак їдучи та частуючися потроху, він зовсім забув про панові обіцянки, а пошуки пригод, хоч би й небезпечних, здавались йому вже не тяжким трудом, а приємною розвагою.

Обночувались вони на якомусь узліссі; Дон Кіхот уломив собі з дерева суху гілляку і насадив на неї залізну кліюгу, що од списа лишилась,— от тобі вже й ратище готове.

Цілісіньку ту ніч наш гідальго не змигнув і на хвилю, мріючи про свою володарку Дульсінею — він-бо у всьому вирішив наслідувати вчинки рицарів, у романах описані, а ті, як відомо, не спали ночей по лісах та пущах, усе до коханих своїх дам мислі зносячи. Інша річ Санчо Панса: добре напхавши собі кендюха, і то не якоюсь там цикорною водою, він проспав без прокиду до самого рана, і щоб Дон Кіхот був його не розбуркав, не пробудило б сонька ні проміння сонячне, що прямо в лице йому било, ані співоче птаство, що веселим гамором вітало новий день. Уставши, кинувся Санчо зразу ж до бурдюга і непомалу засмутився, як побачив, що той проти вчорашнього значно схуд, а по такій дорозі хтозна, чи швидко поповніє. Дон Кіхот не хотів снідати — був, певно, ситий своїми розкішними споминками. Знов рушили вони в путь, що вчора почали верстати, і так як у пізні обіди доїхали до Ляпського перевалу.

— Отут, брате Санчо,— обізвався Дон Кіхот,— буде нам з тобою тих пригод, хоч купайся. Тільки гляди: хоч до якого великого

скруту мені дійде, не поривайся до меча, аби мене оборонити; хіба що нападуть на мене якісь лайдаки, посполиті люди, тоді можеш мені пособляти. А як будуть то рицарі, ти не можеш, і не мусиш за всіма законами рицарськими мені до помочі ставати, поки тебе самого на рицаря не висвятять.

— За се не клопочіться, пане, — відповів Санчо, — тут я ніколи з послуху не вийду, бо вдався зроду любомирний, усякі свари та чвари мені осоружні. От як мене самого хто зачепить, тоді вже й на рицарські закони не подивлюсь, бо закони людські та Божі дозволяють кожному себе од напасті боронити.

— І я не кажу, що ні, — промовив Дон Кіхот, — але як на мене, буває, нападуть рицарі, то ти вже, будь ласка, стримує свої пориви.

— Чому не стримать, стримаю, — заспокоїв його Санчо. — Се для мене така буде заповідь, як шанувати неділеньку святу.

Їдуть вони отак, балакають, аж назустріч їм де взялися два ченці-бенедиктинці верхи не на мулах, сказав би, а на верблюдах, такі ті мули були здорові. Обидва вершники на очах мали подорожні окуляри, а над головами парасолі. За ними їхав ридван з чотирма чи п'ятьма супровідниками верхи на конях, а позаду йшли пішки два погоничі. В тому ридвані сиділа, як виявилось згодом, одна біскайська дама, що правилась у Севілью до свого чоловіка, котрий мав їхати в Америку на якусь високу посаду, а ті ченці не належали до її почту, просто їхали однією дорогою. Скоро побачив їх Дон Кіхот, зараз сказав своєму джурі:

— Коли не помиляюся, нас чекає зараз найславніша пригода, яку, тільки можна собі уявити: ті дві чорні поторочі онде-о — то, безперечно, чарівники, що викрали якусь принцесу і везуть її кудись у тому ридвані. Я мушу будь-що-будь тому гвалтовному вчинкові перешкодити.

— Глядіть, пане, щоб не було гірше, як із вітряками! — сказав Санчо Панса. — Та то ж, добродію мій, брати-бенедиктинці, а в ридвані їдуть, либонь, якісь подорожні. Вважайте добре, а то ще знов вас лихий попутає.

— Говорив же я тобі, Санчо, — відповів Дон Кіхот, — що ти не вельми на пригодах розумієшся. Як я сказав, так воно і є, зараз сам побачиш.

По сім слові вибасував наперед, став серед дороги, якою їхали ченці, підпустив їх на таку відстань, щоб могли його почути, і обізвався зичним голосом:

— Гей ви, диявольське потворне кодро! Зараз же пустіть на волю високородних принцес, що їх везете силоміць у сьому

ридвані! А ні, то готуйтеся до наглої смерті, прийміть слухну кару за своє лиходійство!

Ченці натягнули повіддя; вражені незвичайним виглядом Дон Кіхота і ще більше його мовою, вони одказали:

— Пане рицарю, ми не дияволи й не потвори, ми ченці закону святого Бенедикта, їдемо собі вдвох своєю дорогою, а чи є в тім ридвані які крадені принцеси, того ми несвідомі.

— Ви не одурите мене лестивими речами,— сказав Дон Кіхот.— Знаю я вас, брехливе лайдацтво!

Не чекаючи відповіді, він підстрожив Росинанта, наважив списа і з таким лютим завзяттям ринувся на першого ченця, що якби той сам не скотився з мула, він би скинув його на землю тяжко пораненого або й зовсім без душі. Другий чернець, побачивши, яка доля спіткала його товариша, дав своєму доброму мулові п'ятками в боки і гайнув у поле, мов вітром його здуло.

Санчо Панса зіскочив хутенько з осла, підбіг до ченця, що лежав на землі, і заходився стягати з нього рясу. Тут до завзятого джури підійшли ті два погоничі, служки чернечі, і спитали, чого се він його роздягає. Санчо відповів, що то його законні трофеї, бо пан його, Дон Кіхот, здобув у битві перемогу. Погоничі жартів не знали, а про битви й трофеї зроду нічого не чули; скориставши з того, що Дон Кіхот під'їхав до ридвана і завів розмову з подорожніми, вони кинулись на Санча, повалили його і добре йому боки полатали та бороду чисто обскубли; так і лежав, сердега, простягнувшись, без тями й без духу. Чернець тим часом устав, переляканий та перестрашений, що й лица на ньому не було, зліз мерцій на свого мула й погнав до товариша, що піджидав його віддалік, дивлячись на всю тую веремію. Тоді, не чекаючи кінця пригоді, рушили разом уже чимдуж уперед та все, знай, хрестилися, мовби їм на п'яти наступала якась нечиста сила!

Тим часом Дон Кіхот, як ми вже сказали, завів розмову з дамою, що в ридвані сиділа.

— Ваша ліпота, сеньйоро моя,— просторікував наш рицар,— може тепер собі до вподоби персоною своєю розпоряджати, бо свавільна пиха напасників ваших лежить повергнута в прах могутньою моєю правицею; аби ж вам не трудиться марне, імені визвольника свого допитуючись, відайте, що звати мене Дон Кіхот з Ламанчі, що естем мандрований рицар, довічний слуга і раб незрівнянної вродливиці Дульсінеї Тобоської; в нагороду за поміч, що я вам призволив, одної лише благаю у вас ласки, рачте, ваша вельможність, завернути до Тобеса, стати в моім імені перед

володаркою моєю і ознаймити їй усе, що я вчинив для рятунку вашого.

До всього, що говорив Дон Кіхот, прислухався слуга-біскаєць, один із тих, що ридван супроводили; побачивши, що рицар не дає проїзду, а притьмом жадає, щоб подорожні завернули до Тобоса, приступив до нього і, схопивши за списа, гукнув ламаною кастільською і крученою біскайською мовою:

— Гей, рицар, лихої години! Клянусь на Бога, що мені створив, як не будеш коляса пускати, буде тобі біскай убивати!

Дон Кіхот зрозумів його дуже добре і з гідністю відповів:

— Якби ти був кавалєре, я скарав би тебе за твою глупоту і зухвальство, гультаю!

— Не я кавалєр? — образився біскаєць. — Бога божусь, брешеш християнськи! Кидай спису, тягай меча, буде тобі ката в воді! Біскай на землі, кавалєр на морі, кавалєр на чорті, а скажеш ні — твоя брехня!

— Ну що ж, побачим, хто кого, як сказав Аграхес, — промовив Дон Кіхот.

Тоді кинув списа на землю, вихопив меча, затулився щитом і порвався до біскайця, твердо наважившись укласти його на місці. Бачить біскаєць, що непереливки, хотів із мула злізти, бо не дуже-то на ту найману тварину звірявся, та встиг лише меча добути. Щастя його, що ридван був близьенько: він схопив ізвідти подушку, закрився нею, мов щитом, і обидва вони ринулись до бою, як двоє смертельних ворогів.

Усі присутні даремне силкувалися помирити їх: біскаєць галасував крученою своєю мовою, що як не дадуть йому сю бійку до кінця довести, то він і панію вб'є, і всіх повбиває, хто йому на заваді стане. Подорожня дама, вражена й перелякана таким зворотом справи, веліла машталірові од'їхати на узбіч і віддалік дивилась на той запеклий поєдинок. Біскаєць саме рубонув Дон Кіхота по плечу — якби не щит, то був би розпанахав його аж до пояса. Відчувши міць того гвалтовного удару, Дон Кіхот покликнув на весь голос:

— О, Дульсінеє, володарко душі моєї, квіте небесної вроди, рятуй свого рицаря, що заради чеснот твоїх незмовлених на таку жахливу наражається небезпечність!

Проголосити цю тираду, стиснути меча в руці, заслонитися добре щитом і стрімко впасти на противника — все це було справою якоїсь хвилини для Дон Кіхота, що вирішив одним махом із біскайцем розправитись. Той же, побачивши таку рішучість і одвагу рицареву, і собі поклав діяти без вагання. Затулився гаразд подушкою

і стояв наготові, тільки мула не спромігся ні туди, ні сюди повернути, бо та тварина, здорожена й незвикла до таких герців, стояла на місці, мов укопана. Отож Дон Кіхот, піднявши високо меч, наступав, як ми сказали, на обачного біскайця, наважившись розрубати його навпіл, а біскаєць, прикрившись подушкою, і собі підніс меч: всі присутні з ляком і тривогою ждали тих страшених ударів, якими противники погрожували один одному, а дама в ридвані з покоївками своїми ревно молилась, обрікаючись гоїними приносами всім чудотворним образам і святиням гіспанським, аби тільки Господь порятував слугу її і вибавив їх усіх од видимої смерті.

< ... >

Розділ XXII

*Як Дон Кіхот звільнив багатьох бездольників,
яких силоміць вели туди, куди вони не хотіли йти*

Повідає Сід Ахмет Бен-Енхелі, арабський і ламанчський письменець, у сій поважній, високомовній, докладній, а водночас і приємній та цікавій історії, що після того, як між преславним Дон Кіхотом з Ламанчі та його джурою Санчом Пансою відбулася розмова, переказана на приконеччі двадцять першого розділу, Дон Кіхот підвів очі й побачив, що назустріч їм по дорозі йшло пішки чоловік із дванадцятю якихось людей, нанизаних, мов намисто, на довгий залізний ланцюг. До ланцюга вони були прикуті нашийниками, ще й на руках у кожного були кайданки. Їх супроводило двоє комонників і двоє пішаків; кінні були озброєні мушкетами, а піші — мечами та сулицями. Як забачив їх Санчо Панса, зразу промовив:

— Се йдуть галерники чи, сказати б, каторжники, королівські невольники: їх женуть на галери.

— Як то невольники? — спитав Дон Кіхот. — Чи то можебна річ, щоб король та своїх людей заневолував?

— Може, я трохи не так сказав, — відповів Санчо, — се люди, засуджені за свої злочини до галер, і їх женуть туди силою королю служити.

— Як би там не було, — сказав Дон Кіхот, — але, зрештою, вони йдуть туди не доброхіть, а їх женуть, кажеш, силою?

— Авжеж, — потвердив Санчо.

— Виходить, — сказав рицар, — я мушу виконати щодо них свою повинність — поборювати насильство і запомагати та рятувати знедолених.

— Зважте на теє, ваша милость,— остеріг його Санчо,— що правосуддя в особі самого короля не чинить сим людям кривди й насильства, лише карає їх справедливо за їхні злочини.

Тим часом гурт кайданників надійшов ближче, і Дон Кіхот дуже чемно попрохав вартовиків, щоб вони з ласки своєї повідомили і з'ясували йому, з якої причини чи радше з яких причин вони ведуть сих людей в такий спосіб. Один вартовик із тих, що верхи їхали, відповів, що то каторжники, люди, мовляв, королівські, оце і все, що він може йому сказати, та більше йому і знати не належить.

— І все ж таки,— провадив своє Дон Кіхот,— я цікавий би знати, яке лихо приключилось усім цим людям, кожному зосібна.

І приточив до того стільки розумних і чемних речей, аби спонукати їх задовольнити його цікавість, що другий вершник нарешті сказав:

— Хоч ми й веземо з собою реєстр, де списані всі справи цих нужденників і вироки на них, та не час нам тут спинятись, діставати й читати ті папери. Нехай вашець краще питає в них самих, і вони скажуть, як захочуть. А певне, що захочуть, бо сі люди залюбки лихе творять і про лихе говорять.

Діставши такий дозвіл (хоч певно міг обійтися і без нього), Дон Кіхот під'їхав ближче до кайданників і спитав у першого з ряду, за які гріхи він мусить отак каратись.

— За те, що закохався,— відповів кайданник.

— Як, тільки за те? — здивувався Дон Кіхот.— Ну, якщо вже закоханих на галери посилають, то і я давно міг серед тих веслярів опинитись.

— То було не таке кохання, як вашець думас,— сказав кайданник.— Я, бачите, так щиро полюбив сапету з правою білизною, так міцно пригорнув її до себе, що якби слуги правосуддя не відняли її в мене, то доброхіть ні за що б не випустив. Отак застукали мене на гарячому, не треба було й на муки брати, справу розсудили хутко: всипали мені сотню нагаїв, дали в додачу три роки в'язниці та й уже.

— Що значить в'язниці? — спитав Дон Кіхот.

— Галер, значить,— відповів кайданник. Це був молодик років так двадцяти й чотирьох, родом, як він казав, із П'едраїти. З таким самим питанням звернувся Дон Кіхот до другого кайданника, але той, похмурий та понурий, не мовив на відповідь ні слова: за нього одказав знов той перший:

— То, пане, канарка: за співи й музики взято.

— Та ну? — здивувався знову Дон Кіхот. — Хіба співаків та музик теж на галери завдають?

— Авжеж, пане, — відповів кайданник, — немає гірше, як хто заспіває з горя.

— А я не таке чув, — заперечив Дон Кіхот. — Кажуть-бо, хто співає — тугу розбиває.

— У нас же навпаки, — сказав кайданник, — один раз виспіваєш, то вже плакатимеш довіку.

— Не розумію, — сказав Дон Кіхот.

— Пане рицарю, — пояснив йому вартовик, — «заспівати з горя» означає у цих харцизяк признатися на муках. Цього лотра взяли на тортури, то він і признався, що був коноводом, тобто коні крав, от і дали йому за те признання шість років галер, не рахуючи двохсот батогів, що взяв уже в спину. Через те ж він весь час такий смутний та невеселий, бо всі латриги, і ті, що там zostались, і ті, що з ним ідуть, нехтують його і зневажають, кепкують із нього і знущаються за те, що признався, не мав сили до кінця одмагатись. А вони, бач, кажуть, що легше вимовити «ні», чим «так» і вважають за везуна того злочинця, життя і смерть якого залежить не від речових доказів і свідків, а від власного язика; я гадаю, зрештою, що тут вони не дуже розминаються з правдою.

— Я теж так гадаю, — погодився Дон Кіхот.

Підійшовши тоді до третього, він і йому таке саме задав питання, а той відповів шпарко й сміливо:

— Іду на вимашку, на п'ять років, бо не мав десяти дукатів.

— З дорогою душею дав би я вам і двадцять, — сказав Дон Кіхот, — аби вас од цієї халепи одрятувати.

— Шкода, — відповів кайданник, — тепер це все одно, що в чистому морі з грішми од голоду помирати. Якби ваша милость дала мені слухного часу ті дукати, що тепер ладні пожертвувати, я ними підшмарував би перо трибунальському писарю і прокуратору піддав би добру думку та й гуляв би собі десь у Толедо, на рабськiм ринку, а не плентався б отут, як той хорт на сміку. Та Бог не без милості, якось-то воно буде!

Дон Кіхот підійшов до четвертого каторжника. Се був поважний на вид чоловік із сивою бородою, що мало не до пояса йому сягала. Почувши рицареве питання, він не одказав ні слова, тільки заплакав; тоді обізався п'ятий, мовби ставши йому за товмача:

— Сьому добродію вліпили чотири роки галер, а перед тим прокатали, як годиться, на ослі — в повному параді.

— Себто, виходить,— утрутився Санчо Панса,— на позорище його виставили?

— Еге,— відповів каторжник.— А за що його так покарали — бо сей поштивий чоловік був собі фактор, постачав добрим людям живий товар, себто, бачите, за звідництво його засудили та ще за чаклунство, бо, кажуть, із нечистою силою накладав.

— Якби не сей останній додаток,— сказав Дон Кіхот,— то, на мою думку, за саме лише звідництво він не заслуговує галер: не веслярем би йому бути, а хіба галерним адміралом. Бо звідництво, вважайте, зовсім не така справа, як дехто собі думає, то річ розумна і вельми в порядному суспільстві потрібна; нею повинні клопотатись виключно люди благородні, а над ними ще слід би поставити певну кількість ревізорів та блюстителів, як то і в інших урядах заведено, приміром на біржі. Таким чином можна було б запобігти лихові, яке постає з того, що сим ремеслом бавляться всіякі невігласи та недоуми, безпутні свашки та бездосвідні блазні, або й ледачі шахраї, котрі в вирішальну хвилину не можуть дати собі ради і з лемеша роблять пшик. Міг би я і ширше про сю річ розвестися, міг би вказати, як добирають людей до такої важливої і всій громаді потрібної справи, та полишу її до слушного часу, подам колись до відома відповідним особам, що зуміють те діло як слід налагодити і направити. Тепер скажу тільки, що зажурився я непомаду, як побачив сю сиву бороду, сей поштивий образ, що через те звідництво в великій тепер знаходиться притузі, але журба моя розвіялась, як я почув додаткове звинувачення в чаклунстві. Правда, я знаю, що жодні чари в світі не здолають нашої волі туди чи сюди повернути, як то гадає простацтво, бо воля людська вільна і свобідна, ніяке зілля, ніяке дання не має над нею сили. Безголові баби-ворожки та безсоромні шахраї-знахарі варять, звичайно, всяку труйливу мішаницю і баламутять людей, буцімто нею любов можна привернути, проте, як я вже сказав, волю присилувати неможливо.

— Правда ваша, добродію,— обізвався старий,— тільки ж у чаклунстві я безвинен, а щодо звідництва не заперечую; втім, я нічого лихого не коїв, а, навпаки, про те дбав, щоб усім жилося втішно й весело, тихо й мирно, щоб не було ніяких звад і сварок. Та не зважаючи на ті мої добрі наміри, мушу йти туди, звідки вже навряд чи коли повернусь, бо літа мене к землі прибивають, ще й на пухир недугую, що просто витерпу немає...

Сказавши сеє, знову гірко заплакав, аж Санчові шкода стало старого: видобув із-за пазухи четвертака та й подав йому Христа

ради. Дон Кіхот під'їхав тим часом із розпитками до наступного злочинця; той відповів йому ще бравіше, ніж попередній:

— Я за те попався, що жирував через лад з двома кузинками моїми та ще з двома сестрами, не зовсім рідними, — і до того доживався, що дуже наші стосунки заплутались: хто тепер кому чим і як доводиться, того й найзавзятіший юриста не втне з'ясувати. Вина моя наяв вийшла, заступники підвели, бо грошей було не товсто, думав уже, що на горло мене скарають, аж ні — дали шість років галер. Ну що ж, катюзі по заслугі: та я ще молодий, до кінця віку далеко; аби життя, ще все буде. Якщо ваша милість має дещичку на запомогу бідним-нещасним, то Бог вам запластить у небі, пане рицарю, а ми на землі благатимемо Всевишнього, щоб він послав вашій милості довгий вік і всіляке благоденство, якого ваша доброта безперечно заслуговує.

Сей каторжник убраний був у студентський одяг, і один із вартовиків сказав, що то великий красномовець і знакомитий латинник. Далі йшов чоловік років під тридцять, дуже гарний із себе, тільки що одно око йому в друге заглядало. Скутий він був не так, як інші: на нозі мав довгого ланцюга, що обвивався йому навкруги всього тіла, а на шиї аж двоє залізних кілець — одно злучене з ланцюгом, а друге, так зване «держі-мене» або «задериголова», з'єднувалось біля пояса двома залізними прутами з наручнями, замкнутими на велику колодку, так що ні рук до рота не піднесеш, ні головою до рук не нахилишся. Дон Кіхот спитав, чому на сьому чоловікові більше кайдання, ніж на інших.

— Тим на ньому більше кайдання, — відповів вартівник, — що він один натворив більше злочинів, ніж усі інші огулом. То такий зух, такий одчаюга забісований, що хоч і закували його отак кругом, а боїмося, щоб не втік.

— Які ж там можуть бути злочини, — спитав Дон Кіхот, — коли його тільки на галери засуджено?

— Так на десять же років, — відповів вартовик, — а це все одно, що громадянська смерть. Та що там довго балакати: сей молодець, щоб ви знали, сам знаменитий Хінес де Пасамонте, званий іще Хінесик-Потягусик.

— Пане комісарє, ви не дуже, — обізвався тоді кайданник, — мабуть, не треба перебирати, як кого дражнять! Моє ім'я Хінес, а не Хінесик, а прізвище — Пасамонте, а зовсім не Потягусик, як вашність каже. Краще хай гляне кума, яка сама.

— Не розпускай губи, пане шалигане, — гримнув на нього вартовик, — як не хочеш, щоб я її тобі заткнув.

— Ну, що ж, — сказав кайданник, — усі ми під Богом ходимо, та колись я ще покажу декому, чи мене звати Хінесик-Потягусик, чи як інше.

— А що, лайдаку, хіба не так тебе дражнять? — спитав вартовик.

— Дражнять, дражнять, — відповів кайданник, — та й додражняться, що всім заціпить, бо я їм з одного місця все волосся повискубую. А ви, пане рицарю, як маєте нам щось дати, то вже давайте: їдьте собі з Богом, бо ті ваші розпитки вже добре остобісіли. Як вас цікавить моя особа, то знайте — я Хінес де Пасамонте і сам списав своє життя оцими ручками й пучками.

— Латрига правду мовить, — підтвердив комісар, — він і справді списав свою історію дуже, як то кажуть, до шмиги і залишив ту книгу в тюрмі під заставу на двісті реалів.

— І викупило колись, — докинув Хінес, — хоч би й за двісті дукатів.

— Така б то вона добра? — спитав Дон Кіхот.

— А добра, — відповів Хінес, — сховається перед нею в кут і Ласарільйо з Тормеса, і всі інші подібні писання, старі й нові. Бо в ній, мосьпане, щоб ви знали, сама щира правда, і така ж цікава та втішна, що ніяка вигадка їй не дорівняє.

— А як тій книзі на титул? — спитав Дон Кіхот.

— «Життя Хінеса де Пасамонте», — відповів Хінес.

— І вона вже закінчена? — допитувався Дон Кіхот.

— Як же вона може бути закінчена, — сказав Хінес, — коли моє життя ще не скінчилось? В ній воно описане од самого народження й до тої хвилі, коли мене востаннє засуджено до галер.

— То ви вже там і передніше бували? — спитав Дон Кіхот.

— Атож, — відповів Хінес, — довелося вже служити Богові й королю аж чотири роки, скуштував я і сухарів казенних, і карбачів. Що знов туди йду, не страшно: се добра нагода книгу дописати, бо зосталось іще чималенько. На гишпанських галерах гуляючого часу випадає подостатком, а на обміркування мені не так-то й багато треба, бо я свій матер'ял напам'ять знаю.

— Та ти, я бачу, завзятий, — зауважив Дон Кіхот.

— І нещасливий, — додав Хінес, — бо так уже повелось, що талановитих людей усюди безталання переслідує.

— Скажи краще тумановитих, — обізвався комісар.

— Я казав уже вам, пане комісаре, щоб ви не дуже той, — огризнувся Пасамонте. — Не на те вам начальство жезла в руки дало, щоб ви з бідних кайданників знущались, а на те, щоб провадили нас,

куди велить його королівська милість. Як же знов своє почнете, то, їй-Богу... Словом, як білизна попереється, все одно давні плями знати буде. Отож помовчим краще і будьмо чемні, то всім воно на добро вийде. І гайда в дорогу — потеревенили трохи, ну й годі.

Почувши ті похвалки, комісар замахнувся на Хінеса жезлом, але Дон Кіхот став між ними й попросив не кривдити горопаху; у кого, мовляв, руки зв'язані, нехай уже дасть трохи волі хоч язикові. Тоді, звертаючись до всього кайданницького гурту, промовив:

— З усього, що я тут чув, миле моє браття, я можу зробити висновок, що хоч вас засуджено за ваші переступи, та кара, яку вам призначили, не дуже вам припала до вподоби і ви йдете відбувати й без жодної охоти, більше того, проти вашої волі. А дехто з вас у цю халепу, може, й не зовсім по правді потрапив: одному витерпу не стало на муках, другому забракло грошей, третьому оборонця, четвертому попався не суддя, а кривосудець. Такі ото думки облягли мою голову; вони спонукають, примушують і наглять мене спевнити над вами ту місію, що для неї небо послало мене на сей світ і заради якої я вступив у рицарський орден, до котрого належу, і обрікся захищати скривджених і обороняти слабосильних од утисків потужних і можних. Знаючи, проте, що обачність велить нам діяти добром там, де можна уникнути зла, хочу я попросити сих вартовиків ваших і самого пана комісара, щоб вони з ласки своєї розв'язали вас і розпустили з Богом, королю ж, гадаю, знайдеться і без них досить пригідних слуг, бо то, на мою думку, річ надто жорстока й несправедлива — повертати в рабство тих, що їх Бог і природа вольними створили. Тим паче, панове вартовики, — це вже наш рицар до конвою звертався, — що сі бездольці вам особисто нічого лихого не вдіяли. Нехай же кожен двигає свій гріх: Бог усе бачить із неба й не забариться покарати грішника чи надгородити праведника. Чесним же людям не подоба ставатися катами своїх ближніх, особливо коли їхне тут не мелеться. Прошу ж вас добром і ласкою се зробити, я вам лише спасибі скажу, а як не зробите по волі, то сей меч і спис, се могутнє рамено примусить вас до того силою.

— От так штука! — вигукнув комісар. — Он куди мишачий хвостик закрутився! Щоб ми, значить, королівських в'язнів на волю пустили, так ніби нам дано право розкувати їх, або ви маєте повновластя до подібних наказів? Їдьте собі, пане, своєю путею, та поправте на голові того генерала, бо нам ваші жарти потрібні, як собаці п'ята нога!

— Сам ти собака і мишачий хвіст, а до того ще й падлюка, — крикнув люто Дон Кіхот.

І тої ж самої миті, перше ніж комісар до оборони міг зготуватися, торохнув його списом і звалив з коня додолу; нашому лицареві дуже пощастило, бо з усього конвою тільки цей повалений мав мушкета. Решта вартовиків як стояли, так і отетеріли з такої несподіванки, але незабаром оговтались: кінні схопились за мечі, а піші за сулиці та і вдарили гуртом на Дон Кіхота, що очікував їх у незворушному супокої. Скрутно припало б нашому гідальгові, якби каторжники не надумали скористатись із цієї нагоди, щоб на волю вийти, й не заходились розбивати ланцюга, на якому їх ведено. Тут така закрутилась веремія, що страх: вартовики то до в'язнів кидались, що вже почали кайдани рвати, то од Дон Кіхота одбивались, що на них напосідав, та ні там, ні тут не могли собі дати ради. А Санчо й собі в ту купу встряв, допоміг Хінесові де Пасамонте з залізаччя виборсатись. Вирвавшись першим на волю, Хінес підбіг до лежачого комісара, видер у нього з рук меча й мушкета і давай його то на одного вартовика, то на другого наводити, та так ні разу й не вистрелив, бо вся сторожа розбіглась — і мушкета злякалась, і каміння, що звільнені каторжники на неї сипонули. Як побачив те Санчо, то тяжко зажурився, бо подумав, що вартовики напевне повідомлять про все Святу Германдаду, а та вдарить на сполох і влаштує на злочинців облаву. Він сказав про ці побоювання своєму панові і порадив йому негайно звідти тікати й заховатися десь у ближніх горах.

— Гаразд, гаразд, — відповів йому Дон Кіхот, — Тільки не вчи мене, сам знаю, що робити.

Тоді поскликав каторжан, що тим часом обдерли пана комісара до цурки з великим гомоном і галасом; вони обступили лицаря, цікаві почути, що то він скаже.

— Порядні люди, — заговорив Дон Кіхот, — завжди складають дяку за добродійство, якого вони дізнали; знов же, один із гріхів, що Богові найбільш ненавиден, се невдячність. Се я проти того кажу, панове, що ви самі здорові бачите, яку я вам щойно зробив послугу; натомість я хочу й жадаю од вас лише одного — щоб ви, взявши на себе ланцюга, од якого я вас одрятував, рушили звідси до славного міста Тобоса, стали перед очі сеньйорі Дульсінеї Тобоській і ознайомили її, що вас посилає до неї Рицар Сумного Образу та розповіли геть-чисто все про сю знамениту пригоду, в якій ви одзискали жадану волю. Коли се зробите, йдіть собі на здоров'я куди самі знаєте.

Хінес де Пасамонте відповів за всіх такими словами:

— Те, чого ви од нас вимагаєте, добродію наш і визволителю, — річ абсолютно немислима й неможлива. Жодною мірою не можна нам іти всім гуртом по шляху, мусимо рятуватись поодиноці хто

куди, хоч би й під землю залізаючи, щоб не злапала нас Свята Германдада, яка, безперечно, нарядить за нами погоню. Що ваша милость може зробити (і воно було б цілком справедливо), се не слати нас на поклін і на ралець до сеньйори Дульсінеї Тобоської, а завдати натомість кожному стільки, а стільки отченашів чи богородиць, ми б їх залюбки проказали за здоров'я вашої милості, бо то річ така, що де-хотя й коли-хотя спроворити можна — вдень і вночі, на втеках і на спочинку, під війну і мирного часу. Але вимагати від нас, щоб ми знов до єгипетських горщиків вернулись, тобто взяли на себе кайдани й пішли до Тобоса — це все одно, що просити печеного льоду або запевняти, що вже ніч надворі, коли ще тільки десята ранку.

— Он як! — вкинувся в пасію Дон Кіхот. — Ну, тоді ж, скурвий сину Хінесику-Потягусику, чи як там тебе, сам туди підеш із ланцюгом за плечима, хвоста підібгавши, хай мені те та се!

Пасамонте зроду був не дуже терпеливий; побачивши ж тепер, що Дон Кіхот ізсунувся з глузду (якби притаманний був, то чей же не став би їх визволяти), і почувши, якими словами він його шпепить, підморгнув своїм товаришам і одійшов із ними трохи одаль. Як почали ж вони на Дон Кіхота каміння швиргати, то в сердешного рицаря рук не ставало од того граду щитом затулятись, а бідний Росинант уже й на остроги не зважав, стояв па місці, наче з бронзи литий. Санчо захилився за свого осла, щоб ту страшенну шурю-бурю, ту камінну градову тучу, що на обох спала, якимось перебути. А Дон Кіхот як уже не щитився, як не заслонявся, а кілька каменюк улучило в нього так дошкульно, що впав із коня додолу. Тут на нього зразу насів студент, зірвав йому з голови мідницю і трахнув нею межі плечі разів три чи, може, й чотири, а тоді об землю її брязнув, що мало на кавалки не розскочилась. Зняли драбуги з рицаря й каптанок, що поверх збрुї носив, і ногавиці були б стягли, якби наколінники не перешкодили. А з джури зцупили кобеняка і все чисто в нього забрали, що могли. Попаювавши між собою той луп, вони розбрелись безбаш хто куди. Не про те дбали, як би, ланцюга взявши, до сеньйори Дульсінеї Тобоської на поклін податися, лише думали, як би од страшної Германдади порятуватись. На бойовищі zostалися самі тільки Дон Кіхот із Санчом та Росинант із ослom. Осел стояв, задумливо понуривши голову, тільки ушима час від часу пряв — ще йому торох од того камінного граду не перешумів і досі; Росинант лежав, простягнувшись поруч із господарем своїм, бо його теж якась каменюка з ніг ізбила; Санчо тремтів, голем-голісінький, щоб їх Свята Германдада тут не зуспіла, а Дон Кіхот журився, що люди, яким він стільки добра зробив, такого наброїли йому лиха.

Поміркуйте над текстом твору

- Чому Санчо Панса погодився вирушити в подорож разом із Дон Кіхотом?
- Чи однаково ставляться до пригод із вітряками Дон Кіхот та його джура?
- Чим відрізняється вірний зброєносець Санчо Панса від свого господаря? Що об'єднує їх?
- Пригадайте «подвиги» Дон Кіхота. Чому благородні наміри героя обертаються безглуздими вчинками?
- Яким постає світ, зображений у романі?

Працюємо з репродукціями творів образотворчого мистецтва

- Образ Дон Кіхота вітлено в різних видах мистецтва, а ілюстрували роман художники різних часів. Першими ілюстраціями роману дослідники вважають англійське видання 1738 року з чудовими гравюрами Джона Вандербанка.

Багато цікавих ілюстрацій створили митці XIX ст. Французький гравер Тоні Жанно так захопився твором Сервантеса, що створив 800 малюнків-ілюстрацій. Понад сорок років працював над ілюструванням роману іспанський живописець Х. Аранда. Він прагнув відтворити в малюнках кожну фразу письменника, зобразити не лише всі без винятку події роману, але й показати їх розвиток в межах окремих епізодів. Г. Доре вивчив роман в усіх подробицях, навіть подорожував тими шляхами, якими мандрував Дон Кіхот. Ці враження стали основою 300 ілюстрацій до роману. Образи Дон Кіхота та його джури надихали багатьох митців: Франсико Гойя, Оноре Дом'є, І. Репіна, В. Серова, Пабло Пікассо, Сальвадора Далі.

Розгляньте ілюстрації до роману «Дон Кіхот», які вміщено у підручнику. Поміркуйте, які риси головного героя намагалися передати художники в ілюстраціях.

Яке з цих зображень відповідає вашому баченню образу?

ГОТУЄМОСЯ ДО ТЕМАТИЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ

I рівень

- 1 Хто з письменників походив із зuboжілого роду гідальго?
А Петрарка; Б Шекспір; В Сервантес; Г Боккаччо.
- 2 Чому Сервантес змушений був жити в Алжирі?
А Він був іспанським послом в Алжирі;
Б мав у Алжирі торговельну справу;
В супроводжував посла папи Пія V;
Г потрапив у полон до алжирських піратів.
- 3 Автором якої з перелічених збірок є Сервантес?
А «Тисяча й одна ніч»;
Б «Декамерон»;
В «Кентерберійські оповідання»;
Г «Повчальні новели».
- 4 У якому році читачі познайомилися з «Дон Кіхотом» Сервантеса?
А 1505; Б 1605;
В 1615; Г 1705.
- 5 Творчість якого письменника розкриває характерні риси іспанського Відродження?
А Шекспіра; Б Рабле;
В Сервантеса; Г Петрарки.

II рівень

- 1 Хто з героїв роману краще розумів життя: Дон Кіхот чи Санчо Панса?
- 2 Чому Сервантес вирішив висміяти лицарські романи?
- 3 Чим Дон Кіхот схожий на героїв лицарських романів?

III рівень

- 1 Чому образ головного героя набуває трагічного забарвлення?
- 2 З'ясуйте, яку роль у романі виконує образ Санчо Панси.

IV рівень

- 1 Поміркуйте, чому роман «Дон Кіхот» зажив слави у віках.
- 2 Висловіть власне ставлення до образу Дон Кіхота.

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР

(1564—1616)

Єднання англійської нації, духовне піднесення, напруженість культурного життя — за таких умов на межі XVI—XVII ст. постала в англійській літературі велична постать Вільяма Шекспіра.

Шекспірівські образи увійшли до галереї «вічних образів», які хвилюють людей різних часів, примушуючи шукати відповіді на «вічні» питання буття. Але шлях усвідомлення значення цих творів був складним і суперечливим. А ще більше суперечностей виникало навколо самої особистості автора — Вільяма Шекспіра.

Біографію славного драматурга намагалося відтворити не одне покоління вчених, знавців і шанувальників творчості Шекспіра, але й досі багато залишається невідомим.

Вільям Шекспір народився 23 квітня 1564 року в Стретфорді-на-Ейвоні, що у графстві Варвік. Предки Шекспіра віддавна жили у Варвікширі, були серед них і ремісники, і хлібороби, і сільські дворяни. На той час, коли народився майбутній письменник, батько його займав гідне становище в місті Стретфорді. Вільям був старшим сином і третьою дитиною в сім'ї Джона Шекспіра і Мері Арден. Родина Арден була заможною, володіла кількома фермами, одну з яких деякий час орендував Річард Шекспір, дід драматурга. Джон Шекспір переїхав до Стретфорда, займався чинбарством та торгівлею. Через рік після народження першого сина, майбутнього драматурга, Джона Шекспіра обрали до ради міста, а ще через три роки на вищу міську посаду — бейліфа. Наприкінці 70-х років майновий стан

Будинок Шекспіра. Фрагмент

сім'ї погіршується, Джон Шекспір розпродує частину власності. Його синові Вільяму на цей час було близько шістнадцяти років. Біографи вважають, що сімейні негаразди не дали йому змоги закінчити Стретфордську граматичну школу, яка славилася на всю країну.

У листопаді 1582 року Вільям Шекспір одружився з Енн Хетуей. Незабаром у них народилася перша дочка Сусанна. А на початку 1585 року на світ з'явилися близнята: дочка Джудіт та син Гамнет. Сину судилося коротке життя, він помер в одинадцять років. Дочки пережили батька, повиходили заміж, мали дітей. Але прямих нащадків Шекспіра не стало вже в XVII ст.

Брак достовірних фактів про Шекспіра викликав безліч біографічних легенд. За однією з них, невдовзі після народження близнят Шекспір змушений був залишити сім'ю й рідне місто, ховаючись від переслідування сусіда-землевласника, у володіннях якого він незаконно полював. Інша легенда твердить, що вирушити до Лондона вслід за мандрівною театральною трупю примусило Шекспіра палке бажання стати актором.

Про перші роки перебування Шекспіра в столиці теж нічого певного невідомо. Однак у 1592 році він, напевне, був уже настільки помітною фігурою в театрі, що мав честь стати мішенню для випадку одного із своїх попередників на театральному коні Р. Гріна. Цей драматург належав до кола так званих «університетських умів» (university wits). Р. Грін не назвав безпосередньо ім'я Шекспіра, але використав у своєму трактаті гру слів Shake-spear (той, що трясє списом) та Shake-scene (той, що трясє сцену), натякаючи на молодого драматурга, який не має навіть університетської освіти, а вважає себе те тільки рівним серед драматургів, але й кращим за них, справжнім Shake-scene. Це перший відгук про Шекспіра, який дійшов до нас. І хоча надалі відгуки сучасників Шекспіра про його творчість сповнені повагою та захватом, ця перша оцінка відіграла суттєву роль у так званому «шекспірівському питанні».

«Шекспірівське питання» виникло вже у XIX ст., коли вивченням літератури почали займатися професійно, приділяючи увагу життєвому шляху письменника. Тоді й з'ясували, що майже нічого певного не знають про біографію драматурга. Саме тоді й пригадали перший відгук про Шекспіра, зневажливу оцінку його творчості «університетськими умами». Ніхто не заперечував, що існував Вільям Шекспір, другорядний актор, який народився в Стретфордї. Сумнівним здавалося те, що саме йому належить авторство тих п'єс, які уславили це ім'я. Тому припускали, що хтось купив ім'я «Вільям Шекспір», аби приховати своє власне. Серед осіб, яких називали ймовірними авторами шекспірівських п'єс, чимало відомих людей, навіть сама королева Єлизавета, час правління якої був взірцем англійського Відродження. Королева уособлювала велич Англії, а дух цієї величі — у п'єсах Шекспіра.

Але якими б дотепними аргументами не заперечували авторства Шекспіра, всі вони не можуть бути прийняті навіть за гіпотезу, бо для того бракує фактів. Проте «шекспірівське питання» хвилює багатьох і сьогодні. Занадто мало відомо про драматурга, а те, що відомо, не дає пояснення «універсальному генію», як назвали Шекспіра ще романтики. Спонукає до розв'язання цієї загадки не тільки недовіра до того факту, що малоосвічений, не дуже обдарований актор міг так глибоко пізнати свою епоху й увесь світ. Шукати відповідь на «шекспірівське питання» примушує й те, що автор, який у низці яскравих типів відтворив образ своєї епохи, сам відійшов у тінь, не залишивши про себе ніяких документальних свідчень. «Отже, залишимося при таємниці, втішаючись тим, що, зрештою, самі твори є чимось важливішим за їхнього творця», — такий своєрідний підсумок «шекспірівському питанню» пропонує академік Д. Затонський.

Творча спадщина Шекспіра

Творчість Шекспіра поділяють на три періоди: перший — 90-ті роки, коли були написані майже всі комедії й історичні п'єси-хроніки; другий — 1600—1608 рр. — називають «періодом великих трагедій»; третій — 1608—1613 рр., у цей час складається своєрідний жанр трагікомедії, химерно-поетичної драми.

Напружений творчий шлях Шекспіра тривав майже 25 років. На цьому шляху Шекспір досяг успіху. Його твори користувалися популярністю, театр давав прибутки, що дало змогу купити дім, землю. Але поруч із досягненнями були і втрати — смерть сина, батька, матері, братів. У червні 1613 року під час вистави п'єси Шекспіра «Генріх VIII»

Театр «Глобус»

На тему творів Шекспіра.

З. Кружкова. 1985

Серія «Життя — театр».

З. Кружкова. 1984

сталася пожежа в театрі. «Глобус» згорів. І хоча через деякий час його відбудували, Шекспір залишив театр. Він нічого не пише після 1613 року і повертається до рідного міста Стретфорд. Це ще одна загадка в біографії Шекспіра, бо невідомо, чому, перебуваючи на вершині слави і життєвого успіху, в неповних п'ятдесят років він відмовляється від активного життя, шукає спокою. Документ про розпорядження спадщиною — один із небагатьох, на якому залишився власний підпис Шекспіра. Але в цьому документі зовсім не йдеться про творчу спадщину.

Дослідники пояснюють це тим, що роль і значення автора в театрі в той час відрізнялося від сучасного. Самого поняття авторського права ще не існувало. П'єса, написана для певного театру, ставала власністю трупи, для якої створювалася, подекуди навіть кількома авторами.

У 1642 році англійський парламент прийняв указ про заборону театральних вистав. Так завершилася історія англійського театру доби Відродження. Відновили вистави через двадцять років, але за цей час багато вже було втрачено. П'єси Шекспіра знову з'явилися на театральних сценах, але в їхній текст вносилися зміни відповідно до вимог іншого часу, інших естетичних поглядів. Іноді перероблялась майже половина тексту п'єси. Лише в середині XIX ст. серед театральних діячів починається боротьба за справжнього Шекспіра.

Європі Шекспіра відкрив Вольтер у 30-ті роки XVIII ст., вражений його генієм і особливостями сценічних умовностей, проти яких виступали сучасні Вольтеру драматурги. На початку 70-х років XVIII ст. у Німеччині творчістю Шекспіра захоплювався Гете. Особливе значення мав Шекспір для романтиків, саме вони вперше відкрили універсальність і «вічність» образів, створених великим драматургом, назвавши його «універсальним генієм». Кожна наступна історична доба додавала свої оцінки могутньому генію Шекспіра. А читачі різних часів за допомогою шекспірівських образів намагалися віднайти відповіді на питання, які їх хвилювали.

Сонети В. Шекспіра

У Петрарки було чимало послідовників у різних європейських країнах. Англія не була винятком. Як указують дослідники, лише за п'ять років, з 1592 по 1597, було надруковано майже дві з половиною тисячі сонетів різних авторів.

Особливе місце займають сонети і у великій творчій спадщині Шекспіра. Перша збірка сонетів Шекспіра вийшла 1609 року, але створювати її поет почав значно раніше.

Ми надто мало знаємо про життя Шекспіра, щоб вважати його сонети ліричною біографією. Очевидно, писалися ці твори в різний час і за різних

обставин, однак не викликає сумніву, що саме життя, його принади та суперечності слугували основою лірики Шекспіра. Можливо, поетична правда сонетів не завжди співпадала з правдою життєвих обставин, але то була правда людських почуттів. На відміну від багатьох, хто складав сонети в той час, Шекспір не поривався у «сфери небесні». Його приваблює світ людей, складний, суперечливий, іноді навіть відразливий, але потенційно прекрасний, світ, який стверджує себе у дружбі, любові, творчості. Поета захоплювала здатність творчої людини перемагати час:

Надгробків царських мармурові плити
Переживе потужний мій рядок,
І образ твій, немов із міді литий,
У вічність перейде...

Шекспір сміливо порушував канони. Його ліричний герой живе в реальному світі, і світ цей проступає в сонетах у деталях звичних, але саме тому переконливих.

Основним змістом сонетів є розповідь поета про кохання і дружбу. Сонети утворюють сюжетний цикл, хоча кожен із них завершений твір, важливий сам по собі, але в сукупності вони вибудовують певний сюжет про розвиток відносин між поетом, другом і «смаглявою леді». Поетом володіють дві сильні пристрасті — дружба і кохання, найдорожчі йому люди — друг і «смаглява леді», які не чужі один одному. Поет прославляє друга, його досконалість, мріє увічнити його красу поетичним словом. Кохана поета — жінка не ідеальної краси, але саме таку неідеальну жінку він кохає. Любовна пристрасть поета нездоланна, проте болісна. Його героїня легковажна й нещира, мучить поета своєю непостійністю та примхливістю. Кохання стає причиною внутрішньої дисгармонії, розладу між розумом і почуттями поета. А до всього кохана, звабивши друга, примушує поета страждати від зради найдорожчих людей. Але заради друга поет ладен поступитися коханням. І образ друга, і образ коханої жінки постають у сонетах у світлі поетового сприйняття і ставлення до них, тому на першому місці стоїть образ ліричного героя. У ньому віддзеркалюється складний і багатий духовний світ самого автора. Звернувшись до строгої форми сонета, Шекспір вийшов за межі традиційних тем і поетичних норм. У сонетах автор передає свої роздуми про людину, поезію, життя, утверджує перевагу духовного багатства над матеріальними благами, засуджує несправедливість, вади сучасного йому світу.

Будова шекспірівських сонетів відрізняється від будови італійських зразків цього жанру. Шекспірівський сонет складається з трьох катренів і одного заключного двовірша. Схема римування шекспірівського сонета така: *abab cdcd efef gg*. Уже в першому рядку сонета зазвичай

визначається головна тема твору, розвиток якої відбувається в трьох наступних катренах. У двовірші, який завершує сонет, формулюється висновок-ідея твору.

У сонетах Шекспіра розкриті духовне багатство та краса людини Ренесансу, велич і трагізм її існування.

СОНЕТИ

- № 66** Не раз я кличу смерть, бо нудно бачить в світі,
 Як ходять працівник в жебрацькому лахмітті,
 А капосне ніщо блищить у пишнім строю,
 А вірність щирая, знай, б'ється з клеветою.
 Як славу має й честь огида і облуда,
 А чистоту он там сквернить насилля дике,
 Як честь ганьбить ось стовпище велике,
 А власть над всіма зла, як на очах полуда.
 Перед надсилою художество німіє,
 А дурень мудрому відмірює права,
 І правда спутана, безпомічна дуріє,
 А добрий в найми йде, а ледар ужива —
 Умер би! Ні, держусь тривоогою одною:
 Як я умру, й любов моя умре зі мною.

(Переклад І. Франка)

- № 66** Я кличу смерть — дивитися набридло
 На жебри і приниження чеснот,
 На безтурботне і вельможне бидло,
 На правоту, що їй затисли рот,
 На честь фальшиву, на дівочу вроду
 Поганьблену, на зраду в пишноті,
 На правду, що підлоті навдогоду
 В бруд обертає почуття святі,
 І на мистецтво під п'ятою влади,
 І на талант під наглядом шпики,
 І на порядність, що безбожно краде,
 І на добро, що в зла за служника!
 Я від всього цього помер би нині,
 Та як тебе лишити в самотині?!

(Тут і далі переклад Д. Павличка)

Поміркуйте над текстом твору

- Прочитайте шістдесят шостий сонет В. Шекспіра в перекладах І. Франка і Д. Павличка. Який із цих перекладів вам сподобався більше? Відповідь обґрунтуйте.
- Поміркуйте, яка думка міститься в першому рядку сонета, як поет розвиває цю думку, яким висновком завершується сонет. Чи збігаються ці висновки в різних перекладах сонета?

№ 121 Ліпш бути злим, ніж виглядати на злого,
Впокорившись обмовам навісним.
О суд очей чужих! Як нам із ним
Погодитись нелегко, їй же Богу!

Чи б міг фальшивий зір цінити в скарб
Мій серця жар? Здолав його б донести
Шпигунський набрід, що кладе на карб
Мені все те, за що я годен честі?

Я — отакий, як бач. Ганьбить мене —
Це міряти на свій аршин пігмеям.
Та я ж високий як на них. Бігме їм
Це не з руки. А хто мене зігне?

На грішника — то всі, і навіть діти,
В смолі пекельній мусила б сидіти.

№ 130 Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжнійший за її уста,
Не білосніжні пліч овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишуть люди,
А не конвалії між диких трав.

І голосу її рівнять не треба
До музики, милої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої — цілком земні.

І все ж вона — найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.

№ 141 Мій зір тебе не любить, далебі,
Усякого набачившись пороку.
Та серце любить і не вірить оку,
Сто сотень вад не бачачи в тобі.

Ні голос твій, не надто милий вуху,
 Ні дотик ніжний, пахощі і смак
 Не владні затьягнуть мене ніяк
 На учту зору, доторку і слуху.

Та навіть всім п'ятьом моїм чуттям
 Не визволити серця із неволі, —
 Воно, як раб, твоїй покірне волі,
 За усміх твій платитиме життям.

Та вже хоч тим у виграші я буду,
 Що ти — мій гріх — даєш мене до суду.

Поміркуйте над текстом твору

- Яким постає образ коханої в сонетах Шекспіра? Чи схожа вона на героїню сонетів Петрарки?
- Як ви вважаєте, висловити почуття легше у вірші довільної форми чи у формі сонета? Відповідь обґрунтуйте.

Знайдіть творче рішення

- Напишіть твір-відгук «Чотирнадцять рядків сонета», в якому висловіть власне ставлення до поетичних творів В. Шекспіра.

«Гамлет» як відбиття трагічного світогляду людини пізнього Відродження

Які обставини особистого життя примусили Шекспіра звернутися до трагедій — невідомо. Але трагедії великого драматурга свідчать, що він надзвичайно гостро відчував свій час, передчував зміни, які незабаром стануться в країні. В Англії того часу загострилися соціальні конфлікти, зростала опозиція до монаршої влади, наближувалися перші революції. Віра гуманістів у безмежні можливості людини все частіше наштовхувалася на жахливу реальність, у якій перемагав егоїзм, жага багатства та влади. Отримавши духовну свободу, людина все ж перебувала в «пазурах зла». Якщо в середні віки провину за це перекладали на потойбічні сили, то тепер уся відповідальність лягла на людину. І саме людина, з її силою та слабкістю, була головним героєм шекспірівських п'єс. Саме людина у п'єсах Шекспіра і стає центром трагедії, яка відбувається у світі.

З трагедії «Гамлет» починається новий етап у творчості Шекспіра. Трагічне світовідчуття людини пізнього Відродження, втрата віри в можливість перебудови світу на засадах добра і справедливості досягає в цьому творі кульмінації. Навіть усеперемагаюче кохання, оспіване драматургом у «Ромео і Джульєтті», у трагедії «Гамлет» стає іграшкою злих сил, які панують у датському королівстві.

Сюжет трагедії

Сюжет трагедії ґрунтується на народних переказах про ютландського (датського) принца Омлета, який помстився за зрадницьке вбивство свого батька. Сюжет цей привертав увагу багатьох письменників і драматургів. Але саме Шекспір зміг створити на цей відомий сюжет безсмертну трагедію, яка й дотепер примушує читачів шукати відповіді на питання, поставлені автором.

Уже на початку трагедії у читача та глядача виникає почуття тривоги. Ніч. На майдані перед королівським замком розмовляють офіцери королівської варті. Вони говорять про те, що вже не раз у цей глухий час з'являється мовчазний Привид, дивовижно схожий на покійного короля Гамлета — батька принца Гамлета. Вартові спробували були заговорити до нього, але Привид мовчки зникав. І тільки коли на зустріч Привиду виходить принц Гамлет, який прибув на похорон батька з Германії, де навчався у Віттенберзькому університеті, Привид розкриває страшну таємницю. Виявляється, що короля Гамлета підступно уві сні вбив його брат Клавдій. Клавдій посів трон і взяв за дружину королеву Гертруду — вдову покійного короля й мати принца Гамлета. Привид вимагає від Гамлета помсти. Але для Гамлета вбивство його батька не просто трагічна подія у його родині. Могутній розум Гамлета підказує йому, що це вбивство — важлива прикмета часу. Світ занепав, утратив природну гармонію, зіпсувався — такого висновку доходить Гамлет і відчуває, що саме на нього покладено обов'язок віднайти втрачену світом гармонію. Уособленням чудового світу, який зламав своїм злочином Клавдій, для Гамлета стає вбитий король. Датський принц наділяє його божественною красою: «чоло Зевса, кучері Аполлона, погляд як у Марса», а головне — «він був людиною, людиною у всьому, / До нього рівних не зустріти вже». Разом із тим Шекспір нічого не говорить про той світ, уособленням якого й був король Гамлет. В уяві глядачів трагедії цей світ постає як ідеал, в якому справджуються мрії та надії на справедливість, шляхетність, моральність. Реальний світ, світ, у якому перемагають такі, як Клавдій, Шекспір різко засуджує. Те, що «світ зіпсувався», відчуває не тільки принц Гамлет. Марцелл, один із воїнів королівської варті, зауважує: «Підгнило щось у королівстві датським». Ця оцінка дуже важлива для розуміння авторської позиції: адже Марцелл не державний діяч, не філософ — він носій і виразник громадської думки. Але Марцелл, як охоронець замку короля, добре обізнаний зі звичаями короля та його найближчого оточення. Таким чином, саме король Клавдій постає у трагедії як головний носій зла. Проте Шекспір не зображує Клавдія ні відразливим, ні суворим. Певною мірою він навіть приваблює людей: новий король любить бенкети, театральні вистави. Але понад усе

Клавдій любить себе і владу. Гамлет називає його «усміхненим негідником». Як тільки Клавдій розуміє, що Гамлет дізнався правду про смерть свого батька, «усміхнений негідник» без вагань і мук совісті готує вбивство свого небожа. Звичайно, що королівський замок стає привабливим для лицемірства, підступності, усякого зла. Тут добре почувуються такі ниці люди, як Озрик. Тут жертвами підступності стають Розенкранц і Гільденстерн, Полоній та його сім'я — дочка Офелія, син Лаерт. Гине в путах зла й сама королева Гертруда.

Образ Гамлета

Образ Гамлета — центральний у трагедії Шекспіра. Уже на початку п'єси визначається головна мета цього героя — помста за вбивство батька. Відповідно до середньовічних уявлень, це його обов'язок, але Гамлет — людина нового часу, він гуманіст, і жорстока помста суперечить його натурі. Щоб прийняти рішення, йому треба добре зважити: чи змінить що-небудь у світі смерть Клавдія, Гамлет безмежно самотній у трагедії. Усі, кого він кохав, стали жертвами підступності та зла. Він не з ким не може розділити ні свій біль, ні свої сумніви. Точка зору драматурга тут очевидна: людина приречена вирішувати сама, лише на самоті зі своєю совістю, чию сторону, добра чи зла, вона обирає. Роздуми Гамлета про призначення людини набувають трагічного забарвлення. Зло, вважає він, усесильне, і людина — дуже слабка істота, щоб протистояти йому. Події трагедії ніби підтверджують ці міркування героя: безвинно гине Офелія, а зло залишається непокараним. Гамлет не може змиритися з цим, але й не знаходить у собі сил протидіяти. Герой переживає складну боротьбу між почуттям обов'язку та власними переконаннями й доходить сумного висновку: «весь світ — тюрма», де немає місця людським чеснотам, де кожна людина приречена на самотність.

Монологи Гамлета розкривають його душевний неспокій і внутрішню боротьбу. Гамлет постійно дорікає собі в бездіяльності, намагається зрозуміти, чи спроможний він узагалі на будь-яку дію. Він навіть думає про самогубство, але й тут роздуми про те, чи не чекають на нього ті ж самі проблеми в потойбічному світі, зупиняють його («Чи бути, чи не бути?»). Обов'язок наказує йому «бути» й діяти. Гамлет не випадково удає божевільного: зрозуміти те, що зрозумів Гамлет, і не збожеволіти може лише дуже сильна людина.

В образі Гамлета Шекспір утілює свої філософські пошуки. Із драми помсти «Гамлет» перетворюється на п'єсу, в якій вміщений увесь складний і суперечливий світ і безмежність людського духу. Це трагедія людської особистості, поставленої перед вибором добра і зла, життя і смерті, правдою і брехнею, коханням і ненавистю, ницим і піднесеним.

ГАМЛЕТ, ПРИНЦ ДАТСЬКИЙ*(скорочено)*

Клавдій — король Данії.

Гамлет — син покійного й племінник нинішнього короля.

Полоній — головний королівський радник.

Гораціо — друг Гамлета.

Лаерт — син Полонія.

Вольтіманд, Корнелій, Розенкранц, Гільденстерн, Озрік, Дворяни — придворні.

Священик, Марцелл, Бернардо — офіцери.

Франціско — солдат.

Рейнальдо — слуга Полонія.

Актори.

Два гробокопи.

Фортінбрас — принц норвезький.

Норвезький капітан.

Англійські послы.

Гертруда — королева Данії, мати Гамлета.

Офелія — донька Полонія.

Привид Гамлетового батька.

Вельможі, дами, офіцери, солдати, матроси, гінці, почет.

Місце дії — Ельсінор.

ДІЯ ПЕРША**Сцена 1**

Офіцери королівської варти розповідають Гораціо, що вже двічі під час нічних варт з'являвся Привид, схожий на покійного короля Гамлета — батька принца Гамлета. Гораціо саме слухає розповідь, коли з'являється Привид. Гораціо спробував заговорити до нього, але Привид мовчки зникає. Порадившись, друзі вирішують розповісти про все бачене Гамлету, сподіваючись, що «дух відкриється йому».

Сцена 2

Парадна зала в замку. Звучать фанфари. Заходять король Клавдій, королева Гертруда, принц Гамлет, Полоній, Лаерт, придворні та почет.

Король звертається до присутніх і говорить, що разом з усіма в країні він сумує за братом — покійним королем Гамлетом, — але життя не закінчилося. Тому він скасовує траур, щоб одружитися з Гертрудою. Далі переходить до іншої проблеми: Фортінбранс вимагає повернути землі, які відібрав у норвезького короля покійний король Гамлет. Клавдій повідомляє, що написав листа до старого короля Норвежця, Фортінбрасового дядька, з проханням припинити вербування до війська і «цим заходам кінець покласти».

Син Полонія, Лаерт, просить дозволити йому від'їхати до Франції, звідкіль він прибув на коронування Клавдія.

Король звертається до свого небожа принца Гамлета і закликає його «ударити об землю лихом». Королева просить сина не їхати до Німеччини, де він навчався у Віттенберзькому університеті. Гамлет відповідає: «В усьому я скоряюся вашій волі». Усі виходять, крім Гамлета.

Гамлет. Чому не може плоть моя розпастись,
Розтанути і парою здиміти?
Чому на себе руки накладати
Всевишній не дозволив? Боже, боже!
Які гидкі, мерзенні, недоладні,
Пусті для мене втіхи на цім світі!
Ганьба і сором! Це здичілий сад;
Лиш бур'яни, потворне й хиже зілля
Бує в нім... І щоб дійшло до того!
Два місяці, ні, менше, як умер...
Володар справжній, мов Гіперіон,
А нинішній — сатир супроти нього.
Мою він матір так кохав, що й легіт
Лиця її торкнулися не смів.
Чи згадують?.. До нього так горнулась,
Немов жага у ній росла від того,
Чим гамувалась... А минув лиш місяць...
Зрадливість — ось твоє наймення, жінко!
Лиш місяць! Ще не збила черевиків,
В яких вона за гробом мужа йшла
В сльозах, мов Ніобея... і уже, —
О боже, звір би нетямучий довше
Журився, — вийшла за могого дядька.
Хоч батьків брат — на батька схож він менше,
Ніж я на Геркулеса. Через місяць!

Ще ятрить сіль її нещирих сліз
Розчервонілі очі, а вона
Вже шлюб бере. О безсоромна хуткість:
Так поспішати в кровозмісне ложе!
Нема й не може бути в цім добра...
Але німуй, язик, хоч серце рветься.

< . . >

Сцена 5

Привид розповідає Гамлету про підступне вбивство короля Гамлета Клавдієм.

Гамлет. О воїнство небесне! Земле! Ще хто?
До пекла вдатися? Цить, серце, цить;
Не м'якніть, м'язи, і тужаві станьте,
Й держіть мене. За тебе пам'ятать?
Так, бідна тінь, аж доки пам'ять блудить
В цім черепку. За тебе пам'ятать?
Ще б пак! З табличок пам'яті моєї
Зітру дотла всі записи пусті,
Всю мудрість книжну і усе минуле,
Всі молодості й досвіду відбитки;
Тепер це мало важить, а віднині
У книзі мозку запис лиш один —
Твій заповіт. Так буде, присягаюсь!
О згубна, згубна жінка!
О гад, усміхнений, проклятий гад!
Мої таблички, запишім до вас,
Що можна все всміхатись і всміхатись
І бути гадом. В Данії принаймні.

(Пише.)

Готово, дядечку. Ось мій девіз:
«Прощай, прощай! За мене пам'ятай!»
Клянуса в тім.

< . . >

ДІЯ ДРУГА

Сцена 1

Схвильована Офелія розповідає Полонію, що до неї приходив Гамлет і вигляд він мав дивний і страшний. Полоній розпитав дочку й довідався, що після розмови з братом і батьком вона уникала Гамлета, навіть листів його не читала. Полоній вирішив, що Гамлет збожеволів від кохання.

Сцена 2

Король запросив Розенкранца і Гільденстерна, щоб довідатися про таємницю, яка мучить принца. Входить Полоній. Він запевняє, що з'ясував причину дивної поведінки Гамлета, й обіцяє розповісти про неї, тільки-но король вирішить державні справи: прийме послів, які повернулися від Норвежця. Посли повідомляють радісну новину: Норвежець припинив підготовку до нової війни.

Полоній читає королю і королеві ніжного листа, якого отримала Офелія від Гамлета. Очевидно, причина Гамлетового стану в коханні. Полоній пропонує підслухати розмову Гамлета й Офелії.

ДІЯ ТРЕТЯ

Сцена 1

Кімната в замку.

Входять **король, королева, Полоній, Офелія, Розенкранц і Гільденстерн.**

- Король.** І не змогли хоч якось манівцями
Дізнатись, що попутало його,
Збентеживши отак зненацька спокій
Свавільним, небезпечним маячінням?
- Розенкранц.** Він визнає, що сам не свій зробивсь,
А через що, сказати ніяк не хоче.
- Гільденстерн.** Промадати себе він не дає
І випорсає з спритністю безумця,
Як тільки до признання ми його
Підводимо.
- Королева.** А як він вас прийняв?
- Розенкранц.** Так чемно, як належить.
- Гільденстерн.** Та дуже силувано в поведінці.
- Розенкранц.** Скупий питати, а відповідати
Готовий радо.
- Королева.** Чи не закликали
Його ви до розваг?
- Розенкранц.** Випадком, пані,
Ми на шляху до замку перегнали
Якихсь акторів, мовили про них

Йому, і він аж наче звеселився,
Почувши це. Вони вже при дворі,
І я гадаю, вже на цей їм вечір
Загадано виставу.

Полоній. Чиста правда;
Величностям він вашим передав
Запрошення почути й подивитись.

Король. Із щирим серцем. Вельми рад я чути,
Що він схилився до цього.
Спонукайте його, панове, й далі
Ви до розваг.

Розенкранц. Все зробимо як слід.

(Розенкранц і Гільденстерн виходять.)

Король. Гертрудо люба, нас також обличте;
Ми потай Гамлета позвать веліли,
Щоб він, мов ненароком, тут спіткав Офелію.
А я й Полоній, з наміром найкращим,
Побачимо, небачені, їх зустріч
І непохибно зможемо дізнатись,
Вважаючи на поведінку принца,
Чи не нудьга любовна, чи не тим
Він мучиться.

Королева. Я вам корюсь.

(До Офелії.)

Голубко,
Бажала б я, щоб саме в вашій вроді
Ховалася причина всіх шаленств
Мойого Гамлета. Чесноти ваші,
Я сподіваюсь, виправлять його
На радість вам обом.

Офелія. Якби ж то, пані.

(Королева виходить.)

Полоній. Гуляй тут, доню. Ви ж, мій володарю,
Зі мною звольте бути.

(До Офелії.)

Вдай, немов
Читаєш щось із книжки, і тому
На самоті. Усі ми варті гани,
Бо часто ми подобою й лицем

Святим та божим підсолодимо
Самого чорта.

Король.

(убік).
Ох, правдиво
надто!
Якраз в моє сумління ляпас влучив!
О, не такі гидкі в повії щоки,
Намащені циноброю й білилом,
Як вчинок мій, фарбований словами,
Який важкий тягар!

Полоній.

Вже, чую, йде; ховаймося, мій пане.

Король і Полоній виходять. Входить **Гамлет**.

Гамлет.

Чи бути, чи не бути — ось питання.
Що благородніше? Коритись долі
І біль від гострих стріл її терпіти,
А чи, зіткнувшись в герці з морем лиха,
Покласти край йому? Заснути, вмерти —
І все. І знати: вічний сон врятує,
Із серця вийме біль, позбавить плоти,
А заразом страждань. Чи не жаданий
Для нас такий кінець? Заснути, вмерти.
І спати. Може, й снити? Ось в чім клопіт;
Які нам сни присняться після смерті,
Коли позбудемось земних сует?
Ось в чім вагань причина. Через це
Живуть напасті наші стільки літ.
Бо хто б терпів бичі й наруги часу,
Гніт можновладця, гордія зневаги,
Відштовхнуту любов, несправедливість,
Властей сваволю, тяганину суду,
З чесноти скромної безчесний глум,
Коли б він простим лезом міг собі
Здобути вічний спокій? Хто стогнав би
Під тягарем життя і піт свій лив,
Коли б не страх попасти після смерті
В той край незнаний, звідки ще ніхто
Не повертався? Страх цей нас безволить,
І в звичних бідах ми волиєм жити,
Ніж линути до не відомих нам.

Так розум полохливими нас робить,
Яскраві барви нашої відваги
Від роздумів втрачають колір свій,
А наміри високі, ледь зродившись,
Вмирають, ще не втілившись у дію.
Але тихіш! Офелія! Згадай
Мої гріхи в своїй молитві, німфо.

Офелія. Як вам жилося, принце, всі ці дні?

Гамлет. Уклінно дякую: гаразд, гаразд.

Офелія. У мене, принце, є від вас дарунки,
Що я давно вернути прагну вам;
Візьміть, будь ласка, їх.

Гамлет. Та я ж нічого
Не дарував вам зроду.

Офелія. Ні ж бо, принце.
Ви добре знаєте, були дарунки,
Ще й запашні слова їх обгортали,
Стократ дорожчими робивши їх;
Та витхнувсь аромат. Душа не йме дарів,
Як той, хто дав їх, приязню збіднів.
Візьміть же, принце, їх.

Гамлет. Ха, ха, ви чесна?

Офелія. Принце!

Гамлет. Ви гарна?

Офелія. Що ваша милість має на увазі?

Гамлет. Що коли ви чесна й гарна, то негоже вашій чесноті
вдаватися в розмови з вашою красою.

Офелія. Хіба в краси може бути краще товариство, ніж чеснота?

Гамлет. Авжеж. Адже влада краси швидше зробить із чесноти
звідницю, ніж сила чесноти перетворить красу на свою подобу.
Колись це був парадокс, та наш час його стверджує. Колись я вас
кохав.

Офелія. Ви й мене примусили в це повірити.

Гамлет. Даремно повірили. Прищеплювати вам чесноту — марне
діло, однаково гріхом тхнутиме. Я вас не кохав.

Офелія. Тим більше я була ошукана.

Гамлет. Іди в черниці. Нащо тобі плодити грішників? Сам
я більш-менш чесний, та й то міг би закинути собі дещо таке, що краще
було б моїй мамі й не родити мене на світ. Я дуже пихатий,

мстивий, честолюбний. До моїх послуг стільки гріхів, що я не можу ні охопити їх думкою, ні змалювати в уяві, ні знайти час на те, щоб їх здійснити. Пощо таким, як я, плазувати межі небом і землею? Ми всі зятяті пройдисвіти: не вір нікому з нас. Іди собі в черниці. Де твій батько?

Офелія. Удома, принце.

Гамлет. Хай за ним замкнуть двері, щоб він удавав блязня тільки у своїй хаті. Прощайте.

Офелія. О небеса, згляньтесь над ним!

Гамлет. Як ти віддасися, я дам тобі в посаг ось яку напасть: коли б ти навіть була цнотлива, як лід, і чиста, як сніг, однак не втечеш від поговору. Тож іди собі в черниці! Прощай. Але як тобі конче забагнеться заміж, то віддайся за дурня. Бо розумні добре знають, яких страховищ ви з них робите. У черниці! І хутчіше. Прощай.

Офелія. О сили небесні, зціліть його!

Гамлет. І про ваше малювання та підмальовування я чував. І чував чимало. Бог дав вам одне обличчя, а ви робите собі інше. Ходите то вихилясом, то наче пава, і сокочете манірно, і божі створіння неподобно прозиваєте, і свою розпусність видаєте за наївність. Іди собі, з мене годі. Ви мене й так звели з глузду. Кажу тобі, у нас більш не буде шлюбів. Ті, що вже побрались, хай усі, крім одного, живуть, а інші зостануться при самих собі. Отже, в черниці!

(Виходить.)

Офелія. О, що за дух знеміг! Меч, розум, мова —
Солдата, вченого і царедворця;
Надія й цвіт прекрасної держави,
Шляхетності свічадо і взірць,
З якого приклад брали, — все пропало!
А я, нужденніша за всіх жінок,
Що упивалась медом клять його,
Дивлюсь, як цей величний, гордий розум,
Мов дзвін розколотий, задеренчав;
Як незрівнянний молодості образ
Розбивсь об безум. Горе, я від плачу
Не спінну! Що я бачила, що бачу!

Входять король і Полоній.

Вони мусять визнати, що причина безумства принца не в коханні.

Сцени 2, 3

Зала в замку. Гамлет дає останні настанови акторам перед виставою. Входять король, королева, Полоній, Офелія, почет. Гамлет знову починає поводитися, як божевільний.

Актори засобами пантоміми зображують сцену підступного вбивства короля і залицання отруйника до королеви.

Гамлет цікавиться, чи подобається матері вистава. Король Клавдій непокоїться, запитує, що це за п'єса. Гамлет відповідає: «Мишоловка». Король Клавдій встає й виходить. Вистава припиняється. Усі, крім Гамлета й Гораціо, виходять.

Гамлет і Гораціо впевнені, що король виказав себе. Король повідомляє Розенкранцу і Гільденстерну, що відправляє їх разом із Гамлетом до Англії, бо принц стає «небезпечним у своєму безумстві». Залишившись один, король стає на молитву. Гамлет деякий час потайки спостерігає за Клавдієм: жадаючи помсти, він не наважується покарати вбивцю, коли той молиться. Гамлет виходить. Клавдій підводиться: він не може молитися, бо каяття його нещире.

Сцена 4

Кімната королеви. Полоній ховається за килимом. Входить Гамлет. Королева суворо вимагає від сина пояснень його зухвалої поведінки, говорить, що він скривдив короля. Гамлет у відповідь звинувачує королеву: це вона скривдила справжнього короля — свого чоловіка і його батька. Після цих слів Гертруда не хоче більше говорити з сином, але той наполягає, запевняючи, що вона не рушить з місця, аж поки не вислухає Гамлета й не дізнається правди. Королева лякається його безумних слів. Полоній із-за килима кличе стражників.

Гамлет. *(вихоплює меч).*
Чи ба! Пацюк! Готовий, закладаюсь.
(Протикає килим.)

Полоній. *(за килимом).*
Мене убито!

Королева. Що ти скоїв, леле!

Гамлет. Не знаю. Там стояв король?

Королева. О, що за навісний, кривавий вчинок!

Гамлет. Він менш лихий, ніж, вбивши короля,
За мужа взяти брата короля.

Королева. Убивши короля?

- Гамлет.** Так, паніматко, так.
(Піднімає килим і бачить Полонія.)
Ти, жалюгідний, необачний дурню!
Прощай! Я цілив вище, ніж поцілив.
Прийми, що суджено тобі, й затам,
Що надто метушитись небезпечно.
Ви ж не ламайте рук. Не треба, сядьте.
Це я зламаю серце вам, якщо
Воно лише з крихкого матер'ялу
І не стужавіло ще так в нечесті,
Що вкрилось панциром проти чуття.
- Королева.** Що я вчинила, що язик твій, сину,
Насмів сичати так?
- Гамлет.** Такий ваш вчинок,
Що він рум'янець скромності поганить,
Лукавством цноту зве; зриває рожу
З ясного чола чистого кохання
Й кладе тавро. Він обертає шлюбні
Обітниці на клятви картяра;
З обіцянок у вірності довічній
Виймає душу він і залишає
Пусті слова. Стидом палає небо.
Лице землі, засмучене тим вчинком,
Так спохмурніло, мов напередодні
Страшного суду.
- Королева.** Лихо, що за вчинок?
Слова твої — неначе грім жахний.
- Гамлет.** Погляньте-бо на цей портрет і цей.
Майстерні тут подоба двох братів.
Яка краса на цім виду, дивіться:
Волоссям Феб; чолом Юпітер сам;
Зір наче в Марса, владний та суворий;
Поставою швидкий Меркурій, щойно
Спустився він на гору небосажну;
Сполука всіх чеснот в єдинім тілі,
Де кожний бог лишив свою печать,
Щоб світ пізнав достойний образ мужа.
То був ваш чоловік. Сюди погляньте.
Це єсть ваш чоловік; як ржавий колос,
Згубив він і здоровий. Де в вас очі?

Хіба міняють чисту половину
На пашу у болоті? Де в вас очі?
Не звіть любов'ю це, бо в вашім віці
Шал крові вгамувавсь, примовк, ущух,
Скорився розсуду. А що за розсуд
Зміняв би те на це? Ви живете,
Тож маєте й чуття, але вони
В паралічу. Безумство так не схибить,
Не полонить чуттів настільки, щоб
Не збереглась здорова частка глузду,
Що вбачить тут різницю. Що за біс
Вас, наче в піжмурки, так заморочив?
Адже ні зір, ні дотик ваш, ні слух,
Ні нюх — ні жоден орган почуття,
Коли б він навіть хворий був, не міг би
В таку оману вас ввести.
О сором, де рум'янець твій? О пекло,
Якщо бунтуєш кості літній жінці,
То молодість палка хай чистоту,
Мов віск, розтопить на своїм огні.
Не сором, що потужний пал змагає,
Коли горить і лід, коли вже й розум
Свашкує хтивості.

Королева. О годі, сину!
Звернув мені ти очі в глиб душі:
У ній тепер я чорні плями бачу,
Яких нічим не вивести.

Гамлет. Як можна
В смердючій, заяложеній постелі,
В розпусті парячись, на купі гною
Милуючись, кохаючись...

Королева. О годі!..
Мені ножем слова ці крають уші.
Замовкни, Гамлете!

Гамлет. Убивця, гад!
Цей раб не варт пилюки, де ступав
Колишній ваш владар. На троні — блазень.
Це злодій кишеньковий, що поцупив
Державу й владу, а саму корону
В кишеню заховав!

- Королева.** О годі! Цить!
- Гамлет.** Король в блазенських клаптях...
(*Входить Привид.*)
Спаси мене і крилами повий,
Небесне воїнство!
(*До Привиди.*)
Чого ти хочеш,
Блаженний образе?
- Королева.** Ой, збожеволів!
- Гамлет.** Ти млявість сина ганити прийшов,
Що він, марнуючи і час, і запал,
Не виконав ще грізного наказу?
Кажі!
- Привид.** Лише нагадую. З'явивсь для того,
Щоб нагострить твій замір затупілий.
Та глянь на матір: жах її побив.
Стань поруч з нею в боротьбі душевній,
Що слабше тіло, то уява дужча.
Промов до неї, Гамлете.
- Гамлет.** Що з вами?
- Королева.** Ой лихо, що з тобою?
Що ти, в порожняву втопивши зір,
Волаєш до безплотного повітря?
З твоїх очей глядить твій дух шалено,
І, ніби військо, збуджене на сполох,
Волосся на тобі, немов живе,
Ворушиться й встає. О любий сину,
Ти божевілля полум'я скропи
Розважністю. Скажи, що бачиш?
- Гамлет.** Його, його! Який блідий він, гляньте!
Цей образ, смуток цей, до скель прорікши,
Зворушив їх би.
(*До Привиди.*)
Не дивись на мене,
Бо ще сумний твій вид мене відверне
Від грізних діл; і зблякне замір мій;
І замість крові сльози я проллю,
- Королева.** До кого мовиш ти?
- Гамлет.** Хіба не видно?

Королева. Нічого, ні. Хоч бачу все, що є.

Гамлет. А чули ви що-небудь?

Королева. Тільки нас.

Гамлет. Та гляньте ж, гляньте! Он виходить геть,
Як за життя, убраний на ніч батько!
Виходить; гляньте, за поріг ступив!
(Привид виходить.)

Королева. То тільки вигадка твого мозку,
Безтілий плід душевної гарячки,
Що вдатна на таке.

Гамлет. Он як, гарячки?
Мій пульс, як ваш, стукає рівномірно,—
Ця музика, що свідчить про здоров'я.
Мої слова — не безум. Накажіть —
І я усе вам ще раз повторю,
А безум би спіткнувся. Спасіння ради,
Собі душі елеєм не мастить,
Що то не гріх ваш — безум мій волає.
Слей лише вам виразку затягне,
Тим часом гній залишиться під сподом,
А з ним зараза. Сповідайтесь небу,
Покайтесь в давнім, бійтесь за прийдешнє,
Лиш добрива не сипте під бур'ян,
Що й так буя. Даруйте щиру правду;
Адже в наш вік, роздутий від розпусти,
Повинна правда слугувати кривді,
Вклякати ниць, щоб їй допомогти.

Королева. Мені ти серце розколов навпіл.

Гамлет. Відкиньте гіршу серця половину,
А кращою живіть у чистоті.
Добраніч. Не лягайте в ліжко дядька.
Позичте цноти, як бракує вам.
Полонить нашу душу й розум звичка.
Вона — мов біс і янгол водночас:
І злий, і добрий вчинок одягає
У те вбрання, що їм найбільш пасує.
Вдержіться сю ніч, завтра легше буде
Терпіти піст, а там все легше й легше.
Натуру навіть людську звичка мінить,

Приборкує диявола самого
 Чи й виганяє геть. Ще раз добраніч;
 Коли вас бог простить, то й син попросить
 У вас благословення. Що ж до нього,
 (показуючи на Полонія)
 Я каюсь. Так хотіли небеса,
 Щоб я скарав його, а він мене,
 Щоб став я в них слугою і бичем.
 Про нього я подбаю й відповім
 За смерть його як слід. Ще раз добраніч.
 Щоб добрим бути, мушу стать лихим.
 Зло почалось, а гірше йде за ним.
 Міледі, ще одне!

Королева. Що мушу діять?

Гамлет. Лише не те, що я вам щойно радив.
 Хай сластолюбець звабить вас на постіль,
 Вам щипле щічки, мишкою зове
 І хай, поганячи брудним цілунком,
 Бридкими пальцями огрібши шию,
 З вас витягне признання, що ваш син
 Геть не шалений, а шалено хитрий
 І лиш вдає безумство. Хай він знає.
 Чи ж королеві, гарній, ніжній, мудрій,
 Від жаби, від kota, від кажана
 Ховати цю важливу таємницю?
 Ні, всупереч розважливості й глузду,
 На дах здеріться з кліткою пташок,
 Їх випустіть, самі ж, як мавпа в байці,
 Заради спроби влізьте в клітку та й
 Зламайте карк собі.

Королева. Я радше подих затаю навіки —
 Ніж видихну хоч слово, сину мій,
 Про те, що ти казав.

Гамлет. Я їду в Англію, ви чули?

Королева. Лихо,
 А я й забула. Вирішено так.

Гамлет. Листи уже з печатами, й наказ
 В руках у двох моїх товаришів,
 Яким я вірю, мов гадюкам підлим.

Вони мені проторяють шлях до пастки.
Нехай. Ну й сміху буде, як грабар
На власному підкопі підірветься!
Хоч би там що, а я на лікоть глибше
Під їхню міну вриюсь. Хай злетять
До місяця! Хіба не розкіш, щоб
Дві хитрості зіткнулись лоб у лоб?
(Показуючи на Полонія.)
Цей чоловік від'їзд мені приспішить,
А тельбухи я звідси відтягну.
Добраніч, матінко. О, цей вельможа
Тепер поважний, скромний, мовчазний.
Хоч за життя був балакун дурний, —
Ну, пане, докінчим, що почали.
Добраніч, матінко.

Виходять: спочатку королева, за нею — Гамлет,
волочачи Полонія.

ДІЯ П'ЯТА

Сцена 1

Цвинтар. Входять два гробокопи. Вони починають копати могилу, розмовляючи між собою, чи можна ховати по-християнському ту, що втопилась. Один гробокоп загадує іншому загадку.

1-й гробокоп. Хто буде міцніше за муляра, корабельника чи тесляра?

2-й гробокоп. Той, що ставить шибениці. Бо його будівля переживе тисячу пожитків.

1-й гробокоп. Красно сказано, далєбі. Шибениця добра річ, але для кого вона добра? Для того, хто чинить зле. А ти зле вчинив, сказавши, що шибениця міцніша за церкву. А звідси виходить, що шибениця тобі добра. Спробуй-но ще раз.

2-й гробокоп. Хто буде міцніше за муляра, корабельника чи тесляра?

1-й гробокоп. Ну, скажи та й ходи здоров.

2-й гробокоп. А от і скажу.

1-й гробокоп. Ну-бо?

2-й гробокоп. Їй-богу, не знаю.

Входять здала Гамлет і Гораціо.

1-й гробокоп. Годі, не суши собі голови, бо як ти осла не бий, а він швидше не побіжить. А коли тобі ще раз загадають отаке, відкажи: «Гробокоп». Хата, що він збудує, дотягне до страшного суду. Ну, рипнись-но до шинку та розжійсь мені квартиру.

2-й гробокоп виходить.

1-й гробокоп (*копає й співає*).

Коли я змолоду кохав,
То я кохав душею
І втіхи — ох! — більшої — ох! — не знав,
Аніж — ох! — любитись з нею.

Гамлет. Чи цей чоловік не відчуває, що робить, коли співає, копаючи могилу?

Гораціо. Звичка виробила в ньому нечутливість.

Гамлет. Мабуть, що так. Тільки ненатруджена рука зберігає чутливість.

1-й гробокоп (*співає*).

А старість гульк, підстергла,
Вхопила в пазур лютий
І в край далекий завезла,
Звідкіль не повернути.

(*Викидає череп.*)

Гамлет. Цей череп мав колись язик і міг співати, а той мугир жбурляє його, мовби то щелепа Каїнова, найпершого вбивці! А може, ця голова належала якомусь розумникові, а тепер цей його лоп вартий більш за нього. Може, той розумник міг обкрутити круг пальця самого господа Бога? Могло ж таке бути?

Гораціо. Могло, мій принце.

Гамлет. А може, це голова гречного придворця, що казав: «Добрідень, вельможний пане! Як почуваетесь, вельможний пане?» Або ж пана Такого-то, що вихваляв панові Такому-то коня, сподіваючись випросити його для себе? Теж можливо?

Гораціо. Атож, мій принце.

Гамлет. Хай там як, а тепер у цій голові панує пані черва; щелепа відпала, а по тім'ю цокає лопата гробокопа. Чудове перетворення, якби ми здатні були його спостерігати від початку до кінця. Чи варт було плекати ці кості, коли вони врешті тільки й годяться на те, щоб ними грати в паці? Аж мої кості ломить на думку про це.

1-й гробокоп (*співає*).

Мотика й заступ, глибше рий,
Ще й саван треба ткати;

Ох! — в труні міцній, в землі сирій
Готова гостю хата.

(Викидає ще один череп.)

Гамлет. От ще один. Ну чого б йому не бути черепом якого-небудь правника? Де ж його каверзи телер, хитрощі, висновки, викрутки та виверти? Як він терпить, щоб той бевзь стукав його в лоб брудною лопатою, і не позове його до суду за образу чином? Гм! А може, цей чолові'яга був свого часу перекупцем земель, за поміччю всяких запродажних, застав, пень, подвійних забезпек, угод та визискних. Невже в тім зиск його визискних, вигода його угод, що безцінний його черепок востанне набили землею? Хіба всі ті його забезпекки, навіть подвійні, забезпечили йому хоч такий шмат землі, що його пара найдовших купчих покриє? Куна всіх його грамот на землю навряд чи й уміститься в такому приміщенні. То, може, хоч власникові трохи більше відміряють?

Гораціо. Анітрохи, принце.

Гамлет. Адже пергамент роблять з баранячої шкіри?

Гораціо. Авжеж, принце, та ще з телячої.

Гамлет. То значить, барани й телята ті, що вважають пергамент якоюсь гарантією. А поговорю-но з цим чоловіком. Чия це могила, гей?

1-й гробокоп. Моя, пане.

(Співає.)

Ох! — в труні міцній, в землі сирій
Готова гостю хата.

Гамлет. По-моєму, таки твоя, бо ти в ній крутишся.

1-й гробокоп. Ви як не крутіться круг неї, а все вона не ваша. А мене хоч і скрутило, та однак вона моя.

Гамлет. Крути, та не перекрути; як же вона твоя, коли вона на мертвого, а не на живого? Ти, бачу, чистий крутій.

1-й гробокоп. Крутвя — для живих, пане. Вона і вас може обкрутити.

Гамлет. На якого чоловіка ти копаєш?

1-й гробокоп. Ні на якого, пане.

Гамлет. То на яку жінку?

1-й гробокоп. Теж ні на яку.

Гамлет. Кого ж тут поховують?

1-й гробокоп. Те, що було жінкою, пане. Але, царство їй небесне, вона померла.

Гамлет. Ач, як цей пройдисвіт за слова чіпляється! З ним треба розмовляти обачно, а то двозначність погубить душі наші. Їй-богу,

Горацію, три роки я вже помічаю: наш вік став такий прудкий, що мужик раз у раз носакот ступає на п'яти царедворцю, та все на мозолі... А давно ти людям ями копаєш?

1-й гробокоп. Почав я це того дня, коли покійний король наш Гамлет поборов Фортінбраса.

Гамлет. А коли це було?

1-й гробокоп. Хіба самі не знаєте? Кожен дурень зна. Того ж таки дня народивсь молодий Гамлет. Той, що з'їхав ниньки з глузду і що його відіслали в Англію.

Гамлет. А чому його відіслали в Англію?

1-й гробокоп. А тому, що з'їхав з глузду. Там його вправлять. А як і не вправлять, невелике лихо.

Гамлет. Чому?

1-й гробокоп. Чому? Там того й не помітять. Там усі безглузді, як і він.

Гамлет. Як же він збожеволів?

1-й гробокоп. Дуже дивно, кажуть.

Гамлет. Як так дивно?

1-й гробокоп. А так, що стратив розум.

Гамлет. На якому ґрунті?

1-й гробокоп. На нашому, на датському. Я тридцять літ і підмайстром, і цеховим у ньому копаюсь.

Гамлет. Скільки часу пролежить людина в землі, доки згниє?

1-й гробокоп. Як не згниє ще перед смертю,— нам тепер що день божий трапляються такі пранцюваті мерці, що ледве дотягують до похорону,— то пролежить вісім чи дев'ять років. Чинбар, той вам протягне і всі дев'ять.

Гамлет. Чому ж той довше?

1-й гробокоп. Того, пане, що його ремесло так вичиняє йому шкуру, що вона довгий час не пропускає воду. Адже вода — найбільший ворог нашого брата мерця. Ось вам ще один череп. Він пролежав у землі двадцять і три роки.

Гамлет. А чий він?

1-й гробокоп. Одного навіженого сучого сина. Чий, як ви гадаєте?

Гамлет. Не знаю.

1-й гробокоп. Чума на голову навіженому жартунові! Раз він був вилив мені на тім'я пляшку рейнського. Оцей череп, пане, належав Йорикові, королівському блазню.

Гамлет. Цей?

1-й гробокоп. Цей самісінький.

Гамлет. Дай подивлюся. (*Бере череп.*) Гай-гай, бідний Йорику! Я знавав його, Гораціо. Мастак на невгавні жарти, пречудовий химерник. Тисячу разів носив він мене на горгошах. А тепер як бридко мені це згадати! Аж з душі верне. Ось тут були губи, які я не знаю вже й скільки разів цілував. Де тепер твої жарти, твої пісеньки, вихори твоїх веселощів, від яких усе застілля лягало з реготу? Ніяк тепер поглузувати з свого власного скалозубства? Геть щелепа відпала? Заберись-но в оточивальню до якої-небудь вельможної пані та скажи їй, що хай кладе вона на себе рум'яна хоч у палець завтовшки, однак скінчиться на такому личкові, як ось у тебе нині; посміши її. Будь ласкав, Гораціо, скажи мені одне.

Гораціо. Що, принце?

Гамлет. По-твоєму, й Александр Македонський мав такий вигляд у землі?

Гораціо. Такий самий.

Гамлет. І так само тхнув? Фе!

(Кладе череп на землю.)

Гораціо. Авжеж, принце.

Гамлет. На яку ницу потребу можемо ми здатись, Гораціо? Чом би не простежити в уяві весь шлях благородного праху Александра, аж поки він стане чопом у барилі?

Гораціо. Це надто доскіпливий погляд на речі.

Гамлет. Анітрохи. Треба тільки простежити за ним, нічого не перебільшуючи, і робити правдоподібні припущення. Наприклад, так: Александр умер, Александра поховано, Александр обернувся в прах; прах — це земля; з землі копають глину; чом би тією глиною, на яку він обернувся, не замазати затичку в барилі пива?

Могутній Цезар вмер і струх на глину,
Що нею в хаті заткнуто шпарину.
Колись на цілий світ нагонив жах,
Тепер латає стіни давній прах.
Нум тихо, бо сюди йде король.

Входять **король, королева, Лаерт**; вносять труну;
священик, почет.

З ним королева, двір. Кого ж ховають?
Та ще обряд не повний. Видно, той,
Кого несуть, шаленою рукою
Урвав собі життя. Хтось із вельможних.
Сховаймось, подивімся.

(Відходить убік разом із Гораціо.)

Лаерт. Ото й увесь обряд?

Гамлет. Це, бач, Лаерт, шляхетний молодик.

Лаерт. Ото й увесь обряд?

Священик. Відправили ми службу, як могли.
Ви ж знаєте, непевна в неї смерть.
Коли б не владне слово короля,
Лежати б їй в не свяченій землі
До судних сурм; не квіти й молитви —
Череп'я й цеглу б кидали на неї.
А їй вінки, як нареченій, дано,
Дівоче клечення, погребний дзвін
І проводи.

Лаерт. І все вже виконано?

Священик. Все, що можна.
Ми б осквернили службу поминальну,
Співавши реквієм мов над душею,
Що в мирі відійшла.

Лаерт. Спускайте в яму!
Хай з гожого, незайманого тіла
Зростуть фіалки.

(До священика.)

Ти ж, безсердий,
Знай:
Творця возхвалить в янголах сестра,
А ти зависеш в пеклі.

Гамлет. Що? Сестра?

Королева. Прощай, дитино! Квітці — квіти.

(Розкидаючи квіти.)

Гадала я тебе за сином мати.
Жадала я, моя прегарна доню,
Сама тобі квітчала шлюбне ліжко,
А не труну.

Лаерт. Тяжке, безмірне горе
Нехай впаде на голову трикляту,
Що так злочинно в тебе відняла
Високий розум! Ще не сипне землю,
Сестру обняти дайте ще хоч раз.

(Стрибас в могилу.)

Тепер засипте і живого й мертву.
Громадьте гору в цій рівнині, вищу
Над Пеліон і над чоло високе
Олімна синього.

Гамлет *(підходить ближче).*
Хто той, чий смуток
Такий глибокий, а слова печалі
Такі гіркі, що вражені світила,
Зачувши їх, спиняють рух свій вічний?
Я — Гамлет датський.

(Стрибає в могилу.)

Лаерт. В пекло забирайся!

Гамлет. Негоже молишся.
(Бореться з ним.)

Будь ласка, пальці геть з мого горла.
Дарма, що я не запальний, мов порох,
Але в мені є щось таке страшне,
Чого боятись слід. Ану, геть руки!

Король. Гей, розніміть їх.

Королева. Гамлете, мій сину!

Усі. Панове!

Горацио. Принце мій, прошу, вгамуйтеся.

Придворні розводять їх, і вони виходять з могили.

Гамлет. Ні, ладен з ним я битися за це,
Аж доки не склеплю повік назавжди.

Королева. Але за що?

Гамлет. Офелію любив я.
Я так її любив, що й сорок тисяч
Братів, з'єднавши всю свою любов,
Мою не здужали б. На що ти здатен
Для неї?

Король. Він, Лаерте, божевільний.

Королева. Заради Бога, не дражніть його.

Гамлет. До ста бісів! Кажі, на що ти здатен?
На плач? На бій? На голод? На страждання?
Чи пити оцет? З'їсти крокодила?
Я теж. Прийшов ти скиглити сюди?

Мені на встид ускочити в могилу?
Живцем себе похоронить? Я теж.
Базікаєш про горе? Хай навернуть
На нас мільйони десятин, щоб насип
Сягав верхів'ям до самого сонця,
Щоб за бородавку здалася Осса!
Гей ні, хоч просторікуєш ти красно,
Я можу ще красніш.

Корольова

Це чистий безум;
З годину помордує так його,
А потім тихий, наче та голубка,
Що вивела свої пташата любі,
Його повие спокій.

Лаванду

В чому річ?
Звідкіль у вас ненависть ця до мене?
Я завжди вас любив. Ну, та дарма.
Нехай вергає гори Геркулес,
Нявчати буде кіт, брехати — пес.

(Виходить.)

Угоронець

Гораціо, пильнуй його, будь ласка.
Гораціо виходить.

(До Лаерта.)

Терпи й розмову не забудь вчорашню.
Ми справі хід дамо. Гертрудо любя,
Хай сина вашого оточить догляд.
Живий нагробок на могилі стане;
Година миру прийде і до нас;
Чекати нам уже не довгий час.

Виходить.

Сцени 2

Кімната замку. Гамлет розповідає Гораціо про поїздку до Англії. Він мав передчуття, що йому загрожує небезпека, тому викрав листа, якого везли Розенкрац і Гільденстерн. То був наказ: прибувши в Англію, схопити Гамлета і стратити. Замість цього наказу Гамлет склав новий: схопити і стратити тих, хто подасть цей лист — Розенкранца і Гільденстерна. Він поставив на наказі справжню печатку, яка залишилася в Гамлета від батька.

Входить Озрік і повідомляє, що король пропонує Гамлету змагання з Лаертом. Гамлет дає згоду.

Залишившись із Гораціо, Гамлет відкривається другу, що має погані передчуття щодо цього змагання. Гораціо радить відмовитись від поединку. Але Гамлет вирішує йти назустріч своїй долі.

Король. Ходи сюди, мій Гамлете, й візьми
Від мене руку цю.
(Кладе Лаєртову руку в Гамлетову.)

Гамлет. Давайте, пане. Я образив вас,
Та ви пробачте щиро й благородно.
Присутні знають, чули, певне, й ви,
Що хворістю покарано мене.
Усе, що я вчинив,
Вам вразивши і честь, і почуття,
Перед всіма це безумом зову.
Лаєрта скривдив Гамлет? Ні, не Гамлет.
Як Гамлет був сам в розбраті з собою
І, будши не в собі, Лаєрта скривдив,—
Не Гамлетів це вчинок. Він не винен.
А чий це вчинок? Безуму його.
Як так, то серед скривджених сам Гамлет:
Безумство — ворог бідному йому.
На зібранні цім, пане,
Зрікаючись, що мав я намір злий,
Прощу мене простити щиросерде,
Що необачно я стрілу пустив
І брата вразив.

Лаєрт. Так, душа прощає,
Хоча вона мене найбільше мала б
До мсти штовхати. Та в питанні честі,
Що осторонь стоїть, я не мирюсь,
Аж поки від бувалих суддів честі
Почую слово та умови миру,
Що не зганьблять моє ім'я. А доти
Приймаю вашу приязнь яко приязнь,
Не зраджу я її.

Гамлет. Я радий щиро
Й на братній поєдинок чесно йду.
Подайте меч мені.

Лаєрт. Мені також.

Гамлет. Як прикрашають зброю цю оздоби,
Я буду за красу вам, Лаєрте.

На тлі мого невміння хай ваш хист,
Мов зірка, в ночі сяє.

Лаерт. Ви кпите?

Гамлет. Ось вам рука, що ні.

Король. Мечі їм, Озріку. Небоже Гамлет,
Заклад ти знаєш?

Гамлет. Знаю пречудово.
На слабшу сторону заклались ви.

Король. Я не боюсь. Я бачив вас обох:
Він поспритнішав, та дає нам фору.

Лаерт. Цей заважкий. Дозвольте взяти інший.

Гамлет. Цей по мені. Завдовжки рівні всі?

Озрік. Так, ваша милість.

(Готуються до змагання.)

Король. Поставити на стіл ковші вина.
Як Гамлет влучить вперше, або вдруге,
Чи в третій сутичці удар сквитає,
На всіх бійницях гримнуть хай з гармат.
За Гамлета король підійме келих,
Перлину в нього вкинувши, дорожчу
Над ту, що королі чотири мали
В короні датській. Дайте чаші нам!
Хай тулумбаси сурмам повістять,
А сурми — всім на чатах гармашам,
Гармати — небу, небеса — землі,
Що п'є король за Гамлета! Почнім же.
Сурми,
А судді хай слідкують пильним оком.

Гамлет. Почнім.

Лаерт. Почнім.

(Б'ються.)

Гамлет. Раз.

Лаерт. Ні.

Гамлет. Суддя хай скаже.

Озрік. Удар, удар виразний.

Лаерт. Добре. Далі.

Король. Гей, чашу. Гамлете, цей перл — тобі.
Твоє здоров'я.
Фанфари, гарматні постріли за сценою.
Дати принцу келих.

Гамлет. Я ще зітнусь. На час відставте трунок.
Почнім.

(Б'ються.)

Ще вдар. Визнасте?

Лаерт. Так, дотик, дотик, згоден я.

Король. Наш син поборе.

Королева. Дихає він важко.
Тобі на щастя королева п'є.
Ось хустка, Гамлете, хоч витри лоб.

Гамлет. Ласкава пані!

Король. Ні, не пий, Гертрудо.

Королева. Мені, мій муже, хочеться. Пробачте.

Король *(убік).*
Отруєна ця чаша! Ох, запізно!

Гамлет. Я поки що не вільний пити... зараз.

Королева. Ходи, я втру тобі лице.

Лаерт. Тепер, королю, вдарю вже.

Король. Навряд.

Лаерт *(убік).*
Одначе це не в лад з моїм сумлінням.

Гамлет. Почнім, Лаерте, втретє, та не бавтесь.
Будь ласка, випадайте з палом, з серцем.
Не за дитину ж маєте мене.

Лаерт. Гадаєте? Почнім.
(Б'ються.)

Озрік. Нічого ані в кого.

Лаерт. Тепер держись!

Лаерт ранив Гамлета. Далі в сутичці вони міняються зброєю.
Гамлет ранив Лаерта.

Король. Розняти! Розпалились.

Гамлет. Ні, ще.
(Королева падає.)

- Озрів. На поміч королеві,
Гей!
- Горацио. В крові і той, і той. Що вам, мій принце?
- Озрів. Що вам, Лаерте?
- Лаерт. Попав кулик в свої тенета, Озрік.
Мене вбива моя підступність власна.
- Гамлет. Що сталося з королевою?
- Король. Зомліла,
Уздівши кров.
- Королева. Ні, це вино, вино!
О Гамлете, отруєно мене.
(Умирає.)
- Гамлет. О чорне діло! Гей! Замкнуті двері!
Це зрада! Зрадник де?
(Лаерт падає.)
- Лаерт. Тут, Гамлете. Ти, Гамлете, вже вбитий,—
Ніякі в світі ліки не врятують.
В тобі нема життя й на півгодини.
Знаряддя зради он, в твоїй руці,
Нагострене й затруєне. Підлота
Моя на мене вістря повернула.
Глянь, я лежу і більше вже не встану.
Отруту мати випила твоя...
Не можу більш. Король... його вина.
- Гамлет. Жало отруєне?
Роби своє, отруто!
(Протинає короля.)
- Усі. Зрада! Зрада!
- Король. Рятуйте, друзі! В мене ж тільки рана!
- Гамлет. Ти, кровозмісний вінценосний вбивце!
Рушай вслід матері моїй!
(Король умирає.)
- Лаерт. Розплату
Він заслужив. Він зготував отруту.
Простім брат брата, Гамлете шляхетний.
Хай не впаде ні смерть моя на тебе,
Ні батькова, ані твоя на мене.
(Умирає.)

Хай небо все простить! Я — за тобою.
Вмираю я, Гораціо. Прощай!
Прощай і ти, нещасна королево.
А вам, що зблідли так і тремтите,
Мовчазним глядачам страшного дійства,
Коли б був час (бо смерть, суворий стражник,
Спішить з арештом), я б вам оповів...
Та де вже там... Гораціо, вмираю.
Ти житимеш. Скажи про мене правду
Невтаємниченим.

О ні, мій принце.
Я швидше римлянин, аніж датчанин.
Ще трохи є вина.

Якщо ти муж,
Кинь келих! Дай! В ім'я небес, віддай!
Гораціо, як не розкрити все,
Заплямиться ім'я моє навіки!
Якщо мене в своїм беріг ти серці,
Відстроч своє блаженство ще на час.
Ще подиши на цім жорстокім світі
Й про мене розкажи!
За сценою чути марш і постріли.
Що там за гамір?

Звитяжний Фортінбрас вернувся із Польщі
І віддає ясу послам англійським.

О друже мій Гораціо! Вмираю.
Могутня трута дух зборола мій.
Із Англії вістей вже не почую,
Та провіщаю, що на Фортінбраса
Впаде ваш вибір. Голос кволий мій
Йому віддай і поясни також,
Які обставини... а далі — тиша.

(Умирає.)

Спинилось чесне серце. Спи, мій принце!
Хай сонми янголів твій сон колишуть.

(Марш за сценою.)

Чому все ближче барабани?

Входять *Фортінбрас* та *кавалерієць Франко*,
з барабаним боєм, прапорами, і *воїни*.

- Фортінбрас.** Де те видовище?
- Гораціо.** По що прийшли ви?
Якщо по горі й розпач,— ось вони
- Фортінбрас.** Кругом сліди різні. О смерть пихата!
Що за бенкет готуєш в вічній тьмі,
Що нагло так родину королівську
Поклала трупом?
- 1-й посол.** Так, страшна картина.
Спізнались наші з Англії вістки.
Не вчують вуха, що почути мали
Про те, що здійснено його наказ,
Що Розенкранц і Гільденстерн вже мертві.
Нам дяка буде з уст чийх?
- Гораціо.** Не з цих,
Хоч би вони ще дихали для дяки;
Бо не давав наказу він про страту.
А що припало на кривавий суд —
Вам з Англії, вам із походу в Польщу —
Прибути водночас, то на помості
Високім покладуть нехай ці труни,
І світові всьому я оповім,
Як сталося те все. То буде повість
Про люті, нелюдські, криваві вчинки,
Про вбивства темні, про страшні розплати,
Про жертви сили, хитроців і зради
Й насамкінець про той підступний замір,
Що впав на голови призвідцям. Правду
Скажу про все.
- Фортінбрас.** Спішім про те почути
І скличем найповажніших на раду.
А я з жалем прийму належне щастя.
В цім королівстві є й мої права:
Судьба мені велить їх ознаймити.
- Гораціо.** Про це мені теж випаде сказати.
З тих уст, чий голос багатьох прихилить.
Та краще враз це довершити, доки
Народ в нестямі; щоб не сталося лиха
Від змов чи бунту.

Форґівбрас. Хай же на поміст,
Як воїна, чотири капітани
Піднімуть Гамлета. Живий він був би
Взірцем монарха. А в останню путь
Стрільба в полках і музика військова
Хай проведуть його.
Виносьте ж трупи, бо картина ця,
В бою доречна, тут не до лиця.
Палить з гармат!

Жалобний марш. Усі виходять, виносячи трупи,
після чого чути гуркіт гармат.

(Переклад Л. Гребінки)

Перевірте себе

- Складіть план основних подій, що відбуваються в трагедії.
- Визначте основний конфлікт трагедії.

Поміркуйте над текстом твору

- Які риси особистості Гамлета розкриваються у його монологах? Наведіть приклади.
- Розкрийте сутність монологу «Чи бути, чи не бути».
- Хто винен у смерті Офелії? Обґрунтуйте свою думку.
- Поміркуйте, чому Гамлет погоджується на поєдинок-змагання з Лаертом, хоча має «погані передчуття»?
- Що примушує Гамлета, врешті-решт, убити Клавдія? Як це сталося? Чи вагався Гамлет в останню мить? Чи зважився він на це вбивство після свідомих роздумів?
- Чому образ Гамлета вважають уособленням ренесансної людини?
- Як ви вважаєте, чому автор завершує трагедію смертю всіх головних героїв?

СВІТ У ДОБУ ВІДРОДЖЕННЯ

У добу Відродження відбувся переворот в образотворчому мистецтві. Сутність цього перевороту можна висловити двома словами — «гармонія і перспектива». На полотнах митців доби Відродження світ постає багатовимірним, але впорядкованим за законами гармонії.

Доба Відродження увійшла в історію цивілізації і як доба видатних географічних відкриттів. Відкриття ці стали можливими завдяки досягненням європейської науки й техніки. Важливу роль у географічних відкриттях XV—XVI ст. відіграла ідея про те, що Земля — куля. З цією ідеєю і пов'язані наміри Колумба знайти шлях до східної Індії, рухаючись на захід.

ГОТУЄМОСЯ ДО ТЕМАТИЧНОЇ АТЕСТАЦІЇ

I рівень

- Визначте, що стало основою п'єси «Гамлет»:
 - оригінальний шекспірівський сюжет;
 - комічний сюжет про людину, яка не може зважитися на вчинок;
 - середньовічна легенда про помсту за смерть батька;
 - популярний середньовічний сюжет про нерозділене кохання.
- З якою метою автор вводить монологи Гамлета?
 - Показати нездатність героя до дії;
 - розкрити складний і суперечливий внутрішній світ героя;
 - показати жагу героя помститися;
 - висміяти героя за його бездіяльність.
- Чому Гамлет вагається і довго не наважується на вбивство короля?
 - Він боягуз;
 - не вважає за потрібне мститися за смерть батька;
 - не хоче псувати стосунки з матір'ю та її новим чоловіком;
 - не певен, що нове вбивство змінить світ на краще.
- Укажіть, чому Гамлет прикидається божевільним:
 - щоб уникнути помсти;
 - бо в світі, де панує зло, щиросердна та чесна людина виглядає божевільною;
 - щоб викликати до себе співчуття;
 - бо божевільному не треба приймати ніяких рішень.

II рівень

- Хто з персонажів «Гамлета» є месником у середньовічному розумінні цього слова?
- Хто у п'єсі «Гамлет» стає уособленням зла?
- Як відбулося покарання Клавдія?

III рівень

- Схарактеризуйте Гамлета. Які риси ренесансної людини йому властиві?
- Поміркуйте, чим приваблюють читачів сонети Шекспіра.

IV рівень

- Доведіть, що п'єса Шекспіра «Гамлет» — енциклопедія людських характерів, почуттів, пристрастей.
- Чому трагедія «Гамлет» набула такої популярності в усьому світі й протягом багатьох століть викликає інтерес глядачів?

ПОВТОРЮЄМО ВИВЧЕНЕ ЗА РІК

- 1 Укажіть універсальну форму відтворення дійсності в мистецтві:
- А наукове поняття;
 - Б художній образ;
 - В наукова гіпотеза;
 - Г художнє перебільшення.
- 2 У якому рядку перелічені найдавніші види мистецтва?
- А Література, театр, кіно;
 - Б образотворче мистецтво, музика, словесне мистецтво;
 - В словесне мистецтво, оперне мистецтво, образотворче мистецтво;
 - Г література, музика, кіно.
- 3 Яку назву має найдавніша пам'ятка античної літератури?
- А «Метаморфози»;
 - Б «Енеїда»;
 - В «Прометей закутий»;
 - Г «Іліада».
- 4 Визначте, якою мовою створювалася давньоримська література:
- А італійською;
 - Б давньогрецькою;
 - В латиною;
 - Г есперанто.
- 5 Кого з перелічених поетів вважають автором «Одіссеї»?
- А Горація;
 - Б Вергілія;
 - В Гомера;
 - Г Есхіла.
- 6 Укажіть, яке з перелічених слів є спільною назвою всіх грецьких племен, що брали участь у Троянській війні:
- А троянці;
 - Б ахеї;
 - В богорівні;
 - Г безсмертні.
- 7 Чию долю вирішує Зевс, звертаючись до богів зі словами:
«Отже, богове, подумайте й пильно тепер обміркуйте,
Чи врятувати від смерті його, чи дозволить Пеліду
Все ж подолать його, хоч він великою доблестю славен...»?
- А Гектора;
 - Б Ахілла;
 - В Патрокла;
 - Г Одиссея.

6 Сюжетну основу якого твору становить повернення головного героя на батьківщину?

- А «Енеїда»;
- Б «Одіссея»;
- В «Іліада»;
- Г «Прометей закутий».

9 Укажіть, яким ім'ям назвався Одіссей Поліфему:

- А своїм власним ім'ям;
- Б богом Зевсом;
- В Ніхто;
- Г Мудрим.

10 У якому з перелічених творів зображено конфлікт тирана і богоборця?

- А «Іліада»;
- Б «Одіссея»;
- Г «Прометей закутий»;
- Г «Енеїда».

11 Кому Прометей дає таку характеристику:

«Вони раніше й дивлячись не бачили,
І слухавши не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвіту блукаючи?»

- А Титанам;
- Б Мойрам;
- В Ерініям;
- Г людям.

12 Хто з античних героїв почув таке пророцтво:

«Але поглянь-но очима сюди обома і на плем'я
Римлян своїх подивися: Цезар і рід весь Юлійський,
З'явиться тут він колись попід віссю великого неба.
Це той герой, про якого чував ти оракулів стільки,
Цезар то Август, син божества; золотую епоху
В Лації наново він установить, на землях, що перше
Царством Сатурна були, і до гарамантів та індів
Владу поширить,— земля та за межами наших сузір'їв,
Поза шляхами щорічними сонця. Атлант небоносний
Зорями вквітчану вісь там на плечах своїх обертає?»

- А Гектор;
- Б Агамемнон;
- В Патрокл;
- Г Еней.

Який поетичний рядок містить «постійний епітет»?

- А «Товаришам своїм вірним на місці звелів я лишитись...»;
- Б «Зжате збирали колосся й, його охопивши обіруч...»;
- В «Річки бурхливої, густо порослий гнучким очеретом...»;
- Г «Батечку наш темнохмарний, о що ти сказав, громовладче!».

У якому з наведених поетичних рядків використано гекзаметр?

- А «У бойовому порядку у бій з ворогами вступили...»;
- Б «На півшляху свого земного світу...»;
- В «Мій пам'ятник стоїть триваліший від міді...»;
- Г «Немає в світі кращих снів...».

Установіть послідовність появи творів:

- А «Прометей закутий»;
- Б «Одіссея»;
- В «Іліада»;
- Г «Енеїда».

Завдяки кому за твором Данте закріпилася назва «Божественна комедія»?

- А Шекспіру;
- Б Франко;
- В Боккаччо;
- Г Сервантесу.

Укажіть, який жанр середньовічної літератури наслідував Данте, створюючи «Божественну комедію»:

- А житіє;
- Б видіння;
- В лицарський роман;
- Г героїчний епос.

Мотиви якого твору використовує Данте, зображуючи мандрівку свого героя потойбічним світом?

- А «Прометея закутого» Есхіла;
- Б «Пісні про Роланда»;
- В «Енеїди» Вергілія;
- Г «Іліади» Гомера.

Якими словами починається «Божественна комедія» Данте?

- А «Я був поет, пісні складав любими,
Як славний син Анхізів з Трої втік,
А Іліон упав в огні та димі»;
- Б «О, де візьму снаги розповіді
Про ліс листатий цей, суворий, дикий,
Бо жах від згадки почина рости!»;

- В «Я вгору глянув і побачив схил,
Вже убраний у сонячне проміння,
Що надає людині свіжих сил»;
Г «На півшляху свого земного світу
Я трапив у похмурий ліс густий,
Бо стежку втратив, млою оповиту».

20 Укажіть, який із перелічених творів є збіркою новел з обрамленням:

- А «Гамлет»;
Б «Дон Кіхот»;
В «Декамерон»;
Г «Божественна комедія».

21 Герой якого з перелічених творів — датський принц?

- А «Гамлет»;
Б «Дон Кіхот»;
В «Декамерон»;
Г «Божественна комедія».

22 Установіть відповідність між письменником та іменем персонажа:

1 Боккаччо	А Лаура
2 Шекспір	Б Розенкранц
3 Сервантес	В Дульсінея Тобоська
4 Петрарка	Г Танкред

23 Яка з наведених реплік належить Офелії?

- А «Гай-гай, бідний Йорику! Я знав його, Гораціо. Мастак на невгавні жарти,
пречудовий химерник»;
Б «Ось хустка, Гамлете, хоч витри лоба»;
В «Ну що ви скажете? Усе тягне про мою дочку. Одначе спершу він мене
не впізнав, сказав, що я торговець рибою»;
Г «О, що за дух знеміг! Меч, розум, мова —
Солдата, вченого і царедворця;
Надія й цвіт прекрасної держави,
Шляхетності свічадо і взірець,
З якого приклад брали, — все пропало!
А я, нужденніша за всіх жінок,
Що упивалась медом клятв його,
Дивлюсь, як цей величний, гордий розум,
Мов дзвін розколотий, задеренчав».

24 Образ якого античного поета постає у «Божественній комедії»?

25 Приклад якої поетичної строфи наведено нижче?

- «Хоч в холоді згубив я всі чуття
І вже ніяких форм, ні барв, ні літер
Не міг би, мабуть, розрізнити я...»

До кого з персонажів «Божественної комедії» звернуті слова головного героя:

«О світло й честь усіх співців земних,
 Ти зваж на захват мій, на шанування
 Твоїх безсмертних творів видатних,
 Ти вчитель мій, моє уґрунтування,
 У тебе я знайшов на все життя
 Той гарний стиль, що дав мені визнання»?

Що спільного між «Словом о полку Ігоревім» і «Піснею про Роланда»?

Що стало основою сюжету «Пісні про Роланда»?

Чому мистецтво називають духовною діяльністю людини?

Чим мистецтво відрізняється від інших видів духовної діяльності людини?

Яке з перелічених понять назавжди пов'язане з образом Дон Кіхота?

- А Образ ідеального героя;
- Б негативний персонаж;
- В антигерой;
- Г вічний образ.

Як мистецтво сприяє розвитку особистості?

Яку людину уособлює Гамлет у трагедії Шекспіра?

Словник літературознавчих термінів

Акрівірш (гр. akrostichis — край вірша) — вірші, в яких початкові літери (інколи склади або слова) складають слово чи фразу, зазвичай ім'я автора або адресата. Розрахований на зорове сприйняття. Розвинувся з магічних текстів і набув популярності у поезії пізньої античності та Середньовіччя, бароко. Акрівірші створювали й українські поети, наприклад В. Самійленко:

У мене є одно кохання,
Котре не зраджу я повік;
Росло воно не день, не рік,
А і зо мною виростало
І квіткою рясною стало...
Не одцвіте моє кохання,
А буде в серці до сконання.

Алегорія (гр. allegoria — інакомовлення) — одна з форм інакомовлення, у якій конкретний образ використовується для вираження абстрактного поняття або судження. Спершу алегорія була зорієнтована на передачу прихованого змісту через непрямі описи (такий принцип описів дійшов до нашого часу в загадках). Як низку алегорій трактували античні філософи твори Гомера, християнські богослови — Біблію. Алегорія виникає в літературі кожного разу, коли ідейний зміст стає для автора важливішим за образно-художню сторону твору. У сучасну літературу алегорія зберігає своє значення у творах, де мораль або повчання чітко визначені (байка, притча).

Альба (прованс. alba — світанок) — жанр середньовічної куртуазної лірики: пісня про таємне любовне побачення, яке перериває ранкова зоря.

Алюзія (від лат. allusio — натяк, жарт) — у літературі, ораторській та розмовній мові натяк або посилення на відоме висловлювання, подію, факт. Рання грецька комедія висміювала реальних осіб, карикатурно зображуючи відомі всім факти. Різноманітними алюзіями (особистими, політичними, історичними, культурними) багата «Божественна комедія» Данте.

Амфібрахій (гр. amphibrachys — з двох боків короткий) — віршовий розмір, який утворюється стопами з трьох складів: ∪ — ∪ (у першому складі — ненаголошений голосний, у другому — наголошений, у третьому — ненаголошений).

Анакреонтічні мотиви досить помітні в українській ліриці, починаючи від Г. Сковороди, простежуються в поетичних доробках поетів ХХ ст. (О. Олесь, П. Тичина, В. Пачковський, М. Йогансен,

Б. -І. Антонович, та ін.). Особливого колориту вони набули у творчості київських «неокласиків», зокрема М. Рильського.

Анакреонтічна поезія — жанр ліричної поезії, в якому панує життєрадісне, світле світосприйняття, перейняте мотивами земного щастя, кохання, чуттєвої насолоди. Свою назву цей поетичний жанр дістав від імені давньогрецького поета Анакреонта (VI—V ст. до н. е.). До наших часів дійшли лише фрагменти його ліричної спадщини, зате від пізньої античності зберіглася збірка наслідувань Анакреонта, так звані «анакреонтічні вірші» («Анакреонтика»). Саме поезії цієї збірки, а також деякі вірші Горація стали зразками для наслідування поетами епохи Відродження і Просвітництва, а також поетами Західної Європи та Росії пізніших часів (В. Шекспір, Р. Бернс, Ф. М. Вольтер, А. Шен'є, О. Пушкін та ін.).

Анапест (гр. *anapaistos* — протилежний дактилю, буквально — зворотнє відображення) — в античному віршуванні розмір, який утворювався стопами з трьох складів: перші два — з короткими голосними, а третій — з довгим: $\cup\cup$ — і т. д. Короткі голосні могли замінюватися одним довгим: $— / \cup\cup$ — / $\cup\cup$ —. У силаботонічному віршуванні за цією ж схемою чергуються ненаголошені склади з наголошеними.

Антистрофа́ (гр. *antistroph* — поворот назад) — в античній хоровій ліриці — друга строфа в парі строф, написаних однаковим розміром. Із часом строфи й антистрофи перейшли в хорові пісні грецьких трагедій.

Антите́за (гр. *anti* — проти, *thesis* — положення) — протиставлення. Стилістична або словесна антитеза — розташування поруч протилежних за змістом слів: «Мені однаково, чи буду / Я жить в Україні, чи ні. / Чи хтось згадає, чи забуде...» (Т. Шевченко). Образна антитеза — протиставлення насамперед персонажів. У багатьох міфах усе світле, корисне і все темне, зле уособлюється в образі творців Усесвіту, братів-близнюків. Ця традиція відчувається у біблійних розповідях про Каїна й Авеля. У трагедії В. Шекспіра «Гамлет» батько Гамлета та його брат Клавдій протиставляються як уособлення добра і зла. Антитеза може виступати і як елемент композиції (наприклад, поезія Т. Шевченка «Мені однаково, чи буду...» чітко розмежована на дві частини: у першій ідеться про долю особисту, у другій — про долю батьківщини).

Апофе́оз (від. гр. *apotheosis* — обожнювання) — 1) Прославлення, звеличення особи, події, явища. 2) Заклучна урочиста масова сцена вистави чи святкової концертної програми. 3) Урочисте завершення події.

Байка — коротке сатиричне оповідання, переважно у віршах, яке містить алегоричний смисл і моральне повчання. Засновником цього жанру вважається давньогрецький байкар Езоп.

Бейт (араб.) — двовірш у літературах мовами фарсі, арабській, тюркській, урду. Як окремий твір бейт містить закінчену думку, а його рядки римуються між собою. З бейтів складаються рубаї, газелі, касиди та інші жанри східної поезії, де рядки бейтів римуються відповідно до правил кожного із жанрів.

Видіння (лат. visio — видіння) — жанр релігійної середньовічної літератури. Спочатку писалося латиною, потім і народними мовами. Видіння — розповідь про людину, яка після смерті опинилася в потойбічному світі, а потім, дивовижним способом повернувшись до життя, розповідає про все побачене нею. Головне місце у видінні займає не доля героя, а картини потойбічного світу, де змальовуються муки грішників у пеклі та чистилищі.

Вічні образи — літературні персонажі, які отримали багатократне втілення у мистецтві різних країн, різних епох і стали «знаками» культури: Прометей, Федра, Дон Жуан, Гамлет, Дон Кіхот, Фауст та ін. Традиційно вічними образами вважають міфологічних, біблійних, а також легендарних персонажів (Наполеон, Жанна д'Арк), якщо ці образи використовувалися в літературних творах. Нерідко до вічних образів зараховують і тих персонажів, чі імена перетворилися на узагальнюючі назви певних явищ, людських типів: Плюшкін, Манілов, Каїн.

Газель — у поезії Близького та Середнього Сходу ліричний вірш, який складається з бейтів на одну риму. Майстрами газелі були Рудакі, Сааді, Хафіз, Навої.

Гекзаметр (гр. hexametros — шестимірник) — віршовий розмір в античній поезії: шестистопний дактиль, де в кожній стопі, окрім п'ятої, два коротких склади, що можуть замінюватись одним довгим, остання стопа завжди двоскладова. У середині віршового рядка — цезура (ритмічно-інтонаційна пауза, яка розтинає його на дві частини); місце цезури — найчастіше після довгого складу третьої стопи. Отже, метрична схема гекзаметра така:

— 00 — 00 — 00 — 00 — 00 — 0

Цим розміром написані епічні поеми Гомера «Іліада» та «Одіссея», «Енеїда» Вергілія та ін. Наприклад:

День настане колись, що загине високая Троя,
Древній загине Пріам і народ списоносця Пріама.

(«Іліада»)

Гекзаметр в українських силабо-тонічних віршах зустрічаємо в поезіях Лесі Українки, П. Ніщинського, М. Рильського, П. Тичини та ін.

Герої літературний — дійова особа літературного твору, носій точки зору на дійсність, на себе, на інших літературних персонажів. За ступенем участі у подіях твору розрізняють «головних» і «другорядних» героїв.

Героїчне (гр. *hegos*) — естетична категорія, різновид піднесеного; художнє відображення мужньої та самовідданої поведінки людини (або спільноти), яка діє заради високої мети. В античній літературі героєм називали сина бога і людини, такі герої й вершили найвидатніші подвиги, виконуючи волю богів, долі або задля самоствердження. Етична складова у героїчному (подвиг заради високої мети) з'явилася в добу пізньої античності та Середньовіччя.

Гіпербола (гр. *hyperbole* — перебільшення) — різновид тропа, що полягає в надмірному перебільшенні якихось рис людини, предметів, явищ, їх кількості, розмірів, сили тощо задля особливого увиразнення художнього зображення чи виявлення емоційно-естетичного ставлення до нього.

Світова література знає чимало прикладів гіперболічних тропів («Гаргантюа і Пантагрюель» Ф. Рабле; «Мандрі Гуллівера» Дж. Свіфта; «Легенда про Уленшпігеля» Ш. де Костера; «Сон», «Великий льох» Т. Шевченка; «Кола Бруньйон» Р. Ролана тощо).

Протилежна гіперболі *літота* — художнє применшення.

Гомерівський епітет — поетичне означення, характерне для гомерівського епосу («Іліади», «Одіссеї») і зафіксоване складними словами. Гомерівські епітети постійні, тобто назавжди закріплені за певними словами або іменами: прудконогий Ахіллес, срібнолукний Аполлон, хитромудрий Одісей, світлоока богиня.

Гротеск (фр. *groesque* — дивний, химерний) — вид фантастичної образності, в якому демонстративно порушується принцип правдоподібності, поєднуються плани, деталі, поєднання яких у реальності неможливе. Гротеском назвали орнаменти, які знайшли наприкінці XV ст. на руїнах давньоримських споруд. Характерна ознака тих орнаментів — довільне поєднання елементів: форми людських тіл переходили у зображення тварин і рослин, виростили з квіток, пагони рослин перепліталися з дивними будівлями. Про особливості цих орнаментів писав Гете, називаючи їх арабесками. У літературу термін переходить у добу романтизму.

Гротеск виник у тих жанрах літератури, де неправдоподібність вигадки була очевидна і автору, і читачу (слухачу). До таких на-

лежать комічні жанри античності (комедії Аристофана), сатиричні твори доби Відродження. Гротеск будується на порушенні прийнятої системи відтворення дійсності, з якою фантастика вступає у конфлікт.

Гуманізм (від лат. *humanus* — людяний, людський) — 1) Ідейний напрямок культури епохи Відродження, що утверджував право людини на земне щастя, боровся за визволення науки й людської особистості від церковних обмежень. 2) Ставлення до людини як до найвищої цінності, захист прав особистості на свободу, щастя, всебічний розвиток і вияв своїх здібностей.

Дактиль (гр. *daktylos* — палець) — в античному віршуванні віршовий розмір, який утворювався стопами з трьох складів: у першому складі — довгий голосний, у другому і третьому — короткі: —UU/—UU/—UU/—UU/—UU. В українському віршуванні за цією ж схемою чергуються наголошені та ненаголошені склади.

Драма (гр. *drama* — дія) — один із літературних родів, поруч з епосом та лірикою. Твір, призначений для постановки на сцені.

Елегія (гр. *elegia* — журлива пісня, скарга) — один із жанрів лірики: вірш, у якому виражені настрої смутку, журби, меланхолії, філософські роздуми. Розвиток жанру в античній літературі пов'язаний з творчістю поетів Тиртея, Каллімаха, Тібубла, Овідія та ін. У Стародавній Греції елегія ще не мала сумного настрою, а назва її вказувала лише на те, що вірш написано елегійним дистихом (двовірш, у якому перший рядок — гекзаметр, а другий — пентаметр). У поетів александрійського та римського періодів античної літератури елегія набуває вже сумного звучання: у ній переважають особисті переживання, передусім самотність, розчарування, страждання (Каллімах, Проперцій, Тібулл, Овідій та ін.).

У новоевропейській літературі елегія втрачає чіткість форми й натомість набуває змістової визначеності («Римські елегії» Й. В. Гете), виражаючи переважно змішані почуття (смуток і радість) та філософські роздуми.

Елегія або елегійні мотиви поширені у творчості українських поетів (І. Франко «Майові елегії», Леся Українка «До мого фортеп'яно», Б. -І. Антонович «Три перстені» та ін.)

Епізод (гр. *epizodion* — те, що сталося, вставка, додаток) — у давньогрецькій трагедії — акти вистав, між якими виступав хор; у сучасній літературі — одна з подій, відносно самостійний компонент сюжету в епічному, ліро-епічному та драматичному творах.

Інтимна лірика (лат. *intimus* — найглибший, потаємний) — умовна назва ліричного твору. Інтимна («любовна») лірика розкриває широкий діапазон душевних переживань. Класичними зразками інтимної лірики вважають «Книгу пісень», вірші Сапфо, пісні трубадурів, ліричні твори Ф. Петрарки, Данте Аліґ'єрі, Гафіза, окремі вірші О. Пушкіна, Т. Шевченка, І. Франка, В. Сосюри, Н. Левицької-Холодної та ін.

Комедія (гр. *kōmōidia*, від *kōmos* — весела процесія і *ōidē* — пісня) — тривалий час один із двох основних жанрів драматургії — смішний і «низький», на відміну від трагедії; потім будь-яка смішна п'еса.

Батьком комедії називають давньогрецького драматурга Аристофана (приблизно 445—385 рр. до н. е.). Один із перших теоретиків мистецтва античний філософ Аристотель вважав: різниця між трагедією і комедією полягає в тому, «що одна намагається наслідувати гірших, а інша кращих людей, ніж теперішні».

В основі комедії лежить комічний конфлікт, який полягає у невідповідності між зовнішніми проявами і сутністю того, що зображується. Сміх у комедії викликають будь-які несумісності: між претензіями й можливостями, між тим, як повинно бути, і як є насправді; а також різні непорозуміння (наприклад, одного приймають за іншого і т. ін.).

Започаткувавшись у античності, комедія виявилася одним із найбільш життєздатних жанрів і була представлена майже в усіх мистецьких напрямках.

Канон (від гр. *kanon* — правило, норма) — 1) Твердо встановлене правило, норма. 2) Художній твір, що служить нормативним зразком, панівна форма в мистецтві будь-якого періоду, яка зумовлює певну композицію, систему пропорцій тощо. 3) Правило, релігійна книга, догмат, обряд, піднесений церквою до рівня закону. 4) Музична форма, в якій всі голоси виконують одну мелодію, але починають її в різний час (за принципом імітації), виступаючи послідовно один за одним.

Канцон'єре (іт. *canzoniere*) — середньовічні рукописи XIII—XV ст., що об'єднували твори куртуазних поетів, які створювали вірші романськими мовами. Більшість канцон'єре були записані в Італії. Наслідуючи цю традицію, Ф. Петрарка створює своє «Канцон'єре» (остаточна редакція 1373—1374 рр.), яке започаткувало новий жанр європейської літератури — збірки віршів одного поета, об'єднані образом ліричного героя, загальним задумом, наскрізними темами.

Катарсис (гр. katharsis — очищення) — у давньогрецькій філософії — сутність естетичного переживання, зумовлена звільненням душі від тіла, від пристрастей та насолод (Платон). Уперше цей термін запровадив у своїй «Поетиці» Аристотель на визначення трагедії, де відбувається очищення емоцій мистецтвом.

Міф (гр. mythos — оповідь) — найдавніша форма сказання, оповідь про важливі, часто загадкові для давньої людини природні, соціальні явища, походження світу й людини, подвиги богів, царів, героїв. Міф був формою мислення давньої людини: абстрактні поняття в міфі передаються за допомогою образів живих істот. Головна ознака — синкретизм: нерозчленованість елементів — художнього й аналітичного, розповідного й ритуального.

Пентаметр (гр. pentametros — п'ятимірник) — віршований рядок, група стоп в античному віршуванні, яка складалася з двох однакових частин, поділених цезурою; у кожній частині були два дактилі та один довгий склад. Метрична формула пентаметра:

—UU —UU —// —UU —UU —

Пентаметр вживався тільки в поєднанні з гексаметром, становлячи разом із ним елегантний дистих.

В українській поезії пентаметр трапляється рідко і, звичайно, у силабо-тонічному коригуванні:

Мати-землице, погіршя! Нехай там зрадливого друга
Звабила інша на час,— діти з тобою zostались...
Щастя такого не має мати-людина ніколи.
Ти щасливіша над всіх. Земле, радій і цвіти!

(*Леся Українка*)

Другий і четвертий рядки у цьому прикладі — пентаметр.

Персонаж (фр. personnage від лат. persona — особа) — маска актора, перен. — обличчя, особа) — дійова особа в п'єсі, оповіданні, повісті, романі та інших епічних та драматичних творах.

У народних казках, байках і фантастичних творах персонажі — не обов'язково люди. Ними можуть бути тварини, речі, явища тощо.

Постійний епітет — різновид художнього означення (епітета), який підкреслює характерну ознаку предмета. Постійні епітети належать до так званих «оздоблювальних» епітетів: вони підкреслюють постійну ознаку, а не випадкову, яка є важливою лише для конкретного опису. Постійні епітети часто використовуються у фольклорі («сира земля», «червона калина», «море синє»).

Різновидом постійних епітетів є так звані «гомерівські епітети».

Рубаї (араб.) — чотиривірш у ліричній і філософській поезії народів Близького і Середнього Сходу. Як жанрова форма досягає свого розквіту в XI ст., а в XII ст. поступається газелі.

Рубаї має особливе римування: римуються перший, другий і четвертий рядки. Схема римування така: — *a a b a*. Іноді римуються всі рядки (*a a a a*), або повторюється останнє слово кожного рядка.

Вважається, що рубаї в літературу запровадив Рудакі, а Омар Хайям трансформував чотиривірш у філософсько-афористичний жанр, який давав можливість розкрити багатогранний світ душевних переживань поета.

Сила́бо-то́нічне віршування — віршування, засноване на впорядкованому чергуванні наголошених і ненаголошених складів. Таке чергування поряд із римою — співзвучним закінченням рядків — створює віршовий ритм поетичного твору.

Кожен рядок твору поділяють на повторювані групи складів, об'єднані наголосом. Їх називають стопами. До таких груп, як правило, можуть входити два або три склади, один із яких наголошений. Відповідно виділяють стопи двоскладові (основні — ямб, хорей; допоміжні — пірихій, спондей) і трискладові (дактиль, анапест, амфібрахій).

У залежності від характеру стоп та їх кількості в рядку визначають віршовий розмір поетичного твору. Наприклад, коли рядок вірша складається з чотирьох двоскладових стоп з наголосом на другому складі — це чотиристопний ямб, коли ж у рядку налічується чотири стопи з наголосом на першому складі — це чотиристопний хорей.

Трагедія (грецьк. *tragodia* — пісня цапів) — один із жанрів драми. Виникла трагедія у Давній Греції і пов'язана з іменами Есхіла, Софокла, Евріпіда. У Середньовіччі трагедію заступила літургійна драма, містерія, а сама трагедія була віднесена до епічної літератури. Трагедія повернулася в літературу наприкінці Відродження й відіграла значну роль у мистецтві бароко. Іспанські та англійські драматурги не брали за зразок античні трагедії, а спиралися на традиції середньовічного театру. Шекспірівська трагедія не вважалася «високим» жанром, була народною за своєю суттю і призначалася широкому колу глядачів. Шекспір використовував у своїх трагедіях комічний елемент, прозу в «низьких» сценах. Змістом цих трагедій була гра пристрастей та ідея всевладності долі. У трагедії розкриваються нерозв'язані моральні проблеми, що призводять, як правило, до загибелі персонажів.

Харáктер (від гр. *charakter* — ознака, риса, особливість) — 1) Сукупність сталих психічних властивостей людини, що формуються в процесі її виховання, навчання, праці, громадської діяльності; вдача. 2) Твердість, сила волі, наполегливість у досягненні мети. 3) В літературі та мистецтві — художній образ, що узагальнює типові риси певної групи людей.

Хорéй (гр. *choreios* — танцювальний) — в античному віршуванні — двоскладова стопа, яка складалася з довгого і короткого голосного; використовувалася найчастіше у тетраметрі. У силабо-тонічному віршуванні — стопа з наголосом на першому складі: — ∪.

Ямб (гр. *iambos*) — в античному віршуванні — двоскладова стопа, яка складалася з короткого і довгого голосного; використовувалася найчастіше у триметрі. У силабо-тонічному віршуванні — стопа з наголосом на другому складі: ∪ —.

Словник міфологічних імен та географічних назв

Антигона — дочка царя Едіпа та його матері Іокасти, в літературі стала зразком доньки і сестри, символом самопожертви.

Гіганти — діти Урана та Геї, велетні зі зміями замість ніг. Гіганти змагалися з олімпійськими богами за владу над світом. Ця боротьба (гігантомахія) тривала довго, і тільки за допомогою Геракла олімпійці перемогли.

Даная — дочка аргоського царя Акрісія, мати славетного героя Персея, який започаткував могутній рід персеїдів.

Еврідіка — лісова німфа, дружина славетного співця Орфея. Коли вона померла, Орфей спустився в підземне царство мертвих Аїд, але звільнити звідти Еврідіку не зміг.

Едіп — син володаря семибрамних Фів Лая та Іокасти, який, не відаючи що робить, убив власного батька й одружився з власною матір'ю. За це був тяжко покараний і помер у вигнанні.

Ерінії — богині кари, помсти і прокльону, які живуть в Аїді, постійно переслідують клятвопорушників та негостинних людей. Найсуворіше карають убивць.

Зевс (рим. Юпітер) — верховний бог у грецькій міфології, син Кроноса та Реї. З гори Олімп керує богами й людьми, але і сам мусять коритись всесильній Долі. Батько чисельних богів та героїв. Головним святилищем Зевса була Олімпія в Еліді, де стояв його славетний храм і де на його честь відбувалися Олімпійські ігри.

Ікар — син славетного митця і будівничого Дедала. Злетівши на штучних крилах, змайстрованих батьком, у повітря, він надто наблизився до сонця, впав у море і загинув. Ім'я Ікара стало символом безстрашного дерзання.

Кассандра — дочка Пріама і Гекуби, сестра Гектора і Паріса. Її покохав Аполлон і зробив віщункою, та коли вона не відповіла на його кохання, він зробив так, що люди не йняли віри її віщуванням.

Кентаври — напівлюди-напівкони, казкові істоти, що начебто жили в підгір'ях Фессалії, на півночі Греції.

Кронос (рим. Сатурн) — найстарший з титанів, який відібрав владу в свого батька Урана. Йому було провіщено, що його теж скине власний син, тому він пожирав своїх дітей, коли вони народжувались. Проте його дружині Реї пощастило врятувати найменшого сина — Зевса, який згодом скинув Кроноса, звільнив з його черева своїх братів та сестер і став володарем Олімпу.

Леда — дружина спартанського царя Тіндарея, кохана Зевса, мати красуні Єлени, яку було викрадено Парісом, що призвело до десятилітньої Троянської війни.

Медія — дочка колхідського царя Еета, онука Геліоса, дружина аргонавта Ясона, а потім — афінського володаря Егея; чарівниця, яка вбила рідного брата Апсірта, двох своїх синів і намагалась отруїти героя Тесея.

Мінотавр — казкова потвора з чоловічим тулубом і бичачою головою. Жив у Лабіринті, збудованому на острові Криті Дедалом. Мінотавра вбив афінський герой Тесей.

Нарцис — вродливий юнак, який закохався сам у себе й помер з нудьги. З волі богів після смерті став квіткою.

Німфи — безжурні, веселі істоти, напівбогині, що втілювали різні сили та явища природи. Відповідно до цього мали різні назви: наяди (жили в річках, озерах, джерелах), nereїди (у морі), океаніди (у величезній річці Океані), дріади (в лісах), ореади (у горах). Античним німфам у слов'янській міфології відповідають русалки, мавки тощо.

Океан — титан, найстарший син Урана і Геї. Стародавні греки уявляли його величезною й могутньою рікою, що звідусіль оточує землю. Звідти начебто витікають усі джерела й річки, сходять місяць і зорі.

Олімп — гора на півночі Фесалії, яку стародавні греки вважали оселею Зевса та інших богів.

Сізіф — засновник міста Корінфа, що обдурив богів і за це був покараний після смерті: він змушений вічно котити вгору важкий камінь, який щоразу скочується назад. Звідси походить вислів: «сізіфова праця», тобто важка, але марна робота.

Спárта — місто і держава на півдні Стародавньої Греції.

Сфінкс — крилате чудовисько з тулубом лева та жіночим обличчям, породжене Тіфоном та Східною. Оселилося біля Фів і вбивало подорожніх, які не могли відгадати його загадки.

Тантал — син Зевса і німфи Плуто, володар міста Сіпіла в Малій Азії. Улюбленець богів, Тантал завинив перед ними і після смерті був покараний муками голоду, спраги і страху («танталові муки»).

Тесей — син афінського царя Егея, родич Геракла. Уславився багатьма героїчними подвигами. На думку Плутарха, Тесей — постать історична.

Титани — діти Урана і Геї (Неба і Землі). Повстали проти батька і скинули його. Коли врешті до влади прийшов Зевс, він переміг

титанів і кинув їх у Тартар — безодню в підземному царстві, де перебувають приречені на посмертні муки.

Ура́н — один із найдавніших богів давньогрецької міфології, уособлення Неба, чоловік Геї (Землі), батько титанів і киклопів. Владу в Урана відібрав його син Кронос.

Фіви — у грецьких міфах ідеться про семибрамні Фіви, давнє місто в центральній частині Греції. Існували також стобрамні Фіви, одне з найбільших і найбагатших міст Стародавнього Єгипту.

Харі́ти (рим. Грації) — три Зевсові дочки, юні богині вроди й жіночості. Часто супроводжували Афродіту, а також Діоніса і Гермеса.

Ясо́н — син Есона, несправедливо позбавленого царської влади. Щоб повернути батькові трон, Ясон вирушив на кораблі «Арго» до далекої Колхіди по золоте руно. Став вождем аргонавтів, але через чаклунку Медею зазнав багато горя й помер у самоті.

ЗМІСТ

Від авторів.....	3
Вступ. Література як мистецтво слова.....	4
Веди, Біблія, Коран як пам'ятки літератури	8
Гімн до ранньої зорі. (З «Рігведи»).....	9
Новий заповіт. Євангеліє від Св. Луки.....	14
Сура, що відкриває книгу.....	18
Сура дев'яносто друга — «Ніч».....	18
РОЗДІЛ I. Людина та її світ у давніх літературах	20
Антична література — джерело європейських літератур	20
Гомер	21
Іліада (<i>урибки</i>).....	28
Одіссея (<i>урибки</i>).....	51
Давньогрецька лірика: синтез поезії та музики	74
Тіртеї	75
Архілох	77
Сапфо	79
Анакреонт	81
Античний театр	83
Есхіл	84
Прометей закутий (<i>урибки</i>).....	87
Софокл	91
Антігона (<i>урибки</i>).....	93
Література Давнього Риму	98
Вергілій	99
Енеїда (<i>урибки</i>).....	102
Горацій	111
До Мельпомени (III, 30).....	113
До Манлія Торквата (IV, 7).....	114
Овідій	115
Зима у гетів. (Із «Сумних елегій»).....	118
Чотири покоління людські. (Із «Метаморфоз»).....	120
РОЗДІЛ II. Література середніх віків	124
Середньовіччя як історична і культурна доба	124
Лі Бо	125
«Входжу в річку...».....	129
Печаль на яшмовому ганку.....	131
Ду Фу	132
При місяці згадую брата.....	134
Дикі гуси повертаються на північ.....	135
Пісня про хліб і шовк.....	136

«Золота доба» персько-таджицької лірики	137
Рудакі	137
Рубаї.....	140
Бейти.....	140
Газелі.....	141
Омар Хайям	142
Рубаї.....	147
Хафіз	148
«Я по троянду в сад спустився на світанні...».....	152
«Леготе-вітре з коханого краю...».....	153
Із західноєвропейської поезії	157
Бертран де Борн	159
«Люблю травневий світлий час...».....	161
Джауфре Рюдель	163
«Мені під час травневих днів...».....	164
Лірика вагантів	167
Орден вагантів.....	169
Бідний студент (вагант).....	171
Весняна пісня.....	171
Героїчний епос Середньовіччя	172
Пісня про Роланда (<i>скорочено</i>).....	176
Данте Аліґ'єрі	196
Божественна комедія (<i>урибки</i>).....	202
РОЗДІЛ III. Література доби Відродження	212
Відродження як єдиний європейський культурний рух	212
Франческо Петрарка	215
Сонет № 61.....	217
Сонет № 132.....	218
Сонет № 162.....	218
Сонет № 267.....	218
Сонет № 312.....	219
Джованні Боккаччо	220
Декамерон (<i>урибки</i>).....	224
Сервантес	232
Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі (<i>урибки</i>).....	241
Вільям Шекспір	275
Сонети.....	280
Гамлет, принц датський (<i>скорочено</i>).....	285
Словник літературознавчих термінів	322
Словник міфологічних імен та географічних назв	331